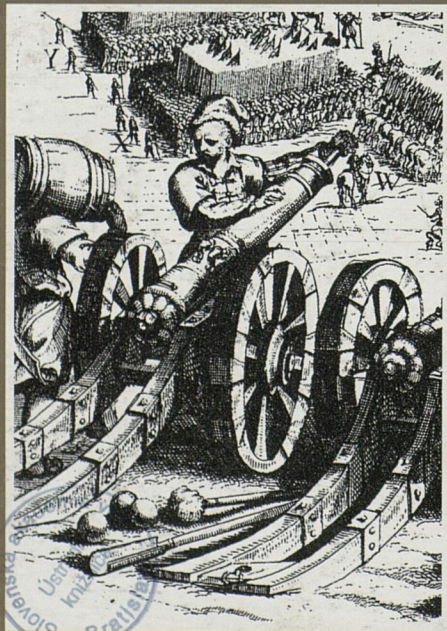

VOJENSKÁ HISTÓRIA

ČASOPIS
PRE VOJENSKÚ HISTÓRIU
MÚZEJNÍCTVO
A ARCHÍVNICTVO

ROČNÍK 8

3/2004

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

3/2004

VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV
BRATISLAVA

VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV
BRATISLAVA

VOJENSKÁ HISTÓRIA

ROK 2004

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

VPÁDY MONGOLOV NA SLOVENSKO V ROKU 1241

FERDINAND ULIČNÝ

ULIČNÝ, F.: Invasions of Mongols to Slovakia in 1241. *Vojenská história*, 8, 3, 2004, pp 3 – 20, Bratislava.

In the study the author focused on a detailed analysis of invasions of Mongols or Tatars to Slovakia in 1241 that were part of their invasion to Eastern and Central Europe. The study is based on comparison of results of the existing historiography analysing individual preserved contemporary materials of narration character and diplomatic documents. He approaches directions of Mongolian penetration to the territory of Slovakia as well as the strategic intention of their khan. He states that conquering the castles, towns, plundering the villages, killing the people, capturing the farm animals, grazing the green corn and meadows were attendant circumstances of plundering only in those regions through which Mongols ran. In the conclusion the author pointed out the fact that from geographic range they plundered smaller regions of Slovakia than was so far assumed. *Military History. Slovakia. Mongolian Invasion 1241.*

Od roku 1928 poskytoval najrozsiahlejšie a najpodrobnejšie poznatky o vzniku a vývoji Mongolskej ríše, o jej výbojoch do východnej Európy, avšak najmä o vpáde Tatárov do Uhorska v rokoch 1241 až 1242, maďarský historik B. Hóman v rozsiahlej syntéze o dejinách Uhorska. Už on zdôraznil spustošenie celej krajiny a jej nasledujúcu všestrannú obnovu kráľom Belom IV.¹

Hómanove poznatky a názory sa šírili aj v odborných kruhoch slovenských historikov, čo sa najskôr prejavilo v prvom súbornom diele o slovenských dejinách, ktoré spracoval František Bokes. V knihe je okrem iného napísané, že tatársky vpád spôsobil na Slovensku veľké hmotné škody, zmenšil počet obyvateľov a že všetky výsledky dovtedajšieho vývoja Uhorska boli takmer zničené.²

V prvých marxistických dejinách Slovenska z roku 1961 opísala vpád Tatárov do Uhorska a na Slovensko Alžbeta Gácsová. Jej text je podrobnejší ako predchádzajúci. Obsahuje aj konštatovanie o plienení vymenovaných častí východného, stredného a západného Slovenska, aj o Tatármi ustanovených správcoch dedín, ktoré okupovali. Napísala tiež, že tatárske pustošenie trvalo na Slovensku vyše roka.³

Richard Marsina písal o vpáde Tatárov najprv v roku 1971. Jeho opis je podrobnejší a hodnotenie prezieravejšie, opatrnejšie. Napísal síce, že celá krajina bola vydaná napospas Tatá-

¹HÓMAN, B. – SZEKFÜ, Gy.: *Magyar történet I.* Budapest 1939, s. 524 a n., najmä s. 536 a mapka po s. 544, tiež s. 676-678 (prvé vydanie vyšlo už v roku 1928).

²BOKES, F.: *Dejiny Slovákov a Slovenska. Slovenská vlastiveda IV. Dejiny.* Bratislava 1946, s. 69-70. (Autor využil najmä nepublikované prednášky prof. D. Rapanta.)

³HOLOTÍK, L., hl. red.: *Dejiny Slovenska I.* Bratislava 1961, s. 148-150.

rom, ktorí spustošili celé juhozápadné Slovensko, Východoslovenskú nížinu, stredné Považie a Pohronie po Zvolen. Keďže sa Tatári vyhýbali hornatým krajom, skoro polovica Slovenska bola pomerne menej spustošená ako jeho ostatné časti.⁴

V roku 1974 Branislav Varsik publikoval štúdiu, v ktorej sa podujal zodpovedať na otázku, či boli na Spiši Tatári v roku 1241. Použil údaje niekoľkých listín o Tatármi vyplienených dedinách v Above, aj údajne vyplienených sídlach. Dospel ku konštatovaniam: a/ že v roku 1241 po prehratej bitke sa kráľ Belo IV. zachránil útekem z bojiska cez Turniansku župu, Spišskú župu, Liptov a Turiec na západné Slovensko; b/ že na Spiš v roku 1241 prenikol len výzvedný útvar Tatárov.⁵

V roku 1984 vyšli v Maďarsku dvojväzbové dejiny Uhorska, v ktorých je aj opis vpádu Tatárov, ako aj mapka znázorňujúca zemepisný postup všetkých vojenských prúdov Tatárov do strednej Európy v rokoch 1241 a 1242. Na mapke je vyznačený smer postupu vojska pod velením chána Batu od Vereckého priesmyku po Pešť, ale aj neurčité, teda predpokladané výpady Tatárov k hradom Abovský Novohrad a Fil'akovo. Zakreslený je tiež smer postupu vojska pod velením Ordu k Trenčínu, Nitre, Bratislave a Komárnu, ale aj od Trenčína do Turca.⁶ Je to doteraz najúplnejšie mapové znázornenie všetkých prienikov Tatárov do strednej Európy v roku 1241, ako aj ich odchodu v lete roku 1242.

Maďarský historik Kristó Gy., špecialista na vojenské dejiny Uhorska, vydal v roku 1986 knihu o vojnách v Uhorsku v dobe kralovania Arpádovcov. V knihe je rozsiahla hlava o spustošení Uhorska počas vpádu Tatárov, v ktorej mimoriadne bohato uplatnil dramatické opisy pustošenia z pera magistra Rogeria, aj splitského arcidiakona Tomáša. Autor prevzal a opätovne publikoval aj horeuvedenú mapu.⁷

Richard Marsina opísal tatársky vpád a jeho dôsledky pre Slovensko ešte dvakrát. V akademických dejinách Slovenska, ktoré vyšli v roku 1986 je aj mapka, v ktorej sú zakreslené nielen zemepisné smery hlavných prúdov vojsk na slovenskom území, ale aj smery postupov menších vojenských oddielov, ba aj predpokladané postupy tatárskych vojsk v rokoch 1241 – 1242. Publikovaná mapka je doteraz najpodrobnejšou a údajovo najbohatšou z pera slovenského historika o pobyte Tatárov na Slovensku.⁸

Tenže autor naposledy opísal vpády Tatárov na Slovensko v stručnom, ale prvom náčrte vojenských dejín Slovenska, ktorý autori dopísali v roku 1993.⁹ Richard Marsina vtedy publikoval už svoje skôr zverejnené poznatky a názory o Tatároch na Slovensku v roku 1241, pričom zdôraznil vojenskú stránku vpádov.

V slovenskej popularizačnej spise sa odborníci alebo amatéri pridržiavajú najčastejšie poznatkov a predstáv Richarda Marsinu, prípadne Branislava Varsika, pričom zväčša nerozlišujú medzi dokázaným, teda skutočným a predpokladaným možným pobytom Tatárov. Všeobecne pretrváva a prevláda nezdôvodniteľná predstava o plošnom spustošení Slovenska, ako aj o tom, že vpád Tatárov bol údajne medzníkom v slovenských dejinách.

V doterajšej slovenskej odbornej, aj popularizačnej, spise sa etnická či štátna príslušnosť vojsk, ktoré plienilo Uhorsko v rokoch 1241 a 1242, pomenúva etnonymom Tatári. Stalo sa tak pod vplyvom maďarskej historickej literatúry, ale najmä preto, lebo v dobových uhorských a európskych písomnostiach oných vojakov pomenúvali latinským slovom Tatári.

V starovekej latinčine slovo tartarus malo význam pekelník a bolo prevzaté z gréckeho tartaros.

⁴Slovensko. Dejiny. Bratislava 1971, s. 247-248.

⁵VARSIK, B.: Boli Tatári roku 1241 na Spiši? In: Spišské mestá v stredoveku. Košice 1974, s. 27-30.

⁶Magyarország története két kötetben I. (Szerk. Székely Gy.) Budapest 1948, s. 1424.

⁷KRISTÓ, Gy.: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986, s. 111 a n.

⁸CAMBEL, S., hl. red.: Dejiny Slovenska I. (do roku 1526). Bratislava 1986, s. 230-233.

⁹KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska I. Stručný náčrt do roku 1526. Bratislava 1994, s. 144-145.

Kresťanskí Európania pri spoznávaní obyvateľov strednej Ázie pomenúvali časť tamojších obyvateľov slovom Tartari, lebo podľa európskeho vkusu tí ľudia vyzerali tak škaredo, ako by pochádzali z pekla.¹⁰

Tatári tvorili skupinu stredoázijských kmeňov, ktorí do konca 12. storočia žili v susedstve, v mieri, ale aj vo vojnách so susednými kmeňmi. Keď na prelome 12. a 13. storočia Temudžin ako Džingischán budoval vlastnú ríšu, porazil Tatárov, dospelých mužov-vojakov dal pozabíjať a ostatných si mocensky podrobil. Tak je to napísané v *Tajnej kronike Mongolov*, ktorú autor dopísal v roku 1240.¹¹

Za čias Džingischána, zaiste podľa jeho rozhodnutia, sa pre stredoázijské kmene žijúce pod jeho vládou zaviedlo pomenovanie Mongoli.¹²

Hlavným veliteľom vojenskej výpravy na Rusi v roku 1240 bol Batu chán, ktorý so svojím vojskom vpadol na jar roku 1241 cez Verecký priesmyk do Uhorska. Batu bol vnukom Džingischána.

To sú hlavné dôvody, aby sme etnonym Tatári v súvislosti s vojenským vpádom do východnej a strednej Európy vynechali a opustili ako nevhodný a nahradili ho menom Mongoli.¹³

Pôvodným dobovým informačným zdrojom poznávania rozličných stránok vpádu Mongolov do Uhorska a na Slovensko v roku 1241 sú písomné pramene diplomatického a naračného druhu.

Z diplomatických písomností sa zachovalo okolo sto listín a listov, najmä uhorského kráľa, od roku 1241 do konca druhej tretiny 13. storočia, ktoré v rozličnej miere pravdivosti, teda hodnovernosti, poskytujú použiteľné informácie, priame alebo nepriame, o pobyte Mongolov na slovenskom území. Väčšina z nich je publikovaná v slovenskom diplomatári, ostatné sú v starších uhorských diplomatároch.¹⁴

Z naračných prameňov jestvujú dve uhorské diela prvoradého významu, a to z pera magistra Rogeria a splitského arcidiakona Tomáša.

Magister Rogerius pochádzal z Talianska a do Uhorska prišiel ako člen pápežovho posolstva. Začiatkom roka 1241 bol kanonikom vo Varadíne (Oradea, Rumunsko), kde ho zajali mongolskí vojaci tiahnutí Varadínom. Ako zajatca ho vláčili približne poldruha roka a až pri odchode Mongolov z Uhorska v lete 1242 sa mu podarilo utiecť z vojenského konvoja. Od jesene 1243 bol arcidekanom v Šoproni a dielo dopísal do leta 1244.¹⁵ V ňom opísal to, čo osobne zažil, aj to, o čom sa dopočul. Z toho je zrejmé, že informačná hodnota, pravdivosť jeho zápisov, má rozličnú úroveň.

Tomáš ako splitský arcidiakon asi roku 1268 dokončil dielo o dejinách splitských arcibiskupov, v ktorých opísal plienenie Mongolov v Uhorsku, teda aj na Jadranskom pobreží. Príslušnú kapitolu nazval v zmysle *O more Tatárov*.¹⁶ Tomáš písal o vpáde Mongolov približne po 25 rokoch. Opísal zväčša to, čo sa o nich dozvedel z rozprávania iných ľudí alebo čítaním dnes neznámych textov.

¹⁰HÓMAN, ref 1, s. 532. V liste uhorského kráľa Bela IV. z 18. 5. 1241 a odoslaného pápežovi je napísané „nobis et regno Hungarie per exercitum Tartarorum bestiali crudelitate sevientem provenerunt“. MARSINA, R.: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava 1987, s. 65, č. 99. V liste nemeckému kráľovi Konrádovi „barbare nationes, quae se Tartaros appellant“. Tamže, s. 67, č. 101.

¹¹Tajná kronika Mongolů. Praha 1955, s. 67, § 133 a n.

¹²Tamže, s. 61, § 126. KNOBLOCH, E.: *Putování k Mongolům*. Praha 1964, s. 28; v cestopise *Historia Mongalorum, quos nos Tartaros appellamus talianskeho františkána Plana Carpinioho z polovice 13. storočia*.

¹³Tak je to už v *Dejinach světa 3*. Praha 1960, s. 513, 522, 599. (Český preklad ruského diela z roku 1957.) Pozri PRAŽÁK, R.: *Legenda a kroniky koruny uherské*. Praha, s. 283, pozn. 1 „Tzv. tatarské tažení do Evropy bylo ve skutečnosti tažením Mongolů v letech 1236 – 1242“.

¹⁴MARSINA, ref 10.

¹⁵GOMBOS, A. F.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae III*. Budapestini 1938, s. 2065-2088. PRAŽÁK, ref 13, s. 281-303 s vysvetľivkami a poznámkami.

¹⁶GOMBOS, ref 15, *Historia Salonitanorum sive Historia pontificum Salonitanorum atque Spalatensium*, s. 2223; „De peste Tartarorum“, s. 2232-2238.

Druhoradá informatívnu hodnotu majú uhorské kroniky, menovite kronika Šimona z Kezy a kroniky zo 14. storočia.

Jedinečným a nenahraditeľným prameňom poznania života Mongolov od polovice 12. storočia do roku 1240 je *Tajná kronika Mongolov*.¹⁷ V dvanástich kapitolách je v nej opísaný rodokmeň a narodenie Temudžina, jeho vojenská a štátnická činnosť v hodnosti džingischána pri tvorbe Mongolskej ríše, jeho vojenské výboje až po smrť v roku 1227, ale aj nástup a činy chana Ogedeja do roku 1240. Jej autorom bol pravdepodobne Džingischánom poverený muž vo funkcii ministra.

Keď mongolské vojsko vystúpilo do Vereckého priesmyku, mohlo cestou zostupovať do severovýchodného Uhorska. V postupe mu mali zabrániť, alebo postup spomaliť, dva obranné uhorské prvky, uhorské vojsko a záseky. Záseky, teda drevené zátarasý, závory, brány na príľahlej časti cesty severne od Svalavy. Keďže z uhorského hľadiska viedla táto cesta na Rus, dostala v Uhorsku pomenovanie v zmysle *ruská brána*. Konkrétne pomenovanie a zapísanie tzv. ruskej brány, ako miesta vstupu mongolského vojska do Uhorska, je ojedinelým, preto mimoriadne cenným údajom. Len na základe tohto zápisu možno dôkazne historicky rekonštruovať zemepisný smer postupu nielen uhorského, ale aj mongolského vojska. Predný voj mongolského vojska však zátarasý zničil a uvoľnil cestu.¹⁸

Kráľ Belo IV., informovaný o prezimovaní Mongolov v Kyjeve a o možnom vpáde do Uhorska, vyslal do priestoru ruskej brány vlastné vojsko, ktorému velil palatín Dionýz. Malý vojenský oddiel však nebol schopný ani zastaviť, ani zdržať postupujúci prúd Mongolov.¹⁹

Mongoli mali voľnú cestu do Mukačeva, kde sa im naskytlí dva smery postupu. Jedna cesta viedla na západ do Užhorodu, druhá na juh k rieke Tise.

Jedna skupina mongolského vojska postupovala južným smerom a spustošila hrad Boržavu a príľahlé okolité dediny.²⁰

Väčšia, hlavná, časť vojska postupovala cestou k Užhorodu, keďže ňou sa dalo skôr a rýchlejšie dostať do stredného Uhorska, kde sa zdržiaval kráľ Belo IV.

O postupe, činnosti a prítomnosti mongolského vojska v Užskej župe sa nezachovali žiadne priame písomné správy. Nezachovali sa ani neskoršie údaje o prípadnom spustošení a dočasnom či trvalom zániku tamojších dedinských sídlisk v polovici 13. storočia. Napriek absencii písomných správ je nepochybné, že Mongoli postupovali cestou od Mukačeva do Užhorodu a juhozápadne do Zemplínskej župy. Inokade sa totiž nedalo priamo preniknúť do stredného Uhorska.²¹

Z toho vyplýva, že Mongoli vojensky postupovali cestami cez Užskú župu v smere od východu na juhozápad, pustošili príľahlé sídliská, polia a spôsobovali rozličné škody tamojším obyvateľom, pričom mnohí zahynuli, alebo boli zajatí.

Ani o postupe mongolského vojska cez Zemplínsku župu sa nezachovali priame písomné správy z polovice 13. storočia. Jediným priamym dokladom je až zápis v listine kráľa Štefana V. z roku 1271. Kráľ listinou potvrdil darovanie zemplínskeho majetku Kengyel šiestim kráľovským psiarom – chrtiarom, synom Šimona. Vyžiadaní a darovaný územný majetok nemal vtedy poddanských obyvateľov, lebo bol od času vpádu Mongolov opustený.²² Údaj o opustenosti majet-

¹⁷Tajná, ref 11, s. 11-226, tiež prekladateľove záverečné poznámky, vysvetlivky, registre a mapka, s. 229-280.

¹⁸SZENTPÉTERY, E., ed.: *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Budapestini 1938, s. 560, 563 „portam Ruscie, que Montana dicitur, per quam in Hungariam patebat aditus ... ad portam Ruscie pervenerant et indagines destruebant“. Tak to napísal magister Rogerius v *Carmen miserabile* v rokoch 1243 – 1244. V doterajšej slovenskej odbornej literatúre, vychádzajúcej z maďarskej literatúry, sa uvádza, že Tatári prešli Vereckým, aj Užským priesmykom. BOKES, ref 2, s. 69; GÁCSOVÁ, ref 3, s. 149 upresnila, že cez Verecký priesmyk. Tak aj MARSINA, ref 4, s. 247; MARSINA, ref 9, s. 144.

¹⁹Pozri literatúru v predchádzajúcej poznámke.

²⁰GYÖRFFY, Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest 1963, s. 522, 526, 535 síce písal o pustošení, avšak priame doklady o tom nejestvujú. O krajinských cestách vo vtedajšej Boržavskej, neskôr Berehovskej, župe pozri mapku na s. 521 a text na s. 524.

²¹ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov 1995, s. 313, aj mapky v prílohe.

²²WENZEL, G.: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VIII.*, s. 342 „terram castris nostri de Zemlyn Kengtelequi vocatam ... vacuum et habitatoribus carentem a tempore Tartarorum“. O pravosti listiny pozri SZENTPÉTERY, E.: *Regesta regum stirpis Arpadianae critico – diplomatice II-1*. Budapestini 1943, s. 126, č. 2128.

ku iste pochádzal od žiadateľov a v kráľovskej kancelárii si ho osvojili. Aj keď od vpádu Mongolov do roku 1271 uplynulo 30 rokov, možno ho považovať za pravdivý, lebo na akte darovania a ohraničenia toho majetku sa podieľalo hodnoverné miesto Leleský konvent, aj iní poverení muži z južného Zemplína. Zaniknutá dedina a príľahlý územný majetok sa nachádzal pri dedine Malý Kamenec, v západnej časti Medzibodrožia.²³ Systematický výskum vývoja osídlenia tohto kraja však priniesol skromné poznatky aj o činnosti Mongolov v strednom a južnom Zemplíne.

Na jar roku 1241 Mongoli pravdepodobne spustošili dedinu Brehov, ktorú však zakrátko obnovili.²⁴

Jestvujú ešte dva písomné doklady zo začiatku druhej polovice 13. storočia o vtedy vyľudnených, teda prv spustnutých, resp. opustených, dedinách v Zemplínskej župe. Ani jeden z nich však príčinu spustnutia neuvádza.

Z listiny kráľa Bela IV. z roku 1258 sa dozvedáme, že kráľ vtedy daroval istým zemanom územné majetky Rozvágy a Horeš, ktoré nemali obyvateľov a užívateľov.²⁵ Obnovené dediny dodnes jestvujú v strednej časti slovenského a maďarského Medzibodrožia.

V tom roku kráľ daroval istému šľachticovi aj územný majetok Golop, ležiaci na styku južného Zemplína a Abova. Žiadateľ o požadovanom majetku prehlásil, že ho užívatelia a obyvatelia opustili, čo pretrvávalo aj v roku 1258.²⁶

Ak pripustíme, že Mongoli na jar roku 1241 spustošili aj uvedené dediny, dôjdeme k poznatku, že postupovali do južného Zemplína cestami po oboch stranách rieky Bodrog a pustošili príľahlé sídliská.²⁷

O postupe Mongolov južnou časťou Abovskonovohradskej župy jestvujú priame, aj nepriame správy.

Mladší kráľ Štefan v roku 1262 daroval jasovskému prepoštvu územný majetok, dnes zvaný Hernádkércs, ktorý bol od vpádu Mongolov spustnutý a nemal poddanských obyvateľov a užívateľov.²⁸

Jasovský prepošťa sa pred rokom 1255 sťažoval kráľovi Belovi IV., že za vpádu Mongolov zhoreli všetky listiny o majetkoch a právach prepoštstva.²⁹ Po štylisticky nadnesenom opise nasledujú dve zmienky o spustošení kláštora a mestečka.

Jedna je o napadnutí kláštora Mongolmi a takom vykradnutí kláštora, že mnísi nemohli v ňom vyžiť.³⁰ Druhá je o škodách, ktoré spôsobil prepoštvu šľachtic Izák z rodu Aba, ktorý prepošťa zajal.³¹

Na základe uvedených údajov listiny z roku 1255 sa považuje za dokázané, že Mongoli napadli jasovský kláštor.³²

²³ULIČNÝ, ref 21, s. 216-217.

²⁴POVALA, G.: Opevnená osada s kostolom v Brehove. In: *Východoslovenský pravek* 1. Košice 1970, s. 111-119; ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce 2001, s. 70.

²⁵MARSINA, ref 10, s. 418, č. 603 „eisdem de terris castri Zemlun terras Rozuad et Gerus nuncupatas, vacuas et habitatoribus penitus destitutas“. Pozri ULIČNÝ, ref 24, s. 347, 585.

²⁶WENZEL, ref 22, VII., s. 480 „terram castri nostri de Abavywar Glup vocatam, vacuam et habitatoribus destitutam“. ULIČNÝ, ref 24, s. 146-147; GYÖRFFY, ref 20, s. 87; VARSÍK, ref 5, s. 27.

²⁷ULIČNÝ, ref 24, s. 707.

²⁸FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae* IV-3, s. 78 „terram Kerch in comitatu Noui Castri ... vacuam a tempore Tartarorum“; GYÖRFFY, ref 20, s. 110; VARSÍK, ref 5, s. 27.

²⁹MARSINA, ref 10, s. 344, č. 494 „quod omnia privilegia et instrumenta, ... in fornacis fervore furor supradictorum inpiorum (Tartharorum) succendisset“ (slovo v zátvorkách doplnil F. U.).

³⁰Tamže, s. 345 „monasterium ... per insultum ipsorum Tartarorum ad tantam devenerat egestatem, ita quod fratres in eodem existentes commodiose non possent sustentari“.

³¹Tamže, „pro offensis et spoliis, que post recessum Tartharorum ipsi ecclesie intulerat, pro trecentis marcis et captivitate Alberti, prepositi“.

³²VARSIK, ref 5, s. 28. Pozri aj všeobecne nadsadený názor o pustošení sídiel a úbytku slovenského obyvateľstva; VARSÍK, B.: *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava 1973, s. 395. GÁCSOVÁ, ref 3, s. 150, tiež napísala, že Tatarí vyplienili aj jasovský kláštor. Rovnako MARSINA, ref 4, s. 248.

Zachovala sa však ojedinelá neskoršia zmienka o opustenosti dediny Detek. Je v listine kráľa Ladislava IV. z roku 1274 o darovaní opusteného územného majetku istým zemanom.³³ Príčiny a čas opustenia nie sú uvedené. Nepochybné však je, že dedina spustla pred rokom 1274 a nejestvovala ani v roku 1274.

Napriek spochybniteľnej dokázateľnosti sa spustnutie dediny Detek aj Golop spája s pustošením Mongolov v roku 1241.³⁴

O možnom prieniku Mongolov do stredného Spiša sa zachovala jediná priama zmienka. Nachádza sa v listine kráľa Bela IV. z roku 1249. Vtedy kráľ opätovne daroval spišskému prepoštovi dediny Jablonov, ktorú prepoštovi dal už kráľ Ondrej II. (1205 – 1235). Darovacia listina sa však stratila počas vpádu Mongolov.³⁵ Príbeh darovania dediny Ondrejom II. a straty listiny za vpádu Mongolov vyrozprával pred kráľom Belom IV. spišský prepošt Matej v roku 1249, alebo o niečo skôr. Kráľ jeho informácii uveril. Bola však výpoveď prepošta Mateja o zhorení donačnej listiny kráľa Ondreja II. pravdivá?

Z jestvujúcich listín nemožno preveriť pravdivosť tvrdenia prepošta o nadobudnutí dediny Jablonov od kráľa Ondreja II.. Avšak výpoveď o zhorení donačnej listiny možno overiť. Ak listina naozaj jestvovala, zaiste bola uschovaná spolu s inými listinami Spišského prepoštstva. Prepošt Matej sa však nikde nevysslovil ani nekonal, aby bola obnovená zakladacia listina prepoštstva a iné listiny o jeho obdarení, ktoré by mohol postihnúť taký osud, aký postihol listinu o darovaní Jablonova, teda ich strata, zhorenie a zánik.

Z uvedeného vyplýva, že prepošt Matej vyrozprával vymyslený príbeh o stratení údajnej listiny Ondreja II. za vpádu Mongolov, aby nadobudol vlastníctvo dediny Jablonov. Preto citovaný text nemožno použiť ako dôkaz o prítomnosti Mongolov v Spišskom Podhradí a v strednom Spiši vôbec, či už na jar alebo v lete roku 1241.³⁶

Ako dôkaz o prítomnosti a katastrofálnom pustošení Spiša Mongolmi sa doteraz používal aj údaj v listine kráľa Bela IV. z roku 1260. Vtedy, prípadne krátko pred rokom 1260, pred kráľom vypovedal Albert, opát kláštora cistercitov v Spišskom Štiavniku, že keď vyhorel kláštor, zhorela aj listina kniežat'a Kolomana o založení a obdarení spišského opátstva, preto poprosil kráľa Bela IV. o vydanie novej listiny. Kráľ vyhovel žiadosti a v auguste roku 1260 vydal požadovanú listinu.

Príčinou nešťastia opátstva bolo vyhorenie kláštora.³⁷ Opát však nespresnil, kedy kláštor vyhorel a kto ho podpálil. Napriek onej neurčitosti sa neodôvodnene doteraz predpokladá, ba tvrdí, že štiavnický kláštor podpálili Mongoli.³⁸

Najrozšírenejšou, až temer zľudovenou, predstavou o plienení Spiša Mongolmi je príbeh Skaly útočiska v druhej polovici 13. storočia, dovtedajšieho Kláštoriska v chotári dediny Letanovce. Podľa listiny z roku 1299 Jordan, richtár a meštianske spoločenstvo spišských Sasov darovali miesto s polatinčeným názvom Lapis refugii seu speculationis v chotári Letanoviec mníchom kartuziánom.³⁹ Vyvýšené miesto (kóta 744) z troch strán obtekali rieky Hornád a Belá a západnú časť uzatváral kamenný múr.⁴⁰ Zemepisná poloha, názov a ochranný múr dosvedčujú, že toto miesto malo slúžiť, resp. slúžilo, jeho vlastníkom, teda spišským Sasom ako útočisko pred nepriateľmi.

³³NAGY, E.: *Codex diplomaticus patrius VIII*, Budapest 1891, s. 167 „*terram Detk, in comitatu de Abauywar ... vacuum penitus et habitatoribus destitutam*“. GYÖRFFY, ref 20, s. 77.

³⁴GYÖRFFY, ref 20, s. 49 uvádza aj iné, údajne spustošené, dediny, avšak bez dobových dôkazov.

³⁵MARSINA, ref 10, s. 230, č. 329 „*instrumentum ... amissum in generali subversione Tartarica extitisset*“.

³⁶VARSÍK, ref 5, s. 29-30 v úsilí zdôvodniť plienenie Tatárov na Spiši argumentoval aj touto listinou.

³⁷MARSINA, ref 10, s. 452, č. 650 „*monasterium et claustrum ipsorum causali incendio sit consumptum*“.

³⁸GÁCSOVÁ, ref 3, s. 150; MARSINA, ref 4, s. 248; VARSÍK, ref 5, s. 30.

³⁹FEJÉR, ref 28, VI-2, s. 211 „*locum Lethou nuncupatum, ... qui vulgariter lapis refugii seu speculationis, ad construendum et aedificandum in eodem castrum*“.

⁴⁰Tamže, s. 212 „*murorum ambitus*“.

Nejestvuje však nijaký priamy doklad o tom, že by ono miesto slúžilo ako úkryt pred Mongolmi na jar roku 1241. Prijateľná je však možnosť, že sa na tom mieste ukryli Sasi pred očakávaným, teda možným, vpádom, prienikom a pustošením Mongolov na jar a v lete roku 1241. Pravdivé správy, aj nepravdivé chýry o pustošení a hrôzach, sa zaiste rozšírili aj do krajov, do ktorých Mongoli nikdy nevstúpili. Napokon, doplnenie a zdokonalenie prírodných daností toho miesta múrom, bolo možné až po prijatí zlých zvestí o Mongoloch na jar roku 1241, ale najmä po rokoch 1241 a 1242. Ani po tých rokoch nikto nemohol vedieť, či sa Mongoli do Uhorska ešte nevrátia. Skutočnosť, že toto miesto malo funkciu útočiska, nie je teda dôkazom o prítomnosti Mongolov na Spiši v roku 1241.⁴¹

O pustošení Mongolov sa nepochybne do počuli aj slovenskí obyvatelia v spišských dedinách. Aj oni sa pripravovali ukryť a zachrániť sa na odľahlých miestach, v jaskyniach či v okolitých lesoch.⁴² Avšak ani takéto prípravné činnosti spišských obyvateľov nesvedčia o fyzickej prítomnosti Mongolov.

V súčasnosti bádatelia, ktorí skúmajú územný rozsah mongolského vpádu a pustošenia, sa môžu oprieť okrem písomných správ aj o archeologické a architektonické poznatky. Na Spiši podrobne skúmali aj samotný hrad Spiš, avšak v jeho areáli nenašli napr. strelky z mongolských šípov. Aj to je dôkaz o tom, že Mongoli na jar, prípadne v lete roku 1241, Spišom netiahli.⁴³

Nepriamym dôkazom o tom, že Mongoli vtedy na Spiši neboli, je aj skutočnosť, že nejstávajú nijaké priame ani nepriame doklady o tiahnutí Mongolov krajinou Liptova a Turca. Ak by totiž tiahli Spišom v smere východ – západ, museli by pokračovať cez Liptov a Turiec do stredného Uhorska. Taký úmysel však mongolskí velitelia nemali a do spomenutých krajov nevstúpili. Dôvody boli prosté. Netiahol tade utekajúci kráľ a nebola tam nádej na bohatú korisť. Preto nijaký historik nedošiel k názoru o prípadnom postupe mongolského vojska Liptovom a Turcom.⁴⁴

Už sme preskúmali priame doklady o vstupe Mongolov do severovýchodného Uhorska cez Verecký priesmyk a tzv. ruskú bránu aj cez Medzibodrožie do južného Zemplína. K týmto údajom sa radia ďalšie priame správy o mieste známej bitky vojska kráľa Bela IV. s mongolským vojskom, ktorému velil chán Batu. Sú to nasledujúce písomnosti:

A/ List kanonika Rogeria, zvaný aj Carmen miserabile, o vpáde a pustošení Mongolov, v ktorom autor v rokoch 1243 – 1244 napísal, že oná bitka sa udiala pri rieke Slaná, pravda, v maďarskej prispôsobenine jej názvu do tvaru Sajó. K rieke Sajó pritiaхло od západu vojsko kráľa Bela IV.⁴⁵ Keďže Rogerius sa určite bitky nezúčastnil, o jej mieste, priebehu a výsledku sa dozvedel až po odchode Mongolov z Uhorska v lete 1242, teda v druhej polovici roka 1242. V jeho liste je časovo prvý, najčerstvejší záznam o tejto bitke.

B/ Niekoľko listín kráľa Bela IV., v ktorých je napísané, že bitka sa udiala doslovne na (!) rieke Sajó, ale bez presnejšieho zemepisného určenia.⁴⁶

⁴¹VARSIK, ref 5, s. 28 uvedené útočisko považoval za priame svedectvo o prítomnosti Tatárov na Spiši v roku 1241. Autor argumentoval aj zápisom kronikára G. Haina Lőcsei kronikája. Lőcse 1910 – 1913, 10, s. 85-86 o záchrane Nemcov na Skale útočiska. Hain písal kroniku v 17. storočí. Zaznamenal v podstate to, čo je presnejšie v listine z roku 1299.

⁴²BÁRTA, J.: Zur Problematik der Hohlensiedlungen in der slowakischen Karpaten. In: Acta archeologica carpathica II. Cracoviae 1961, s. 27. Pozri aj Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 6. Nitra 1961, s. 131.

⁴³MARSINA, ref 8, s. 232; publikoval mapku vpádu Tatárov, na ktorej je zakreslený aj predpokladaný smer postupu Tatárov od Jasova na sever cez Košice, Prešov a západne do Spiša k Levoči. Pozri aj MARSINA, ref 9, s. 145. Náš výskum a poznatky predpokladaný smer postupu Mongolov nepotvrdili.

⁴⁴Pozri napr. ULÍČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Liptova. In: Liptov. Vlastivedný zborník 9. Martin 1987, s. 123 a n; BEŇKO, J.: Starý Turiec. Martin 1996, s. 53.

⁴⁵Szentpétery, Scriptorum II., s. 569 „ad quamdam aquam, que Sayo dicitur“.

⁴⁶MARSINA, ref 10, s. 149, č. 217 „in ingressu ... Tartarorum, ... in Soiout“ z roku 1246; s. 294, č. 241 „in Seyo“ z roku 1253; s. 367, č. 531 „in Soyo“ z roku 1256.

C/ Dejiny splitského srbibiskupstva, ktoré v roku 1268 napísal splitský arcidiakon Tomáš. On sa dozvedel a napísal, že miestom bitky bola rieka Sajó.⁴⁷

D/ Kronika magistra Šimona z Kezy *Gesta Hungarorum*, ktorú napísal okolo roku 1283. Aj on sa dozvedel, že bitka bola na rieke Sajó.⁴⁸

Všetky uvedené správy síce zhodne uvádzajú, že bitka sa udiala doslovne na rieke Slaná, maďarsky Sajó, avšak bez presnejšieho údaja pri ktorej časti tejto rieky.

E/ Bratislavská kronika, ktorú zostavil neznámy autor v polovici 14. storočia. Až on napísal, že kráľ Belo IV. bol vojensky porazený pri rieke Sajó a dedine Muhi.⁴⁹ Až sto rokov po bitke vznikol spresňujúci údaj, že sa udiala v blízkosti dediny Muhi.

Bolo toto spresnenie pravdivé? Na základe jestvujúcich a uvedených informácií údaj o Muhi nemožno ani spochybníť či odmietnuť, avšak ani pripustiť, či prijať. Uvažovať však možno na základe niektorých reálií v polovici 13. storočia.

Dedinou Muhi tiahla krajinská cesta. O jej časti, idúcej od východne susediacej dediny Ómod, je doklad z roku 1284.⁵⁰ Pri Ómode bol brod cez rieku Sajó, o ktorom je doklad z roku 1270. Brod bol nad sútokom riek Sajó a Hernád.⁵¹ Na protihľadom ľavom brehu Hernádu, už v Zemplínskej župe, sa nachádzala dedina Hidvég. Jej maďarský názov dosvedčuje, že ju založili konča mosta cez Hornád. Dedina Hidvég jestvovala už pred 13. storočím a tiahla ňou krajinská cesta z južného okraja Zemplína do východného Boršodu, teda do Muhi.⁵²

V Epištole magistra Regeria je napísané, že prvá časť onej bitky sa udiala na moste cez Sajó, ktorým chceli prejsť Mongoli z ľavého brehu na pravý breh.⁵³

Zemepisné danosti, poloha uvedených dedín, trasy a križovatka krajinských ciest, napokon jestvujúce písomné správy, vedú k poznatku, že Mongoli prechádzali južným okrajom Zemplínskej župy, a že bitka pri Sajó sa udiala pri Muhi, teda na polohe medzi pravým brehom rieky Sajó a dedinou Muhi.

Po úplnej porážke uhorského vojska mohli Mongoli bez zábran plieniť krajinu Boršodskej župy. Postup a pobyt mongolských vojsk nepochybne spustošil dediny a zahynuli tamojší obyvatelia. Možno však ničivé dôsledky zistiť?

V jestvujúcich listinách od polovice do konca 13. storočia je do desať záznamov o opustených, spustnutých dedinách. Ani v jednej listine nie je však priamo napísané, že príčinou spustnutia dedín bolo mongolské vojsko. Napriek tomu sa už tradične spustnutie boršodských sídlisk spája s činnosťou Mongolov.⁵⁴

Po prehratej bitke mal kráľ Belo IV. možnosť rýchlo sa odpútať a vzdialiť od víťazného a útočiaceho vojska Mongolov. Z bezprostredného západného územia Muhi mu vtedajšie trasy krajinských ciest umožňovali útek smerom juhozápadným alebo severozápadným.

Kráľ sa rozhodol uniknúť krajinskou cestou severozápadným smerom cez Miškovec (Miscolcz), južný okraj Gemerskej župy, cez Novohradskú, Hontiansku, Tekovskú, cez mestá Nitru a Bratislavu do Dolného Rakúska.⁵⁵

⁴⁷GOMBOS, ref 15, s. 2234 „aquam que vocatur Soio“.

⁴⁸Szempétery, *Scriptores I.*, s. 184 „in Soio“.

⁴⁹Szempétery, *Scriptores II.*, s. 42 „Wela rex iuxta fluvium Seo prope villam Muhi prelians vincitur“.

⁵⁰NAGY, I. – DEÁK, F. – NAGY, Gy.: *Hazai oklevéltár*. Budapest 1879, s. 104 „publicam stratam, que de Emwd ducit in Muhy“.

⁵¹WENZEL, ref 22, s. 293 „medietatem tributii in portu de Soyou, ubi fluvius ... Hernad ... adiungitur cum fluvio Soyou“.

⁵²ULIČNÝ, ref 24, s. 163, pozri aj priloženú mapku; GYÖRFFY, ref 20, s. 791, aj mapka Borsodvármegye v prílohe.

⁵³GOMBOS, ref 15, s. 2075-2076, kap. 28 je napísané, že aj vojsko Bela IV. prešlo cez most ponad Slanú na východný breh, čo protirečí tradovanému poznatku, že bitka sa udiala západne od rieky Slaná. Porovnaj s textom Tomáša o dejinách Splitského arcibiskupstva, tamže, s. 2234.

⁵⁴GYÖRFFY, ref 20, s. 755, 756, 790, 793, 796, 798, 815, najmä s. 743.

⁵⁵O tejto cestnej trase úteku kráľa sa píše dávnejšie. Pozri BOKES, ref 2, s. 69; GÁCSOVÁ, ref 3, s. 149 predpokladala, že dokonca cez Liptov a Turiec k Nitre. Tak aj VARSÍK, ref 5, s. 27, 28. Avšak MARSINA, ref 4, s. 248; MARSINA, ref 9, s. 145 smerom cez Gemer k Nitre.

Druhým najzávažnejším dokladom toho, že kráľ utekal cestou cez južnú časť Slovenska, je zápis v listine z roku 1243. Kráľ Belo IV. vtedy obdaril istého bratislavského mešťana aj za to, že mu poskytol oddychnuté kone. Kráľ so sprievodom pri Bratislave prešiel cez Dunaj.⁵⁶ Hoci ho vo Viedni neočakávane zdržal rakúsky vojvoda Fridrich, okolo polovice mája 1241 už bol Belo IV. v chorvátskom Záhrebe.⁵⁷

Údaje o pobyte v Nitre a Bratislave sú jedinými priamymi dokladmi o prechodných miestach pobytu kráľa Bela IV. na slovenskom území bezprostredne po prehratej bitke pri Slanej – Muhi, teda v polovici apríla 1241.

O ceste a smere úteku kráľa Bela IV. sa zachovali len dva priame doklady.

Keď kráľ Belo IV. v roku 1248 udelil nitrianskym mešťanom práva mešťanov Stoličného Belehradu, odmenil sa tým Nitranom za ich pomoc utekajúcemu kráľovi v polovici apríla 1241. Vtedy sa kráľ nakrátko zastavil v Nitre a mešťania mu poskytli do vojenského sprievodu niekoľkých ozbrojencov. Aj nitrianski mešťania, aj kráľ, si to pamätali a zapísané je to v narácii listiny z roku 1248.⁵⁸

Časť vojska chána Batu ho prenasledovala a pustošila ľudské sídliská ležiace na krajinskej ceste a popri jej stranách. Do akej šírky však preniklo mongolské vojsko? Zodpovedať na túto otázku čiastočne umožňujú strohé údaje z niekoľkých listín kráľa Bela IV. z polovice 13. storočia.

Belo IV. v roku 1245 sociálne povýšil niekoľkých dvorníkov zo Šuríc za to, že počas plienenia Mongolov vojensky strážili istý kopec pri Hajnáčke, na ktorom sa ukrylo a zachránilo aj mnoho poddaných z okolia.⁵⁹ Je to jediný priamy doklad o možnom plienení Mongolov v južnom, resp. strednom Gemeri.

V roku 1244, resp. 1245, kráľ daroval ostrihomskému farárovi dva územné majetky v Novohradskej župe pri Bušinciach. Oba majetky boli vtedy spustnuté, lebo ich poddanských užívateľov a obyvateľov pozabíjali Mongoli.⁶⁰ Treba zdôrazniť, že je to jediný priamy doklad o spustošených dedinách Mongolmi nielen v Novohradskej župe, ale v celej južnej časti stredného Slovenska vôbec. O pravdivosti uvedeného údaja doteraz nijaký bádateľ nenapísal žiadnu pochybnosť.

Na jar, prípadne v lete roku 1245, istá šľachtičná, ako svetská patrónka kláštora premonštrátov v Šahách, požiadala kráľa, aby novou listinou potvrdil práva a majetky šahanského prepóštstva, lebo stará listina sa počas pustošenia Mongolov stratila.⁶¹ Kráľ, jeho dvor, najmä kancelária uverili informácii šľachtickej a kráľ novou listinou ešte v roku 1245 potvrdil obdarenie, majetky a práva šahanského prepóštstva. Považujem za potrebné pripomenúť, že ani v narácii, ani v dispozícii listiny nie je priamy zápis o spustošení samotného kláštora.

Vo vzťahu k Hontianskej župe sa zachoval ešte jeden údaj o Mongoloch. Podľa neho kráľovský rybár Vojtech z Pyra ako vyzbrojený jazdec sprevádzal kráľa počas vpádu Mongolov až pri Jadrane.⁶² Za vojenské služby mu kráľ v roku 1248 daroval územný majetok a povýšil ho na zemana. V uvedenej listine však chýba údaj o tom, kde a kedy sa rybár Vojtech pridal k vojsku kráľa. Keďže však býval v dedine Pyr, vtedy jestvujúcej pri Hontianskych Tesároch a Šipiciach, zaiste vstúpil do vojska, keď kráľ cez Hont unikal pred Mongolmi v polovici apríla roku 1241.

⁵⁶MARSINA, ref 10, s. 83, č. 126 „Posonium transitum faceremus“.

⁵⁷Tamže, s. 66, č. 99. 18. mája zo Záhrebu poslal kráľ prvý list pápežovi Gregorovi IX., ktorého žiadal o pomoc.

⁵⁸Tamže, s. 209, č. 298 „nobisque ad maritima regni nostri fugientibus ante faciem Tartarorum armatos homines ex se ipsi praebuerunt in conductum“.

⁵⁹Tamže, s. 133, č. 200 „tempore persecucionis Thartharorum quendam montem situm in terra eorum hereditaria, qui Danuskue ... appellatur“.

⁶⁰Tamže, s. 107, č. 158 „terre ... Zeleu ... Rendwey ... per seviciam dyre nacionis Tartarorum, habitatoribus ... omnibus interemptis, vacue ... et desolate“.

⁶¹Tamže, s. 134, č. 201 „privilegium ... tempore persecucionis Tartarorum fuisset amissum“.

⁶²Tamže, s. 213, č. 303 „tempore persecucionis Tartarorum ... ad maritimas partes ... perrexit ... nobiscum ... Weyteh, filius Mikus, de villa Pyr ... in equis et armis suis ... exhibuit servicium“.

Iba k južnej časti Zvolenskej župy sa zachovali tri doklady o mongolskom pustošení.

V polovici decembra 1244, keď sa kráľ prechodne zdržiaval pri Krupine, navštívili kráľ'a zástupcovia mesta Krupiny a sťažovali sa, že za vpádu Mongolov sa im stratila listina o poskytnutí meštianskych práv Krupinčanom, preto poprosili kráľ'a o vydanie novej listiny.⁶³ Kráľ vyhovel ich žiadosti a potvrdil im neštandardné práva aj povinnosti. Opäť pripomíname, že delegácia krupinských mešťanov nevypovedala pred kráľ'om o pustošení mesta, ale iba o strate listiny počas vpádu Mongolov.⁶⁴

Z listiny Bela IV., z roku 1250, sa dozvedáme, že kráľ Ondrej II. (1205 – 1235) daroval istému Radunovi územný majetok pri Hronseku. Onen Radun bol členom vojenského oddielu kráľ'a Bela IV., aj vtedy, keď sa kráľ vracal z pobrežia Jadranského mora.⁶⁵ Za verné vojenské služby ho v roku 1250 kráľ odmenil potvrdením dedičného vlastníctva majetku. V listine chýba zápis o tom, kde sa Radun pripojil k vojsku kráľ'a. Keďže bol vlastníkom územného majetku pri Hronseku, kde možno aj býval, do kráľ'ovho vojska mohol nastúpiť vo Zvolenskom, resp. Hontianskom, komitáte. Avšak je to iba predpoklad.

Udajne v decembri roku 1243 zástupcovia mesta Zvolena pred kráľ'om vypovedali a žiadali, aby im kráľ novou listinou potvrdil mestské práva, lebo starú listinu o výsadách stratili za vpádu Mongolov.⁶⁶ Na základe tohto textu nijako však nemožno priamo uvažovať o vpáde a pustošení Zvolena na jar či v lete roku 1241. Listinu mohli stratiť napr. aj cestou ku kráľ'ovi, alebo do hodnoverného miesta, kde mali listinu potvrdiť, resp. prepísať. Napokon, listina kráľ'a Bela IV. pre Zvolenčanov z roku 1243 obsahuje len práva zvolenských mešťanov, avšak nijaké povinnosti voči kráľ'ovi, čím je jedinečná v porovnaní so všetkými porovnateľnými listinami z polovice, ako aj druhej polovice 13. storočia.⁶⁷

Z uvedených skutočností vyplýva, že údaj v tejto listine o prípadnom pustošení Zvolena v roku 1241 nemožno vnímať ako pravdivú informáciu, ale len ako účinné zdôvodnenie nadobudnutia listiny o mestských právach.

Pri skúmaní vzťahu Mongolov k územiu stredného Slovenska sa treba vysporiadať s obsahom listiny kráľ'a Bela IV. pravdepodobne z roku 1256. V nej je napísané, že mladý Rus utiekol z mongolského zajatia, uchýlil sa ku kráľ'ovi Belovi IV., ktorému požičal 30 mariek zlata. Po niekoľkých rokoch požiadaval kráľ'a o darovanie územného majetku v Turci, ktorý mu kráľ daroval.⁶⁸ V listine chýba údaj o tom, kde Rus padol do zajatia a kde z neho utiekol. Vyžiadanie a darovanie majetku Trnovo v Turci nijako nepotvrďuje predpoklad o prípadnom prieniku Mongolov cez Turiec.

O vpáde a prieniku vojska Mongolov pod vedením chána Ordu cez Trenčiansku župu sa zachovalo niekoľko priamych, aj nepriamych údajov. Ani v jednom však nie je napísané, ktorým priesmykom prešli. Z toho dôvodu sa udržiava názor, že prenikli cez Hrozenkovský priesmyk, ako aj cez Jablunkovský priesmyk.⁶⁹

⁶³Tamže, s. 113, č. 168 „ut privilegium ipsorum tempore Tartarorum amissum ... redigi precepimus“.

⁶⁴Napriek tomu sa V. Rábik domnieva, že Mongolí vyplienili nielen Krupinu, ale celú Zvolenskú kotlinu, a to v roku 1241, aj v roku 1242. RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. In: Historický časopis, roč. 49, 2001, č. 1, s. 37.

⁶⁵MARSINA, ref 10, s. 242, č. 349 „quod cum propter insultum Tartarorum ad partes maritimas processissemus, quidam ... Radun nobiscum circa mare commorando, nobis fidele servitium exhibuit et postmodum cum de maritimis ad meditulum regni rediissemus“.

⁶⁶Tamže, s. 93, č. 139 „ut eis libertatem suam quam per impetum Tartharorum perdiderant renovare“. Nepochybné tento text priviedol R. Marsinu k názoru o možnom plienení južného Pohronia, vrátane Zvolena. MARSINA, ref 4, s. 248. MARSINA, ref 8, na s. 232 je mapka o takom prieniku Mongolov.

⁶⁷Táto skutočnosť, ako aj to, že sled ustanovení a ich štylistická podoba je totožná s listinou kráľ'a Bela IV. z 15. decembra 1244 pre Krupinčanov, vedú k zisteniu, že listina je falzifikátom. Porovnaj MARSINA, ref 10, s. 93-94, č. 139 ju považoval za pravú listinu.

⁶⁸Tamže, s. 376, č. 541 „Maladyk Rutenum ... de captivitate a Tartaris aufugiens ... petivit ... in Turuch ... terram Tornouc ... dedimus“.

⁶⁹BOKES, ref 2, s. 70; GÁCSOVÁ, ref 3, s. 150; MARSINA, ref 4, s. 248. Avšak MARSINA, ref 9, s. 145 len cez Hrozenkovský priesmyk.

Počas vpádu Mongolov zahynul zeman Puša, príslušník vojenskej hotovosti hradu Trenčín, bojujúc v kráľovom vojsku.⁷⁰ Koncom roka 1242 jeho vdova dostala primerané veno v majetku dediny Luborča, teraz súčasť Nemšovej. Vlastnícku pokonávku potvrdili listinami Bohumír, trenčiansky župan, aj Nitrianska kapitula. Hoci je nepochybné, že Puša padol v boji proti Mongolom, v listinách nie je upresnenie kde padol. Je však veľmi pravdepodobné, že počas obliehania hradu Trenčín, prípadne pri presune Mongolov cez Trenčiansku župu.

Pri obrane hradu Trenčín počas obliehania Mongolmi chrabro bojovalo aj osem zemanov z dediny Vetislav, ktorých kráľ Belo IV. spoločensky povýšil na šľachticov. Svedčí o tom listina kráľa z roku 1243.⁷¹ V nej je ojedinelý priamy údaj o obliehaní hradu Trenčín.

Pri obrane hradu Trenčín hrdinsky bojovali aj dvaja rytieri, o čom svedecky pred kráľom vypovedal veliteľ hradu a trenčiansky župan Bohumír.⁷² Jeden z rytierov bol zabitý, druhý, Premysel bol zranený a v roku 1259 ho kráľ odmenil darovaním územného majetku opustenej trenčianskej dediny Dulov.

Obranu hradu Trenčín organizoval jeho vtedajší veliteľ a župan Trenčianskej župy šľachtic Bohumír. Za vtedajšie diplomatické a vojenské zásluhy ho kráľ v roku 1244 odmenil vlastníctvom dediny Pruské, ako aj majetkami opustených dedín Kysuca a Sučany.⁷³

Už v roku 1243 kráľ Belo IV. odmenil istého šľachtica za vojenské zásluhy proti Mongolom pri Jadranskom mori udelením vlastníctva panstva Výčapy v Trenčianskej župe.⁷⁴

V roku 1244 kráľ odmenil zadunajským územným majetkom šľachtica Michala, vtedy kastelána hradu Beckov, za to, že Michal údajne bojoval v kráľovskom vojsku v prvej bitke s Mongolmi, keď utrpel deväť zranení.⁷⁵ Michal sa teda zúčastnil bitky pri Slanej, avšak nie pri obrane hradu Beckov.

V roku 1250 kráľ Belo IV. odmenil verného bána Fila, ktorého majetky tak Mongoli spustošili, že nemal kde „hlavu skloniť“, darovaním trenčianskych majetkov Bytča a Hvozdnica. Bán Filo sa však v roku 1241 nezdržoval v Trenčianskej župe.⁷⁶

Z uvedených prvých troch správ je nepochybné, že mongolské vojsko chána Ordu preniklo a tiahlo cez Trenčiansku župu, pustošilo najmä tamojšie dedinské sídliská. Avšak zemepisný rozsah pustošenia nemožno teraz primerane, uspokojivo zistiť. Presnejšie poznatky o rozsahu pustošenia poskytne najmä budúci systematický výskum vývoja osídlenia tohto kraja v 13. storočí.

Zápisy v posledných troch listinách však o prítomnosti Mongolov v Trenčianskej župe nesvedčia.

Podľa dokladov v jestvujúcich listinách preskúmame pobyt a pustošenie Mongolov v Nitrianskej župe.

V nitrianskej dedine Dvorníky žilo v prvej polovici 13. storočia niekoľko rodín hradníkov. Mongoli však časť hradníkov pozabýjali. Zachránili sa iba štyria so svojimi rodinami. Zapísané je to v listine kráľa Bela IV. z roku 1247.⁷⁷

⁷⁰MARSINA, ref 10, s. 77, č. 116 „cum flagellum dei per Tartaros ... huic regno occidisset et quidam iobagio castri Trinchiniensis Pousa nomine ... in exercitu domini regis mortuus fuisset“. Pozri aj s. 78, č. 117.

⁷¹Tamže, s. 85, č. 129 „homines castri Trinchiniensis de villa Wetislou nomine, qui nobis in cabatis servire consueverant, pro eo, quod iidem tempore persecutionis Tartarorum ... in observacione castri Trenchen“.

⁷²Tamže, s. 445, č. 638 „quod cum ... Tartari regnum nostrum fuissent ingressi, ... iobagiones castri Trinchyniensis, milites strenui, cum ... Bogumerio, comite eiusdem castri, in conservando castro nominato ... exhibuerunt servicium“.

⁷³Tamže, s. 104, č. 153; s. 111, č. 167.

⁷⁴Tamže, s. 83, č. 126.

⁷⁵Tamže, s. 98-99, č. 147 „quod primo conflictu nostro, quod cum Tartharis habuimus in Rakus ... novem suscepit vulnera“.

⁷⁶Tamže, s. 247, č. 354.

⁷⁷Tamže, s. 187, č. 267 „terram castri nostri Nytriensis Vduornuk vocabulo, ubi castrenses nostri commorabuntur et ipsi per Tartaros interemptis vacua remanserat et inculca, exceptis quatuor mansionibus castrensium“.

Nitrianski mešťania za vpádu Mongolov z vlastného rozhodnutia posilnili stráženie hradu Nitra, aby sa v ňom oni aj okolití obyvatelia ukryli a zachránili pred vyčítaním Mongolov.⁷⁸ Takú informáciu obsahuje narácia listiny kráľa Bela IV. z roku 1248, ktorou potvrdil udeľenie nových výsad nitrianskym mešťanom. Uvedený text opisuje činnosť mešťanov pred vpádom a možným obliehaním hradu. Nedosvedčuje však obliehanie samotného hradu ani pustošenie mesta Nitry.

Zachovalo sa aj niekoľko dokladov o boji šľachticov proti Mongolom, ktorých kráľ odmenil darovaním majetkov v Nitrianskej župe.

Belo IV. v roku 1245 odmenil dvorského sudcu Štefana darovaním dedín Veľké Bedzany, Malé Bedzany a Solčianky, ako aj územím dvoch spustnutých dedín. Okolnosti ich opustenia však nezapísali.⁷⁹

V roku 1246 kráľ daroval šľachticovi Vitekovi z rodu Ludanických dedinu Štitáre.⁸⁰

V roku 1248 daroval kráľ dedinu Krňa šľachticovi Mikulášovi.⁸¹

Kráľ v roku 1258 potvrdil viacerým zemanom vlastníctvo ich dovtedajšej dediny Jatov za ich vojenské zásluhy proti Mongolom.⁸²

Ani v jednej listine nie je napísané, že odmenený šľachtic bojoval proti Mongolom na území Nitrianskej župy.

Len na základe listiny z roku 1247 možno priamo dosvedčiť pustošenie Mongolov v Nitrianskej župe. Zemepisný rozsah plienenia možno iba predpokladať.⁸³

Mongolské vojenské oddiely postupovali cez Trenčiansku a Nitriansku župu smerom na juh.

Zachovala sa však len jediná priama správa o Tatároch na území bezprostredne nad príľahlou časťou Dunaja.

Kráľ Belo IV. v roku 1245 odmenil istého šľachtica, ktorý počas vpádu Mongolov organizoval obranu hradu Komárno. V dobre opevnenom hrade sa ukryli a zachránili blízko bývajúcí dvorníci, aj poddaní.⁸⁴ Za úspešnú obranu hradu dostal jeho veliteľ opustený majetok v Chotíne.

Časť mongolského vojska, ktorému velil chán Batu, a ktoré prenasledovalo utekajúceho kráľa Bela IV., sa pohybovalo v južnej časti stredného a západného Slovenska približne od polovice apríla 1241 roku. Nevedno však dokedy sa tam zdržalo, kedy sa presunulo južne a pripojilo k prúdu vojska postupujúceho južnejšou cestou k Vacovu a Pešti.

Do južnej časti západného Slovenska nepochybne viacerými cestami prenikali prúdy vojska, ktorému velil chán Orda. Jeho vojsko sa dostalo k ľavému brehu Dunaja pravdepodobne koncom apríla, prípadne začiatkom mája roku 1241. Zvedovia či poslovia o tom informovali napr. aj českého kráľa Václava I. Václav I. asi v máji 1241 listom informoval nemeckého kráľa Konráda o vpáde Mongolov do Poľska, Sliezska a cez Moravu do Uhorska. Z toho je zrejmé, že písal o vpáde vojska vedeného chánom Ordom. Okrem iného je v liste veta o tom, že Mongoli si zriadili tábory v Uhorsku pri brehu Dunaja.⁸⁵ Z toho vyplýva, že Mongoli dotiahli na juh západného Slovenska začiatkom mája 1241. Ordovo vojsko zotrvalo v tom kraji približne od mája roku 1241 do januára 1242, keď sa po zamrznutom Dunaji presunulo na územie pri pravom brehu Dunaja smerom k Ostrihomu.

⁷⁸MARSINA, ref 10, s. 208-209, č. 298 „cives nostri castrí Nitriensis ... castrum Nitriense studuerunt ... custodi-re, ut nedum ipsi, sed multis aliis ... in castrum ipsum fugientibus ... ob tutelam Tartarorum insultus inferre“.

⁷⁹Tamže, s. 123, č. 185.

⁸⁰Tamže, s. 158, č. 227.

⁸¹Tamže, s. 210, č. 299.

⁸²Tamže, s. 416, č. 600.

⁸³Ján Lukačka sa domnieva, že Mongoli sa presúvali a plienili aj stredné Ponitrie. Pozri Topolčany vo vrstvách vekov. Dejiny mesta do polovice 20. storočia. Bratislava 1997, s. 110. VALACHOVÁ, D.: Dejiny benediktínskeho opátstva v Klíži. In: Historický časopis, roč. 49, 2001, č. 1, s. 24 vyslovila názor, že Tatári nevyplienili kláštor v Klíži.

⁸⁴MARSINA, ref 10, s. 124, č. 187 „in pestifero Tartarorum adventu castrum nostrum de Kamaron muniens, ud-vormicos nostros in eodem comitatu existentes, nec non alios populos quamplures illesos conservasset“.

⁸⁵Tamže, s. 66, č. 100 „in ripa Danubii castra posuerunt in Hungaria“.

O prekročení Dunaja sú dve správy. Prvá je v liste uhorských prelátov, šľachticov a mešťanov, ktorí sa zišli začiatkom februára roku 1242 v Stoličnom Belehrade, aby spoločným posolstvom a listom informovali pápeža o vpáde a výčinoch Mongolov v Uhorsku a žiadali ho o pomoc. V liste je aj veta, že mongolské vojsko po ľade na Dunaji prešlo na jeho druhý breh.⁸⁶ Chýba však spresnenie, ktorý voj Mongolov a kde prekročil Dunaj.

Presun Mongolov cez zamrznutý Dunaj podrobne opísal magister Rogerius vo svojom liste zvanom aj *Carmen miserabile*. Z jeho opisu je zrejme, že Mongoli prešli cez Dunaj oproti mestu Ostrihom.⁸⁷

Podľa miesta prekročenia Dunaja možno uvažovať, že oným vojskom bol ten prúd Mongolov, ktorý cez Trenčiansku, Nitriansku župu pritiahol k Dunaju, teda vojsko chána Ordu.⁸⁸

Prístupme k skúmaniu doby okupácie slovenského územia mongolskými vojskami, teda k odpovedi na otázku: Kedy a ako dlho Mongoli pustošili Slovensko? Vzhľadom na skutočnosť, že Mongoli na Slovensko prenikli z dvoch zemepisných smerov a tiahli ním dve samostatné skupiny vojsk, jedna pod velením chána Batu, druhá pod vedením chána Ordu, treba prieniky oboch vojenských skupín a prúdov skúmať samostatne.

V odborných kruhoch historikov sa ustálil poznatok, že menšia časť mongolského vojska chána Batua, ktorej velil Šejban, dosiahla a prešla Vereckým priesmykom začiatkom marca 1241. Kráľ Belo IV. dostal od rýchlych poslov 12. marca správu, že mongolské vojsko porazilo uhorské vojsko, ktorému velil palatín Dionýz. Táto skupina Mongolov postupovala juhozápadným smerom do stredného Uhorska a 17. marca vypálila mesto Vacov.⁸⁹

Cestná vzdialenosť od Vereckého priesmyku po Vacov a rýchlosť postupu vojska vedú k predpokladu, že hlavná časť Šejbanovho vojska prešla Užhorodom okolo 10. marca, okolo 15. marca prenikla južným Zemplínom, lebo 17. marca dokázateľne spustošila Vacov. Toto vojsko sa rýchlo vrátilo pravdepodobne do južného Zemplína a priľahlého kraja, kde dočkalo na hlavné vojsko chána Batua.

Prvý prúd mongolského vojska, vedený Šejbanom, prenikal slovenským územím v čase okolo 10. do 15. marca.

Hlavný, väčší, prúd mongolského vojska, ktorému osobne velil chán Batu prešiel Vereckým priesmykom do Uhorska počas veľkonočných sviatkov, teda okolo 31. marca.⁹⁰ Tiež postupoval juhozápadným smerom do stredného Uhorska. Vojsko chána Batua po stretnutí a spojení s vojskom Šejbana 11. apríla 1241 porazilo pri Muhi uhorské vojsko.

Druhá, hlavná skupina Batuovho vojska prešla slovenským územím od Užhorodu do južného Zemplína v dňoch od 3. do 10. apríla.

O čase pustošenia vojskom vedeným chánom Ordodom jestvujú len dve priame správy. Prvou je 9. apríl 1241, teda deň bitky pri sliezskej Legnici.⁹¹ Druhou je údaj v liste zo zhromaždenia prelátov a laikov v Stoličnom Belehrade, konaného 2. februára 1242, a zaslanom pápežovi, keď táto skupina mongolského vojska už prekročila Dunaj pri Ostrihome.⁹²

⁸⁶Tamže, s. 74, č. 110 „congelato tandem Danubio transeundi ad nos liber eis aditus ubique patuit et facultas“.

⁸⁷GOMBOS, ref 15, s. 2084, kap. 38, 39 „De astucia Tartarorum ad transeundum Danubium exquisita“. „Quomodo Tartari Strigonium destruxerunt.“

⁸⁸V časti jestvujúcej odbornej literatúry sa doteraz nepísalo o tom, kde sa podelo vojsko chána Ordu z priestoru severne od Dunaja. KRISTÓ, ref 7, s. 115, mapa.

⁸⁹GÁCSOVÁ, ref 3, s. 148; MARSINA, ref 4, s. 247; MARSINA, ref 9, s. 144. KRISTÓ, ref 7, s. 119-125.

⁹⁰MARSINA, ref 10, s. 65, č. 99 „circa festum dominice resurrectionis in Hungariam ... intraverunt“. V liste Bela IV. pápežovi dňa 18. 5. 1241. Tamže, s. 66, č. 100 „tempore paschali“ v liste českého kráľa Václava I. nemeckému kráľovi Konrádovi v máji 1241. GOMBOS, ref 15, s. 2233 „diebus quadragesime prope pasca universa multitudo Tartarei exercitus in Hungarie regnum irruit“, napísal splitský arcidiakon Tomáš pred rokom 1268 v diele Historia Salontanorum.

⁹¹GÁCSOVÁ, ref 3, s. 150; MARSINA, ref 4, s. 248.

⁹²MARSINA, ref 10, s. 74, č. 110 „congelato tandem Danubio transeundi“.

Od 10. apríla postupovalo Ordovo vojsko smerom na juh, Moravskou bránou preniklo na Moravu a pravdepodobne koncom apríla cez Jablunkovský priesmyk prešlo do príľahlej časti Uhorska, teda do Trenčianskej župy. Keďže smerovalo do stredného Uhorska, aby sa pridalo k vojsku chána Batua, postupovalo smerom na juhovýchod. Koncom apríla a v máji postupne pustošilo sídla ležiace pri hlavnej krajinskej ceste vedúcej Považím na juh. Okolo polovice mája preniklo aj do Nitrianskej a Bratislavskej župy postupujúc na juh. V príľahlom kraji bezprostredne severne od Dunaja sa zdržiavalo v lete, jeseni a prvú polovicu zimy 1241/1242. Ordovo vojsko nepochybne až v januári 1242 prešlo cez zamrznutý Dunaj do severovýchodného Zadunajska, teda do strednej časti Uhorska.⁹³ V krajine nad Dunajom sa Mongoli neskôr už neobjavili, keďže ich zámer, teda zajatie uhorského kráľa, ich viedol smerom k Jadranu.

Zo sledovania smeru postupu Ordovho vojska je zrejmé, že v severnejšej časti Trenčianskej a Nitrianskej župy sa zdržalo kratšie ako v ich južnejších častiach, a aj v Bratislavskej župe. Rozličný čas prítomnosti Mongolov mal za následok rozličný zemepisný rozsah pustošenia krajiny. V severnej časti pobudlo niekoľko dní, prípadne týždňov na jar 1241, v južných častiach niekoľko týždňov až mesiacov leta a zimy 1241/1242.

Z uvedeného je zrejmé, že čas mongolského pobytu v južnej časti západného Slovenska bol podstatne dlhší ako na východnom Slovensku.

Z uvedeného vyplýva všeobecný poznatok, že pobyt a pustošenie Mongolov na Slovensku boli podstatne kratšie, ako sa doteraz predpokladalo.⁹⁴

V odbornej literatúre sa traduje predstava, že mongolskému pustošeniu a obliehaniu odolali vtedajšie hrady, z ktorých sa na Slovensku vymenúvajú Trenčín, Nitra, Bratislava, Komárno, Filákov a Abovský Novohrad.⁹⁵ Tento názor sa zaiste opiera o zápis v liste uhorských prelátov z druhého februára roku 1242 pápežovi.

Vtedy sa v Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár, Maďarsko) zišli mnohí, najmä vysokí cirkevní funkcionári, ale aj svetskí predstavitelia z východnej, aj západnej polovice Uhorska. Z časti severne a východne od Dunaja boli prítomní muži z hradov Bratislava, Nitra, Komárno, Filákov a Abovský Novohrad.⁹⁶ Z uvedenej vety ani z iných častí listu nevyplýva poznatok a konštatovanie, že Mongoli spomínané hrady obliehali, avšak nedobyli.

Hoci je veľmi pravdepodobné, že tieto hrady, prípadne aj iné, Mongoli obliehali, priamy písomný dôkaz obliehania doteraz nepoznáme, lebo nejestvuje. Môže ho však poskytnúť archeologický, aj architektonický výskum.

O vyčinení Mongolov v Uhorsku vznikli a zachovali sa dva druhy správ. Sú nimi listy a listiny kráľa Bela IV., list českého kráľa Václava I., list magistra Rogeria a historické dielo Tomáša.

Prvý, najstarší, opis výčinov Mongolov je v liste kráľa Bela IV. pápežovi Gregorovi IX. z polovice mája roku 1241. Rozhorčený a vystrašený kráľ oznamoval pápežovi, že mongolskí vojaci v Uhorsku:

a/ zabíjajú všetkých dolapených obyvateľov bez ohľadu na vek a pohlavie;⁹⁷

b/ vypaľujú kostoly a kláštory;⁹⁸

c/ všetkých ľudí, najviac však kresťanov si mocensky podriaďujú.⁹⁹

⁹³GÁCISOVÁ, ref 3, s. 150 predpokladala, že v decembri 1241. MARSINA, ref 8, s. 231 začiatkom roka 1242; Tenže, ref 9, s. 145 začiatkom februára 1242.

⁹⁴GÁCISOVÁ, ref 3, s. 150 predpokladala, že trvalo niečo vyše roka.

⁹⁵BOKES, ref 2; GÁCISOVÁ, ref 3, s. 150. MARSINA, ref 4, s. 248; MARSINA, ref 8, s. 231; MARSINA, ref 9, s. 145.

⁹⁶MARSINA, ref 10, s. 74, č. 110 „et de aliis castris et locis circa Danubium munitis ultra vero de Posonio, de Nitra, de Comarun, de Philek, de Novo Castro Abe“.

⁹⁷Tamže, s. 65, č. 99 „non habito delectu etatis vel sexus, universos quos repperire poterant, in ore gladii peremerunt“.

⁹⁸Tamže, „ecclesias et loca divino nomini dedicata incendio“.

⁹⁹Tamže, „omnes et maxime christianos suo dominio subiugare“.

Podobné správy o Mongoloch poslal vtedy Belo IV. nemeckému kráľovi Konrádovi,¹⁰⁰ ale aj český kráľ Václav I. Konrádovi.¹⁰¹

Preláti aj nižší duchovní, ako aj šľachtici a mešťania, zhromaždení v Stoličnom Belehrade, poslali začiatkom februára 1242 list pápežovi, v ktorom vyzdvihli najmä to, že Mongoli nielen vypaľujú kostoly, ale cez zimu ich používajú ako stajne pre vlastné kone.¹⁰²

Až v listine kráľa Bela IV. z roku 1248 je opísaný ďalší úmysel Mongolov, a to zajať a zabíť kráľa a jeho rodinu aj funkčne najbližších, teda členov kráľovského dvora.¹⁰³

Magister Rogerius temer s nadaním dramatika opísal výčiny Mongolov ako neslýchanú tragédiu. Pozoruhodné je však to, že podľa neho išlo Mongolom v bitke pri Slanej len o pobitie ľudí, pričom o koristiť sa vtedy nezaujímali. Koristiť hľadali najmä pri dobýjaní miest, napr. Ostrihomu.¹⁰⁴

Vojenské úspechy mongolského vojska v Ázii, východnej a strednej Európe boli dôsledkom nielen osobného chcenia a úsilia najvyšších chánov, ale aj vnútornej organizácie, výzbroja, taktiky, disciplíny a skúseností, ktorými prevyšovali nielen uhorské vojsko, ale vojská všetkých štátov, ktoré Mongoli napadli v prvej polovici 13. storočia. Ich vojenstvo tvorilo základ najväčšej mocenskej sily Mongolov vo vtedajšom ázijskom a európskom svete.¹⁰⁵ Vedomí si vojenskej sily osvojili si zásadu, že o vojne či mieri sa nerokuje.¹⁰⁶

Z hľadiska druhu základnou časťou mongolského vojska bolo jazdectvo. Mongolskí jazdci pôsobili na Stredoeurópanov nezvyčajne hrozivo už svojím výzorom, keďže mali krátke ruky a nohy, priveľký hrudník, širokú tvár, bielu pokožku, riedko zarastené líca, krivý nos a širokú chôdzu.¹⁰⁷

Hlavnou súčasťou ich výstroja bol bojový odev zhotovený z niekoľkých stlačených vrstiev vlnkej kože. Bol ťažko prebodnuteľný, teda veľmi bezpečný.¹⁰⁸

Hlavy mali pokryté špičatými helmami, vyrobenými zo železa alebo kože. Hlavnými súčasťami výzbroje mongolských jazdcov boli luky a šípy, kopije a meče. Luk a meč nosili zapnuté na koženom opasku.¹⁰⁹

Ich šípy boli o štyri palce dlhšie ako uhorské a mali ostré železné, kostené alebo rohovinové streľky. V priamom boji, ale najmä pri zabíjaní už porazených protivníkov alebo zajatých obyvateľov miest, používali meče.¹¹⁰

Ako súčasť ich výstroja používali krátke zástavy, pomalované čiernou a bielou farbou s vlnenou guľou na vrchole.¹¹¹

Hlavnou potravou bojovníkov bolo mäso. Pili najmä kobyľie mlieko zmiešané s konskou krvou.¹¹²

¹⁰⁰Tamže, s. 67, č. 101.

¹⁰¹Tamže, s. 66, č. 100.

¹⁰²Tamže, s. 74, č. 110 „ecclesias etiam in stabula et sanctorum sepulchra in iumentorum presepia transmutantur“.

¹⁰³Tamže, s. 210, č. 299 „ad capiendum et interemendum nos et nostros crudeliter contra nos irrurunt“.

¹⁰⁴GOMBOS, ref 15, s. 2083-2085.

¹⁰⁵Vyjadril to už Tomáš v Dejinách splitského arcibiskupstva pred rokom 1268. GOMBOS, ref 15, s. 2239 „non esset in toto orbe gens aut regnum, quod eius potencie resistere posset“.

¹⁰⁶Tamže, „nec de bello, nec de pace legacionem recipiunt aut mittunt“.

¹⁰⁷Tamže, s. 2239 „Terrificum valde exhibent faciei aspectum breves habent tibias, sed vasta pectora, lata est facies et cutis alba, imberbis gena et naris aduncta, breves oculi, spatium longiori disiuncti.“ Pozri aj KNOBLOCH, ref 12, s. 20-22 v cestopise talianskeho františkána Plana Carpiniho „Historia Mongalorum“ z polovice 13. storočia.

¹⁰⁸GOMBOS, ref 15, s. 2239. „Arma eorum sunt quedam tegmina ex taurinis coriis laminarum more compacta, impenetrabilia tamen et valde secura.“

¹⁰⁹Tamže, „Cassides gerunt ferreas et ex coriis factas falcatos enses, faretras et arcus militariter cingunt.“

¹¹⁰Tamže, „Sagitta eorum nostris sunt quatuor digitis longiores, ferrea, ossea et cornea cuspite conspicate“. GOMBOS, ref 15, kap. 22, s. 2073; kap. 39, s. 2085. Magister Rogerius pri opise pustošenia Vacova a Ostrihomu. MARSINA, ref 10, s. 311, č. 447 „cives ... igne et gladio ... consumpsissent“ v listine kráľa Bela IV. z roku 1254 o pustošení Ostrihomu. Pozri aj KNOBLOCH : Putování k Mongolům, s. 39-40.

¹¹¹GOMBOS, ref 15, s. 2239 „Vexilla brevia, nigro alboque colore distincta, quendam lane globum in summitate habentia.“

¹¹²Tamže, „mundorum et imundorum carnibus indifferenter utuntur. Et lac concretum cum sanguine potant equino“.

Z pohľadu uhorského a európskeho boli mongolské kone síce krátke, avšak silné a vytrvalé. Hoci nepodkované, temer ako kamzíky, prekonávali aj skalnaté vrchy. Aj tri dni vydržali nepretržite jazdiť a uspokojili sa len s krátkym pasením. Pred bitkou kone prikrývali ochranným koženým brnením.¹¹³

Jazdeckto dokázalo obratne manévrovať na bojiskách a bolo schopné bez ťažkostí prekonať veľké cestné vzdialenosti.

Mongoli si osvojili čínske mechanické praky, ktorými vrhali skaly, ako aj dômyselné obliehacie stroje, používané pri búraní hradných a mestských múrov.¹¹⁴

Umelé prekážky na krajinských cestách, akými boli rozličné záтары či záseky, odstraňovali zvláštne oddiely vyzbrojené najmä sekerami.¹¹⁵

Súčasťou vojska boli vyzvedači, vysielaní do napadnutých krajín, ktoré hodlali napadnúť. Rozličné informácie poskytovali veliteľom zajatí a donútení obchodníci, napr. o smeroch obchodných ciest, ako aj iné zajaté osoby.¹¹⁶

V záujme spravovania územne obrovskej ríše, ako aj rýchleho spojenia so vzdialeným vojskom už Džingischán zaviedol rýchlych poslov a Ogodej – poštové stanice.¹¹⁷ Poslovia a poštové stanice s jazdeckou osádkou určite pôsobili aj na slovenskom území v Uhorsku v roku 1241.

Vnútná organizácia mongolského vojska bola jednoduchá, avšak dôsledná. Tvorili ju skupiny v počte desať, sto, tisíc a desaťtisíc bojovníkov, ktoré mali osobitných veliteľov, bezpodmienečne podriadených vyšším veliteľom. Takú skladbu vojska a disciplínu zaviedol Džingischán začiatkom 13. storočia.¹¹⁸ Najvyšším veliteľom mongolských vojsk, ktoré v rokoch 1236 až 1242 napadlo štáty východnej a strednej Európy, bol chán Batu, poverený a podriadený priamo najvyššiemu chánovi Ogodejovi, príbuzensky strýkovi.

Mongolskí velitelia a vojaci, ktorí v roku 1241 vpadli do Uhorska a v rámci neho napadli, prešli a pustošili určité slovenské kraje, boli už treťou generáciou bojovníkov, ktorí sa venovali len vojenským výbojom do vzdialených štátov. Džochi, najstarší syn Temudžina – Džingischána viedol výpravy až do východnej Európy. Džochiho syn Batu bol hlavným veliteľom vojsk, ktoré napadli nielen ruské kniežatstvá, ale aj štáty v strednej Európe. Ich bojové skúsenosti boli výsledkom jediného zamestnania mongolských vojakov.

O počte všetkých mongolských bojovníkov, ktorí v piatich vojenských prúdoch, či zoskupeniach a z piatich smerov vtrhli do Uhorska roku 1241, jestvuje len jeden súdoby záznam. Magister Rogerius v *Carmen miserabile* napísal, že mongolskí velitelia vtrhli do Uhorska na čele 500-tisícového vojska.¹¹⁹ Tento údaj sa vyskytuje aj v niektorých uhorských kronikách zo 14. storočia.

Rogerius bol zajatcom a z vlastnej skúsenosti nemohol dospieť k takémuto údaju. Získal ho počúvaním rozprávania iných mužov, ktorí vpád prežili. Pod dojemom strašnej skúsenosti vtedy odhadli počet Mongolov na 500-tisíc bojovníkov. Domnievam sa, že ten počet nevedome nadsadili, možno niekoľkonásobne.

Historici odhadujú, že vojenské zoskupenie, ktorému velil a osobne viedol chán Batu a ktoré vtrhlo do Uhorska cez Verecký priesmyk, malo okolo 50 až 60-tisíc bojovníkov.¹²⁰ Aj to

¹¹³Tamže, „Equos breves sed fortes, pacientes inedia ac laboris more equitant rusticano; per rupes vero et lapides absque ferramentis ita discurrunt ac si capre forent silvestres; tribus enim continuis diebus labore quassati parvo stipularum pabulo sunt contenti.“

¹¹⁴Gombos, *Catalogus III.*, s. 2085 „triginta machinas posuerunt, ita quod die noctuque ad civitatem et ad turres ligneas lapides emittebant“. Napísal magister Rogerius o obliehaní Ostrihomu.

¹¹⁵Tamže, s. 2233 „Habent autem quadraginta milia securigeros qui prehibant exercitum, silvas cedentes, vias sternentes“, napísal arcidiacon Tomáš o časti vojska, ktoré prvé prešlo Verecký priesmyk.

¹¹⁶MARSINA, ref 10, s. 65, č. 98.

¹¹⁷Tajná, ref 11, s. 224-225.

¹¹⁸Tamže, s. 146-152; KNOBLOCH, ref 12, s. 39-41.

¹¹⁹GOMBOS, ref 15, s. 2072, kap. 19 „cum quinquies centenis milibus armatorum regnum Hungarie invaserunt“.

¹²⁰KRISTÓ, ref 7, s. 120-121; MARSINA, ref 9, s. 144.

je len odhad, podľa mojej mienky privysoký a predpokladám, že ich bolo okolo 30 až 40-tisíc. Približne taký početný prúd mongolských bojovníkov prenikol z Moravy k Trenčínu a postupoval k Dunaju a Ostrihomu. Na slovenské územia preniklo a pustošilo ich spolu približne okolo 60 až 80-tisíc mongolských bojovníkov, ktorých skutočný počet sa nikdy nepodarí zistiť, lebo o ich množstve nevznikli hodnoverné dobové údaje.

* * *

Poznanky tejto štúdie možno zhrnúť a uzavrieť nasledujúcimi konštatovaniami.

Skúmané vojenské vpády treba pomenúvať ako vpády Mongolov a opustiť tradované označenie vpád Tatárov.

Vojenské vpády Mongolov do Uhorska a na Slovensko v roku 1241 boli súčasťou vpádu Mongolov do východnej a strednej Európy. Z hľadiska vojenských výbojov Mongolov, všeobecne, to boli najvzdialenejšie vpády smerujúce na západ vôbec.

Cez slovenské územia prenikli Mongoli z dvoch smerov: a/ od severovýchodu Vereckým priesmykom k Užhorodu a do južného Zemplína dvakrát. V marci 1241 vojsko vedené Šejbanom počas sedem až desať dní. V apríli pod velením chána Batu počas 10 až 14 dní. b/ od severovýchodu z Moravy cez Hrozenkovský priesmyk k Trenčínu a na juhovýchod k Dunaju. Tým krajom postupovalo do mája 1241 a plienilo ho ešte v januári roku 1242, teda celkom 9 mesiacov.

Keďže hlavným strategickým zámerom chána Batu bolo zajať uhorského kráľa Bela IV. a získať bohatú korisť, jednotlivé prúdy mongolského vojska postupovali po určitých krajiniských cestách, aby dosiahli zvolený cieľ. Dobývanie hradov, miest, pustošenie dedín, zajímanie, zabíjanie obyvateľov, zajímanie hospodárskych zvierat, spásanie siatin a lúk boli sprievodnými súčasťami plienenia len tých krajov, ktorými Mongoli tiahli. Z hľadiska zemepisného rozsahu Mongoli spustošili menšie slovenské územia, ako sa doteraz predpokladalo. Avšak pravdivé, aj zveličené, správy o ukrutnostiach Mongolov súčasníci rozšírili nielen po celom slovenskom území a celom Uhorsku, ale aj v západnej Európe.

Vojenská prevaha mongolského vojska, v porovnaní s uhorským vojskom, spočívala nielen v dômyselnejšej organizácii, tvrdšej disciplíne a úplnejšej výzbroji, ale aj na podstatne väčších vojenských skúsenostiach mongolských bojovníkov. Uhorsko napadli muži, ktorí boli už treťou generáciou stálych bojovníkov, ktorí uplatňovali najobratnejšie taktické spôsoby útočných bitiek a vojen.

F. ULIČNÝ: DIE EINFÄLLE DER MONGOLEN IN DIE SLOWAKEI IM JAHRE 1241

Die untersuchten militärischen Einfälle sind als Einfälle der Mongolen zu betrachten und die traditionelle Bezeichnung dieses Ereignisses als Einfall von Tataren sollte man aufgeben. Die militärischen Einfälle von Mongolen nach Ungarn und in die Slowakei im Jahre 1241 waren ein Bestandteil des Einfalles der Mongolen nach Ost- und Mitteleuropa. Aus dem Gesichtspunkt der Eroberungskriege der Mongolen in allgemeinem waren diese die überhaupt meist entlegenen Einfälle, die nach Westen gerichtet waren.

Durch die slowakischen Gebiete drangen die Mongolen aus zwei Richtungen durch: a) aus Nordosten, durch Verec-Pass zum Gran und nach Süd-Zemplin zwei mal. Im März 1241 die Armee unter Führung von Sejban über 7 bis 10 Tage. Im April unter Führung des Chans Batü über 10 bis 14 Tage. b/ aus Nordosten, aus Mähren durch Pass von Hrozenkov zum Trenčín und nach Südosten zum Donau. Durch dieses Gebiet rückten die Mongolen vom Mai 1241 vor und plünderten es noch im Januar 1242, insgesamt also 9 Monate.

Da das strategische Hauptziel des Chans Batü die Festnahme des ungarischen Königs Béla IV. und der Gewinn einer reichen Kriegsbeute war, die einzelnen Ströme der mongolischen Armee rückten durch bestimmte Landeswege vor, um das gewählte Ziel zu erreichen. Die Eroberung von Burgen, Städten, Plünderung von Dörfern, Einnahme und

Totschlag der Einwohner, Einnahme des Nutzviehs, Verheerung der Aussaat und Wiesen waren die Begleiterscheinungen der Plünderung der Gebiete, durch die die Mongolen zogen. Aus dem Standpunkt des geographischen Ausmaßes plünderten die Mongolen kleinere slowakische Gebiete als man bis jetzt vermutete. Die wahren als auch die übertriebenen Nachrichten über die Grausamkeiten der Mongolen verbreiteten die Zeitgenossen nicht nur auf dem Gebiet der Slowakei und Ungarn, sondern auch in Westeuropa.

Das militärische Übergewicht der mongolischen Armee im Vergleich zum ungarischen Herr lag nicht nur in der scharfsinnigeren Organisation, härteren Disziplin und völligeren Ausrüstung, sondern auch in den wesentlich größeren Erfahrungen der mongolischen Kämpfern. Ungarn wurde durch Männer angegriffen, die zur dritten Generation von ständigen Kämpfern gehörten und die geschicktesten taktischen Kämpfarten von Offensivaktionen und Sturm- kriegern zur Geltung brachten.

VZNIK, ORGANIZÁCIA A ČINNOSŤ HLINKOVEJ MLÁDEŽE V ROKOCH 1938 – 1940

IGOR BAKA

BAKA, I.: The Establishment, Organisation and Activity of the Hlinka's Youth during 1938 – 1940. *Vojenská história*, 8, 3, 2004, pp 21 – 40, Bratislava.

Based on so far unused archive materials or contemporary press the author reconstructs the activity of the Hlinka's Youth the establishment of which in 1938 was connected with the separatist policy of the Hlinka's Slovak People's Party up to 1940. He pays attention also to the ideological background of its establishment in the existing Slovak society, its place in the authoritative or totalitarian system of the Slovak State as well as its role in the power struggle inside the regime. The study is completed with the Annex consisting of two contemporary documents that help readers look into the mechanism of community, enlightenment or physical education activity in first two years of its existence. *Military History. Slovakia. The Hlinka's Youth. 1938 – 1940.*

Po vyhlásení autonómie 6. októbra 1938 na Slovensku veľmi rýchlo nastal rozklad parlamentnej demokracie. K moci sa dostala Hlinkova slovenská ľudová strana (HLSĽS), ktorá využila oslabenie republiky po Mníchove a na Slovensku začala budovať režim jednej politickej strany. Jedným z najdôležitejších mocenských nástrojov nového režimu sa od začiatku stala fašizoidná branná organizácia Hlinkova garda (HG). Tá vznikla ešte v lete 1938 ako výsledok vystupňovanej verejnej agitácie HLSĽS za autonómiu Slovenska. Postupne sa sformovala na agresívne a netolerantné hnutie, ktorého charakteristickým rysom bol vypätý nacionalizmus, antisemitizmus a čechofóbia. Okolo HG sa zhromažďovali najradikálnejší predstavitelia HLSĽS, ktorých cieľom bol dôsledný politický prevrat a prevzatie absolútnej moci, vysporiadanie sa so všetkými svojimi odporcami, ako aj exponentmi bývalého režimu. Postavenie HG, ktorej najvyšším veliteľom sa stal Karol Sidor¹, sa zvýraznilo vďaka skutočnosti, že HLSĽS sa pri budovaní nového režimu nemohla spoľahnúť len na správne a samosprávne orgány. Prostredníctvom HG mohla ovládnuť politický priestor, militarizovať spoločnosť, zároveň z nej chcela vytvoriť protiváhu čs. brannej moci, čo sa stalo aktuálnym najmä po prvej Viedenskej arbitráži, keď stúpol aj jej význam. Z hľadiska pôsobnosti sa HG vymedzila ako organizácia, „ktorá sa stará o nábožensko-mravnú a vlasteneckú výchovu mužskej mládeže od 18 rokov“.² Postavenie HG sa posilnilo v decembri 1938, keď prevzala majetok rozpuštených konkurenčných branných organizácií.³

¹Za jeho bezprostredných podriadených v prvom hlavnom veliteľstve boli menovaní Ján Dafčík ako výkonný veliteľ, Karol Murgaš ako náčelník organizačného oddelenia, a Alexander Mach ako náčelník politickej sekcie. Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), f. 604 (Hlinkova garda), 604-66-2.

²Tamže.

³K postaveniu HG v období autonómie bližšie pozri: SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovanie (1938 – 40). In: Zborník Múzea SNP, II. Banská Bystrica, 1969, s. 166-259; ČAPLOVIČ, M.: Čs. dôstojníci – Slováci v službách Hlinkovej gardy (november 1938 – marec 1939). In: Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000. Bratislava 2000, s. 105-116; KORČEK, J.: S menom vodcu na štíte. Vznik, pôsobenie a zámery Hlinkovej gardy. In: Historická revue, roč. 4, 1993, č. 6, s. 17-18;

Podľa organizačného rozkazu č. 5 z 15. decembra 1938 sa súčasťou HG stala tiež Hlinkova mládež (HM), v ktorej sa mala organizovať mládež vo veku 6 – 18 rokov. V tomto období sa však v nej mali sústrediť len chlapci. S podobným organizovaním dievčat sa začalo až neskôr. Za veliteľa HM bol menovaný vtedajší minister školstva autonómnej vlády Matúš Černák. Okrem praktickej stránky, zameranej na prípravu budúceho spoločenského občianskeho, ale aj vojenského života, mala byť predmetom výchovy v HM aj indoktrinácia mládeže v duchu štátnej a straníckej ideológie HSLS.

Dokazujú to aj vyhlásenia vedúcich predstaviteľov režimu. Podľa nich výchova mládeže mala byť postavená na úplne iných hodnotách, ako to bolo za 1. ČSR. Branné mládežnícke organizácie za 1. ČSR boli v tejto súvislosti vykresľované ako prostriedok odnárodňovania slovenskej mládeže, keď znemožňovali uplatňovanie „zdravého národného a kresťanského programu v jej výchove“. Podľa neskoršieho zborového veliteľa HM Alojza Maceka „československé úrady a internacionálne – liberalistické kruhy znemožňovali organizáciu obrancov slovenských záujmov“.⁴ V tejto súvislosti sa zdôrazňovali problémy, s ktorými sa stretávali branné organizácie, pracujúce „v duchu Hlinkovom“ – Slovenskí katolícki skauti a jednota Orla, ktoré museli „zápasit“ s prekážkami československy orientovaných súperov“. V porovnaní s týmito skutočnosťami sa nová organizácia HM vykresľovala ako základ jednoliatej uvedomelej spoločnosti. Jej cieľom malo byť pomôcť škole vychovať novú, nacionálne citiacu generáciu, teda „dobrú stráž národa, vlastne frontu strážcov a bojovníkov, priekopníkov za lepšiu budúcnosť, ináč rečeno priebojných, charakterných občanov“.⁵

Vo výchove HM mala dôležitú úlohu zohrávať poslušnosť, úcta k autoritám, mala byť preto založená na vodcovskom princípe. A. Macek v tejto súvislosti zdôrazňoval, že takýto spôsob výchovy dá národu mládež, ktorá bude pripravená sústrediť „všetky svoje sily a schopnosti do služieb svojho národa a Slovenskej republiky a bude pohotová – vo dne v noci – plniť rozkazy svojho najvyššieho veliteľa, vodcu národa“.⁶ HM sa tak podľa Maceka mala stať poslušným nástrojom v rukách HSLS a jedným z jej prostriedkov k glajchšajtovaniu režimu po 6. októbri 1938.

Na ideovú stránku výchovy kladol dôraz tiež Jozef Tiso: „Musíme našej mládeži vrátiť ideály, aby sa mala okolo čoho vyvíňať. Bez ideálov môže rásť strom, ale nemôže bez ideálov vyrastať a mohutnieť ľudský slovenský duch. Ideály, to je tá chrbtová kosť, okolo ktorej sa budú vyvíjať ďalšie buňky, aby z nich potom vyrástol skutočný šľachetný charakter, slovenský duch. Vráťte teda mládeži jej ideály, ktoré jej patria. Lebo mládež bude len vtedy mládežou s ohňom v očiach, s tvrdou päsťou a so svetlom v rozume, keď bude mať vysoké ideály... Ideály tieto sú: veriť v Boha, veriť v duchovné hodnoty, veriť v autoritu ako potrebný princíp spoločenskej organizácie slovenskej a veriť v kresťanskú, nerozlučne jednotnú rodinu slovenskú, z ktorej má vychádzať zdravá mládež!“⁷ Z hľadiska charakteru HM je už tu príznačné, že Tiso na jednej strane vebí mládež s „tvrdou päsťou“, na druhej sa odvoláva na boha a kresťanské hodnoty, ktoré mali byť jej najvyšším ideálom.

Aktuálny význam HM, ako nositeľky národnej jednoty, sa, rovnako ako v prípade HG, zdvihoval tiež v súvislosti s oklieštením územia Slovenska po Mníchove a Viedenskej arbitráži na jeseň 1938. Dr. Emil B. Lukáč, bývalý predseda Československej strany národno-socialistickej na Slovensku, ktorý sa v roku 1939 stal zástupcom zborového duchovného HM, k tomu napísal: „I pri bývalej bolestnej rozcapartenosti aspoň v kultúrnych, hospodárskych inštitúciách sme hľadali solidarizmus a kooperáciu, teda pocit a potrebu národnej jednoty slovenskej. Až po známych udalostiach jesene minulého roku, po hrozive viditeľnom ohrození podstatných, priam existenčných záujmov Slovenska, zošikuje sa i politická jedno-

⁴MACEK, A.: Hlinkova mládež. In: *Nové Slovensko*, roč. 2, 1940, č. 3-4, s. 50.

⁵Hlinkova mládež, budúcnosť národa. In: *Slovák*, 14. 10. 1939, s. 4.

⁶MACEK, ref 4, s. 50.

⁷*Nové Slovensko*, roč. 2, 1940, č. 3-4, s. 48.

ta, aby slovenský národ ľahšie a priamejšie mohol čeliť búrkam. A v týchto časoch búrlivých krútnav vzniká staršia sesterská inštitúcia gardy, s programom obrany národných záujmov slovenských. Onedlho z nej sa vylupuje, pri nej sa organizuje inštitúcia HM, ktorá vlastne účelove prvá ide za vyloženým cieľom predvojenskej výchovy, budenia ducha brannosti.⁸ Tu treba povedať, že apel na národnú jednotu v tejto atmosfére bol nezanedbateľným faktorom pomerne rýchlej stabilizácie nového režimu.

Možno konštatovať, že zámerom HM bolo dopĺňať výchovno-vzdelávací proces, ktorého cieľom bol na jednej strane zbožný a poslušný kresťan, naplnený úctou k autoritám a nadriadeným, na druhej nacionalizmom predchnutý jedinec, pre ktorého sa vlastný štát stane za každých okolností najvyšším zákonom.

Aby mala práca v HM zmysel, musela jej činnosť korešpondovať s výchovno-vzdelávacím procesom v školách. Pritom aj školstvo malo byť od začiatku prispôbené novým politickým zmenám. Ako príklad možno uviesť už prvé tzv. divoké čistky. Boli zamerané najmä proti českým učiteľom a profesorom.⁹ Tieto kroky zapadli do celkovej kampane požadujúcej nápravu v školstve, ktoré sa podľa Ľudákov za 1. ČSR stalo prostriedkom kolonizácie a odnárodnenia Slovenska. Ministrom školstva autonómnej vlády sa už krátko po 6. októbri stal bývalý minister čs. vlády M. Černák. Ten stál, ako som už spomínal, aj na čele HM. Tým sa aj personálne deklarovalo prepojenie HM s výchovou v školách.¹⁰ O rozsahu čistiek v školstve si mohol reálnu predstavu vytvoriť aj dobový čitateľ, keďže Ľudácke denníky publikovali celé zoznamy prepustených, ale aj preložených učiteľov a školských inšpektorov. Tieto čistky postihli najmä Čechov, čiastočne už aj Židov. Do určitej miery sa však dotkli aj slovenských učiteľov, aj keď ich rozsah zatiaľ neviem určiť.¹¹ Situácia sa čiastočne upokojila až v januári 1939 po Černákovom odvolaní.

Už na začiatku tohto procesu zmien možno konštatovať aj prispôbenie učebných osnov. V tomto období možno už vysledovať úsilie koordinovať výchovnú činnosť v školách s činnosťou HG a HM. Hlavné veliteľstvo HG (HV HG) vydalo už v decembri 1938 rozkaz, na základe ktorého, sa mali referenti propagandy¹² postarať o to, aby sa na vyučovaní zaviedol pravidelný nácvik národných piesní a pochodov. Rovnako tiež materiálne zabezpečiť učebne gramofónmi a platňami. Zároveň mali usmerňovať výzdobu školských nástieniek. Ako prvé vyšlo v tomto smere nariadenie, podľa ktorého mala byť na všetkých Ľudových a meštianskych školách na chodbe budovy vyvesená báseň A. Žarnova o Šuranskej martyрке, čím sa malo upozorniť na zlé postavenie slovenskej menšiny na odtrhnutých územiach

⁸Stráž – orgán vodcov a pracovníkov Hlinkovej mládeže (ďalej Stráž), roč. 1, november – december 1939, č. 3-4, s. 66-67.

⁹Podľa oficiálnych údajov vyučovalo na Ľudových a meštianskych školách na území Slovenska, ktoré nepostihlo rozhodnutie Viedenskej arbitráže, k 6. 10. 1938 8 234 učiteľov, z toho 2 054 Čechov. Na stredných školách bolo 523 českých učiteľov. ČULEN, K.: Češi a Slováci v štátnych službách ČSR. Bratislava 1944, s. 155-181.

¹⁰V súvislosti s pripravovanými zásahmi v školstve denník Slováč už 13. októbra 1938 oznamoval: „Začalo sa nové obdobie slovenského školstva.“ Informoval pritom o prepustení radcu školského referátu Břetislava Kalouska, a to spôsobom pre vtedajšiu politickú kultúru príznačným: „Energický zákrok ministra Černáka odstránil túto pliaгу života na Slovensku. Tento rozhodujúci krok prijalo celé Slovensko s nadšením a želá si, aby zlopovestný Kalousek ani nedýchal slovenský vzduch.“ Nezostalo však len pri slovách. Ako ďalej píše Slováč: „Kalouskov nástupca Pavol Čarnogurský už prvý deň svojho úradovania zakročil proti niektorým školským inšpektorom, ktorí „dopustili sa urážlivého činu proti slovenskému presvedčeniu.“

¹¹Nespolahlivým učiteľom, ako aj inšpektorom z radov Slovákov hrozilo napríklad preloženie, v niektorých prípadoch však aj prepustenie. Neskorší minister školstva Jozef Sivák k tomu v roku 1941 napísal: „Kým v predošlých dvoch rokoch bolo treba zakročiť proti mnohým učiteľom, lebo sa nevedeli prispôsobiť novým pomerom, dnes takéto prípady vyskytujú sa už len sporadicky.“ Pozri MÁTEJ, J.: Škola, výchova a učiteľ v klérofašistickej Slovenskej republike. Bratislava 1978, s. 230.

¹²Referenti propagandy mali byť menovaní na každom okresnom a miestnom veliteľstve. Tým sa zintenzívnila spolupráca medzi HG a Úradom propagandy, k čomu prispelo menovanie jeho šéfa A. Macha za zástupcu hlavného veliteľa HG. SNA, f. 604, 604-53-1.

po Viedenskej arbitráži.¹³ Podľa toho istého rozkazu mali vybraní príslušníci HG preskúmať „všetky obecné a školské knižnice, či sa v týchto ešte nenachádzajú vadné a slovenskej národnej kultúre neprajné a po výchovnej stránke škodné knihy“.¹⁴

Už 5. januára 1939 sa v bratislavskej Redute konala schôdza bratislavských pedagógov, na ktorej boli oboznámení s ideami a organizáciou HG.¹⁵ Na učiteľov sa už tu vyvíjal nátlak, aby prijali funkcie v HG a HM. Viacerí tak urobili len z donútenia, zo strachu o zamestnanie, prípadne preloženie. Obsadili najmä funkcie miestnych veliteľov, ako aj kultúrnych, výchovných a politických referentov.

V období bezprostredne po vzniku Slovenského štátu bolo personálne obsadenie najvyšších postov v HM nasledovné. Na čele HM stál naďalej Matúš Černák. Podľa personálneho obsadenia z apríla 1939 bol jeho zástupcom a zároveň zborovým veliteľom HM Ján Dafčík, zborovým duchovným Alexej Izakovič a zástupcom zborového veliteľa Alojz Macek.

Prvý organizačný rozkaz Zborového veliteľstva HM je z 19. apríla 1939. Ten HM definuje ako samostatný zbor v rámci HG. HM pritom rozdelil na tri oddelenia, do ktorých mali byť deti a mládež zaradené podľa veku: 1. vlčatá (6 – 11-roční), 2. orly (11 – 16-roční), 3. junáci (16 – 19-roční). Prestúpiť k HG mohol „junák“ dňom 31. decembra, v roku, v ktorom dovŕšil 19 rokov. Už v máji 1939 sa začali organizovať tiež výberové jednotky „skautov“, ktoré tvorili jednotlivci príslušní k „orlom“, „ktorí sú už dnes všetkým ostatným vzorom“. Ich základňu mali tvoriť príslušníci bývalej brannej organizácie Slovenský katolícky skaut, ktorá bola za 1. ČSR pod vplyvom HSEŠ. Tieto jednotky sa už v roku 1939 ako prvé mali zúčastniť kurzov a táborov HM. Zborové veliteľstvo HM si tak chcelo vytvoriť spoľahlivé kádre, s ktorými by sa mohlo čo najskôr prezentovať aj na verejnosti. Čaty skautov a orlov však mali pracovať spolu.

V rámci svojich oddelení mali byť „haemisti“ začlenení do družín, čiast a stotín. Najmenšou výchovno-pracovnou jednotkou mala byť družina (8 osôb), zostavovaná najmä podľa veku a schopností. Tri družiny mali tvoriť čatu (24 osôb plus veliteľ čaty a duchovný radca). Výchovná práca sa mala viesť v družinách, výcvik a vystupovanie v čatách a vyšších jednotkách.¹⁶

28. apríla 1939 vyšiel ďalší rozkaz, ktorý upravoval organizačnú štruktúru HM, priniesol tiež výmenu na najvyšších postoch HM. Predovšetkým sa ním prijal vodcovský princíp podľa vzoru výchovy mládeže vo fašistických diktatúrach. Na čele HM podľa neho stál krajinský vodca HM, ktorým bol menovaný vtedajší minister vnútra Dr. Vojtech Tuka. Treba povedať, že toto bola len formálna funkcia. Prácu v HM v skutočnosti riadil jej zborový vodca ktorým sa stal bývalý funkcionár Orla a Slovenských katolíckych skautov Alojz Macek. M. Černák bol z funkcie odvolaný a krátko nato sa stal vyslancom Slovenska v Berlíne. Zborovému veliteľstvu mali byť ďalej podriadené oblastné, okresné a miestne veliteľstvá HM.¹⁷ Organizačne sa

¹³SNA, f. 604, 604-99-4.

¹⁴SNA, f. 604, 604-99-4, obežník HV HG pre referentov propagandy – bez dátumu; Prvé nariadenie slovenskej autonómnej vlády, ktoré obsahovalo inštrukcie o revízií verejných a školských knižníc je už zo 14. 1. 1939. Ďalší obežník, ktorý obsahoval presný zoznam ideovo nevyhovujúcich kníh, určených na vyradenie, vyšiel 6. 5. 1939. Revíziu knižníc postupne prevzala Ústredná osvetová komisia, ktorej činnosť bola najskôr v kompetencii Matice slovenskej, od roku 1940 však priamo Ministerstva školstva a národnej osvetu. Medzi knihami určenými na vyradenie dominovala politická literatúra, najmä diela propagujúce čechoslovakizmus (medzi inými aj práce E. Beneša, M. Hodžu, V. Šrobára, K. Kroftu, I. Déreya, A. Štefánka ...), ale aj komunizmus. V knižniciach ich okamžite nahradili knihy od K. Čulena, K. Sidora, ľudáckeho ideológa Š. Polakoviča, ale aj B. Mussoliniho. Na indexe sa však ocitli tiež práce beletristického charakteru (napr. práce P. Jilemnického, G. Vámoša, J. R. Poničana, H. Gregorovej, F. Kráľa, L. Novomeského ...). SNA, f. Ministerstvo školstva a národnej osvetu, šk. 1, b. č., záležitosti knižníc.

¹⁵Slovenská pravda, 8. 1. 1939, s. 1, Bratislavskí profesori a učители oboznamujú sa s ideami HG.

¹⁶Rozkaz stanovil tiež podmienky pre vodcov jednotiek HM, ktorí museli byť bezpodmienečne slovenskej národnosti a kresťanmi. Vodca družiny orlov musel mať minimálne 14 rokov; vodca družiny junákov, ale i vodca čaty vlčat a orlov 18 rokov; vodca čaty junákov 19 rokov; miestny vodca alebo vodca vyššej jednotky 21 rokov. SNA, f. 605 (Hlinkova mládež), 605-19-6.

¹⁷SNA, f. 605, 605-22-1, organizačný rozkaz z 28. 4. 1939; Nová mládež, roč. 1, máj 1939, č. 2, s. 47.

HM členila rovnako ako HG na 22 oblastí. Zborové veliteľstvo sa skladalo z troch výchovných oddelení (vĺčat, orlov-skautov a junákov), ako i z niekoľkých odborov. 1. hudobný (pripravoval spevníky pochodových piesní), 2. divadelný, 3. ľahkoatletický, 4. jazdecký, 5. letecký, 6. tlačová služba (propaganda v HM), 7. zdravotnícka služba, 8. vodný, 9. futbalový, 10. turistický, 11. horolezecký, 12. lyžiarsky.¹⁸

V apríli sa upresnilo tiež postavenie HM voči HG. V „zásadnom rozhodnutí vo veci HM“ z 28. apríla je táto definovaná ako samostatný zbor HG s autonómnym postavením. S HG ju mala spájať len osoba hlavného veliteľa. Žiadny iný funkcionár nemohol do činnosti HM zasahovať, na druhej strane účinná spolupráca gardy s mládežou sa mala stať nevyhnutnosťou. Nezávislé od gardy malo byť tiež financovanie a hospodárenie HM. Toto nariadenie však mnohí funkcionári HG od začiatku obchádzali a všeobecne nerešpektovali. Nielenže zasahovali do právomoci jej vodcov, najmä na okresnej a miestnej úrovni, ale sabotovali tiež prevod jej hnuťelného a nehnuteľného majetku po bývalých čl. skautských organizáciách, ktorý mal prejsť do jej vlastníctva na základe rozkazu hlavného veliteľa HG z 3. mája 1939. Čiastočná náprava sa dostavila až po opätovnej urgencii týchto rozkazov v novembri 1939.¹⁹

Výstavba HM napredovala, najmä z propagačných dôvodov, veľmi rýchlo. Prvý oficiálny manifestačný nástup jej jednotiek sa konal už 18. apríla 1939. Bratislavskými ulicami v tento deň pochodovalo až 2 000 vybraných príslušníkov vĺčat, orlov a junákov. Celá akcia bola pripravená narýchlo, improvizovane, o čom svedčí aj fakt, že viacerí „haemisti“ ešte nemali vlastnú rovnošatu.²⁰

Veľký dôraz pri výstavbe HM sa v tomto období kládol na výber, výchovu a výcvik spoľahlivých funkcionárov, budúcich vodcov HM. Prijatím vodcovského princípu dňom 28. apríla 1939 vedenie HM, ale aj samotného štátu, celkom jasne deklarovalo svoju snahu postupovať pri výchove mládeže podobnými metódami, ako to bolo napríklad vo fašistickom Taliansku, či nacistickom Nemecku, aj keď obsahová stránka mala byť prispôbená vlastným potrebám. V osvojení si vodcovského princípu videli organizátori HM jeden z hlavných rozdielov oproti bývalým branným organizáciám 1. ČSR: „V HM máme nie predsedu, nie starostov, nie veliteľov, ale vodcov... My sme navykli na pracovné metódy Orla, Sokola, alebo iných podobných spolkov, v ktorých boli rozdelené úlohy... V HM máme vodcu, ktorý zodpovedá za všetky tieto úlohy.“²¹ Časopis Stráž určený k výchove budúcich vodcov, vysvetľoval základné kritériá ich výchovy nasledujúcim spôsobom: „... Jeden bod nášho zákona je vernosť, mládež upierajúca zrak na svojich vodcov, žiada od nich: Vernosť Bohu, ktorého vodca zastupuje. Vernosť sebe samému, lebo vodca nesmie zabúdať na slová: „Esto, quod dixeris“, t. j.: Buď tým, čo kážeš. ... Vernosť tradícii – národu. Vernosť zverenej mládeži, ktorá na ňu čaká. A chce ju od vodcu. Napriek všetkej ľudskej úbohosti, každý vodca zastupuje pred sverenou mládežou najvyššiu autoritu: Boha. Právý vodca zachováva vernosť Bohu. Je „sol'ou zeme“, je „svetlom sveta“. I na neho sa vzťahujú slová Božského Vodcu: Kto vás počúva, mňa počúva... Vodca HM sa učí v škole nazaretského pedagóga Ježiša Krista. Nezrádza Jeho osvedčenú metódu, nezmenšuje Jeho vplyv, nekompromituje Ho. Má zavše na mysli Jeho slová.“²² Z uvedeného vyplýva, že vodcovský princíp sa mal v HM odvodzovať od Boha, ktorý mal byť najvyššou autoritou. Tak to, okrem iného, vyplýva aj zo samotnej ústavy Slovenskej republiky z 21. júla 1939.

V tomto kontexte treba vysvetliť aj význam, ktorý sa v HM prikladal náboženskej výchove. Z toho dôvodu sa už krátko po 14. marci 1939 vytvorila pri HG Hlavná duchovná správa, ktorej súčasťou bola aj duchovná správa pri Zborovom veliteľstve HM. Hlavným duchovným sa stal Dr. Karol Körper. Jeho zástupcom pre katolíkov Jozef Hlavatý a pre evanjelikov Dr. La-

¹⁸Stráž, roč. 1, november – december, 1939, č. 3-4, s. 84-85; Nová mládež, roč. 1, jún 1939, č. 3, s. 77.

¹⁹SNA, f. 209 (Ústredňa štátnej bezpečnosti), 209-837-9.

²⁰Nástup 2000 vĺčat, orlov a junákov v Bratislave. In: Slovák, 18. 4. 1939, s. 5.

²¹Vodcova úloha v náboženskom programe. In: Stráž, roč. 1, január 1940, č. 5, s. 115.

²²Stráž, roč. 1, november – december 1939, č. 3-4, s. 68.

dislav Jurkovič. Zborovým duchovným HM sa stal Dr. Alexej Izakovič a jeho zástupcom pre evanjelikov Dr. Emil B. Lukáč. Následne boli vymenovaní aj oblastní, okresní a miestni duchovní. Podľa štatútu duchovnej správy mala byť mienka duchovného v každej jednotke HM „vo veciach nábožensko-mravných bezvýhradne smerodajná, ale i vo veciach a záležitostiach ostatných sa miestni vodcovia s nimi poradia, aby sa nijako nenaštrbila dobrá povesť HG (HM)“.²³ Dr. K. Körper v jednom zo svojich prihovorov, venovaných HM, na margo duchovných vodcov povedal: „Všade budete mať nielen vodcu a veliteľa, ale i kňaza, duchovného. Veliteľ a vodca vás naučí poslúchať a všetko mať v poriadku. Ale dušu vašu bude mať na starosti duchovný otec, váš gardistický kňaz, farár, alebo kaplán, alebo katechéta. Toho treba poslúchať práve tak, ako budete poslúchať svojho veliteľa.“²⁴ Z uvedeného vyplýva, že štát a cirkvi (katolícka a evanjelická) mali mať úplnú kontrolu nad výchovou mládeže organizovanej v HM. Spolupráca s cirkvami však napriek tomu nebola bezkonfliktná. Vzťah HM a katolíckej cirkvi čiastočne komplikovali tendencie niektorých jej funkcionárov pohliť spolok Združenie katolíckej mládeže.²⁵ Z radov predstaviteľov evanjelikov, z ktorých viacerí HM chápali ako organizáciu katolíkov, sa v tomto období dokonca objavil oficiálny protest proti jej náboženskému charakteru.²⁶

V súvislosti s budovaním duchovnej služby časopis *Stráž* zdôrazňoval: „Každá výchova, najmä však výchova národná a branná, keď chce mať úspech, musí rešpektovať večné zásady kresťanske. Ako nie je možné upevniť ľudskú autoritu bez uznania autority božej, teda nadzemskej a nadľudskej, práve tak stroskotalo by každé výchovné dielo – veď výchova je výplodom autoritatívnosti – keby sa chcelo obísť bez základu viery a náboženstva. Iba, že by sa namiesto viery kresťanskej vstúpila do duši iná viera, nejaká náhrada kresťanstva. Ale povážlivosť takéhoto nahrádzajúceho požívania je na bielom dni. Rovnalo by sa nahradzovaniu Boha modlou.“ Aj z týchto slov sa odráža snaha predstaviteľov nového režimu vnútiť spoločnosti svoj vlastný pohľad na svet, ignorujúc pritom existenciu iných alternatívnych predstáv. Veľký význam sa vo výchove prikladal rozdeleniu jednotiek HM na katolíkov a evanjelikov: „Keď ide o kresťanstvo, rozumie sa tu pre katolíkov kresťanstvo katolícke, pre evanjelikov kresťanstvo evanjelické, a nie nejaký extrakt, ktorý by sa získal tým, že by sa vynechaním podstaty katolíckeho náboženstva (alebo čo sa týka evanjelikov: evanjelického) vytvorila nejaká nová necirkevná, alebo „mimocirkevná“, ani teplá, ani studená miešanina.... inak vytváralo by sa namiesto monštra čechoslováctva, monštrum nové...“²⁷

Príprava budúcich vodcov HM sa naplno rozbehla už v júli a auguste 1939, teda počas letných prázdnin, keď sa po celom Slovensku organizovali kurzy najprv pre inštruktorov vodcov (v dňoch 2. – 14. júla 1939) a následne aj pre samotných miestnych vodcov a duchovných radcov HM.²⁸ Spolu sa uskutočnilo 19 kurzov. Okrem toho sa zorganizovali už aj prvé letné sta-

²³ „...V prípade, že by medzi veliteľom vodcom a duchovným nastali rozpory v posúdení niektorých naliehavých záležitostí, veliteľ (vodca) odloží uskutočnenie zamýšľaného podniku dotiaľ, kým sa záležitosť na vyššom veliteľstve a duchovnej správe uspokojivo nerozhodne.“ Tamže, s. 80.

²⁴Hlinkova mládež – sošit I. Sborové veliteľstvo HM v Bratislave 1939. SNA, f. 605, 605-19-7.

²⁵LETZ, R.: Biskup Michal Buzalka a politický život. In: Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia / Zost. R. LETZ, I. A. PETRANSKÝ. Bratislava 2002, s. 91-92.

²⁶Nachádza sa v známom pamätnom spise valného zhromaždenia Spolku ev. a. v. kňazov, ktorý bol reakciou na neprímerané postavenie HG. SNA, f. Národný súd, IIA-898, Tn ľud 8/46, A. Mach.

²⁷Stráž, roč. 1, november – december 1939, č. 3-4.

²⁸Z hľadiska profesného a vekového tu dominovali študenti a mladí učitelia. Napríklad v kurze pre vodcov orlov a junákov v Oravskom Podzámku v auguste 1939 bolo z 57 účastníkov 37 študentov (vekový priemer 18 rokov) a 10 učiteľov (vekový priemer 27 rokov). V kurze pre vodcov vlčat v Párnici: 17 účastníkov, 14 študentov (vekový priemer 17 rokov) a 2 učitelia. V kurze pre vodcov orlov-skautov a junákov na Hodrušských jazerách v auguste: 41 účastníkov, 37 študentov (vekový priemer 18 rokov). V kurze pre vodcov organizátorov HM v Červenom Kameni a v Herľanoch v júli 1939: 115 účastníkov, 93 učiteľov (priemerný vek 32 rokov) a 10 študentov (priemerný vek 19 rokov). V kurze pre inštruktorov v Beluši: 46 účastníkov, 27 učiteľov (vekový priemer 28 rokov) a 10 študentov (vekový priemer 20 rokov). SNA, f. 605, 605-18-2, 3.

nové tábory pre členov HM. Pre najmenších, teda vlčatá, ktoré nemohli byť pod stanom, sa zriadili tzv. kolónie.²⁹

V súvislosti s prípravou funkcionárskych kádrov sa dňom 30. septembra 1939³⁰ začala tiež jednotná úprava hodností³¹ a funkcií HM³², keďže v predchádzajúcom období sa používali rôzne hodnosti prevzaté od armády a HG. Zaviedol sa tiež postup pri menovaní funkcionárov. Vodcov družín mal menovať vodca miestnej organizácie, ostatných menoval zborový vodca A. Macek. Je logické, že ich samostatná aktivita sa tým výrazne oklieštila. Podobne, ako v prípade hodností, vyšiel už v júni 1939 tiež zákaz používať rovnošatu HG, a to v súvislosti so zavedením rovnošaty farby kaki.³³ Zároveň už v tomto období začali vychádzať prvé čísla haemistických časopisov, ktoré pravidelne prinášali presné inštrukcie, podľa ktorých sa riadila práca v celom hnutí. Vychádzali nasledujúce časopisy: *Nová mládež* – mesačník orlov a junákov; *Stráž* – mesačník vodcov HM a od septembra tiež *Vlča* – týždenník vlčat. Indoktrinácia v duchu HSLS tu bola odstupňovaná podľa toho, akej vekovej kategórii boli časopisy určené.³⁴ Na druhej strane sa nevyhla ani najmladším vlčatám. Ako príklad možno uviesť články glorifikujúce J. Tisu, V. Tuku, 14. marec, 6. október, dokonca i účasť Slovenska na vojne proti Poľsku.³⁵ Napríklad pri príležitosti voľby J. Tisu za prezidenta v októbri 1939 sa aj *Vlča* zapojilo do bombastickej propagandy späté s jeho osobou. Svojim čitateľom sa pritom prihovráal aj takýmto spôsobom: „S vojakmi, s gardistami, s orlami, so skautmi, s junákmi, so svojimi vodcami budeme v duchu defilovať pred hlavou svojho štátu. Budeme ho pozdravovať ako svojho najvyššieho veliteľa... Jeho vôľa bude našou vôľou. Jeho slovo bude pre nás rozkazom. Rozkazy svojho prezidenta, svojho Vodcu vykonáme za každých okolností. Veď náš prezident žije pre nás, žije a pracuje pre národ! I my budeme žiť pre národ a pre neho! Na stráž.“ Ideologický náboj však mali najmä početné recitácie, básničky, ako i notácie národných a gardistických piesní. Napríklad len *Nová mládež* už v prvých piatich číslach do augusta 1939 uveřejnila 30 básní s nacionálnou tematikou.³⁶

Popri príprave na vlastnú výchovno-cvičiteľskú činnosť predstavitelia režimu už krátko po 14. marci začali HM zapájať do rôznych akcií, ktorých cieľom bolo, okrem iného, manifestovať uvedomelosť a oddanosť mladej generácie, ktorá je odhodlaná zapojiť sa všetkými svojimi prostriedkami do budovania samostatného Slovenska. Vybrané stotiny HM sa už v tomto období stávali neodmysliteľnou súčasťou početných straníckych mítingov a národných manifestácií, nástupov atď., ktoré dotvárali každodenný kolorit vtedajšieho Slovenska, a ktorých úlohou bolo demonštrovať jednotu slovenského národa a šíriť kult hrdinstva, vodcu a obety za vlasť. HM pripadla dôležitá úloha pri organizovaní „Týždňa Štefaníkových osláv“ v máji 1939, vrcholom ktorého bola režimom zrežimovaná celonárodná púť na Bradlo. Podľa propagandy HM o podčiarknutie významu tejto manifestácie sa pričínila zvláštnym pietnym aktom, keď jej štafety priniesli na Bradlo hrstku zeme z tých miest, „kde v posledných časoch tiekla

²⁹Spolu 17 táborov, 1 kolónia, 19 kurzov. SNA, f. 605, 605-19-7; 605-22-1, pracovný rozkaz č. 5 z 19. 6. 1939.

³⁰SNA, f. 605, 605-22-1, organizačný rozkaz č. 6 z 30. 8. 1939.

³¹Z hľadiska hodností sa funkcionári HM delili na poddôstojníkov a dôstojníkov. Poddôstojníci – rojník, družinár, čatník; Dôstojníci: podkrýdelník, krýdelník, stotinár, dozorník, župník, čelník.

³²Funkcie sa ustálili podľa formujúcej sa organizačnej štruktúry: 1. vodca družiny; 2. vodca čaty; 3. vodca stotiny; 4. miestny vodca; 5. okresný vodca; 6. oblastný vodca; 7. zborový vodca; 8. krajský vodca. Okrem toho existovali tiež funkcie: hospodár; duchovný radca; referent.

³³SNA, f. 605, 605-22-1, organizačný rozkaz č. 6 z 23. 6. 1939.

³⁴SNA, f. 605, 605-22-1, pracovný rozkaz č. 8 z 29. 8. 1939.

³⁵Ako dôkaz možno zacytovať z článku „Slovenskí vojaci“, z 15. 9., ktorý bol uverejnený hneď na prvej strane: „Slovenskí vojaci už dva razy v tomto roku dokázali svoju silu a odvalu. Odohrali nepriateľa, ktorý trhal kusy z našej druhej slovenskej zeme. I v týchto dňoch išli slovenskí vojaci do boja. Veľký kus zeme, veľa dedín, ktoré nám neprajní susedia vzali, boli znovu prinavrátené. Slovenskí vojaci ich vydobyli. Na Javorine, pod Babiou horou a za Čadcou znovu slobodne sa ozýva slovenská reč, slovenský spev a slovenská modlitba.“ Vlča, roč. 1, 15. 9. 1939, č. 2, s. 1.

³⁶Ich zoznam je uverejnený v čísle 4 – 5, august 1939.

slovenská krv, preliata rukou zákerného vraha: zo Šurian, Spišskej Novej Vsi, Michaloviec, Čadce a Bratislavy“.³⁷

Aby sa demonštrovalo, že HM je „novou mládežou, ktorá sa činne musí ihneď zapojiť do budovania svojho Slovenského štátu“, využíval režim tiež iné metódy. Napríklad už v máji 1939 zorganizovalo Zborové veliteľstvo HM verejnú pouličnú zbierku po celom Slovensku na „obrodu Slovenského štátu“.³⁸ Treba povedať, že táto akcia bola súčasťou mohutnej kampane okolo pôžičky na obrodu Slovenského štátu, vypísanej vo februári 1939, ktorú vláda chápala ako „plebiscit za nové Slovensko“. Aby bol výsledok pôžičky úspešný, použila vláda rôzne nátlakové a propagandistické metódy.

Prípravenosť HM plniť úlohy, ktoré jej režim od začiatku predpisoval, mala po prvýkrát preveriť blížiaci sa vojna proti Poľsku.

V súvislosti s ňou sa režim pokúsil získať verejnú mienku, a to prostredníctvom protipol'skej propagandy, ako aj militarizáciou spoločnosti. V tomto kontexte treba chápať aj úlohy zverené HM. Zatiaľ čo HG bola využitá tiež ako pomocná bezpečnostná zložka represívneho aparátu, ako aj podporný článok armády pri mobilizácii a spoluprácu s HM plne rozvinula na poli propagandy. K povinnostiam HM patrilo manifestačné víťanie nemeckých transportov. Organizačne zabezpečila prípravu a priebeh bohoslužieb (katolíckych aj evanjelických) „za našich bojujúcich a v pohotovosti stojacich vojakov“, ktoré sa po celom Slovensku konali dňa 17. septembra 1939. V Bratislave sa slávnostnej bohoslužby na čele HM zúčastnili aj krajiniský vodca V. Tuka a zborový vodca A. Macek. V spolupráci s HG organizovala podomové zbierky na podporu vojakov (občerstvenie pre prechádzajúce nemecké transporty, cigarety...), ale aj obyvateľstva pripojeného územia „oslobodeného spod poľského útlaku“³⁹. HG a HM spolu organizovali tiež manifestácie a iné spoločenské podujatia, ktorých cieľom bolo demonštrovať súdržnosť slovenského národa, ako i jednotnú podporu „hrdinskej“ armáde. Veľká mediálna pozornosť sa venovala dožinkovým slávnostiam v Topoľčanoch a vo Zvolene, ktoré sa uskutočnili 3. septembra. V sprievode pod tribúnami defilovali okrem zoradených šikov HG, miestnych hasičov a príslušníkov miestnej vojenskej posádky, tiež miestne jednotky HM.⁴⁰ HM spolu s HG organizačne zabezpečovala tiež „svojpomocné práce“, a to tam, kde sa vinou vojny prejavil nedostatok pracovných síl. Do práce poľnohospodárskeho charakteru mali byť nasadení všetci chlapi, starší ako 14 rokov, ako aj všetky pracovné sily tej-ktorej obce. Nútený charakter celej akcie sa odrážal v nariadení, podľa ktorého mali byť osoby, ktoré by odpreli poslušnosť pri zadelovaní do práce ihneď zaistené. V prípade, že sa nejaký člen HM na práci nezúčastnil, bol zaevidovaný pod hrozbou, že „v príhodnom čase pôjde do pracovného tábora učiť sa pracovať“.⁴¹

Ako je známe, vojna proti Poľsku posilnila zahraničnopolitické postavenie Slovenska v nacistickej sfére vplyvu. Upevnilo sa aj vnútorné postavenie režimu. Výstavba HM preto naďalej napredovala rýchlym tempom. Svedčí o tom aj nárast jej členskej základne. Do určitej miery to mal za následok fakt, že sa s HM v roku 1939 počítalo ako s povinnou organizáciou. Svedčí o tom aj vládne nariadenie o HG z 5. septembra 1939, podľa ktorého sa členstvo v nej stalo povinným pre všetkých občanov slovenskej národnosti vo veku 6 – 60 rokov. Poslaním HG, ako polovojenského zboru organizovaného v rámci HSEŠ, pritom bolo „vychovávať slovenskému národu na život a na smrť oddaných vlastencov“, vykonávať predvojenskú a povojenskú brannú výchovu. Ale tiež kontrolovať verejný život a spolupôsobiť pri dodržiavaní zákonov. Najvyšším veliteľom HG, a teda aj HM, bol podľa tohto nariadenia prezident. Tým sa v októbri stal J. Tiso. Je známe, že toto nariadenie posilnilo postavenie HG, ktorá bola oporou radikálneho krídla v HSEŠ

³⁷Slovák, 28. 4. 1939, s. 5, Hlinkova mládež – mládež Štefánikova.

³⁸SNA f. 605, 605-22-1, pracovný rozkaz č. 4 z 9. 5. 1939.

³⁹SNA, f. 605, 605-22-1, Zborové veliteľstvo HM, pracovný rozkaz č. 9; f. 604, 604-99-3, pracovný rozkaz č. 10.

⁴⁰Slovák, 5. 9. 1939.

⁴¹SNA, f. 605, 605-22-1, Zborové veliteľstvo HM, pracovný rozkaz č. 9.

(jeho hlavnými predstaviteľmi boli hlavný veliteľ HG A. Mach a V. Tuka, ktorý sa v októbri stal predsedom vlády), usilujúceho sa o dôslednejšiu prestavbu spoločnosti, okrem iného očistou verejného a politického života od všetkých exponentov bývalého režimu, rýchlejšim vyriešením židovskej otázky a pod. Radikalizácia HG sa často prejavovala tiež jej svojvoľnými aktivitami (zásahy do fungovania správnych a samosprávnych orgánov, represívna činnosť namierená najmä proti Židom a pod.). Ako je známe, toto nariadenie pre odpor viacerých predstaviteľov umierneného krídla HSLS, ale aj širokej verejnosti, už 21. decembra 1939 nahradilo nové vládne nariadenie, ktorým sa výrazne oklieštilo právo HG spolupodieľať sa na kontrole verejného života. Zrušilo sa tiež povinné prihlasovanie do HG, a tým aj HM.

Členská základňa HM však napriek tomu naďalej nezadržateľne stúpala. Haemistická uniforma totiž so sebou prinášala viaceré výhody. Ako som už spomenul, deti a mládež v HM mali nárok na bezplatný prázdninový pobyt v táboroch či kolóniách. Všeobecne sa mali uprednostňovať tiež pri výbere školy a zamestnania. Nehovoriac o tom, že mimoškolská starostlivosť o mládež výrazne odbremeňovala ich rodičov. Okrem toho prinášala tiež výhody v podobe osvojovania si mnohých poznatkov z praktického života. V neposlednom rade záujem o členstvo v HM bol pravdepodobne veľký aj medzi samotnými deťmi, ktorým sa vytváral priestor na rozvíjanie rôznych záujmových činností (koníčky, šport), ale aj na zábavu v kruhu svojich rovesníkov. Fakt, že táto činnosť bola spätá s istou formou ideologickej indoktrinácie, si najmä tí mladší, pravdepodobne ani neuvedomovali.

Podľa štatistiky z 9. augusta 1943 na konci roku 1939 bolo riadne zaregistrovaných už 21 326 haemistov a 430 funkcionárov (činnovníkov).⁴² Toto číslo však neodráža reálny stav členstva HM v tom čase. Z administratívnych dôvodov totiž mnohých zborové veliteľstvo ešte nestihlo zaregistrovať, mnohí si najmä z finančných dôvodov nevládali uhradiť registračné poplatky. Podľa odhadu A. Maceka, ktorý však môže byť z propagandistických dôvodov nadsadený, bolo už v októbri 1939 v HM asi 20 000 členov bez registrácie. Riadne zaregistrovaných bolo 10 041 členov. Pritom registráciu si práve vybavovalo ďalších 18 788 členov. Podľa A. Maceka tak HM mala už v tomto čase okolo 50 000 členov.⁴³

Organizačná a personálna výstavba HM pokračovala aj v roku 1940. Už po skončení poľskej kampane pokračovali inštruktorské kurzy budúcich vodcov, tentokrát na regionálnej úrovni. Podľa rozkazu zo 7. novembra 1939 mal v každej obci, kde bola založená HM, miestny vodca zorganizovať kurzy pre vodcov miestnych družín a čiat. Príprava vodcov vyvrcholila aj v novom roku počas letných prázdnin.⁴⁴ Najdôležitejšie funkcie boli opäť zverené študentom a učiteľom. Nie každý sa však do tejto práce púšťal dobrovoľne. Zjavná neochota bola napríklad medzi evanjelikmi. Ako príklad možno uviesť inštrukcie oblastného veliteľa HM v Piešťanoch z 22. januára 1940 pre okresné veliteľstvo HM na Myjave: „Ak sa tamojší učители ut'ahujú od práce, ktorú by ináč konat' mohli, prosím o udanie ich mien a označenie školy na ktorej vyučujú, aby som mohol zakročiť na ministerstve ohľadom ich preloženia a nahradenia schopnejšími silami.“⁴⁵

Zmeny v organizácii HM si vyžiadalo zavedenie nového župného zriadenia. K 1. júnu 1940 sa vytvorilo 6 župných organizácií, ktorých obvod sa stotožňoval s obvodom politickej župy. Okrem toho v auguste 1940 sa zrušil titul zborový vodca HM. Dňa 9. augusta prezident a predseda HSLS J. Tiso vymenoval A. Maceka do funkcie hlavného veliteľa HM.⁴⁶

⁴²Pre porovnanie: v roku 1940: 40 325 (2097), 1941: 122 077 (4 643), 1942: 162 557 (6 279), 1943: 199 109 (7 564). K tomu treba pripočítať dievčatá, ktoré boli v HM organizované od roku 1940. V roku 1941: 44 622 (1340), 1942: 82 353 (2 300), 1943: 104 730 (3 070). SNA, f. 605, 605-19-3.

⁴³Hlinkova mládež, budúcnosť národa. In: Slovák, 14. 10. 1939, s. 4.

⁴⁴SNA, f. 605, 605-19-6, rozkaz č. 19.

⁴⁵SNA, f. 605, 605-22-3, inštrukcie oblastného vodcu HM v Piešťanoch z 12. 2. 1940.

⁴⁶Popri župných vodcoch boli menovaní tiež župní duchovní a župní inšpektori. Referenti jednotlivých odborov, ktorí boli dovtedy pri oblastných vodcoch, mali pôsobiť pri okresných vodcoch. SNA, f. 605, 605-22-1, organizačný rozkaz č. 23 zo 14. 8. 1940.

Táto zmena bola zakotvená v novom zákone o HG a HM, ktorý vyšiel 4. júla 1940. Ten bol jedným z prejavov práve vrcholiacej vnútropolitckej krízy v ľudáckom tábore medzi konzervatívnym a radikálnym pronacistickým krídlom, ktorá vyvrcholila v Salzburgu počas známych nemecko-slovenských rokovaní koncom júla 1940. Cieľom tohto zákona, ktorý vyšiel krátko po odvolaní A. Macha z funkcie hlavného veliteľa HG, bolo okrem iného oddeliť HM od HG. A naopak obidve organizácie ešte tesnejšie pripútať k HSLS, a to tak, aby sa nemohli odkloniť od jednotnej línie strany. Najvyšším veliteľom tak HG, ako i HM, bol podľa neho predseda HSLS. Podpredsedovia strany sa stali jeho zástupcami. Predseda strany menoval hlavných veliteľov HG aj HM, a to na návrh širšieho predsedníctva strany. S tým pravdepodobne súviselo aj zrušenie funkcie krajského vodcu HM, ktorú vykonával V. Tuka. Zákon pritom HM definoval ako „podľa vojenských zásad organizovaný zbor strany“. Vzťah medzi HM a HSLS pritom upravoval už obežník Generálneho sekretariátu HSLS zo 17. júna 1940. Aby HM „išla vždy ruka v ruke s HSLS“, nariadil do všetkých župných, okresných a miestnych predsedníctiev strany pribrať aj zástupcov HM (v župnom predsedníctve župný vodca HM, v okresnom predsedníctve okresný vodca HM, v miestnom predsedníctve miestny vodca HM).⁴⁷

Zákon tiež upravoval podmienky členstva v HM. To síce nebolo povinné, ale jej členovia mali mať, podobne, ako v prípade HG pri rovnakých podmienkach, prednosť pri obsadzovaní miest vo verejných a súkromných službách. Možno teda hovoriť o nepriamom nátlaku pri rozširovaní členskej základne. Poslanie HM, definované paragrafom 12 tohto zákona, sa zohdávalo s poslaním, ktoré bolo tým istým zákonom vymedzené HG. Pre ďalšiu budúcnosť HM bol však veľmi dôležitý najmä paragraf, podľa ktorého mohli byť členmi HM štátni občania slovenskej národnosti vo veku 6 – 20 rokov a funkcionári vyše 20-roční. Z toho vyplýva, že už pri koncipovaní tohto zákona sa počítalo s rozšírením HM aj na dievčenskú odnož. Konkrétne kroky sa tu začali realizovať na jeseň 1940. Podľa rozkazu z 28. septembra 1940 sa HM rozdelila na dva zbory – I. zbor tvorili chlapci so svojimi činovníkmi a II. dievčatá. Na čele jednotlivých zborov mal stáť zborový vodca a zborová vodkyňa.⁴⁸

V neposlednom rade zákon upravil tiež možnosti financovania HM. To sa malo zabezpečiť z členských príspevkov, v prípade nutnosti aj zo štátnych zdrojov.⁴⁹ Miestne veliteľstvá HM však boli tiež inštruované, aby určitú časť svojich nákladov kryli prostredníctvom zbierok u majetnejších občanov, najmä podnikateľov. Napríklad podľa rozkazu z 20. februára 1940 mali vybraní činovníci v uniforme HM navštevovať „kresťanské podniky“ (do židovských mal „haemistických“ časopisoch. Podobne mali postupovať pri vyberaní príspevkov na zakúpenie hudobných nástrojov pre trubačské zbory.⁵⁰ Napriek tomu, že o postupoch voči tým, ktorí na zbierku HM prispieť odmietli, sa v týchto rozkazoch nič nehovorí, možno aj takýto postup považovať za určitú formu nátlaku. Prispieť na „národnú vec“ v rámci svojich možností totiž bolo podľa propagandy povinnosťou každého správneho Slováka. Svoj nezájum mohol súkromný podnikateľ pocítiť napríklad pri prerozdeľovaní štátnych dotácií či objednávok. Žiaden konkrétny príklad sa mi však nepodarilo nájsť.

Okrem otázok súvisiacich s personálnou a organizačnou dostavbou HM sa jej vedenie muselo intenzívne zaoberať tiež možnosťami zefektívnenia svojej vlastnej výchovno-cvičiteľskej funkcie. Táto otázka bola zvlášť aktuálna v súvislosti s prípravami na organizovanie predvojenskej a povojenskej brannej výchovy. S jej organizačnou prípravou sa začalo už v januári 1940. Predvojenský výcvik mal byť zverený HM. Tá tak mala pod svoju kontrolu získať všetky deti a mládež od 6 rokov, napriek tomu, že nebola povinná. Výnimkou mali byť vysoké

⁴⁷SNA, f. 209, 209-210-1.

⁴⁸SNA, f. 605, 605-22-1, organizačný rozkaz č. 25 z 28. 9. 1940.

⁴⁹Slovenský zákonník 1940, zákon č. 166/40 Sl. z.

⁵⁰Vojenský historický archív (VHA) Trnava, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) dôverné 1940 – 1942, šk. 9, č. j. 155 762, rozkaz č. 6 z 20. 2. 1940.

školy, kde odborná teoretická príprava budúcich brancov zostala v kompetencii armády.⁵¹ V rámci predvojenského výcviku sa v HM už v januári začal realizovať spojovací výcvik, a to pod vedením záložných dôstojníkov a poddôstojníkov, ale tiež prostredníctvom pravidelných rozhlasových relácií.⁵² Samotná realizácia brannej výchovy prostredníctvom HG však bola v tomto čase nereálna, o čom sa veľmi rýchlo presvedčili aj samotní predstavitelia režimu. Tak HG, ako aj HM, sa preto museli najprv sústrediť na vlastnú výstavbu a organizačné doformovanie, na výcvik a výchovu svojich funkcionárskych kádrov, ako aj inštruktorov brannej výchovy.⁵³

O značných medzerách vo vlastnej výchovnej a cvičiteľskej činnosti HM svedčí aj sťažnosť Zborového veliteľstva z februára 1940, podľa ktorej „väčšina vodcov stále vyplňuje schôdzky mechanicky telocvikom a prednáškami“.⁵⁴ Aby mala výchova v HM jednotný charakter, materiál, ktorým sa mali vyplňať schôdzky, sa pravidelne uverejňoval v časopisoch HM. Neboli to len všeobecné inštrukcie, metodické postupy výchovnej práce. Naopak, aby sa docielila jednotná výchova, usmerňovaná bola aj konkrétna obsahová stránka jednotlivých výchovných činností. Pričom sa dbalo na to, aby sa vyvážila tak stránka telesná, ako aj nábožensko-mravná a politická. Niekedy sa dokonca uverejňoval celý program práce na mesiac dopredu.

V sledovanom období sa však výchovná práca spojená s ideologickou indoktrináciou v HM len rozbiehala, zdokonalila sa až v neskoršom období. Jej cieľom mal byť poslušný, zbožný, národu a samostatnému štátu oddaný jedinec. Podľa smerníc vypracovaných už v tomto období mala byť politická výchova odstupňovaná podľa veku. Napríklad výchova vlčat v tejto oblasti sa mala sústrediť na osvojenie si základných poznatkov o významných postavách a udalostiach slovenských dejín, ktoré sa podľa ľudáckeho výkladu zaslúžili o „zavŕšenie tisícročného dejinného vývoja Slovákov“. A to najmä prostredníctvom hier, prerobovaných romantickým spôsobom vo forme rozprávky. V centre pozornosti ako nositelia najvyšších cností stáli predstavitelia ľudáckeho hnutia, najmä „zvečnený vodca“ A. Hlinka, ale tiež J. Tiso a V. Tuka. Cieľom bolo vyvolať v deťoch emocionálny zážitok, aby pochopili význam hrdinstva, obety a smrti za vlasť. Časopis *Stráž* k tomu napísal: „Dnes, keď všade víťazí jednotnosť, ucelenosť a pribojnosť, potrebujeme pre národnú výchovu hry, ktorých hrdinovia sú nositeľmi týchto vlastností. Preto sme si vo vlčatstve vybrali na prvé miesto hry: jánošíkovci, hurbanovci a gardisti.“⁵⁵ Zároveň sa im mal vsugerovať pocit krivdy spáchanej v minulosti na slovenskom národe. Napríklad v súvislosti s rozborom hry *Hurbanovci* časopis *Stráž* napísal: „Že v hurbanovcoch, lebo vlčatá už iba tak oslovujeme, sa národné ctenie silne prebúdzá, vidieť i z prípadov, pri ktorých sa posielia pozdrav zahraničným bratom. Pri tomto slávnostnom akte porovná sa celonárodná minulosť s bolestnou prítomnosťou časti národa, ktorá sa dostala do starých tisícročných pút. Vo vlčatách prejaví sa pohoršenie nad krivdami páchanými na našich bratoch a zapáli sa v nich oheň bojovnosti, ktorá chce utláčateľom spravodlivo odplatiť.“⁵⁶ Staršie deti sa mali zasuť tiež do súčasnej politickej situácie. Na schôdzkach, okrem prednášok, mali rozoberať niektoré vybrané zákony a ľudácke heslá. Veľký dôraz sa mal v detskom kolektíve klásť na osvojovanie si vodcovského princípu. Vychovávať mládež týmto spôsobom malo mať veľký význam pre samotný predvojenský výcvik, ktorý bol vedený v duchu militarizmu. Napríklad hry na vojakov sa mali stať už súčasťou výchovy orlov. Aby sa upevnila disciplína a pocit vlastenectva, veľký akcent sa už v tomto období kládol na nácvik po-

⁵¹VHA Trnava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo, šk. 128, č. j. 193 112.

⁵²VHA Trnava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, šk. 9, č. j. 150 333, 151 293.

⁵³Bližšie pozri BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a slovenskou armádou (1939 – 1941). In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 110-122.

⁵⁴HA Trnava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, šk. 9, č. j. 155 762, rozkaz č. 6 z 20. 2. 1940.

⁵⁵Stráž, roč. 2, september – október 1939, č. 1-2, s. 25.

⁵⁶Tamže, s. 28.

chodových a národných piesní: Podľa časopisu *Stráž* mala byť hudba tiež dôležitým psychologickým faktorom pri vytváraní obrazu nepriateľa: „Pravda, piesne ostanú peknými pochodovými piesňami, ak vhodnou psychologickou úpravou nevytvoríme v detskej duši pocity krivdy, utrpenia, ktoré prežili Slováci v „bratskom spolunažívaní s Čechmi.“⁵⁷ Tu treba povedať, že takýmto spôsobom permanentne vsugerovaný pocit krivdy mohol celkom logicky v mnohých prípadoch prerásť až do podoby trvalej kolektívnej nenávisťi.

Ideologická príprava v HM sa vystupňovala najmä v období, na ktoré pripadol nejaký významný sviatok. Najviac však v marci, keď sa oslavovalo výročie vyhlásenia samostatnosti. Napríklad už v marci 1940 Zborové veliteľstvo HM zaradilo do programu práce vĺčat nácvik tzv. veľkej hry – *Gardista*. Jej cieľom bolo „vštepíť do srdca každého vĺčata všetky šľachetné vlastnosti Hlinkovho gardistu“. V navrhovanej rozprave k tejto hre sa okrem iného hovorí: „Drahé vĺčatá! Zaiste všetci poznáte gardistov. I vaši oteckovia a starší bratia sú gardistami. Do HG vstúpili ešte predvlni. Málokto z vás vie, ako a prečo vznikla HG. Povieť vám to: Bolo to dávno. Ešte žil náš zvečnený vodca Andrej Hlinka. Ten chodil často medzi ľuďmi rečniť. Hovoril im, že sú Slováci a že Slováci sami by si mali doma rozkazovať. Pomáhal im, ako len najlepšie vedel. To sa však neľúbilo našim neprajníkom, a preto rušili pokoj všade tam, kde rečnil Otecko A. Hlinka. Často veru pri takých rečiach i bitka nastala, lebo Slováci sa nechceli nechať premôcť od svojich nepriateľov. Preto, v dohode s našim Oteckom A. Hlinkom, terajší p. predseda vlády dr. Vojtech Tuka založil spolok, ktorý mal chrániť záujmy slovenského rodu, ktorý mal zamedziť, aby nepriatelia Slovákov nerozbíjali ľudácke schôdze. ... Gardisti si konali svoje povinnosti výborne. Keď niekto začal búriť ľud, chytili ho a pekne odviekli. Naši neprajníci boli bezmocní. Rozhodli sa, že musia obžalovať hlavného veliteľa Rodobrany Dr. Vojtecha Tuku. Tak i spravili. Dr. Vojtech Tuka bol nespravodlivo obžalovaný a odsúdený na 15 rokov do žalára. Rodobrana bola rozpustená...“⁵⁸ Oslavy výročia samostatnosti vyvrcholili 14. marca, kedy každá jednotka HM musela usporiadať vlastnú internú oslavu, spomienku tohto výročia, na ktorej mali kompetentní vodcovia rozobrať „vážnosť a rozhodnosť marcových dní 1939, ich význam pre dnešnú mládež, pre budúcnosť národa a pre dejiny Európy“.⁵⁹

Výchovná činnosť v HM, ako aj predvojenský výcvik, však nemali byť samoúčelné, vždy sa mali spájať s osvojovaním si celého radu iných praktických a teoretických skutočností, všeobecne potrebných pre život v spoločnosti. Význam sa prikladal spoznávaniu prírody a života v nej, deti mali byť zasväcované do diania v domácnosti, pripravované na život v kolektíve. V tejto súvislosti si deti mohli osvojiť celý rad zručností. Veľká pozornosť sa venovala športovej činnosti.⁶⁰ Svoj talent mohli deti rozvíjať tiež v iných oblastiach. Treba ešte dodať, že rozsah práce v HM sa mal pohybovať v rozmedzí dve až štyri hodiny týždenne.

Ideálna hodina mala vyzeráť asi takto:

1. Otvorenie: Modlitbou, spevom /náboženským, národným/ pozdravom, vztýčením vlajky ...2 min.
2. Administratíva: kto chýba, vybrané príspevkov predplatného na časopis...3 min.
3. Cvičenie pre osvieženie: Poradový výcvik...10 min.
4. Heslo, zákon – niektorý bod, rozobratie. Rozprava o niektorom hrdinovi národného, náboženského života..., rozhovor s duchovným radcom na aktuálny problém...20 min.
5. Hra, cvičenie vyplývajúce z predchádzajúcej teórie...10 min.
6. Vlajka /nár., cirk./, signalizácia, orientácia, morzeovka ...10 min.

⁵⁷Tamže, s. 29.

⁵⁸SNA, f. 605, 605-19-6, rozkaz č. 7 z 20. 2. 1940.

⁵⁹VHA Trnava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, šk. 9, č. j. 155 762, rozkaz č. 6 z 20. 2. 1940.

⁶⁰Bližšie pozri BUČKA, P.: História armádneho športu na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Dizertačná práca.

7. Hra, cvičenie vyplývajúce z predchádzajúcej teórie....10 min.
8. Ručné práce, výroba náradia, hračiek, uzlov, stavba mostov, výzdoba izby...20 min
9. Spevy národné, náboženské, vlastné skladby, pochodové, táborové, kroje, zvyky...5 min.
10. Národné tance, výstupy, debaty, hry, pochody a pod....20 min.
11. Zatvorenie schôdzky: Modlitbou, spevom /nár., nábož, pokrikom, spustením vlajky, hymnou/⁶¹

V časopise pre vodcov HM – *Stráž* boli uverejňované aj ukážky prevedenia jednotlivých bodov programu. Do akej miery sa načrtnuté smernice skutočne v praxi realizovali, je však otázne. Mnohé záviselo od iniciatívy samotných vodcov HM, ich oddanosti novému režimu a jeho ideálom.

Okrem pracovno-výchovných schôdzok mala mať každá jednotka HM vo svojom programe aj jednu hodinu týždenne telesnú výchovu. Aspoň raz za mesiac (v nedeľu alebo cez sviatok) sa malo telesnej výchove venovať celé odpolednie. Časopis *Stráž* v tejto súvislosti uverejnil v januári 1940 jednotlivé osnovy takýchto hodín. Ani tu nesmel v úvode chýbať rozbor „hesla dňa“ (napr. pozdrav Na stráž, Dr. Jozef Tiso, Slováci v Maďarsku) a povinná modlitba.⁶² Na ilustráciu uvádzam krátku prednášku, venovanú heslu Dr. Jozef Tiso: „Dr. Jozef Tiso je muž na svojom mieste. Takto to povedal zvečnelý vodca Slovákov Andrej Hlinka. Hlinka toto povedal s rozvahou a v tom vedomí, že ani on, ani nikto iný po ňom nebude musieť tento výrok opraviť, alebo zmeniť. Náš pán prezident, Dr. Jozef Tiso, 52-ročný farár v Bánovciach nad Bebravou, zaslúžil si túto pochvalu. Pracoval a trpel za práva Slovákov pred r. 1918, trpel a pracoval za bývalej ČSR. Najťažšia úloha čakala na nášho terajšieho pána prezidenta v rušných a veľmi kritických dobách r. 1938, zvlášť ale v marcových chvíľach 1939, a potom v septembrových časoch 1939. Dr. Jozef Tiso mal všetky predpoklady na to, aby viedol Slovákov, ktorí ostali sirotami po smrti A. Hlinku. Dr. Jozef Tiso bol nám Slovákom utláčaným za bývalého režimu vodcom popri Hlinkovi a za autonómie našou dušou. Dňa 14. marca 1939 splnil Dr. Jozef Tiso odvekú túžbu Slovákov: byť samostatným štátom, byť pánmi vo vlastnom štáte. Pán prezident vynaložil všetko úsilie, aby túto túžbu splnil. Hlas národa ho volal. On za ním šiel. Dal národu k dispozícii svoje neobyčajné schopnosti, svoj voľný čas a svoje zdravie. Úsilie jeho bolo korunované úspechom. Dr. Jozef Tiso sa stal dňa 14. marca osloboditeľom Slovákov. Slováci dosiahli jeho pomocou samostatnosti, ktorú nám garantuje náš veľký sused so svojim vodcom Adolfom Hitlerom. Dr. Jozef Tiso dokázal ešte viacej. Pripojil späť k Slovensku kraje, ktoré nám urval nenásytný Poliak. Bola to nadľudská práca. Národ je mu za to vďačný a na znak svojej vďačnosti udelil mu najväčšiu poctu, akú len občan štátu môže dosiahnuť, zvolil si ho jednohlasne za svojho prvého prezidenta, za prvého občana oslobodeného slovenského štátu. Pán prezident je veľkým priateľom HM a sleduje nás a našu činnosť s nevšednou pozornosťou. My háemisti musíme mu byť za to verní a povďační v prvom rade a musíme dokázať, že jeho dôveru, ktorú v nás skladá, nesklameme. Buďme poslušní, aby sme dokázali, že celá slovenská mládež je dôstojnou časťou disciplinovaného šíku, ktorý stojí za pánom prezidentom. Cvičme sa a vzdelávajme sa, aby sme boli telesne spôsobilí a duševne pripravení v každú chvíľu splniť rozkaz pána prezidenta, ak by nám v budúcnosti rozkázal hájiť vydobytú slobodu...“⁶³ Tu možno len doplniť, že spôsob, akým tu bol Tiso vykreslený, sa nijako nevymyká obrazu, aký o ňom vytvárala oficiálna propaganda.

Začiatkom roku 1940 v *Stráži* vyšiel tiež chronologický program kultúrnej, osvetovej a sociálnej činnosti, ktorý mal byť pre každého vodcu pomôckou pri koncipovaní programu pracovno-výchovných a telovýchovných schôdzok na celý rok.⁶⁴ Veľká pozornosť sa tu mala

⁶¹SNA, f. 605, 605-22-1, pracovný rozkaz č. 3 z 21. 4. 1939.

⁶²Bližšie pozri tiež dokument č. 1 v prílohe.

⁶³*Stráž*, roč. 1, január 1940, č. 5, s. 138-139.

⁶⁴Bližšie pozri dokument č. 2 v prílohe.

venovať organizovaniu rôznych kurzov, zameraných na rozvoj telesných zručností, ale aj duševných schopností mladého človeka (napr. modelovanie, plávanie, lyžiarske, jazdecké, ovocinársko-zeleninárske, štepárske, chov dobytka a drobnej domácej zveriny, chovateľské, vlastivedné atď.), odporúčali sa tiež rôzne výlety a vlastivedné zájazdy, vychádzky do okolia. Zabudnúť sa nemalo ani na prednášky z histórie Slovenska, ktoré sa mali organizovať pri príležitosti výročia nejakej udalosti späté s bojom za národné práva Slovákov, s národno-buditel'skou činnosťou v 19. storočí, alebo s bojom za národnú samostatnosť, a to v súlade s oficiálnym výkladom týchto udalostí.

Práca v HM, podobne ako v predchádzajúcom roku, vyvrcholila počas letných prázdnin. Spolu sa uskutočnilo 20 táborov a 5 kolónií. Prázdniny tu trávil aj prvých 100 príslušníkov nacistickej mládežníckej organizácie Hitler Jugend z Nemecka. Bol to jeden z prvých prejavov obojstrannej spolupráce.⁶⁵

Z hľadiska potrieb režimu bola veľmi dôležitá prezentácia HM na verejnosti. Na úrovni okresu ju mali na starosti výchovno-propagační referenti, ktorí sa starali tiež o šírenie propagandy medzi samotnými príslušníkmi HM. Ich úlohou bolo okrem iného propagovať (napríklad pomocou letákov) a zároveň dokumentovať činnosť HM, jej podniky, nástupy a pod. Tie sa mali potom vhodným spôsobom prezentovať na verejnosti (napríklad v časopisoch či výkladných skrinách HM).⁶⁶ Propagácii HM prikladali veľký význam aj najvýznamnejší predstavitelia štátu. Haemista, predávajúci politickú literatúru, zbierajúci odpadky, či liečivé byliny, poslužil už v tomto období propagande, ako dôkaz uvedomelosti a oduševnenosti novej slovenskej mládeže, ktorá mala byť príkladom celej spoločnosti pri budovaní slovenskej samostatnosti. Ako som už naznačil, tomuto účelu slúžili najmä nespočetné ľudácke manifestácie, mítingy, oslavy, súčasťou ktorých boli aj slávnostné nástupy HG a HM. Veľkú mediálnu pozornosť si vyslúžila účasť vybraných jednotiek HM na oslavách menín svojho krajiniského vodcu a predsedu vlády Dr. Vojtecha Tuku 23. apríla 1940. Ich súčasťou bol aj slávnostný pochod HM bratislavskými ulicami. HM tak vlastne asistovala tiež pri šírení kultu osobnosti vtedajšieho režimu. Výstižný bol v tejto súvislosti tiež spôsob, akým po prehliadke oslávenca, v mene HM, pozdravil „malý orlíček Otokár Gondoš“, ktorý okrem iného povedal: „...V mene vlčat, orlov a junákov celého Slovenska sľubujeme vám, že Hlinkova mládež vždy bude kráčať vo vašich stopách a bude verná Bohu, národu a vám!“⁶⁷

Vrcholom dovtedajšej činnosti HM boli „Dni Hlinkovej mládeže“ 8. – 10. júna 1940, ktoré mali byť dôkazom rýchleho etablovania sa tejto organizácie v spoločnosti po 14. marci. Pre HM boli tiež príležitosťou prezentovať výsledky svojej dovtedajšej práce. V rámci osláv sa preto uskutočnili preteky v stavbe stanov, v uzlení, vo varení a v signalizácii. Fyzickú zdatnosť haemistov mali preveriť ľahkoatletické preteky. Bolo to prvé oficiálne športové zápolenie v radoch HM. Vrcholom osláv bola nedeľa 9. júna. Program otvorila oficiálna bohoslužba, po ktorej nasledoval „slávnostný sľub vernosti Bohu, národu a štátu“ nastúpenej HM do rúk prezidenta J. Tisu pred budovou Slovenského národného divadla. Vrcholom bol pochod HM bratislavskými ulicami. Atmosféru dotvárali trubači na čele defilujúcich prúdov, vybavení fanfárami, poľnicami, flautami a bubnami, ktoré si HM zaobstarala podľa vzoru svojich rovesníkov z nacistických Hitler Jugend.⁶⁸ Na tribúne im tleskala kompletná vládna garnitúra na čele s prezidentom J. Tisom a predsedom vlády V. Tukom. Súčasťou oficiálnych osláv bolo tiež predstavenie v Slovenskom národnom divadle *Chlapci na stráži* od J. Debnára⁶⁹, ale tiež výstava organizovaná v priestoroch Spolku slovenských umelcov na Šafárikovom námestí. Vysta-

⁶⁵SNA, f. 605, 605-19-7.

⁶⁶Stráž, roč. 1, november – december 1940, r. 3-4, s. 82.

⁶⁷HG, HM a Rodobrana skladá hold Dr. Vojtechovi Tukovi. In: Slovák, 24. 4. 1940, s. 3.

⁶⁸SNA, f. 605, 605-22-1, rozkaz č. 17; VHA Trnava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, šk. 9, č. j. 155 762, rozkaz č. 6 z 20. 2. 1940.

⁶⁹Pseudonym Janka Borodáča.

vené tu boli haemistické časopisy, kalendáre, knihy, plagáty, letáky, rozkazy, makety táborov, ale tiež ručné práce. Dominovali obrázky a fotografie zo života HM, ktorých tu bolo vystavených vyše 500. Celú akciu mohutne podporila dobová tlač a rozhlas, ktoré slávnostne oznamovali, že „9. júna ...pred našimi zrakmi, radosťou plesajúcimi, videli sme v sprievode na uliciach hlavného mesta Slovenskej republiky tisíce a tisíce našej mládeže, verne oddanej Hlinkovmu kultu.“⁷⁰

Možno konštatovať, že v sledovanom období sa organizácia Hlinkovej mládeže pomerne rýchlo etablovala v novo sa tvoriacom politickom systéme. Ako jeden z oporných pilierov ľudáckeho režimu sa od začiatku stala prostriedkom glajchšajtovania slovenskej spoločnosti. A to aj napriek tomu, že v konečnom dôsledku MH nebola povinná. V sledovanom období HM ešte nebola úplne organizačne a ani personálne dobudovaná. Doriešená nebola ani otázka povinného členstva, ani jej zapojenie do systému brannej výchovy (k tomu došlo až v roku 1943). Jej konkrétna podoba sa postupne dobudovala v neskoršom období. Činnosť HM vyvrcholila po vypuknutí SNP, keď sa jej členská a funkcionárska základňa stala, okrem iného, jedným z prostriedkov na vytváranie ozbrojených zložiek represívneho aparátu okupačného režimu.

I. BAKA: ENTSTAND, ORGANISATION UND TÄTIGKEIT DER HLINKAS JUGEND (HLINKOVA MLÁDEŽ) IN DEN JAHREN 1938 – 1940

Nach der Autonomieerklärung am 6. Oktober 1938 kam es in der Slowakei zum raschen Verfall der parlamentarischen Demokratie. Zur Macht kam die Slowakische Volkspartei Hlinkas (Hlinkova Slovenská ľudová strana, HSLS), die die Schwächung der Republik nach München ausnützte und in der Slowakei anfang, das Regime der einzelnen politischen Partei aufzubauen. Zu den wichtigsten Machtinstrumenten des neuen Regimes gehörte vom Anfang an auch die Wehrorganisation mit faschistischen Zügen Hlinkas Garde (Hlinkova garda, HG). Ihr Einfluß wuchs besonders nach der Abschaffung aller anderen Konkurrenzorganisationen. Hlinkas Jugend (Hlinkova mládež, HJ), ein Bestandteil dieser Wehrorganisation, sollte Kinder und Jugendliche im Alter von 6 – 19 Jahre vereinigen. HJ gliederte sich dabei in drei Abteilungen, in die Kinder und Jugendliche nach dem genauen Alter eingereiht sein sollten: 1. Wölflein (vlčatá) – 6 bis 11 Jahre alt, 2. Adler (orly) – 11 bis 16 Jahre alt, 3. Burschen (junáci) – 16 bis 19 Jahre alt. Der „Bursche“ konnte zur HG zum 31. Dezember des Jahres, in dem er den Alter von 19 Jahre erreichte, übertreten.

Da die HJ von Anfang an in enger Mitwirkung mit HSLS gebaut wurde, die ideologische Vorbereitung war auch ein Bestandteil ihrer Erziehungs- und Vorturmentätigkeit. Großer Wert wurde auf die Religionsvorbereitung gelegt. Das Ziel sollte ein gehorsames, frommes, dem Volk und selbstständigem Staat ergebene Individuum sein. In HJ war aus diesem Grund schon im Jahre 1939 nach dem Vorbild ähnlicher Organisationen in Deutschland oder Italien das Führer-Prinzip eingeführt. Die Vertreter der Organisation Hlinkas Jugend (HJ) unterstützten von Anfang an die Idee der engen Zusammenarbeit mit der Schule. Viele Lehrer wurden, oft unter Druck gesetzt, Funktionären der HJ. Aus dem Gesichtspunkt der Organisation und ihres Aufbaues war das Gesetz vom 4. Juli 1940 wichtig, laut dem sie selbständig und vom HG unabhängig wurde, als auch die Anordnung aus September 1940, als sich die Türe auch für die Organisierung der Mädchen öffneten.

Man kann feststellen, dass in dem nächsten Zeitabschnitt die Organisation Hlinkas Jugend sich in dem neuen politischen System relativ schnell etablierte. Als ein von den Stützfeilern des Regimes der Volkspartei wurde sie von Anfang an zum Mittel der Gleichschaltung der slowakischen Gesellschaft. Und zwar trotz der Tatsache, dass die Mitgliedschaft nicht pflichtmäßig war. In dem untersuchten Zeitraum war HJ weder organisatorisch noch personell ganz aufgebaut. Ungelöst blieb noch die Frage der pflichtgemäßen Mitgliedschaft, als auch die Einschaltung der HJ ins System der Wehrerziehung (dazu kam es erst im Jahre 1943). Die Organisation bekam ihre konkrete Gestalt erst später. Die Tätigkeit der HJ gipfelte nach dem Ausbruch der Slowakischen Nationalaufstandes, als Ihre Mitglieder und Funktionäre – außer anderem – zur Grundlage bei der Ausbildung der bewaffneten Einheiten des Repressivapparates des Besetzungsregimes wurden.

⁷⁰Radostná nedel'a Bratislavy. In: Slovák, 11. 6. 1940, s. 3; Idú krásne dni HM. In: Slovák, 8. 6. 1940, s. 5.

PRÍLOHA

Dokument č. 1

A. Osnova hodiny pre miestnosti, ktoré nie sú vybavené náradím, alebo majú iba nedostatočné náradie

Táto hodina je určená pre oddelenie vĺčat a nižší stupeň oddelenia orlov-skautov. Veľmi výhodne ju možno použiť i pre vyššie oddelenie i tam, kde máme náradie v miestnosti.

Trvanie: 60 minút. Celú hodinu sa cvičí spoločne (telesne vyvinutí i slabší).

I. Úvod:

1. Nástup, zistenie prítomnosti, hlásenie.
2. Modlitba.
3. Pozdrav „Na stráž“ a heslo dňa, na pr. Dr. J. Tiso. Slováci v Maďarsku (najviac 3 minúty)
4. Cviky pre oživenie nervovej sústavy.
5. Cviky pre ukáznenosť a opanovanie pohybu.
6. Cviky rúk.
7. Cviky nôh. (bod 6-7 možno prevádzať súčasne.)
8. Cviky šije.
9. Cviky trupu (práca: jedny svaly sa nat'ahujú, druhé, ktoré majú opačnú funkciu, sa skrčujú).

Trvá spolu 20 minút.

II. Hlavná časť:

1. Cviky trupu bočné (pohyb trupu vpred a vzad).
2. Cviky rovnováhy na zemi a na náradí.
3. Visy a cviky vo visu.
4. Cviky pozornosti a pamäti.
5. Krátky boj, tanec, hra loptou.
6. Cviky trupu (opačne, ako pod bodom I. (9)).
7. Beh, hra v behu.
8. Cvičenie trupu (opäť iné, ako pod bodom I. 9. a II. 6.).
9. Skoky voľné a miešané (jednoduché a násobené).

Trvá spolu 30 minút.

III. Zakončenie:

1. Poradové
2. Pochod so spevom
3. Modlitba a pozdrav „Na stráž!“

Trvá spolu 10 minút.

B. Osnova hodiny pre miestnosti vybavené náradím

Táto hodina hodí sa pre vyššie oddelenie orlov-skautov a pre oddelenie junákov. Nedoporučuje sa pre oddelenie vĺčat a nižšie oddelenie orlov-skautov. Obe hodiny, predchádzajúca i táto, musia byť brané do programu týždenných hodín u vyššieho oddelenia orlov-skautov a u oddelenia junákov striedavo.

Trvanie 60 minút.

I. Úvod (cvičí sa spoločne so silnejšími a slabšími):

1. Nástup, zistenie prítomnosti, hlásenie (2. min.).
2. Modlitba (1 – 2 min.).
3. Pozdrav „Na stráž!“ a heslo dňa (3 min.).
4. Rozcvičenie (3 – 4 min.).

Trvanie spolu 10 min.

II. Hlavná časť:

1. Prostné (8 – 10 minút, cvičia sa spoločne).
2. Takzvaný bod nárad'ový (20 minút, cvičí sa po družinách).
3. Nápravno-zábavná vložka (8 – 10 minút, cvičí sa spoločne).

Trvanie spolu 35 – 40 min.

III. Zakončenie (cvičí sa spoločne s vyvinutými i menej vyvinutými):

1. Poradové (5 – 10 minút).
2. Pochod so spevom (3 minúty).
3. Modlitba a pozdrav „Na stráž!“ (1 – 2 min.).

Trvanie spolu 10 minút.

Stráž – orgán vodcov a pracovníkov Hlinkovej mládeže, január 1940, r. 1, č. 5, s. 136-137.

Dokument č. 2

Chronologický program kultúrnej, osvetovej a sociálnej činnosti

(Pripomenieme Ti, čo máš alebo čo môžeš robiť popri pracovne-výchovných a telovýchovných schôdzach, príp. čo môžeš do nich vložiť.)

I. j a n u á r:

1. divadelné predstavenie (z Vianoc),
2. 3. január (spomienka na zatvorenie prof. dr. V. Tuku),
3. kurz rečový,
4. kurz vlastivedný (dej., zem., obč. náuka),
5. kurz prvej pomoci i CPO,
6. kurz modelovania,
7. kurzy lyžiarske,
8. kurz jazdecký (iba ak je krytá jazdiareň),
9. propagačne chovateľský kurz a kurz cieľovitého kŕmenia,
10. 12. I. 1856 zomrel L. Štúr,
11. 15. I. 1813 zomrel A. Bernolák,
12. 29. I. 1849 zlapali liptovských národovcov a odvliekli na rozkaz Gárgeyov do Debrecína.

II. f e b r u á r:

1. 14. II. 869 zomrel sv. Cyril,
2. veselá besiedka k fašiangom,

3. kurz rečový,
4. kurz vlastivedný,
5. kurz modelovania,
6. kurz lyžiarsky,
7. kurz jazdecký (iba ak je krytá jazdiareň),
8. kurz chovu dobytky a drobnej domácej zveriny,
9. kurz daňový a poisťovania (sociálneho, živelného, dobytkárskeho).

III. m a r e c:

1. oslava 14. marca (deň vzniku Slovenskej republiky),
2. 19. marca, sv. Jozefa; meniny pána prezidenta,
3. spomienka na padlých gardistov a hlinkovcov,
4. vlastivedné zájazdy, prípadne len vychádzky: roľníkova jarná práca, les sa zobúdzda, . . . ,
5. kurz pre rastlinnú výrobu,
6. kurz vlastivedný,
7. kurz modelovania,
8. kurz jazdecký.

IV. a p r í l:

1. 6. IV. 1875 maďarská vláda zatvorila Maticu slovenskú,
2. 14. IV. 1849 zomrel J. Hollý,
3. 23. IV. sv. Vojtecha, – meniny kraj. vodcu HM,
4. divadlo, akadémia k Veľkej noci,
5. kurz modelovania,
6. kurz jazdecký,
7. výcvik poplachovej a hlásnej služby,
8. vlastivedný zájazd (hosp., príp. zemepisný, atď.),
9. vychádzka na pamätné miesta,
10. miestny deň HM,
11. kurz štepársky.

V. m á j:

1. spomienková slávnosť Štefánikova a národná púť na Bradlo,
2. kurz modelovania,
3. kurz jazdecký,
4. kurz plavecký (s kurzom prvej pomoci),
5. výlety a vlastivedné zájazdy,
6. návštevy hospodárskych školiiek,
7. vychádzky do poľa (kvitnutie – zranie),
8. Deň matiek,
9. okresný deň HM.

VI. j ú n:

1. 2. VI. 1906 posl. F. Juriga žiadal v maďarskom sneme gymnáziá pre Slovákov; maď. poslanci vykriekli: „Slučky vám na krk patria!“,
2. akadémia (koniec školského roku),
3. kurz modelovania,
4. kurz jazdecký,
5. kurz plávania,
6. vlastivedné vychádzky a výlety,
7. kurz ovocinársko-zeleninársky,
8. oblastný deň HM,
9. deň propagácie Slovenska (jeho krás prírodných),
10. výstava slovenskej knihy.

VII. j ú l:

1. 4. júl 1880 sa narodil br. Kraj. vodca prof. dr. Tuka,
2. kurzy pre vodcov a vodkyne vlčat,
3. kolónie vlčat,
4. kurzy pre vodcov, orlov, skautov, junákov,
5. tábory orlov a skautov,
6. kurz pre vodcov inštruktorov,
7. kurz pre vodcov organizátorov,
8. tábory pracovné,
9. tábory junákov (putovné a pohyblivé),
10. kurz varenia (v tábore, v kolónii),
11. deň zahraničných Slovákov,
12. vlastivedné a hospodárske zájazdy, výlety a vychádzky.

VIII. a u g u s t:

1. 1. – 8. ako v mesiaci júli,
2. 19. VIII. 1845 začali vychádzať „Slovenské nár. noviny“ a „Orol Tatranský“,
3. spomienková oslava A. Hlinku a národná púť do Ružomberka (16. VIII.),
4. štafetový beh HM s prst'ou z rozličných častí Slovenska na hrob Vodcov,
5. vlastivedné a hospodárske vychádzky, výlety a zájazdy,
6. dožinkové slávnosti.

IX. s e p t e m b e r:

1. akadémia počiatkom školského roku,
2. oslava Hlinkových narodenín (27. IX. 1864),
3. miestne kurzy pre činovníkov HM (vodcov družín a čiat),
4. kurz modelovania,
5. výstavky obilia.

X. o k t ó b e r:

1. oslava autonómie (6. X.),
2. 13. X. 1887 sa narodil prezident dr. Tiso,
3. 20. X. 1848 v Leopoldove popravený slovenský dobrovoľník Šulek,
4. 26. X. 1848 popravený slovenský dobrovoľník Holuby,
5. 27. X. 1907 strieľanie na nevinných Slovákov, vražda v Černovej,
6. 18. X. 1888 narodil sa Martin Rázus,
7. kurz vlastivedný,
8. kurz modelovania,
9. výlety a zájazdy vlastivedné a hospodárske,
10. Deň sporivosti,
11. kurz rečový,
12. výstava ovocia.

XI. n o v e m b e r:

1. národná púť k hrobom slovenských dejateľov,
2. ozdoba a pieta pri opustených hroboch,
3. kurz rečový,
4. kurz modelovania,
5. kurz vlastivedný,
6. výlety, vychádzky a zájazdy vlastivedné a hospodárske,
7. kurz jazdecký,
8. hospodársky kurz triedenia, morenia, hospodárskeho stavitel'stva,
9. kurz divadel'nicko-režisérsky.

XII. d e c e m b e r:

1. akadémia k Mikulášovi,
2. 15. XII. 1875 K. Tisza povedal v sneme: „Slovenského národa niet“,
3. akadémia (divadlo) k Vianociam,
4. kurz rečový,
5. kurz modelovania,
6. kurz vlastivedný,
7. kurz lyžiarsky,
8. kurz jazdecký,
9. kurz horolezecký,
10. kurz domáceho účtovníctva,
11. kurz varenia.

Stráž, február – marec 1940, r. 1, č. 6-7, s. 198-200.

VZTAHY MEZI ČESKOSLOVENSKOU A POLSKOU ARMÁDOU V ZAHRANIČÍ (ŘÍJEN 1939 – ČERVEN 1940)*

JIŘÍ FRIEDL

FRIEDL, J.: Relations between Czechoslovak and Polish Armies Abroad (October 1939 – June 1940). *Vojenská história*, 8, 3, 2004, pp 41 – 56, Bratislava.

The study deals with issues of beginnings in forming the relations between the Czechoslovak and Polish troops formed abroad during the World War II. In the first part of the study the author compares conditions of their establishment in the territory of France after the occupation of Poland with the Nazi Germany troops as well as intentions of Polish and Czechoslovak foreign resistance leadership connected with possible building up the military units. In the second part of the study the author deals with contacts and co-operation between Czechoslovak and Polish Armies from October 1939 to June 1940, i. e. to the surrender of France. According to the author's conclusions, contacts between both the armies in France occurred mainly on the level of the Military Administration of the Czechoslovak National Committee, while personal meetings of Czechoslovak and Polish soldiers were rare and occurred particularly during military courses of the French Army.

Military History. France. World War II. Foreign Resistance. Czechoslovak and Polish Relations. 1939 – 1940.

Problematika československo-polských vztahů za druhé světové války se zejména v posledních letech dočkala řady zpracování.¹ Historikové získali přístup k dlouhá léta nepřístupným dokumentům, na jejichž základě pak bylo možné přinést řadu nových poznatků a opravit některá tvrzení. Avšak zájem badatelů se dosud soustřeďoval prakticky výlučně jen na otázky politických vztahů. Dějiny čs.-polských vztahů v letech 1939 – 1945 v sobě přitom zahrnují celou řadu oblastí, které by si zasloužily podrobného zpracování. Takovým příkladem jsou i vztahy mezi československou a polskou armádou v zahraničí. Jak přitom archivní prameny dokazují, kontakty mezi vojáky obou armád byly bohaté a jejich poznání významně přispívá k doplnění (a někdy i korekci) historie čs.-polských vztahů v letech 1939 – 1945. Vztahy mezi armádami se navíc často utvářely jinak než mezi politiky a můžeme to doložit řadou specifík a odlišností. Proto by historikové neměli tuto oblast přehlížet.

VZNIK ČESKOSLOVENSKÉ A POLSKÉ ARMÁDY V ZAHRANIČÍ

Polská vláda v čele s ministerským předsedou gen. Felicjanem Sławojem-Składkowským a prezident Ignacy Mościcki přešli 17. září 1939 polsko-rumunskou hranici. Organizovaný od-

* Studie vychází z autorovy doktorské disertační práce *Vztahy mezi československou a polskou armádou (Polskie Siły Zbrojne) v letech 1939 – 1945*, úspěšně obhájené v roce 2004 na Slezské univerzitě. Rukopis je uložen v Ústřední knihovně Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU.

¹Z nepřehledného množství různých studií a článků jmenujme alespoň tři podle našeho názoru zásadní práce na téma čs.-polských vztahů za 2. světové války: KISIELEWSKI, K.: *Federacja środkowo-europejska. Pertraktacje polsko-czechosłowacke*. Warszawa 1991; ŽÁČEK, R.: *Projekt československo-polské konfederace v letech 1939 – 1943*. Opava 2001; NĚMEČEK, J.: *Od spolenectví k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939 – 1945*. Praha 2003. Zde jsou uvedeny odkazy na další literaturu.

por polské armády se de facto zhroutil a zůstalo již jen několik oblastí, které zbývalo německým nebo sovětským armádám obsadit. V Rumunsku však byli polští vládní činitelé, včetně hlavního velitele maršálka Edwarda Rydze-Śmigłyho, internováni a museli dokonce podepsat závazek, že se zdrží jakýchkoli aktů vyplývajících z jejich funkcí. Příležitost tak dostali antisanační politikové v čele s gen. Władysławem Sikorským, navíc podporovaní Francií. Sikorského jako služebně nejstaršího generála ostatně již 28. září 1939 pověřil polský velvyslanec ve Francii Juliusz Łukasiewicz velením nad polskými jednotkami ve Francii.² Polákům se však podařilo udržet právní kontinuitu svého státu. Umožňovala to ústava z roku 1935, která dávala prezidentovi pro případ války pravomoc právoplatně jmenovat svého nástupce. Po prvotních komplikacích, kdy kvůli odporu Francouzů selhala kandidatura velvyslance v Itálii a blízkého spolupracovníka maršálka Piłsudského gen. Bolesława Wienawy-Długoszewského, se nakonec novým polským prezidentem stal Władysław Raczkiewicz. Ten jmenoval 30. září 1939 novou polskou vládou v čele s gen. Sikorským, který se zároveň stal i ministrem vojenství; viceministry se stali jeho blízcí spolupracovníci gen. Marian Kukiel a plk. Izydor Modelski.³ Když posléze rezignoval na post hlavního velitele i maršálek Rydz-Śmigły, pověřil 7. listopadu 1939 Raczkiewicz Sikorského i velením nad polskou armádou.⁴ Jiný významný činitel polské armády gen. Kazimierz Sosnkowski, jeden z nejbližších spolupracovníků maršálka Piłsudského, těšící se mezi vojáky značné autoritě, se stal velitelem Svazu ozbrojeného boje (Związek Walki Zbrojnej) – odbojové organizace, která se začínala tvořit v okupovaném Polsku.⁵

Zároveň s konstituováním polské vlády se rozběhlo i budování polského vojska ve Francii. Nejprve bylo však nutné uzavřít s francouzskou vládou příslušné dohody. Smlouva s Francií, i když byla podepsána 4. září 1939, se připravovala ještě před válkou, a tudíž nepočítala se vznikem polské armády na francouzském území. O pět dní později sice ambasador Łukasiewicz a francouzský ministr zahraničních věcí Georges Bonnet podepsali dodatek ke smlouvě, ale ten předpokládal pouze vytvoření jedné polské divize. Symptomatické pro tehdejší situaci ve Francii však bylo, že uzavřít novou dohodu s francouzskou vládou se podařilo až 4. ledna 1940.⁶ Polské pozemní, letecké a námořní jednotky měly podle ustanovení lednové smlouvy podléhat polskému vrchnímu velení, operačně byly podřízeny Francouzům. Pouze v případě vzdušných jednotek se počítalo s tím, že dvě třetiny polského letectva budou budovány v rámci britské Royal Air Force (RAF) a jedna třetina bude působit ve Francii.⁷ Lodě polského vojenského námořnictva zahájily svou činnost v rámci Royal Navy.⁸ Vojáci měli být rekrutováni jednak z řad polských občanů pohybujících se na francouzském území, dobrovolníků (zejména z USA) a vojáků, kterým se podařilo z Polska uprchnout. Mnoho polských vojáků bylo internováno v Maďarsku (40 000) a Rumunsku (20 000), odkud se je dařilo s většími nebo menšími obtížemi evakuovat do Francie. Okolo 15 000 Poláků internovaly pobaltské státy. Nejvíce vojáků upadlo do sovětského zajetí. S nimi však polské velení nemohlo v tehdejší mezinárodně-politické situaci počítat.⁹

²KORPALSKA, W.: Władysław Eugeniusz Sikorski. Biografia polityczna. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, s. 199.

³STANISŁAWSKA, S., ed.: Sprawa Polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów. Warszawa 1965, dok. č. 61, s. 100-103; ROJEK, W. – SUCHCITZ, A., ed.: Protokoly z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. Tom I. Październik 1939 – czerwiec 1940. Kraków 1994, dok. č. 1, s. 1-2; HULAS, M.: Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939 – lipiec 1943. Warszawa 1996, s. 73; DURACZYŃSKI, E.: Rząd polski na uchodźstwie 1939 – 1945. Warszawa 1993, s. 41-42.

⁴KORPALSKA, ref 2, s. 199; Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej. Tom II. Kampanie na obczyźnie. Część 1. Londyn 1959, s. 15.

⁵RZEPNIEWSKI, A.: Generał Kazimierz Sosnkowski. Naczelny wódz i polityk. In: Naczelni wodzowie i wyżsi dowódcy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Warszawa 1995, s. 65.

⁶Polskie, ref 4, II/1, s. 4-5 a s. 22-26.

⁷Protokoly z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, I., dok. č. 2, s. 4.

⁸Tamže, s. 4.

⁹Polskie, ref 4, II/1, s. 19-20.

V polovině října 1939 vypracovalo polské ministerstvo vojenství plán na vybudování své armády ve Francii. S ohledem na dané možnosti lidských rezerv se počítalo se vznikem čtyř pěších divizí a jedné větší obrněné jednotky. Jedna divize měla být zformována v Kanadě z příslušníků americké Polonie a jedna měla sloužit jako zdroj záloh. Letectvo by podle plánu tvořilo 15 – 20 eskader. Podle polských předpokladů se měl během šesti až osmi měsíců zformovat svazek o síle armády, přičemž 1. sbor by mohl do bojů zasáhnout již na počátku května 1940.¹⁰

Centrem formování polského vojska se stal tábor v Coëtquidan v departementu Morbihan v Bretani, později pak i tábor v Parthenay v departementu Deux-Sèvres, jiné tábory vznikaly i v dalších oblastech Francie. Okolní terén Coëtquidanu však nevyhovoval daným účelům, baráky tábora byly ve špatném stavu a při blížící se zimě neslibovaly dostatečnou ochranu před nepohodou. První vojáci, kteří přibyli do Coëtquidanu, se mohli na vlastní oči přesvědčit o nepřipravenosti Francie na válku. Důkazem byla nejen výstroj – mnozí obdrželi staré modré stejnokroje, čepice různých typů a barev a řada vojáků musela dál chodit v civilu – ale i výzbroj, která byla nedostatečná a často i zastaralá.¹¹ Ještě v květnu 1940 vojáci ve výcvikovém středisku cvičili s holemi místo s puškami. Šéf štábu hlavního velitele plk. Aleksander Kędzior v únoru 1940 hlásil gen. Sikorskému, že většina vojáků ještě neabsolvovala ani jedno střelecké cvičení.¹² Práci polského velení ztěžovala i nedůvěra Francouzů v jeho schopnosti (vliv zde bezesporu měla rychlá polská porážka v září 1939). Proto jednu dobu trvali na tom, že by polské oddíly měly být formovány v rámci francouzských divizí, na což pochopitelně nechtěli Poláci přistoupit.¹³ Původní polské plány na vybudování vojska se však dařilo realizovat jen s velkými problémy, takže v květnu 1940 byly s většími či menšími obtížemi schopny bojového nasazení pouze 1. a 2. divize, brigáda Podhalanských střelců a 10. motorizovaná obrněná brigáda. K formování dalších dvou divizí se přikročilo teprve po zahájení německé ofenzivy. Od dubna 1940 na Blízkém východě vznikala také brigáda Karpatských střelců. Početní síla polské armády činila okolo 82 000 vojáků.¹⁴

Československý exil válečný konflikt v září 1939 přivítal, protože se tím otevírala cesta k boji za obnovu Československa. Splnily se tak rovněž předpovědi bývalého prezidenta Dr. Edvarda Beneše, který se nyní stal jednou z rozhodujících postav čs. zahraničního odboje. I když postoj francouzských a britských vládních kruhů k otázce obnovení Československa doznal změn, nedjedalo se o změny radikální. Naopak, bylo nutné překonat řadu překážek a ani Benešovo postavení na špičce čs. exilu nebylo zcela pevné (mj. i díky odporu Velké Británie a zejména Francie) a neustále je ohrožovaly opoziční směry vedené zejména pařížským vyslancem Štefanem Osuským a bývalým ministerským předsedou Milanem Hodžou.¹⁵

Jedním z důležitých pilířů čs. zahraniční akce se měla stát, podobně jako za 1. světové války, armáda. Kroky k jejímu vytvoření na území Francie byly podniknuty již koncem srpna 1939, kdy vyslanec Osuský předal v této věci žádost francouzské vládě. Po delších a poměrně obtížných jednáních se podařilo 2. října 1939 uzavřít s francouzskou vládou dohodu o obnovení československé armády ve Francii, kterou za československou stranu podepsal Š. Osuský. K formování čs. jednotek Francouzi nabídli tábor po španělských uprchlících v Agde na jihu Francie; požadavek

¹⁰Tamže, s. 21 a n. Gen. Sikorski na zasedání vlády dne 6. 10. 1939 prohlásil, že do tří měsíců musí být postaveny tři divize. Protokoly, ref 7, s. 4.

¹¹BIEGAŃSKI, W.: *Wojsko polskie we Francji 1939 – 1940*. Warszawa 1967, s. 166.

¹²POBÓG-MALINOWSKI, W.: *Najnowsza historia polityczna Polski 1864 – 1945*. Tom III. Londyn 1963, s. 132. Srov. GARLIŃSKI, J.: *Polska w drugiej wojnie światowej*. Warszawa 1994, s. 98; Češi a Poláci v minulosti. II. díl. Praha 1967 s. 641.

¹³BIEGAŃSKI, ref 11, s. 40.

¹⁴Polskie, ref 4, II/1, s. 37 a n.

¹⁵Sporům uvnitř čs. emigrace se nejnověji věnuje KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945*. Praha 2004. Viz též: Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války. Praha 1999.

čs. vojáků, aby se střediskem, podobně jako za 1. světové války, stalo město Cognac, francouzské velení neakceptovalo. Z Cizinecké legie a koloniálního vojska byli také uvolněni Češi a Slováci, kteří do nich vstoupili v období od května do srpna 1939 a původně odešli za hranice, aby bojovali za osvobození své vlasti. Mnozí z nich se přitom do Francie dostali útekem přes Polsko. I když smlouva představovala významný úspěch čs. zahraniční akce, nepodařilo se dosáhnout jiného, neméně důležitého cíle – uznání prozatímní vlády, a to i přesto, že se o ní ve smlouvě z 2. října hovořilo jako jedné ze smluvních stran. Po dlouhých vyjednáváních nakonec Francie (a posléze také Velká Británie) 17. listopadu 1939 uznala Československý národní výbor (ČSNV), který se ustavil o měsíc dříve, v jehož čele, ovšem především pro interní fórum, stanul E. Beneš. V rámci organizační struktury výboru vznikla a nejdůležitější místo zaujímala Vojenská správa ČSNV, která de facto kopírovala činnost ministerstva národní obrany a byla pověřena budováním československé armády. Velitelem správy se stal gen. Sergej Ingr.¹⁶

Hned od počátku se čs. vojenské velení potýkalo s vážnými problémy, jejichž společným jmenovatelem byla nepřipravenost Francie na válku. Podobně jako Poláci i čs. vojáci museli za svůj nový domov přijmout zcela nevyhovující a zchátralý barákový tábor v Agde, kde taktéž obdrželi staré stejnokroje různých střihů a barev, mnozí na nohou nosili dřeváky. Nedostávalo se zbraní a pokud ano, jednalo se o zastaralé typy, často bez munice a nevhodné pro výcvik. Také francouzští důstojníci přidělení do tábora často nejevili velké sympatie k občanům Československa, což vedlo ke zvyšování napětí a k nedorozuměním. V Marseille se svědkem pohrdavého postoje Francouzů vůči Čechoslovákům stal i polský důstojník, který proti tomu neúspěšně protestoval.¹⁷ Ještě větším problémem se stal nedostatek vojáků. Příliv uprchlíků z bývalého Československa zdaleka nestačil na to, aby mohl být uskutečněn plán gen. Ingra, který počítal se vznikem divize o 16 000 – 18 000 mužích.¹⁸ Tento zdroj navíc po pádu Polska značně „zeslábl“, protože jediným vhodným spojením s Francií zůstala mnohem delší a nebezpečnější cesta přes Slovensko, Maďarsko a Jugoslávii. Československá vojenská správa se proto stejně jako polská rozhodla k vyhlášení mobilizace československých občanů žijících na území Francie. Avšak ani toto řešení nepomohlo československým vojákům dostat se z obtíží. V únoru 1940 sloužilo v čs. armádě pouze 8 535 mužů a ani náborové akce ve Velké Británii nepřinesly žádný výsledek. Počátkem roku 1940 byla sice zformována 1. československá pěší divize ve Francii, avšak řada jejích jednotek existovala stále jen na papíře. Postupně se podařilo postavit 1. a 2. pěší pluk, výstavba 3. pluku (stejně jako řady dalších pomocných jednotek divize) nebyla do porážky Francie dokončena. Nancem května 1940 měla 1. čs. pěší divize 11 405 mužů, z toho 3 326 uprchlíků z domova. Vážným problémem však zůstávala absence dostatečných záloh nutných ke krytí ztrát utrpených v bojích.¹⁹

Poněkud odlišně probíhala organizace československého letectva, které podle pozdějších údajů čs. velení čítalo 1 800 mužů. Dne 17. listopadu 1939 byla jako doplněk ke smlouvě z 2. října sjednána zvláštní letecká úmluva, podle níž československé letectvo jako součást Československé branné moci ve Francii mělo mít charakter spojeneckých jednotek. Francouzi si však kladli podmínku, že čs. letci musí být nejdříve vysláni k francouzským perutím, aby získali potřebné teoretické a praktické zkušenosti. I když existovaly plány na vybudování čs. leteckých jednotek, nepodařilo se je do porážky Francie zrealizovat. Rozptýlením mezi francouzskými perutěmi však čs. piloti oproti polským kolegům získali jednu velkou výhodu: mohli díky tomu mnohem dříve a častěji zasáhnout do bojů s Luftwaffe.²⁰

¹⁶Bliže viz KUKLÍK, J.: Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939 – 1940. Praha 1996.

¹⁷Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (dále AZHRL) Warszawa, S. Kot, sign. 377, hlášení ze dne 17. 5. 1940.

¹⁸ČEJKA, E. – BROD, T.: Na západní frontě. Historie čs. vojenských jednotek na západě v letech druhé světové války. Praha 1963, s. 64.

¹⁹Vojenské dějiny Československa. IV. díl. Praha 1988, s. 85–86.

²⁰Tamtéž, s. 86–88. Nejnověji k čs. letcům ve Francii RAJLICH, J.: Na nebi sladké Francie. I. – II. díl. Praha 1998.

KONTAKTY A SPOLUPRÁCE MEZI ČESKOSLOVENSKOU A POLSKOU ARMÁDOU OD ŘÍJNA 1939 DO ČERVNA 1940

Na půdě Francie došlo již během podzimu 1939 k prvním kontaktům mezi československou a polskou politickou reprezentací. V říjnu se E. Beneš sešel s ministerským předsedou gen. W. Sikorským a oba státníci se dohodli, že i nadále zůstanou v osobním kontaktu.²¹ Již v této době se do vztahů mezi ČSNV a polskou vládou vložili Britové, kteří oprášili své úvahy, jimiž se zabývali už na konci první světové války. Jejich jádrem byla teze, že zárukou mírového rozvoje střední Evropy by mělo být odstranění její „balkanizace“ a vytvoření silného politického a vojenského svazku, jenž by vyplnil mocenské vakuum na teritoriu mezi Německem a Sovětským svazem. Tento zájem naznačili Britové již v říjnu 1939 polskému ministru zahraničních věcí Augustu Zaleskému.²² Možnost federalizace střední Evropy, jak uvedl na jedné ze schůzí ČSNV diplomat Štefan Osuský, zkoumali i Francouzi a i sama polská exilová vláda si v říjnu 1939 stanovila vytvoření středoevropského svazku států s Polskem v čele za jeden ze svých válečných cílů.²³

Zatímco polské vládě byla myšlenka středoevropské federace od počátku sympatická, značně odlišně představy o ní měl E. Beneš, který počítal, na rozdíl od Poláků, s volnějším svazkem států: „Byl by to jistý druh Staatenbund nikoli Bundesstaat“.²⁴ Nerovnoprávné postavení čs. politické reprezentace vůči polské, která navíc neuznala ČSNV, bylo dalším z důvodů, proč Beneš odmítal vést politická jednání. Komplikace do vzájemných vztahů přinášela také nechuť některých polských politiků a diplomatů k Benešovi, v jehož osobě spatřovali příčinu neutešených předválečných československo-polských vztahů. Odtud také plynula podpora anti-benešovských kruhů soustředěných zejména kolem politika M. Hodži, který byl naopak vstřícný federalistickým koncepcím. K dalším sporným bodům, které se začínaly postupně objevovat, patřil i problém hranic, poněvadž Polsko počítalo s obnovením své státní suverenity v územním rozsahu, v jakém vstupovalo 1. září 1939 do války – tedy včetně Těšínska, připojeného k Polsku v říjnu 1938. To bylo v rozporu se stanoviskem ČSNV, který chtěl obnovu Československa v hranicích podle stavu k 1. lednu 1938. I přes tyto peripetie se československo-polská spolupráce rozvíjela, a to i na poli vojenském, i když i zde bylo nutno nejprve překonat některá úskalí.

Mezi ně patřila především osoba gen. Lva Prchalý, který 27. října 1939 přijel do Francie. Bývalý velitel Legionu Čechů a Slováků podal polskému velení hlášení o činnosti své jednotky a navrhl zřízení zvláštní pamětní medaile pro její příslušníky. Hlavní velitel polské armády gen. Sikorski odpověděl Prchalovi děkovným dopisem, v němž ho ujistil, že bude podporovat nejen myšlenku zavedení pamětní medaile, ale i vyznamenání několika „nejzasloužilejších“ svých spolupracovníků, včetně Prchalý, polským Válečným křížem. Vděčnost za účast čs. vojáků v zářijové kampani gen. Sikorski vyjádřil i ve svém rozkaze polské armádě, v němž vyzdvihl význam legionu pro budování československo-polského přátelství: „Tato legie se organisovala již během válečných dějů; příliš prudký jejich spád nedovolil jí, vyplnit předvídanou velikou úlohu. Ale zůstala doposledka věrna společné věci a vojenské povinnosti, a vůdce československé legie s hrstkou jejích vojáků jest nyní s námi v emigra-

²¹ŠŤOVÍČEK, I. – VALENTA, J., ed.: Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939 – 1944. Praha 1995, dok. č. 7, s. 34.

²²ŽÁČEK, R.: Projekt československo-polské konfederace v letech 1939 – 1943, s. 38.

²³KUKLÍK, J. a kol., ed.: Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939 – 1940 II. Zápisy ze zasedání Československého národního výboru 1939 – 1940. Praha 1999, dok. č. 40, s. 217; Protokoly, ref 7, 1., dok. č. 3, s. 12; ŽÁČEK, ref 1, s. 37-38.

²⁴ŠŤOVÍČEK, ref 21, dok. č. 10, pozn. č. 2, s. 39.

ci. Dnes, kdy jest nám opět vzkřísiti v přátelské zemi naši brannou sílu národní, děkuji jménem polského vojska našim českým válečným druhům. Česko-slovenská legie v Polsku se zasloužila o oba naše národy, klestíc cestu k jejich bratrské součinnosti v štěstí i neštěstí.“²⁵ Citovaná slova z rozkazu gen. Sikorského vyvolávala dojem, jako by gen. Prchala byl Polák považován za představitele československé armády ve Francii. Toto pomíjení existence Vojenské správy ČSNV pochopitelně způsobovalo nelibost jejího šéfa gen. Ingra, který se snad až příliš cítil být Prchalou ve své funkci ohrožen. Považoval otištění dopisu a rozkazu gen. Sikorského v Česko-slovenském boji za akci, „kterou si provedl gen. Prchala na svou pěst“, a na schůzi ČSNV dne 16. prosince 1939 informoval ostatní jeho členy, že připraví návrh, „jak má být vůči němu [Prchalovi – pozn. J. F.] postupováno“. Nebylo pochyb o tom, že Ingr tím chtěl Prchalovi zabránit aktivnímu působení v armádě a k podpoře svých tvrzení hodlal proti Prchalovi využít i jeho činnost v Polsku.²⁶

Výhrady ČSNV vůči gen. Prchalovi naznačil Polákům i bývalý československý vyslanec v Polsku Ján Slávik, který stále udržoval kontakty s polskou vládou, jež sídlila v Angers. Při Slávikově návštěvě na polském ministerstvu vojenství gen. Sikorski sám začal hovořit o Prchalovi a ptal se, „jaký je poměr gen. Prchaly k našemu vojenskému vedení. Odkázal jsem ho na naše vojenské vedení, protože jsem právě žádal, aby byl gen. Ingr přijat generálem Sikorským ve středu a mohl navštívit i jiné vojenské osoby; ale v soukromém rozhovoru jsem naznačil, že jsou určité výtky činěné gen. Prchalovi, že věc se vyšetřuje a že výtky jsou ne tolik rázu politického jako vojenského.“ Sikorski se bránil, že v žádném případě nechtěl vnést rozkol do řad čs. emigrace, ale uznal, že bez dohody s Vojenskou správou ČSNV není možné uskutěčnit ohlášenou dekoraci vybraných příslušníků legionu včetně gen. Prchaly.²⁷ Při jednom z dalších rozhovorů Sikorski „zdůrazňoval, že nějakým způsobem chtěl ukončit historii československých legií v Polsku, že se nás nechtěl ptát, aby nám nezpůsobil nějakých potíží.“²⁸ Za generála Prchalu se však postavil první viceministr vojenství gen. Kukiel. Zeptal se Slávika, zda je pravda, že se Prchalovi vytýká opuštění legionu. Když Slávik přisvědčil, gen. Kukiel oponoval a řekl, že „šel [Prchala – pozn. J. F.] jenom za nimi, aby vyjednal transport legií do Rumunska“. Generál Kukiel na závěr debaty „ještě naznačil, že on si myslil, že budeme spokojeni s tím, že slovenské a české legie změnili na československé a že tím udělají další krok jako důkaz, že přejí naší věci, že je tu změna od stanoviska bývalé vlády a bývalého režimu, a chtěli tím zdůraznit bratrstvo zbraní polských a československých.“²⁹ Později též Kukiel Slávikovi sdělil, že dekorování mělo být spojeno „s uznáním Národního výboru a úpravou všech našich styků.“³⁰

Z výše uvedeného můžeme vyvodit, že rozhodnutí gen. Sikorského vyznamenat gen. Prchalu a jeho spolupracovníky bylo vedeno spíše neznalostí situace uvnitř čs. emigrace na jedné straně a snahou o projev dobré vůle ke spolupráci na straně druhé.³¹ Musíme si především uvědomit, že Sikorski byl od roku 1926 až do vypuknutí války mimo politické dění a scházely mu informace o vývoji československo-polských vztahů v posledních letech míru. Příznačné je, že během prvního setkání s Benešem požádal ministerský předseda bývalého prezidenta, aby mu sdělil, zda je pravda, že v září 1938 navrhl Mościckému (tehdy polskému prezidentu) dohodu mezi oběma zeměmi. Tento handicap se snažil gen. Sikorski co nejdříve překonat a nelze se

²⁵První akt polsko-československé solidarity. Česko-slovenský boj, 9. 12. 1939. Jak však již zjistil Jan Němeček, je zajímavé, že Sikorského rozkaz není publikován v oficiální edici rozkazů hlavního velitele; NĚMEČEK, ref 1, s. 42, pozn. 51. Srov. Rzeczpospolita Polska w czasie wojny. Rozkazy Naczelnego Wodza do żołnierzy 1939 – 1945. Warszawa 1997.

²⁶KUKLÍK, ref 23, II., dok. č. 35, s. 185.

²⁷Tamtéž, s. 185-186.

²⁸Tamtéž, dok. č. 38, s. 206.

²⁹Tamtéž, dok. č. 35, s. 185.

³⁰Tamtéž, dok. č. 37, s. 202.

³¹To ostatně připoustěl i gen. Ingr. Viz tamtéž, s. 185.

divit, že čas od času podlehl dezinformacím.³² Jeho postoj k gen. Prchalovi se ostatně brzy změnil. Dokazují to Sikorského vlastnoruční poznámky učiněné k textu Prchalovy relace *Poufne notatki z czasów wojny w Polsce*. Zatímco první Prchalova zpráva nazvaná *Informacje o tworzeniu się Legionu Czechosłowackiego w Polsce od 26 maja do 18 października 39 r.*, kterou Prchala zřejmě předložil polskému velení ve Francii již na podzim 1939, víceméně pouze informuje o událostech, *Poufne notatki* pocházejí již z doby pozdější (zřejmě přelom roku 1940/41) a jsou psány v duchu ostře zaměřeném proti Benešovu vedení zahraničního odboje a se zjevnou snahou poškodit vztahy polské vlády k československému odboji. Sikorski jejich četbu ukončil již na třetí straně (text tvoří deset stran strojopisu) a na její spodní část rukou rozloženě napsal: „Dotąd przeczytałem, dalej nie czytam raportu podyktowanego niestety więcej złą wolą – aniżeli chęcią pracy na rzecz zbliżenia obu państw w przyszłości. P. gen. Prchala – można się posługiwać – nic więcej ponadto. Trudno mu całkowicie zaufać.“³³

Překážky, které v rozvoji čs.-polských vztahů působila osoba gen. Prchaly, si uvědomovali i Poláci. Během rozhovoru s bývalým tiskovým atašé ve Varšavě Josefem Hejretem to sdělil major Malinowski, který působil v ministerstvu vojenství: „Malinowski sám uvedl, že věc s Prchalou je pro ně nyní velmi těžká. Prchala začal chodit mezi polské vojáky v naší uniformě, s pobočníkem, Poláci nevěděli dobře, že jest v takovém rozporu s našimi vojáky. Prchala byl mnohým Polákům sympatický. Ujišťuje napravo i nalevo o svém polonofilství, mluví velmi dobře polsky, všude zdůrazňuje, že má polskou matku atd., atd. Poláci také namnoze se dívali na Prchalu jako na člena polské armády, poněvadž legie byla vlastně složkou této armády. Nyní je situace dosti obtížná, především pro Prchalu. Malinowski si osobně nedovede představit, že by Poláci mohli nerespektovat fakt, že v naší vojenské akci vedoucími lidmi jsou jiní činitelé.“³⁴

Československý národní výbor se v únoru 1940 rozhodl dát gen. Prchalu do disponibility, určil mu místo pobytu a požádal ho, aby se zdržel jakékoli politické aktivity. Rozhodnutí bylo bez ohledu na okolnosti odůvodněno zejména faktem, že Prchala v kritické chvíli opustil legion a ztratil tak důvěru vojáků. Celá záležitost měla být dořešena po návratu do vlasti.³⁵ Polské vojenské kruhy však nabyly přesvědčení, že postup ČSNV vůči gen. Prchalovi byl motivován jeho pozitivním postojem k československo-polské spolupráci.³⁶

Myšlenku zřízení pamětní medaile však polské velení ještě nějakou dobu neopustilo a vznikl dokonce barevný návrh, jak by vyznamenání mělo vypadat. Uprostřed kříže, který symbolizoval „chvíle bolesti“ a „vojenské ctnosti“ se nacházel polský orel, který však nepředstavoval aktuální státní znak, nýbrž byl inspirován podobou polského znaku z konce 13. století. Mezi rameny kříže jako symbol vojenské spolupráce vystupovaly zkřížené meče. Symbol slovanství pak představoval lipový věnec proplétající ramena kříže. Na reversu byly uprostřed vy-

³²Srov. NĚMEČEK, J.: Československo-polské vztahy na počátku 2. světové války. In: Český časopis historický, 2002, č. 2, s. 338.

³³Archiwum Akt Nowych (dále AAN) Warszawa, Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Instytut Hoovera (MSZ-IH), mikrofilm HJ/1/54, box 39, folder 10. Že se skutečně jedná o vlastnoruční poznámky gen. Sikorského, dokazuje přívodní dopis, který byl se zprávou poslán MSZ a jenž nese hlavičku sekretariátu předsedy vlády. V dopise ze dne 10. 2. 1941 se píše: „[W] Załączeniu zwracam notatkę poufną w sprawach polsko-czeskich, nadeslaną przez ministerstwo spraw zagranicznych przy piśmie l.dz.49/C“. Na dopise je kromě toho rukou připsáno: „P. premier poczynił uwagi na st. 1.2.3. 11.2.41.“ Číslo stran přitom odpovídají i rozmístění poznámek, na jejichž konci je dokonce Sikorského paraфа „Sik.“ Domnívám se tedy, že nelze souhlasit s tvrzením J. Němečka, že rukou psané poznámky pocházejí od neznámého polského diplomata. Viz NĚMEČEK, ref 1, s. 40-41; KUKLÍK, ref 15, s. 327.

³⁴Archiv Ústavu T. G. Masaryka (dále AÚTGM) Praha, E. Beneš, kart. 53, sign. V 15/2, zpráva J. Hejreta ze dne 22. 12. 1939.

³⁵KUKLÍK, ref 23, II., dok. č. 46, s. 262 a n; NĚMEČEK, J.: Armádní generál Lev Prchala a čs. odboj v Polsku, s. 111.

³⁶KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠTOVÍČEK, I., ed.: Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939 – 1940 I. (16. březen 1939 – 15. červen 1940). Praha 2002, dok. č. 218, s. 435.

ryta písmena Č a S s nápisem: „Legia Czechosłowacka w Polsce w 1939.“ Proužky stuhu v barvách červené a bílé doplňovaly dva tenčí barvy modré. Kříž měl být vyroben z bronzu, polský orel z bílého kovu. Předpokládalo se, že bude zhotoveno 1 200 kusů.³⁷

Tento výtvarný návrh, zpracovaný kpt. Jerzym Pacewiczem, byl předložen gen. Sikorskému, který jej 18. prosince 1939 schválil a 5. února 1940 o tom gen. Prchalu informoval gen. Kukiel. Prchala se obrátil na Vojenskou správu ČSNV s žádostí, aby byl pořízen seznam bývalých vojáků legionu, kteří v současné době slouží ve Francii, a poslán přímo polskému ministerstvu vojenství. Generál nezapomněl také na ty, kteří se nacházeli v sovětské internaci a prosil, aby postupně, jak budou získávány o nich informace, byly Polákům posílány návrhy na jejich vyznamenání. Dne 19. března 1940 pak gen. Prchala poslal gen. Kukielovi seznam pěti Čechů a Slováků, kteří nebyli příslušníky čs. zahraniční armády (J. Waldmüller, B. Palkovský, L. Szathmáry, F. Schwarz, L. Prchala – syn gen. Prchaly), a šest jmen Poláků, kteří s legionem spolupracovali a sloužili v polské zahraniční armádě (mjr. Nowiński, mjr. Gorgolewski, kpt. Budkiewicz, kpt. Niezbrzycki, rtm. Stpiczyński). Jedná se přitom o poslední dokument, který se ve věci pamětní medaile zachoval. Jisté však je, že vyznamenání příslušníků legionu pamětní medailí nebylo ve Francii již realizováno. V každém případě se ze strany Poláků jednalo o snahu vyjádřit vděčnost za účast československých vojáků při obraně Polska a vytvořit tak podmínky k navázání přátelské spolupráce, což dosvědčuje i upuštění od termínu Legion Čechů a Slováků v nápisu na medaili.³⁸

I když idea zřízení zvláštní pamětní medaile nakonec nebyla realizována, polské velení nadále považovalo za vhodné dekorovat několik příslušníků legionu v čele s gen. Prchalou již některým z existujících polských vyznamenání. Tím měl být Válečný kříž. Příslušné návrhy předal Prchala ministerstvu vojenství na jaře 1940. V celé záležitosti se angažoval i Rudolf Kopecký, který v lednu 1940 navštívil polský štáb hlavního velitele, kde apeloval, aby vyznamenání dostali nejen příslušníci legionu, ale i lidé, kteří čs. vojákům v Polsku pomáhali, nebo vojáci, kteří, i když chtěli v Polsku zůstat, museli odejít do Cizinecké legie.³⁹ Gen. Kukiel kromě toho navrhl, aby byl Prchalovi udělen ještě komandérský kříž řádu Odrodzenia Polski III. třídy, což odůvodnil tím, že Prchala „svou propolskou akci prováděl a nadále provádí proti [vůli] politické strany Beneše, za což je Čechy doma potírán“. Z Kukielových slov jednoznačně vyplývá, že celá záležitost začínala mít politický charakter, před čímž však varoval důstojník 2. oddělení štábu hlavního velitele pplk. dypl. Ignacy Banach. Radil, aby se ministerstvo vojenství nejdříve poradilo s ministerstvem zahraničních věcí, zvláště když se ČSNV domnívá, že Poláci podporují „opoziční akci mezi českou emigrací“. Podobné argumenty uváděl i plk. Englicht, který přitom III. třídu řádu Odrodzenia Polski považoval pro gen. Prchalu za nízkou a navrhoval udělení II. třídy.⁴⁰

Ještě v květnu 1940 vznikly na polském ministerstvu vojenství jmenné seznamy čs. kandidátů na polská vyznamenání. Generál Prchala, Ladislav Szathmáry a mjr. Sládeček měli dostat řád Odrodzenia Polski různých stupňů (Prchala – Krzyż Komandorski, Szathmáry – Krzyż Oficerski, Sládeček – Krzyż Kawalerski). Zlatý Záslužný kříž chtěli Poláci udělit pplk. Ludvíku Svobodovi, J. Waldmüllerovi, F. Schwarzovi, V. Szathmáryové, R. Kopeckému, stříbrný stupeň špkt. Kajetánu Hlavenkovi, por. Jindřichu Hronkovi a por. Miroslavu Plaňavovi, bronzový pak četnickému strážmistrově Františku Kalábovi. Všichni vyjmenovaní měli vyznamenání obdržet za politickou činnost nebo za podíl na organizaci legionu v Polsku. Do druhé skupiny byli zařazeni vojáci, kteří se vyznamenali odvahou v září 1939 a měli dostat Válečný

³⁷SUCHCITZ, A.: Oznaka pamiątkowa Legionu Czecho-Słowackiego w Polsce w 1939 r. Muzealnictwo Wojskowe 6. Warszawa 1995, s. 526-528.

³⁸Tamtéž, s. 528-529; Instytut Polski i Muzeum imienia Generała Sikorskiego (dále IPMS) Londyn, sign. A.XII.85/128, dopis gen. Prchaly ze dne 19. 3. 1940.

³⁹IPMS Londyn, sign. A.XII.31.2, dopis R. Kopeckého ze dne 4. 9. 1941.

⁴⁰SUCHCITZ, ref 37; IPMS Londyn, sign. A.XII.85/128, dopis plk. Englichta ze dne 18. 5. 1940.

kříž. Patřili mezi ně: kpt. F. Divoký, četnický strážmistr František Weitzl, četnický strážmistr Jaroslav Kamarád a vojín Antonín Spáčil, všichni ze skupiny kpt. Divokého. V úvahu připadalo také vyznamenání plk. P. Kumpošta a B. Palkovského. Ministerstvo vojenství však k nim mělo výhrady. V případě plk. Kumpošta (druh vyznamenání nenavřzen) v dokumentu čteme, že „byl proti tvoření československého legionu v Polsku a snažil se všemi prostředky ztížit akci gen. Prchaly. Benešův člověk, protipolský, orientující se především na Sověty“. Na Palkovském (navrhován zlatý Záslužný kříž) se Polákům nelíbilo, že se pohrdavě vyjadřoval o Polsku, zastával prosovětské postoje s tím, že o budoucím osudu Československa bude rozhodovat SSSR. Vytvoření legionu prý považoval za politickou chybu.⁴¹ Rychlý spád události však způsobil, že gen. Prchala a další příslušníci legionu museli na vyznamenání počkat až do roku 1941.

K jiné, pro vývoj československo-polských vztahů nepříjemné, události, do níž zasáhly polské vojenské kruhy, došlo na začátku roku 1940. Souvisela se snahou gen. Sikorského získat co nejvíce informací o zahraniční politice Polska vůči Československu zejména v září 1938. Úkolem zpracovat fakta k této problematice byl pověřen kpt. Eugeniusz Hinterhoff. Nebyla to jistě volba náhodná. Hinterhoff patřil k těm polským důstojníkům, kteří se v československo-polských vztazích orientovali a měli s nimi osobní zkušenost. V roce 1923 jako představitel polského hlavního štábu uzavřel s ministerstvem národní obrany vstupní dohodu o výměně zbraní a i když později z armády odešel, jeho zájem o problematiku československo-polských vztahů neustával. Výrazem toho byl i rukopis jeho práce o dějinách vztahů mezi Polskem a Československem.⁴² Nechtěl se opírat pouze o materiály získané tzv. registračním úřadem (Biuro Rejestracyjnej) ministerstva vojenství, které sbíralo výpovědi významných politických a vojenských činitelů předválečného Polska a snažilo se na jejich základě zjistit příčiny zářijové katastrofy. Postupně totiž činnost úřadu sklouzla k shromažďování důkazů proti sanačnímu režimu, zvláště když v jeho čele stál zatvrzelý odpůrce sanace plk. Izydor Modelski. Kpt. Hinterhoff se ve snaze, jak píše, být co nejvíce objektivní, obrátil koncem ledna 1940 na Š. Osuského s prosbou, aby mu objasnil některé otázky československé předválečné zahraniční politiky. Během rozhovoru měl Osuský Hinterhoffovi sdělit, že je potřeba hledat vinu za předválečný stav československo-polských vztahů na obou stranách. Správce zahraničních věcí ČSNV následně požádal, aby mu Hinterhoff poslal seznam otázek, na které potřebuje odpověď.⁴³ Dopis napsaný na hlavičkovém papíře ministerstva vojenství obsahoval řadu otázek na téma československo-polských vztahů a roli prezidentů Masaryka a Beneše v nich. Skandál pak vypukl, když byl list polskými orgány zachycen. Jeho obsah, z něhož vynikal Hinterhoffův negativní postoj k Masarykovi a Benešovi, vyvolal ostrou reakci ministra pro informaci a dokumentaci Stanisława Strońskiego, jenž zároveň vystoupil proti „inkvizitorským nápadům“ plk. Modelského. I když gen. Sikorski slíbil potrestat plk. Modelského, který úkol kpt. Hinterhoffovi přidělil, stal se „obětním beránkem“ nakonec jen kpt. Hinterhoff. Během 24 hodin byl umístěn do kárného tábora a dostal rozkaz, aby svůj dopis Osuskému okamžitě stáhl.⁴⁴

I přes tyto problémy se styky mezi československou a polskou armádou ve Francii dále prohlubovaly. V prosinci 1939 navštívil gen. Ingr gen. Sikorského, kterého požádal, aby napsal

⁴¹IPMS Londyn, sign. A.XII.85/128, dopis pplk. Wasilewského, květen 1940.

⁴²DESZCZYŃSKI, M. P.: Nieskonsumowana komplementarność. Polsko-czechosłowacka współpraca zbrojeniowa w okresie międzywojennym. In: Między gospodarką a polityką. Księga jubileuszowa Pana Profesora Zbigniewa Landaua. Red. W. Morawski. Warszawa 2001, s. 62; BULHAK, H.: Z dziejów stosunków wojskowych polsko-czechosłowackich w latach 1921 – 1927. Studie z dziejów ZSRR i Europy Środkowej V, 1969, s. 121 a 127; IPMS Londyn, sign. B.3095, Eugeniusz Hinterhoff: Historia stosunków polsko-czeskich na tle polityki europejskiej, rkp.

⁴³IPMS Londyn, sign. B.3095, Eugeniusz Hinterhoff: Historia stosunków polsko-czeskich na tle polityki europejskiej, rkp., s. 258; GRZYWACZ, A. – KWIECIEN, M.: Sikorszczycy kontra sanatorzy 1939 – 1940 (z dziejów konfliktów politycznych uchodźstwa polskiego). Zeszyty Historyczne, 1999, č. 127, s. 93.

⁴⁴IPMS Londyn, sign. B.3095, Eugeniusz Hinterhoff: Historia stosunków polsko-czeskich na tle polityki europejskiej, rkp., s. 258-259; Protokoły, ref 7, I., dok. č. 18, s. 195-196; A. GRZYWACZ, ref 43, s. 94.

článek pro vojenský časopis *Naše vojsko*. Důležitějším bodem jednání se však stala otázka jmenování styčných důstojníků. Původně se uvažovalo o akreditaci vojenských atašé, což však vzhledem k nižšímu postavení ČSNV nebylo možné realizovat. Sikorski souhlasil s udržováním styků mezi polskou a československou armádou ve Francii a slíbil, že co nejdříve zařídí jmenování polského styčného důstojníka. Jeho jméno však není známo. Za čs. stranu byl do této funkce určen pplk. gšt. Karel Hron. Z neznámých příčin k tomu však došlo až 20. května 1940.⁴⁵

Dohoda mezi Ingrem a Sikorským o výměně styčných důstojníků a navázání spolupráce se promítla i do polského návrhu společného československo-polského prohlášení o vzájemné spolupráci, který v souvislosti se snahou ČSNV o uznání polskou vládou předal 4. ledna 1940 Jánů Slávikovi viceministr zahraničních věcí Zygmunt Graliński a rada Władysław Korsak. V jednom z bodů se praví, že „polská a československá armáda ve Francii budou udržovat úzký vzájemný kontakt. Kvůli usnadnění spolupráce i do té doby, než budou moci být obnoveny instituce vojenských atašé u příslušných vyslanectví, určí vojenská vedení po styčném úředníku vyšší hodnosti, jejichž úkolem bude udržovat trvalý styk s armádním vedením druhé strany.“⁴⁶

I když Beneš polskou iniciativu odmítl do té doby, než bude uznána československá prozatímní vláda, proti úzké spolupráci mezi armádami nic neměl a ponechával v tomto směru vojákům volnou ruku.⁴⁷ Také vyslanec J. Slávik, který byl Benešovým postojem poněkud zklamán, nabádal gen. Ingra, „aby sa on snažil vytvorit' s gen. Sikorským v zmysle bodu 3. vecných poznámok intímnu spoluprácu“.⁴⁸ Iniciátory vojenské kooperace se však stali Poláci, přičemž jejich zájem se nejvíce soustředil na propagační spolupráci. První podnět vyšel od majora Antoniho Bogusławského, který působil v tiskovém a propagačním oddělení polské armády. „Jako řada jiných Poláků,“ píše ve své zprávě o rozhovoru s Bogusławským Josef Hejret, „je i Bogusławski, jak z rozmluvy bylo zřejmo, velmi přesvědčeným stoupencem spolupráce a chce poznat naše vojáky. Bogusławski v rozmluvě také nadhodil některé možnosti spolupráce na poli propagačním, hlavně ve vojenském tisku. Jako starý funkcionář polského Sokolstva a redaktor Kurjera Warszawského měl Bogusławski k nám vždy poměr kladný.“⁴⁹

Díky svým rozsáhlým kontaktům mezi polskými novináři, kteří načas oblékli vojenské uniformy, a znalosti polského prostředí, se Hejret stal prostředníkem při jednáních. Dne 6. února 1940 se těsně před svým odchodem do kárného tábora na něj telefonicky obrátil kpt. Hinterhoff a požádal ho, aby se sešel s šéfem polské vojenské propagandy plukovníkem Januszem Sopoćkem. Hejret odpověděl kladně a druhého dne se s plk. Sopoćkem setkal. V rozmluvě, již byl přítomen i polský žurnalista Tadeusz Kielpiński, Sopoćko velmi dlouze mluvil o chybách minulé polské politiky a zdůraznil, že polští vojáci chtějí navázat a udržovat s čs. armádou co nejlepší styky. První krok k tomuto cíli spatřoval Sopoćko v zahájení propagační spolupráce a prosil Hejreta o zprostředkování schůzky s pplk. gšt. Václavem Vlčkem, který se vojenskou propagandou zabýval v rámci Vojenské správy ČSNV. Sopoćko přitom neopomněl dodat, že k jednání má souhlas gen. Sikorského. Hejret slíbil, že udělá, co bude v jeho silách. Zatím bylo dohodnuto, že polským jednotkám bude posíláno patnáct čísel vojenského časopisu *Naše vojsko*. V únoru 1940 se na Hejreta obrátil i mjr. Malinowski z ministerstva vojensství a jménem polských důstojníků, kteří podle jeho slov i v době záříjové krize v roce 1938 stáli při Československu, vyjádřil touhu po navázání úzké spolupráce. Navrhl pravidelná setkávání československých a polských důstojníků, čímž by se podle jeho názoru otevřela cesta k vzájemnému poznávání a spolupráci. Malinowski byl přesvědčen, že řada vysokých polských

⁴⁵KUKLÍK, ref 23, II., dok. č. 35, s. 186, dok. č. 37, s. 202, dok. č. 60, s. 311; NĚMEČEK, ref 32, s. 353.

⁴⁶ŠTOVÍČEK, ref 21, dok. č. 9, s. 36; KUKLÍK, ref 36, I., dok. č. 170, s. 345.

⁴⁷ŠTOVÍČEK, ref 21, dok. č. 10, s. 38; KUKLÍK, ref 36, I., dok. č. 173, s. 349.

⁴⁸Citováno podle NĚMEČEK, ref 1, s. 53, pozn. 104.

⁴⁹AÚTGM Praha, E. Beneš, kart. 53, sign. V 15/2, zpráva J. Hejreta ze dne 6. 12. 1939.

důstojníků, jako např. gen. Kukiel nebo plk. Modelski, jsou československo-polské vojenské spolupráci nakloněni. Náčelníka štábu hlavního velitele plk. Aleksandra Kędziora dokonce označil za „velikého čechofila“.⁵⁰ Reakci československého vojenského velení na polské nabídky však neznáme; chybí prameny.

Rozvinutí vojenské spolupráce však bránil rychlý spád událostí. Jak jsem již uvedl, styčný důstojník pplk. gšt. Karel Hron byl do své funkce jmenován až 20. května 1940, tedy v době, kdy již deset dnů probíhal německý útok proti spojeneckým vojskům na západní frontě. Jeho první návštěva v polském hlavním štábu o den později navíc ukázala, že obě strany o sobě ví jen velmi málo. Proto pplk. Hron v rozhovoru s gen. Kukiem poznamenal, že „nám běží nejen o vzájemné společenské styky, nýbrž o široce založenou spolupráci v oborech, které se naskytou“. Gen. Kukiel živě přitakal a prohlásil, „že má zájem o docílení bratrské spolupráce a že k tomu cíli vše učiní“. První viceministr vojenství udělal na Hrona dobrý dojem: „Způsob přijetí a tón rozhovoru nasvědčoval, že má pro nás velké sympatie. V rozhovoru mluvil zásadně o československé a nikoliv o české armádě.“ Téhož dne představil Hrona náčelník štábu hlavního velitele plk. Kędzior gen. Sikorskému. Hlavní velitel hned na začátku rozhovoru prokázal, že se zcela neorientuje v československých záležitostech, když se zeptal, kde vlastně ČSNV sídlí, zda v Londýně či v Paříži. Neopomněl se zeptat na gen. Prchalu a naznačil, „že je třeba rázně zlikvidovat rozpory v našem politickém vedení, že nám to v očích Spojenců velmi škodí“. Jinak ale vyjadřoval své sympatie a zájem na československo-polské spolupráci. Pplk. Hron si pak postěžoval, že o čs. armádě vychází v tisku jen málo informací, na což plk. Kędzior reagoval tím, že se Poláci budou „snažit nás co nejvíce citovat, že ovšem musíme spolupracovat“. Na závěr svého hlášení resumoval pplk. Hron poznatky z první návštěvy na polském hlavním štábu takto: „Mám dojem, že se s Poláky příliš málo známe. Bude třeba se vzájemně informovat. Jednou navázaná spolupráce musí být důsledně prohlubována a prováděna.“⁵¹

K osobním setkáním československých a polských vojáků ve Francii vzhledem k velké vzdálenosti jejich posádek docházelo jen zřídka. Příležitostí k navázání kontaktů se staly zejména vojenské kursy francouzské armády. V jednom z nich (kurs pro velitele praporů v Camp de Mailly) se např. mjr. Jan Rysiewski seznámil s plk. Janem Studlarem-Husineckým.⁵² Permanentní kontakt díky své službě u polského letectva udržovala trojice čs. letců J. František, M. Pavlovič a J. Balejka, kteří se spolu s W. Kosarzem po dobrodružné cestě dostali 20. října 1939 do Francie. Zatímco Kosarz byl rozhodnut pokračovat ve službě v polském letectvu, čs. piloti váhali a chtěli raději vstoupit do čs. letecké jednotky. Netaktní postup důstojníků Vojenské správy ČSNV vůči nim však způsobil, že se J. František a jeho společníci nakonec rozhodli zůstat u Poláků. Jejich cesty se však rozešly: František byl odvelen do Clermondu Fernandu, Pavlovič do Montpelier, Balejka do Casaeux a Kosarz do Velké Británie. Vzdušných bojů ve Francii se zúčastnil pouze František, avšak bilance jeho bojové činnosti je dodnes předmětem spekulací a dohadů.⁵³

Polští a českoslovenští armádní činitelé přispěli také k utužení kulturní spolupráce, když gen. Ingr a gen. Sikorski zařídili výstavu československých a polských malířů a sochařů v bývalém úřadu československé turistiky ve Faubourg St. Honoré. Vernisáže se kromě řady polských a československých osobností zúčastnili také gen. R. Viest a gen. M. Kukiel.⁵⁴ Představitelé ČSNV byli přítomni také na oslavách svátku polské konstituce z roku 1794.

⁵⁰Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále VÚA-VHA) Praha, f. 20-27-5, zpráva J. Hejreta ze dne 7. 2. 1940; AÚTGM Praha, E. Beneš, kart. 53, sign. V 15/2, zpráva J. Hejreta ze dne 22. 12. 1939.

⁵¹KUKLÍK, ref 36, I., dok. č. 240, s. 496-497.

⁵²IPMS Londyn, sign. A.XII.31/4, hlášení mjr. Rysiewského, nedatováno.

⁵³RAJLICH, J.: Na nebi hrdého Albionu. I. díl. Praha 1999, s. 441-442; BORÁK, M.: Zapomenutí hrdinové. Osudy letců z Těšínska. Těšínsko 1994, č. 1, s. 13.

⁵⁴NĚMEČEK, ref 32, s. 364.

Gen. Ingr však z oslavy demonstrativně odešel, protože mu nebylo rezervováno místo v řadách oficiálních hodnostářů.⁵⁵

Největší demonstrací československo-polského vojenského přátelství ve Francii se stalo slavnostní předání bojových zástav dvěma polským a jednomu československému pluku v Arrasu. Zástavy věnovalo sdružení válečných veteránů 1. světové války z departementu Pas-de-Calais, město Lens a kraj Cerbois a nad celou akci převzal záštitu francouzský prezident Albert Lebrun. Slavnost se za přítomnosti generálů Ingra a Sikorského uskutečnila 9. května 1940 u příležitosti 25. výročí bitvy u Arrasu, v níž se vyznamenaly československá rota Nazdar a polská rota pluku Cizinecké legie. Bojové zástavy obdržely polský 1. pěší pluk Varšavský, 2. pěší pluk Poznaňský a československý 1. pěší pluk Pražský.⁵⁶ Zajímavým faktem je, že při této příležitosti plánovala Vojenská správa ČSNV odevzdání stuhu na zástavu jednoho z polských pluků. I když v polské armádě bylo zvykem přivazovat na zástavy pouze řádové stužky, nemělo polské velení proti návrhu Vojenské správy žádných námitek a naopak její iniciativu přivítalo. Stuha měla být zhotovena v červené barvě s vyšitým bílým a modře stínovaným nápisem: ČESKOSLOVENSKÁ ARMÁDA ARMÁDĚ POLSKÉ. Předpokládalo se, že i Poláci věnují 1. československému pluku stuhu. Prameny však již bohužel mlčí o příčinách, proč vzájemné předání stuh nebylo nakonec realizováno.⁵⁷

Bylo by omylem domnívat se, že československo-polská vojenská spolupráce se v té době omezovala jen na území Francie. Jak jsme již zmínili, pádem Polska se čs. vojenským uprchlíkům uzavřela tzv. polská cesta na západ a zbývalo jedině pokusit se dostat do Francie přes Slovensko, Maďarsko a Jugoslávii. Avšak v Maďarsku řada uprchlíků, kteří směřovali do československé armády v zahraničí, uvízla za nelegální přechod hranic ve vězení a hrozilo jim předání gestapu. Spolupráce s Poláky v Maďarsku vyplývala z rozdílného postavení československého a polského exilu. Poláci vzhledem k tradičně dobrým vztahům s Maďarskem byli na jeho území v mnohem lepší pozici a mohli se opřít o stále zde fungující vyslanectví vedené Leonem Orłowským. Díky tomu mohli polští vojáci, kteří v září 1939 do Maďarska ustoupili, relativně bez obtíží pokračovat dál na západ a připojit se k polské zahraniční armádě. Příhodná situace však trvala jen do podzimu 1940, kdy Maďarsko přistoupilo k Paktu tří a polské vyslanectví bylo uzavřeno.⁵⁸

Již v prosinci 1939 hlásil z Budapešti bývalý československý konzul v slovinské Lublani Stanislav Miňovský, že týdně se u něho hlásí 30 až 35 osob, vesměs vojáků, poddůstojníků a důstojníků. Poláci mu pomáhali tím, že pro čs. běžence v Maďarsku vystavovali jeden pas denně. Miňovský se však domníval, že řadě uprchlíků by přes maďarsko-jugoslávskou hranici mohli Poláci pomoci i jinak, a sice, že by ke svým skupinám, které směřovaly z Maďarska do Jugoslávie, přibraly alespoň dva čs. uprchlíky. Žádal proto ČSNV, aby se toho u polské vlády pokusil dosáhnout.⁵⁹ V březnu 1940 se proto J. Slávik v sídle polské vlády v Angers sešel s legačním radou polského ministerstva zahraničních věcí Tadeuszem Kunickým, který o Velikonocích odjížděl do Maďarska, a požádal ho pomoc. Kunicki slíbil udělat vše co bude v jeho silách, a Slávik mu k projednání podrobností domluvil schůzku se Š. Osuským. Československá strana na oplátku slíbila pomoc při budování kurýrního spojení přes Slovensko do Polska.⁶⁰ Správce zahraničních věcí ČSNV Štefan Osuský se pak v Paříži skutečně s Kunickým setkal. Kunicki Osuského znovu ujistil, že „Poláci budou nám u maďarských úřadů pomáhat“ a Osuský si z rozhovoru odnesl dojem, že „ačkoli Poláci mají

⁵⁵VÚA-VHA Praha, Československá vojenská správa Francie (dále ČSVS), kart. 2, sign. 25/CI/1a/2, hlášení mjr. Brože ze dne 3. 5. 1940.

⁵⁶VÚA-VHA Praha, ČSVS, kart. 2, sign. 25/CI/1a/2, rozkaz gen. Ingra ze dne 8. 5. 1940.

⁵⁷Tamtéž, záznam ze dne 19. 4. 1940.

⁵⁸Historia dyplomacji polskiej. Tom V. 1939 – 1945. Warszawa 1999, s. 43.

⁵⁹VÚA-VHA Praha, ČSVS, kart. 10, sign. 88/CI/1a/9, zpráva S. Miňovského ze dne 12. 12. 1939.

⁶⁰VÚA-VHA Praha, ČSVS, kart. 10, sign. 88/CI/1a/9, zpráva S. Miňovského ze dne 12. 12. 1939.

sami veliké těžkosti, je u nich opravdová snaha nám vydatně pomáhat“. Intervence skutečně přinesla výsledky, jak konstatoval gen. Ingr na schůzi ČSNV dne 5. dubna 1940.⁶¹ Tehdy už totiž měl v rukou zprávu plk. gšt. Bruna Sklenovského-Bosého, kterého spolu se středoškolským profesorem Karlem Nigrínem maďarské úřady zadržely a uvěznily v pověstné budapeštské Citadele.

O spolupráci mezi československými a polskými vojáky v tomto vězení nás informuje deník profesora Nigrína. Důležitou roli v ní sehrál právě plk. Sklenovský-Bosý, který z protektorátu odešel 30. prosince 1939. Štěstí ho však opustilo 3. ledna 1940, kdy ho zadržely maďarské orgány a uvěznily v budapeštské Citadele, kde se setkal s Nigrínem. Velkou výhodou pro Sklenovského-Bosého přitom bylo, že hovořil plynně polsky a v roce 1927 dokonce na Karlově univerzitě úspěšně složil zkoušku z polského jazyka.⁶² Již brzy se mu naskytla příležitost své jazykové znalosti uplatnit ve prospěch československých uprchlíků.

Velkým zastáncem československo-polské spolupráce v Citadele byl jeden polský kněz (v dokumentech je uváděno evidentně zkomolené jméno Ondruška). „Je nutno se zmínit, že to byl vzácný člověk, který uměl promluvit k lidem a vždy spojiti zájem československý a polský“, psal o něm profesor Nigrín. Jednou v neděli po mši, během níž polský kněz znovu zdůraznil nutnost československo-polské spolupráce, zazpívali českoslovenští vězni píseň Svatý Václave a československou hymnu. Na závěr vystoupil plk. Sklenovský-Bosý a polsky poděkoval knězi za bratrská slova. „Tím byly“, jak píše ve svém deníku Nigrín, „navázány styky s polským světem v Budapešti a v Maďarsku. Kanovník (i doktor) zprostředkovali nám zprávy ven, opatrovali pro nás peníze, referovali o nás, prostě tady se uskutečnila opravdová spolupráce obou národů. Poláci ostatně už před tím při organisovaných útěcích svých vojáků ze zajateckých obozů v Maďarsku brali s sebou naše lidi.“ Profesor Nigrín uvádí, že Poláci ochotně poskytovali pasy pro čs. uprchlíky a plk. Sklenovský-Bosý se dokonce několikrát sešel s generálem Stefanem Dembińským, který Čechoslovákům ochotně pomáhal. Generál Dembiński byl přitom v Maďarsku důležitou osobou, protože se významně podílel na evakuaci polských vojáků z Maďarska a za tímto účelem vedl zvláštní úřad – Przedstawicielstwo wojska polskiego internowanego na terenie Królestwa Węgier – jenž fungoval při maďarském ministerstvu vojenství.⁶³

Doba strávená v maďarském vězení byla však dlouhá a plná útrap a mnozí se snažili ukrýt si dlouhou chvíli, jak se dalo. Tak se objevil nápad uspořádat přátelský fotbalový zápas mezi polským a československým výběrem. Utkání skončilo porážkou Poláků, kterou však odčinili v následné odvetě. Také tradice společných československo-polských mší byla nadále udržována a dr. Novák na zeď uhlím namaloval oltářní obrazy. Před velikonočními svátky navštívil polské vojáky vojenský duchovní (zřejmě se jednalo o zvláštního vyslance polského ministerstva vojenství děkana Miodońského), ale major (zřejmě maďarský důstojník) Tóth, který se začal „lekati našeho příliš úzkého poměru čl.-polského ... snažil se mu bránit. Bylo to už nemožno a budilo [to] pouze rozhořčení“. Vrcholem projevů československo-polského přátelství se staly Velikonoce. Tehdy obdrželi polští vojáci potravinové balíčky od polsko-maďarského výboru: „Samí prostí vojáci přišli s myšlenkou rozdělit se s námi ze svého. Bylo to neobyčejně srdečné. Oplatili jsme jim pohoštěním na zvláštním kabaretě. Vše muselo se státi bez vědomí maďarských důstojníků, kteří vše zakazovali.“⁶⁴

Dne 1. dubna 1940 přijel plk. gšt. Sklenovský-Bosý do Bělehradu, kde se na bývalém čs. vyslanectví přihlásil do československé armády. V té době se podařilo za pomoci Poláků dostat z Maďarska do Jugoslávie 40 – 50 československých uprchlíků, další je měli následovat.⁶⁵

⁶¹KUKLÍK, ref 23, II., dok. č. 52, s. 285-286.

⁶²VÚA-VHA Praha, Kvalifikační listiny Bruna Sklenovského (krycí jméno Stanislav Bosý).

⁶³VÚA-VHA Praha, ČSVS, kart. 7, sign. 61/CII/1b, opis deníku K. Nigrína; Polskie Siły Zbrojne, II/1, s. 28.

⁶⁴VÚA-VHA Praha, ČSVS, kart. 7, sign. 61/CII/1b, opis deníku K. Nigrína.

⁶⁵VÚA-VHA Praha, Kvalifikační listiny B. Sklenovského; KUKLÍK, ref 36, I., dok. č. 52, s. 286.

Ostatně i v Jugoslávii poskytovali Poláci prostřednictvím svého diplomatického zastoupení upříchlíkům hlásícím se do čs. armády pomoc prostřednictvím vystavování pasů.⁶⁶

Alexandr Marcibal z Fryštátu však patřil k těm, kterým se útek přes Maďarsko značně zkomplikoval. Osud Marcibala nakonec přivedl do polské armády. V Budapešti se spolu s Karlem Šebestákem přihlásil na francouzském konzulátu, který měl zajistit jejich transport do Francie. Oběma se však nechtělo čekat, až budou vyřízeny potřebné formality a pokusili se sami na vlastní pěst přejít maďarsko-jugoslávskou hranici. Marcibala přitom chytili maďarští pohraničníci, takže se ocitl v budapešťské Citadele. V cele byli jenom Poláci, o které se starala polská ambasáda, a tak se Marcibal prohlásil za Poláka. Sloužil pak u brigády Karpatských střelců na Blízkém východě a v severní Africe, kde se kontaktoval s čs. vojenskou misí v Jeruzalémě s cílem přestoupit do čs. armády. I přes všechno úsilí se mu to nepodařilo, protože polské úřady jeho žádosti zamítaly s odůvodněním, že vzhledem ke své příslušnosti do Fryštátu je polským státním občanem.⁶⁷

Československo-polská spolupráce probíhala v té době také v Rumunsku. Zasáhl do ní i tamní zmocněnec ČSNV plk. gšt. Heliodor Píka, mezi jehož hlavní úkoly patřila zejména zpravodajská činnost a zjišťování možností, jak dostat čs. vojáky pplk. Svobody ze sovětské internace. V Bukurešti mohl těžit především ze znalosti tamního prostředí a také z řady kontaktů mezi rumunskými vojáky a politiky. Bylo bezesporu jeho zásluhou, že poměr Rumunů k čs. emigraci i přes německý odpor zůstával příznivý a že vycházeli čs. požadavkům vstříc. Všimli si toho i Poláci, kteří pak na rumunských orgánech žádali stejnou shovívavost ve svých záležitostech.⁶⁸ Jak vyplývá z archivních dokumentů, plk. Píka udržoval kontakt s polskou ambasádou, kde tehdy působil vojenský atašé pplk. Tadeusz Zakrzewski.⁶⁹ Konkrétní údaje o případné spolupráci mezi Píkou a Zakrzewským postrádáme.

Doloženy jsou však Píkovy aktivity v Západoslovanském výboru (Zachodnio-Słowiański Komitet), jehož se stal členem. Za podpory velvyslance Alfreda Poniňského a vládního delegáta Mirosława Arciszewského zahájil výbor organizační a propagační práci, kterou posléze rozšířil i na další balkánské země.⁷⁰ Jeho předními činiteli se stali známí propagátoři spolupráce mezi západními Slovany Zygmunt Stawiński, Włodzimierz Stępniewski a Stanisław Matula. První dva předali ještě na podzim 1939 plk. Píkovi hlášení o své činnosti před válkou a u legionu v Polsku. Píka překlad jejich zprávy poslal do Paříže. Během překladu však zřejmě došlo k úpravám textu, protože v relaci postrádáme některé pasáže týkající se konfliktu pplk. Svobody s plk. Zborowským v Hluboczkou, které však nacházíme v rukopisném originále.⁷¹ I když byl Píka osobně přesvědčen o nutnosti těsné československo-polské spolupráce a domníval se, že západoslovanské hnutí by mohlo přinést užitek, pohlížel na činnost výboru s určitou rezervou. Především nemohl zaujmout jasný postoj k celé akci, alespoň do té doby, než se na zásadních

⁶⁶VÚA-VHA Praha, sign. 19-9/1-3, dopis ze dne 9. 2. 1940.

⁶⁷Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, Londýnský archiv-důvěrný, kart. 219, zpráva čs. vyslanectví v Římě ze dne 6. 6. 1945.

⁶⁸KUKLÍK, ref 36, I., dok. č. 94, pozn. č. 1, s. 217.

⁶⁹Se jménem pplk. Zakrzewského se v dějinách československo-polských vojenských kontaktů setkáváme už před druhou světovou válkou. Na sklonku roku 1937 a na jaře 1938 se na něho obrátil československý vojenský přidělelec v Rumunsku mjr. Buda a vyjádřil názor, že by Polsko a ČSR měly úzce spolupracovat (v rámci unie) a chránit se tak před expanzí Třetí říše. Podrobněji DESZCZYŃSKI, M. P.: Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938 – 1939. Warszawa 2003, s. 97 a 127 a n. Viz též IPMS Londyn, sign. A.XIV.3/15, hlášení pplk. Zakrzewského ze dne 8. 2. 1940.

⁷⁰Podrobněji GNIAZDOWSKI, M.: Współpraca Polaków z Czechami i Słowakami na Bałkanach podczas II wojny światowej. In: DĄBROWSKI, D., ed.: Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej. Wrocław 2003, s. 113-135.

⁷¹Uložen je v IPMS Londyn, sign. A.XIV.3/15, Sprawozdanie z Legionu Czechów i Słowaków w Polsce oraz z poprzedniej akcji zbliżenia polsko-czesko-słowackiego ze dne 30. 10. 1939. Státní ústřední archiv (dále SÚA) Praha, H. Ripka, sign. 1-20-37, příloha k hlášení plk. Píky ze dne 18. 12. 1939.

bodech spolupráce dohodnou nejvyšší polští a českoslovenští činitelé ve Francii. Proto žádal ČSNV o instrukce, jak se má k západoslovanské iniciativě postavit. Polákům zatím poradil, „aby na Balkáně nepodnikali nic, dokud neseznají rozsah a zásady spolupráce mezi polskou vládou a Čs. národním výborem. Tato dohoda musí být základnou pro propagační činnost v duchu spolupráce ve všech vrstvách obou národů.“⁷²

Zatímco polské ministerstvo zahraničních věcí vyjádřilo Západoslovanskému výboru podporu,⁷³ Správa pro službu informační ČSNV, vedená H. Ripkou, ve své instrukci schvalovala Píkův rezervovaný až opatrný postoj a vyjádřila své výhrady ke kontaktům s výborem. Důvody, které podle správy hovořily proti spolupráci, byly obsaženy nejen v memorandech, která Sławiński a Sępniewski v Bukurešti vypracovali a jež jsou „dokladem veliké politické naivity“, ale zejména spolupráce obou pánů s gen. Prchalou a jejich napojení na beckovské kruhy. Důkazem pro toto tvrzení byla podle ČSNV cesta Sławińskiego a Sępniewského v listopadu 1938 do Prahy, kde se s vědomím J. Becka setkali s některými vysokými činiteli čs. armády.⁷⁴

Německý útok na Nizozemí, Belgii a Holandsko, zahájený 10. května 1940, znamenal konec československo-polské vojenské spolupráce ve Francii. Zůstalo pouze u sondáží, plány nestačily být realizovány. Kontakty mezi sebou nenavázali ani zpravodajci, ačkoli jejich předchozí spolupráce v Polsku byla velmi intenzivní. Na rozdíl od Čechoslováků zasáhly polské pozemní jednotky do bojů s nepřítelem mnohem dříve. Již 7. května 1940 se u Narviku vylodila brigáda Podhalanských střelců. Jednalo se o jednotku, jejíž vznik nebyl plánován a původně se počítalo s její účastí v rámci spojeneckého expedičního sboru na pomoc Finům ve válce se SSSR. Poláci se úspěšně zapojili do bojů o strategicky důležitý norský přístav, avšak hrotící se fronta ve Francii brzy donutila Spojence své síly z Norska stáhnout. Po stažení expedičního sboru z Norska byla polská brigáda přesunuta do Bretaně, ačkoli bylo již zřejmé, že tamní situace je beznadějná. Výsledkem bylo praktické zničení polské jednotky. Na západní frontě nasazovali Francouzi polské jednotky po částech a na různých úsecích: 10. motorizovaná obrněná brigáda se snažila zastavit německý útok v Champagni, 1. divize v Lotrinsku a 2. divize v Alsasku. Poláci však již nemohli odvrátit porážku francouzské armády a místo toho se dostávali do obtížných situací, kdy jim hrozilo zajetí. Polské jednotky utrpěly velké ztráty a zbylí vojáci se snažili dostat do francouzských přístavů a na některé z lodí odplout do Velké Británie, která jediná pokračovala v odporu. Ne všem se to však podařilo. Němci ústupovou cestu 2. divizi odřízli, takže musela ustoupit i se svým velitelem gen. Bronisławem Prugarem-Ketlingem do sousedního Švýcarska, kde byli její vojáci internováni.⁷⁵ Čs. diplomat působící ve švýcarské Ženevě Jaromír Kopecký přítom hlásil, že „mezi Poláky je též několik Čechů v polských uniformách“.⁷⁶

Československá pěší divize však jako celek nebyla schopna nasazení na frontě. Chyběla jí především výzbroj a výstroj a řada vojáků ještě nedokončila výcvik. Na žádost Francouzů vybralo čs. velení počátkem června 1940 nejzpůsobilejší vojáky, kteří vytvořili tzv. divizní pěchotu o dvou plucích pod velením gen. Jaroslava Čiháka-Znamenáčka. Francouzi však každý pluk přidělili na jiný úsek fronty východně od Paříže. Hrotící se fronta donutila zdecimované čs. jednotky, aby spěšně ustupovaly k jihu a snažily se dostat v některém z přístavů na loď, která by je odvezla do Velké Británie.⁷⁷ V přístavech se pak českoslovenští a polští vojáci znovu setkávali. V případě části čs. letců polské velení dokonce umožnilo jejich evakuaci na lodích, které mělo zajištěno pro své jednotky. Sám Beneš 5. července oficiálně za

⁷²SÚA Praha, H. Ripka, sign. 1-20-37, hlášení plk. Píky ze dne 18. 12. 1939.

⁷³AZHRL Warszawa, S. Kot, sign. 470, dopis Z. Gralińskiego ze dne 4. 4. 1940.

⁷⁴AÚTGM Praha, E. Beneš, kart. 226, sign. 38-27-1, dopis J. V. Hyky ze dne 14. 2. 1940.

⁷⁵BIEGAŃSKI, ref 11, s. 252 a n.

⁷⁶KOPECKÝ, J.: Ženeva. Politické paměti 1939 – 1945. Praha 1999, s. 173.

⁷⁷Vojenské, ref 19, s. 89 a n.

tuto pomoc gen. Sikorskému poděkoval.⁷⁸ Polské úřady se postaraly také o čs. vojáky, kteří se ztratili svým jednotkám při ústupu ve Francii. Dokazuje to případ Ladislava Pollaka a Pavla Friedmanna, kterým Poláci v Toulouse dali 70 franků a vystavili doklady, aby se mohli snáz dostat do Velké Británie.⁷⁹ Řada polských a československých vojáků se však nestihla nalodit. Při pokusech dostat se do Velké Británie se někteří nakonec setkali ve španělském táboře v Mirandě.

I když pád Polska na první pohled způsobil, že jak českoslovenští, tak i polští vojáci zahájili budování armády na stejné startovní čáře, realita se ukázala být odlišnou. Možnosti Poláků vzhledem k jejich velikosti, jež měla vliv i na velikost jejich armády, a řadě dalších okolností, byly mnohem větší. Společně byly však obtíže, které vyplývaly z nepřipravenosti Francie na válku. Ty pak spolu s velkou vzdáleností polských a československých posádek od sebe zavinily, že vojáci se ve Francii příliš často nestýkali. Přesto se však, na rozdíl od politiků, ukázali být pružnějšími. Zatímco v politické oblasti pokračovaly pouze sondáže, obě vojenská velení se dokázala rychle dohodnout na jmenování styčných důstojníků. Výrazem československo-polského vojenského přátelství se stala i společná vojenská přísaha v Arrasu, která ukázala, že vztahy mezi vojáky obou armád byly nadstandardní. V Maďarsku, přes které po září 1939 směřovali českoslovenští vojenští dobrovolníci, vycházeli Poláci, kteří zde měli své „placówki“ a dobře vybudovanou evakuační síť, vstříc čs. prosbám a pomáhali našim vojákům dostat se bezpečně do Jugoslávie. Sporné otázky, jakými byly Těšínsko a postoj k Sovětskému svazu, se ve vojenských vztazích zatím nestačily projevit. Další vývoj však měl ukázat, že jejich vliv bude významný.

J. FRIEDL: DIE VERHÄLTNISSE ZWISCHEN DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN
UND POLNISCHEN ARMEE IM AUSLAND (SEPTEMBER 1939 – JUNI 1940)

Der Aufsatz stellt sich auf die Analyse der bis heute nicht bearbeiteten Kapitel der tschechoslowakisch-polnischen Verhältnisse während des zweiten Weltkrieges ein. Die Historiker orientierten sich in ihren Forschungen bis jetzt vor allem auf die politischen Verhältnisse zwischen der polnischen und tschechoslowakischen Exilrepräsentation. Die Verhältnisse, Kontakten und die Zusammenarbeit zwischen der tschechoslowakischen und polnischen Armee im Ausland blieben doch am Rande der historischen Forschung. Der Aufsatz (geht aus der Doktorarbeit des Verfassers *Verhältnisse zwischen der tschechoslowakischen und polnischen Armee (Polskie Siły Zbrojne) in den Jahren 1939 – 1945* hervor, die er im Jahre 2004 an der Schlesischen Universität erfolgreich verteidigte) versucht diese Lücke mindestens teilweise auszufüllen. Der Verfasser benützte bei seiner Arbeit Dokumente aus den Archiven in der Tschechischen Republik, in Polen und in Großbritannien. Auf Grund dieser Quellen (als auch des Studiums der Fachliteratur) ist es möglich eine tiefere Analyse der Entwicklung der tschechoslowakisch – polnischen militärischen Beziehungen im Zeitraum vom September 1939 bis Juli 1940 vorzulegen.

Die Forschung dieser Problematik brachte eine ganze Reihe von neuen Kenntnissen, die unser Wissen über die Geschichte der tschechoslowakisch – polnischen Verhältnissen nicht nur vergrößern, sondern sie erlauben uns sogar einige Behauptungen und Beschlüsse, die in der Fachliteratur zu finden sind, zu korrigieren. Die zeitliche Abgrenzung des Aufsatzes deutet an, dass die Aufmerksamkeit vor allem der militärischen Zusammenarbeit in Frankreich gewidmet ist, also der Zeit, als die tschechoslowakischen und polnischen Politiker unter einander die ersten Kontakte aufgenommen haben. Die Forschung bewies doch, daß die Verhältnisse zwischen den Armeen sich unterschiedlicher ausbildeten. Im wesentlichen können wir feststellen, dass die Soldaten bei dem Ausbau der Zusammenarbeit ein Schritt vor den Politikern waren. Die Zusammenarbeit begrenzte sich aber nicht nur auf das Gebiet Frankreichs. Die Polen halfen sehr viel zum Beispiel den tschechoslowakischen Flüchtlingen aus dem Protektorat, die in Ungarn in Haft genommen wurden. Der schnelle Verlauf der Ereignisse und die militärische Niederlage Frankreichs im Juni 1940 hatte die Unterbrechung der militärischen Zusammenarbeit zur Folge. Die beiden Armeen setzten in der Kooperation auch nach der Evakuierung nach Großbritannien fort.

⁷⁸NĚMEČEK, ref 32, s. 367.

⁷⁹VÚA-VHA Praha, FMSÚMV, sign. 20-27-5, zpráva ze dne 1. 10. 1940.

NÁZORY VELENIA VOJENSKEJ OBLASTI 4¹ NA MOŽNOSTI VOJENSKEJ OCHRANY A OBRANY JUŽNÝCH HRANÍC SLOVENSKA V ROKOCH 1945 – 1950

ALEX M A S K A L Í K

MASKALÍK, A.: Opinions of the Czechoslovak Army on Capabilities of Military Defence and Protection of Slovakia's State Borders in 1945 – 1950. *Vojenská história*, 8, 3, 2004, pp 57 – 73, Bratislava. The author of the study elaborated the reconstruction of opinions on military and professional aspects of defence and protection of Slovakia's state border based on the analysis of command and command post exercises documents – their scenarios, practised situations and especially their solutions, decisions and standpoints of senior commanders from Slovakia in 1945 – 1950. The author takes note of proposed ways of military provision of western, central and eastern sections of the southern border of Slovakia in mentioned years.

Military History. Slovakia. Capabilities of Military Defence and Protection of Borders. After-war Years.

Vojenskoodborné aspekty zaistenia vonkajšej bezpečnosti československého štátu neboli bezprostredne po vojne v strede pozornosti odborníkov; velenie československej armády, ako aj vedenie štátu sa nimi zaoberalo len okrajovo. Avšak, hoci sa otázkami doktrínalnej povahy nezapodievali priamo a sústavne, predsa sa tieto otázky celkom neignorovali. Nové medzinárodné postavenie Československa, prudké zhoršovanie medzinárodných vzťahov, vojnová hystéria, vývoj vojenskej techniky a rad ďalších faktorov nútili velenie armády systematickejšie sa venovať rozvíjaniu názorov a predstáv vojenskej doktríny.² Týkalo sa to najmä otázok pravdepodobnosti novej vojny, jej časového horizontu, charakteru, rozsahu, miesta Československa v nej a úlohy, ktorú v nej zohrá československá armáda. Jednou z najdôležitejších otázok pri hodnotení základných doktrínálnych aspektov bola najmä potreba definovania potenciálneho nepriateľa a spojenca, a z toho plynúci problém organizácie prípravy a zabezpečenia armády, ako hlavného nástroja vedenia vojny, s vymedzením hlavných zásad ochrany Československa.³

¹Vojenská oblasť 4 s veliteľstvom v Bratislave bola vytvorená dočasnou mierovou organizáciou (prijatou 25. mája 1945) 12. júna 1945, keď boli súčasne zrušené veliteľstvá západnej a východnej oblasti v Nitre a Košiciach. Priestorovo pokrývala územie Slovenska a jej organizačný rámec tvorili dva armádne zbory – VII. s veliteľstvom v Trenčíne a VIII. s veliteľstvom v Banskej Bystrici. Oba zbory boli po prijatí novej organizácie 1. októbra 1947 prečíslované na V., resp. VI. a po reorganizáciách na jar 1949, resp. na jar 1948, aj zrušené. (Aby nedochádzalo k zamieňaniu jednotlivých zborov, v príslušných pasážach budú číslované tak, ako to pôvodne a priebežne stanovoval rámec oboch zmienených organizácií. Najprv bude uvedené pôvodné označenie a v zátvorkách označenie zmenené.) Každý zbor mal v priamej podriadenosti dve divízie. VII. (V.) armádnemu zboru bola podriadená 4. divízia, v októbri 1945 reorganizovaná na divíziu rýchlu (s veliteľstvom v Ružomberku, resp. v Žiline) a 9. divízia (s veliteľstvom v Nitre), VII. (VI.) armádnemu zboru bola podriadená 2. divízia, v októbri 1947 reorganizovaná na pešiu brigádu (s veliteľstvom v Banskej Bystrici) a 10. divízia (s veliteľstvom v Košiciach). K organizačnej štruktúre a dislokácii vojsk VO 4 bližšie pozri ŠTAIGL, J.: Organizačná a dislokačná výstavba československej armády na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: *Vojenské obzory*, 1995, č. 2, s. 91-111. Veliteľmi VO 4 boli v čase od júna do októbra 1945 brigádny generál Mikuláš Markus a v čase od októbra 1945 do októbra 1950, teda do jej zrušenia, brigádny, neskôr zborový, generál Michal Širica. Veliteľmi VII. (V.) zboru boli od júna do októbra 1945 generál Širica a od októbra 1945 až do jeho zrušenia v apríli 1949 brigádny, neskôr divízny, generál Markus. VIII. (VI.) zbor viedli od júna do októbra 1945 brigádny, neskorší divízny generál Ján Imro, od októbra 1945 do decembra 1947 brigádny generál Pavol Kuna a až do jeho zrušenia v máji 1948 brigádny generál Václav Vlček.

²ŠPIČÁK, M.: Československo a vojenská doktrína koncom 40. let. In: *Historie a vojenství*, 1967, č. 3, s. 489.

³ŠPIČÁK, M.: Československo a vojenská doktrína 1945 – 1949. Habilitačná práca. Brno : VA AZ, 1969, s. 45.

Pri určení budúceho potenciálneho nepriateľa sa vychádzalo zo skúseností z medzivojnového obdobia. Aj pri ich aplikácii na nové podmienky, determinované výsledkami druhej svetovej vojny, sa analogicky ukazovalo, že ním bude opäť Nemecko, prípadne i Maďarsko a Rakúsko. V novej celosvetovej vojne proti novému nemeckému expanzionizmu malo Československo bojovať ako člen širšej protinemeckej koalície, v čele ktorej mali stáť ZSSR a USA. Proces rozpadu protifašistickej koalície však postupne vyvolal niektoré korekcie v názoroch. Od polovice roka 1946 sa už pripúšťalo, že budúca vojna by mohla byť konfliktom medzi imperialistickým Nemeckom a slovanskými štátmi. Názory sa zmenili v súvislosti so zostatným medzinárodnou situáciou v roku 1947. „Budúci nepriateľ“ sa už rýsoval v koalícii západných kapitalistických krajín, s USA a Veľkou Britániou na čele, keď charakter budúcej vojny sa už neočakával v boji nemeckého imperializmu so slovanstvom, ale v boji slovanského sveta so svetom anglosaským.⁴ Za daných predpokladov, v kontexte postupného začleňovania Československa do priestoru mocenského vplyvu ZSSR, sa do popredia dostávala predovšetkým problematika vojenskostrategického postavenia Československa v rámci obranného zoskupenia východného bloku, a v tejto súvislosti aj problematika vojenského významu Slovenska. Jeho miesto a úloha boli určené hlavne zemepisnou polohou a charakterom vzťahov k susedom na severe, predovšetkým však na juhu, kde situáciu komplikovala skutočnosť, že šlo o štáty patriace do skupiny porazených.⁵

Uvedenému triedeniu názorov na základné otázky vojenskej doktríny zodpovedala aj praktická príprava armády a jej velenia na ozbrojený zápas. Dôležitou súčasťou príprav a zdokonaľovania organizácie a dislokácie československej armády boli veliteľské cvičenia. Ich hlavným cieľom bolo nielen preveriť úroveň výcviku a pripravenosti jednotlivých veliteľov a ich štáby, ale ich aj zoznámiť s terénom a úlohami, ktoré by v prípade čiastočnej, alebo všeobecnej mobilizácie plnili. V rokoch 1946 a 1947 sa venovali hlavne štúdiu obrany hraníc. Ich účelom bolo preveriť organizáciu a dislokáciu armády v konkrétnych podmienkach zaujatia zostavy na zabezpečenie pohraničného územia a krytia hraníc a v konfrontácii s predpokladanou činnosťou nepriateľa. Cvičenia sa zameriavali na teoretické precvičovanie obrany, aj útoku, a pokúšali sa nájsť najvhodnejší variant na zabezpečenie hraníc. Nasledujúce veliteľské cvičenia v rokoch 1948, 1949 a 1950 kládli hlavný dôraz na praktické precvičovanie všetkých spôsobov vedenia bojovej činnosti a zefektívnenie vzájomnej súčinnosti všetkých druhov zbraní.

Vzhľadom na absenciu súhrnných a ucelených operačných plánov vojenského zabezpečenia hraníc, veliteľské cvičenia (konkrétne ich námety, cvičené modelové situácie, ich riešenia, rozboru terénu, rozhodnutia veliteľov, záverečné stanoviská a vyhodnotenia vyšších veliteľov) sú pre nás v podstate jediným zdrojom informácií. Závery, ktoré z nich plynú, nám umožňujú do istej miery rekonštruovať názory a predstavy velenia československej armády na možnosti vojenskej ochrany a obrany slovenských hraníc v období rokov 1945 – 1950, tzn. v období, v ktorom až do vytvorenia 2. vojenského okruhu v októbri 1950 predstavovalo Slovensko samostatnú vojenskú oblasť 4. V hodnotení vojenskostrategického postavenia Slovenska nastali viaceré postupné zmeny. Význam Slovenska ako operačného priestoru v plánoch nášho najvyššieho armádneho velenia klesal, výsledkom čoho bolo faktické obmedzovanie vojenskej prítomnosti i samotná zmena charakteru vojenských jednotiek na Slovensku.

Ambíciou štúdie je ukázať všeobecné predstavy veliteľského zboru československej armády na Slovensku o možnosti zaistenia a obrany Slovenska, predovšetkým jeho južného pohraničia. Pokúsi sa načrtnúť nielen predstavy dôstojníckeho zboru vyšších jednotiek dislokovaných na Slovensku, ale pokiaľ možno aj predstavy predstaviteľov najvyšších armádnych kruhov, a to v úsilí poskytnúť širší, aj keď ani zďaleka nie komplexný, pohľad na analyzovanú problematiku. V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na dôležitú skutočnosť, že uvedené aplikácie zásad,

⁴Vojenské dějiny Československa od roku 1945 – 1955, V. díl. Praha : Naše vojsko, 1989, s. 78.

⁵ŠTAIGL, J.: Vojensko-politické a vojensko-strategické postavenie Slovenska po druhej svetovej vojne (1945 – 1946). In: Z vojenskej histórie Slovenska 1918 – 1948. Zborník vedeckých štúdií. Trenčín 1994, s. 174-175.

ako aj konkrétne vyhodnotenia a závery jednotlivých protagonistov majú výlučne subjektívny ráz. Do úvahy taktiež treba brať „cvičný“ charakter samotných vojenských materiálov, úroveň vojenskoodborných znalostí riešiteľov precvičovaných situácií a ich odbornú pripravenosť, determinovanú, okrem iného, aj praktickými skúsenosťami z bojov na slovenskom území. Závery samotné odrážajú predvojnové názory na vojenské zabezpečenie štátnych hraníc, avšak odzrkadľujú aj úroveň dobového vojenského myslenia. Pre autenticnosť uvádzame všetky citácie v doslovnom znení, so všetkými gramatickými a štylistickými chybami.

Pri rešpektovaní danej vojenskopolitickej situácie v strednej Európe považovalo velenie československej armády prikrýtie slovenských hraníc, s výnimkou hraníc so ZSSR, komplexné a priečne rozmiestnenie vyšších jednotiek na území Slovenska z vojenského hľadiska za kľúčové. Zámery Hlavného štábu československej brannej moci pri zabezpečovaní hraničnej čiary sa bezprostredne po vojne premietli i do dislokácie zborov, divízií a rozmiestnenia ich jednotlivých útvarov a jednotiek na Slovensku, nadväzujúc na predmníchovskú dislokáciu; zjavne naznačovali i hlavné úlohy vojenských zväzov a zväzkov.⁶ Treba však poznamenať, že ich priestorové rozmiestnenie v lete 1945 zodpovedalo predovšetkým aktuálnej situácii ich výstavby. Ich určenie sa v podstate nezmenilo ani po postupnej zmene strategickej koncepcie obrany Československa⁷, súvisiacej s presunom jej ťažiska do zá-

⁶Bezprostredne po vojne obsadenie južného pohraničia zabezpečovali dve divízie (2., 4.). Ďalšie dve (9., 10.) zaisťovali územie stredného a severného Slovenska. Úlohou zabezpečiť južné hranice však bola čoskoro poverená aj 10. divízia. (VHA Trnava, VO 4, č. j. 80 087/taj. 1. oddel. 1945 alebo VÚA Praha, MNO hl. št. č. j. 80 236/taj. oper. 1945.) Snaha komplexného prikrýtia všetkých hraničných úsekov s orientáciou na slovensko-maďarské a slovensko-rakúske hranice bola síce u generála Markusa evidentná, avšak do značnej miery bola dôsledkom trvania brannej pohotovosti štátu, ktorá skončila koncom roka 1945. Jednotlivým zväzkom bol bezprostredne po vojne nariadený presun do pohraničných oblastí s cieľom prikrýtia hraníc s tými štátmi, s ktorými bolo Československo vo vojnovom stave. A aj keď išlo o zaistenie pohraničného územia a zabezpečenie hraníc, v praktickej rovine sa realizovalo podobným spôsobom, ako neskoršia plánovaná ochrana a obrana hraníc, hlavne tých južných. Podobné predstavy mal aj od konca októbra 1945 jeho nástupca vo funkcii veliteľa VO 4, generál Širica. Ten rovnako obhajoval názor o sústreďení hlavného obranného úsilia na južných hraniciach Slovenska, pričom nezabúdaj ani na zaistenie slovensko-poľských hraníc. Zodpovedalo tomu i rozloženie vyšších jednotiek v hraničnom priestore, ktoré vychádzalo z predchádzajúcich skúseností. Južnú hranicu mali tento raz priamo zabezpečovať až tri divízie, od západu na východ 9., 2. a 10. divízia, zatiaľ čo bezprostrednou zálohou bola 4. divízia, reorganizovaná na divíziu rýchlych. Tá mala konkrétne zabezpečovať oblasti na severozápade Slovenska a plniť úlohu armádnej zálohy veliteľstva VO 4 či už na južnom, alebo západnom smere. Umiestnená v severnej polovici pozdĺžnej stredovej osi štátu mala za úlohu zasiahnuť na najviac ohrozených smeroch, prípadne rozvinúť útočnú činnosť. 2. a 10. divízia boli okrem toho v prípade potreby schopné zaistiť krytie severných hraníc. V oboch prípadoch vychádzali tak Markus, ako aj Širica, predovšetkým z bezprostrednej aktuálnej situácie. V určitom časovom horizonte totiž počítali s poklesom významu krytu severných hraníc, zatiaľ čo južnú hranicu obaja pokladali za trvale nebezpečnú, s možným stupňovaním napätia zo strany Maďarska. (ŠTAIGL, J.: Organizačná a dislokačná výstavba československej armády na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: Vojenské obzory, 1995, č. 2, s. 93.)

⁷V súvislosti s postupným upustením od ústupovej stratégie, prejavom čoho bolo zvýšenie obranného úsilia armády v západných častiach československého štátu na úkor jeho východných častí, sa po roku 1947 pristúpilo nielen k reorganizácii a redislokácii zväzov a útvarov na Slovensku, ale aj k zmene ich dispozícií. Súviselo to so snahou spresniť ich úlohy z hľadiska operačno-taktických zámerov, v ktorých i naďalej mala dominovať požiadavka spoločného zabezpečenia južných hraníc Slovenska. Fakt, že hranice s Rakúskom bolo možné zabezpečiť súčasnosťou 9. a moravskej 6. pešej divízie, ako aj tá skutočnosť, že Dunaj tvoril prirodzenú obrannú bariéru, dovolili úspornejšie využitie síl a prostriedkov samotnej 9. pešej divízie, a tak priestor rozmiestnenia jej útvarov bol rozšírený na východ, keď sa jej ľavá hranica posunula od Komárna až k Šahám. Podobne sektor pôsobnosti najvýchodnejšej 10. pešej divízie bol rozšírený až k Jelšave a Tormali. Uvedeným rozšírením záujmových priestorov oboch peších zväzkov sa automaticky zúžil najkritickejší úsek 2. pešej divízie, reorganizovanej v roku 1947 na brigádu, čo umožňovalo jeho dôslednejšie prikrýtie. (Tamže, s. 99.) Už na konci roka 1945, a hlavne v priebehu rokov 1946 – 1947, sa však preukázala praktická nevhodnosť jednostranného zamerania obrany na južné hranice s Maďarskom a Rakúskom. Potvrtili to najmä vpády banderovcov cez východné a severovýchodné hranice Slovenska. (ŠTAIGL, J.: Povojnová koncepcia vojenskej obrany Slovenska. In: Kapitoly z vojenskej histórie Slovenska. Trenčín 1991, s. 154.) Po likvidácii banderovských tlúp a vzhľadom na predpokladaný vývoj vzťahov s Poľskom sa otázka krytia severných hraníc Československa relatívne zjednodušila.

padných častí štátu v roku 1947.⁸ Jadro vojsk bolo v definitívnom usporiadaní rozmiestnené na južnej hranici, ktorá bola podľa pôvodnej analýzy československej generality najcitlivejším miestom obrany na Slovensku. Tento fakt umocňovala, okrem iného, aj úloha, ktorú počas druhej svetovej vojny Rakúsko s Maďarskom zohrali.⁹

Vzhľadom na pomerne dlhé a prístupné štátne hranice s južnými susedmi sa preto už v mierovej dobe považovalo za nevyhnutné vyriešiť ich zaistenie, a to zvlášť v počiatočných fázach eventuálneho ozbrojeného konfliktu. Predovšetkým šlo o vyhodnotenie jeho obrany z hľadiska operačných a taktických potrieb. Veliteľské cvičenia obrany československých hraníc sa takmer výlučne sústredili na štúdium obrany južných hraníc, ktoré sa vo VO 4 uskutočnili v septembri 1946, resp. v júni až auguste 1947. Z organizačných a dislokačných aspektov budovania československej armády boli dôležité predovšetkým veliteľské cvičenia vo výcvikovom roku 1947. Skúsenosti získané z týchto cvičení sa zhrnuli v dokumente „Poznatky zo štúdia obrany južných hraníc Slovenska“, ktorý obsahoval tak závery veliteľov jednotlivých divízií a veliteľov jednotlivých zborov, ako i celkové stanovisko veliteľa VO 4.¹⁰

Celá prihraničná oblasť s Rakúskom, hlavne však s Maďarskom, sa, ako to koniec-koncov vyplynulo zo samotných cvičení, členila na tri základné úseky – západný, stredný a východný. Úsek západný, tzv. dunajský, sa tiahol od hraníc s Rakúskom po obec Šahy, úsek stredný od Šiah po Plešivec, úsek východný od Rožňavy po spojeneckú hranicu so Sovietskym zväzom. Tomuto taktickému rozdeleniu úsekov zodpovedala aj dislokácia divízií československej armády na Slovensku, keď tri zo štyroch plošne zabezpečovali každý z troch uvedených úsekov. Štvrtá divízia predstavovala taktickú zálohu.

Sústredenie jednotlivých divízií naznačovalo s prehradením ktorých smerov a so zaistením ktorých kľúčových priestorov velenie rátało. Veliteľ 4. vojenskej oblasti, divízny generál Michal Širica, svoje predstavy prezentoval celkom jasne. Veliteľovi 9. divízie, plk. gšt. Jánovi Černekovi, dával za úlohu zaistiť tak predmostie s mestským obvodom Bratislavy, ako aj ľavé krídlo dunajského úseku pre prípad nepriateľského náporu z Novohradských hôr na západ a možného ohrozenia priestoru Parkaň (Štúrovo). Veliteľovi 2. divízie, brigádnemu generálovi Júliusovi Noskovi, zdôrazňoval, aby úseky v operačnom priestore divízie zaistil v tomto poradí: priestor Lučenec v úseku Želovce – Hajnačka, priestor Parkaň – Ipeľské Šahy a priestor Feledince – Rožňava. Hlavnou úlohou veliteľa 10. divízie bolo zaistenie priestoru Košíc a komunikačného spojenia z Košíc s územím východného susedného štátu. Pri zabezpečení pohraničného územia kládol, podobne ako aj veliteľia oboch armádnych zborov Markus a Kuna, hlavný dôraz na zaist'ovací sled, ktorý mal byť podľa neho zriadený z jednej tretiny vojenských prostriedkov, prostriedkov Finančnej stráže a Národnej bezpečnosti (ktoré mali prejsť

⁸V súvislosti s prijatými opatreniami na zvýšenie bojaskopnosti československej armády na západnej hranici štátu, to de facto znamenalo postupnú zmenu organizačnej štruktúry armády na Slovensku. Po reorganizácii armády v októbri 1947 sa tu síce organizačný rámec československých jednotiek ešte nijako výrazne nezmenil, keď z pôvodných štyroch vyšších jednotiek zostali tri (9 p. d., 10 p. d., 4 r. d.), zatiaľ čo štvrtá (2 p. d.) sa reorganizovala na brigádu, v roku 1948 však zmeny nadobudli podstatnejšie rozmery. Koncom mája bolo postupne zrušené veliteľstvo VIII. (VI.) armádneho zboru a 2. pešia brigáda bola redislokovaná do priestoru juhozápadných Čiech. V apríli 1949 bola zrušená 4. rýchla divízia a následne i veliteľstvo VII. (V.) armádneho zboru. V priamej podriadenosti veliteľstva VO 4 tak zostali len zrámcované jednotky 9. a 10. pešej divízie. (ŠTAIGL, J.: Organizačná a dislokačná výstavba československej armády na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: Vojenské obzory, 1995, č. 2, s. 100-101.)

⁹Severná a východná hranica v tejto súvislosti nepredstavovali také nebezpečenstvo ako južná, juhovýchodná a juhozápadná hranica s Maďarskom a Rakúskom, nakoľko hranicu so Sovietskym zväzom československej armády hodnotilo ako jednoznačne spojeneckú a hranicu s Poľskom ako potenciálne spojeneckú. Československo-rakúska hranica až po Bratislavu bola považovaná za dôležitú, dôležitosť samotných slovensko-maďarských hraníc potom postupne klesala od západu na východ, (VÚA Praha, VKPR, šk. 7, č. j. 75/taj. 1947.) Príčinou podobných úvah bola okrem iného skutočnosť, že sovietska okupačná zóna po celej dĺžke hraníc s Rakúskom, ako aj rozmiestnenie sovietskych jednotiek v Maďarsku do istej miery neutralizovali obe krajiny, i keď na druhej strane velenie počítalo aj s prípadnou možnosťou ich zneužitia, a to či už zo strany Nemecka, alebo zo strany anglosaských mocností.

¹⁰VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 262/taj. 1. oddel. 1947.

pod vojenskú právomoc okamžikom vyhlásenia brannej pohotovosti štátu), siahajúci do hĺbky 10 – 15 km od hraníc.

Najhustejšie sa mal tento sled rozmiestniť na čiare spájajúcej dôležité alebo takticky najvýhodnejšie miesta čo najhlbšie k hraničnej čiare. „Osádky dôležitých miest bránia sa na mieste i keby mali byť obklúčené.“¹¹ Dve tretiny prostriedkov Širica predpokladal rozmiestniť do záloh k dispozícii veliteľom práporov, plukov a divízií, aby tieto zálohy mohli zasiahnuť sústredene, včas a s čo najväčším dôrazom. „Každý vpád nepriateľských bánd, alebo vojsk treba útočne likvidovať a vniknutosieho nepriateľa buď zničiť, alebo zajať. V zásade nesmie nepriateľ ani prechodne vniknúť cez zadný okraj zaist'ovacieho sledu.“¹² Širica pokladal za veľmi dôležitú koordináciu činnosti oboch armádnych zborov, a taktiež vzájomne susediacich divízií. Šlo jednak o spoluprácu medzi 9. divíziou a susednou 6. divíziou na južnej Morave v priestore ústia Dyje a jednak medzi 9. a 2. divíziou.

Pri riešení zostavy v západnom úseku, t. j. úseku 9. divízie, veliteľ VII. (V.) armádneho zboru, brigádny generál Mikuláš Markus, vychádzal z viacerých predpokladov. Popri pretrvávajúcom nedostatku síl a prostriedkov to bola predovšetkým šírka (200 – 270 km) a rôznorodosť samotného úseku. Ten delil na tri zvláštne územné celky: zakarpatský: od Dyje po Bratislavu, dunajský: od Bratislavy po Szob, a ipol'ský, resp. ipel'ský: od Szobu po Šahy. Ako kľúčový sa mu javil predovšetkým zakarpatský priestor, kde predpokladajúc, „že v budúcnu nepôjde o dieľči konflikt“, očakával zásah nielen nepriateľa modrého, t. j. Maďarska, ale i čierneho, t. j. nepriateľa, ktorý by mohol zaútočiť z priestoru Rakúska.¹³ Časť tohto úseku vytvárala styčný priestor s Vojenskou oblasťou 3, a preto mala byť zaistená „styčnými oddielmi z moravskej strany u Lanžhotu a zo slovenskej strany u Kútov ...“, pod jednotným velením 6. pešej divízie na južnej Morave so zvláštnym dôrazom na Rabensburský revír pri ústí rieky Dyje. Význam tohto priestoru bol zdôraznený, okrem iného, aj konštatovaním, že „cez neho by mohly spoje vedúce na Bratislavu byť prerušené a táto sama obchvacovaná“.¹⁴ Prípadný neúspech vojsk na juhozápadnom smere, podobne ako neúspech v južnom smere, by vážne narušili kompatibilitu obrany južných hraníc a skomplikovali by armáde organizovane ustúpiť severným, resp. severozápadným smerom, kde sa mohli jednotky preskupiť a prípadne nasadiť do protiútku. Nevýhodou bola práve členitosť terénu a nedostatok komunikácií.

V tzv. dunajskom úseku sa ťažisko obrany malo sústrediť v priestore Bratislavy s jeho rozšíreným predmostím, ktoré podľa Markusa malo byť „vzhľadom k jeho všeobecnej dôležitosti upravené k priamej obrane a to na ľavom brehu Dunaja – v priestore od Devínskej Novej Vsi až asi po čiaru Rajka – Šamorín“. Všeobecne sa Dunaj hodnotil ako značná prekážka pre prechod väčších síl protivníka, ktorá dovoľovala „úsporné použitie obranných prostriedkov“.¹⁵ Velenie československej armády však muselo brať do úvahy aj zaujímavú skutočnosť. „Uvážili se, že Dunaj neustále posunuje svoje řečiště k jihu, může se stát, že by řečiště se na některých místech mohlo tak změnit, že bychom ztratili kontakt s Dunajem a že by se eventuálně mohlo vytvořit maď. předmostí na našem území“, ako sa konštatovalo v hraničných spisoch ministerstva vnútra o hraničnej demarkácii.¹⁶ O tom, že velenie počítalo aj s možným variantom nepriateľského pokusu o prienik cez túto prírodnú prekážku, svedčí aj scenár jedného z námětov veliteľského cvičenia, ktorý počítal s možným vpádom „modrých vojsk“ na Slovensko práve v jednom z najužších úsekov povodia Dunaja, v južnom cípe Malých Karpát. „Hlavní skupina útočných síl modrých proniká východně Malých Karpát ve směru Šamorín, Trnava, Piešťany ... pomocný úder zasadil modrý ve směru Bratislava – Plavecký Štvtok – Malacky“, ako sa uvá-

¹¹VHA Trnava, VO 4, č. j. 75 887/taj. 1. oddel. 1947.

¹²Tamže.

¹³VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 230/taj. 1. oddel. 1947.

¹⁴VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 262/taj. 1. oddel. 1947.

¹⁵VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 230/taj. 1. oddel. 1947.

¹⁶SÚA Praha, MV hraniční spisy 1918 – 1953, in. č. 206, H 1141 – 7/11 – 45.

dzalo v jednom z námetov veliteľstva moravskej 3. divízie.¹⁷ Zásadnou otázkou v celom dunajskom úseku mal byť preto podľa Markusa predovšetkým spôsob, akým sa má pristúpiť k obrane Dunaja. Jeho priamu obranu považoval za zbytočné plytvanie ľudským potenciálom a skôr sa prikláňal k alternatíve silného zaistovacieho sledu, ktorého jednotky „maly byť umiestnené len vo vyčkávacích miestach a sústredené vo väčších celkoch, či už k stíhaniu bánd, alebo k prevedeniu protiútokov na regulérneho nepriateľa“.¹⁸

Strategický význam mal ipel'ský úsek. Markus zdôrazňoval potrebu „zaistiť ľavý (vých.) bok dunajského úseku, ktorého obrana by mohla byť vyvrátená napr. útokom z Novohradských hôr cez Ipeľ a Hron na západ“. „Je nutné venovať sa výhradne východnej hranici (teda hranici pozdĺž toku Ipeľa – pozn. A. M.), ktorá je veľmi nebezpečná a doposiaľ história nas poučuje, že všetky veľké útoky sa dialy z tohoto smeru“, ako dodal veliteľ delostrelectva 9. divízie, pplk. del. Ján Kučera. Súčasne ale poukazyval na potrebu pohotovo chrániť smer západný proti „čiernemu“ nepriateľovi.¹⁹ Jednou z hlavných úloh, ktoré vo svojich obranných plánoch muselo velenie československej armády zohľadniť, bolo krytie Novohradských hôr a podpora pri prehradzovaní smerov v tomto priestore. Z tohto dôvodu sa najmä odporúčalo „vystužiť obranu v priestore Šahy“.²⁰ Nevýhodou celého ipel'ského priestoru, od ústia rieky Ipeľ k povodiu Dunaja, bola ľahká prístupnosť v dôsledku absencie prirodzených terénnych bariér. V dokumentoch ministerstva vnútra o hraničnej demarkácii sa hovorilo veľmi jasne – rieka Ipeľ „v letných mesiacoch vlastne potok, nemá žiadnu prirodzenú hranicu Slovenska a neskytá strategické opory“.²¹

Túto skutočnosť si veľmi dobre uvedomovali i na veliteľstve 4. ženijnej brigády – „Rieka Ipeľ ... je za suchého počasia vlastne len v tých miestach PT prekažkou, kde má vysoké brehy“. Z toho dôvodu jej veliteľ, mjr. Matušek, poukazyval na nutnosť priestory pri nízkych brehoch, „prebuditel'né jak pechotu, tak aj povozmi, autami a panciermi“, zamíňovať. V priestore ako Setych – Preselany, „kde Ipeľ opúšťa štátne hranice“, bolo zase podľa jeho mienky treba urobiť rozsiahlu úpravu brehov na protitankové prekážky. Úplne iná situácia vznikala v jarnom období. Husté a časté dažde totiž spôsobovali, že sa Ipeľ vylieval zo svojho koryta, zaplavoval rozsiahle inundačné územie, takže vytváral veľmi vhodnú prirodzenú prekážku.²² Samotné Novohradské hory s najvyšším bodom 939 m ovládali širokú rovinu, cez ktorú vedú trate Nové Zámky – Parkaň (Štúrovo), a Parkaň – Levice, a ako také umožňovali rozsiahle ofenzívne manévry.²³

Špecifický úsek predstavoval priestor Komárna, ktoré bolo významným komunikačným strediskom s obojstranne prehl'adnými brehmi Dunaja, čo bolo strategicky výhodné. Ochrana tohto predmostia v jednom z najjužnejších cípov Slovenska predstavovala, rovnako ako zaistenie predmostia a mestského obvodu Bratislavy či priestoru Parkaňa, významnú úlohu. Pri samotnom riešení zasadania jednotiek v dunajskom úseku sa viac-menej počítalo s lineárnou zostavou, pričom prílišná šírka a značná členitosť úsekov si podľa veliteľa 9. divízie plk. Černeka vyžadovala „rozvinutie takmer väčšiny prostriedkov“ s decentralizovaním menších záloh. To však na jednej strane umožňovalo komplexné prikrytie celého hraničného úseku, na strane druhej malo ale za následok stratu ich údernej sily a pohyblivosti. Keďže generál Markus predpokladal ťažisko obrany v priestore Bratislavy a na východe pozdĺž Hronu, považoval za dostatočné ponechať v celom dunajskom úseku, s výnimkou uvedených priestorov, len minimum síl vylúčiac z toho zálohy.²⁴ V prípade nepriateľského útoku cez Ipeľ veliteľ vojenskej

¹⁷VHA Trnava, VO 4, č. j. 1736/dův. 1. oddel. 1947.

¹⁸VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 230/dův. 1. oddel. 1947.

¹⁹VHA Trnava, VO 4, č. j. 6418/dův. 1. oddel. 1947.

²⁰VÚA Praha, VKPR, MNO – hl. št., č. j. 6124, 6427/taj. 2. oddel. 1947.

²¹SÚA Praha, MV hraniční spisy 1918 – 1953, in. č. 206, H 1141 – 7/11 – 45.

²²VHA Trnava, VO4, č. j. 77 640/taj. 1. oddel. 1947.

²³SÚA Praha, MV hraniční spisy 1918 – 1953, in. č. 206, H 1141 – 7/11 – 45.

²⁴VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 230/taj. 1. oddel. 1947.

oblasti 4 Širica rátal s reálnou možnosťou podriaadiť všetky jednotky 2. divízie v tomto priestore veliteľovi 9. divízie, a to s cieľom „čo najrazantnejšie a najkomplexnejšie zastaviť a zničiť nepriateľa“.²⁵

Nezabúdalo sa ani na význam juhovýchodného cípu západného Slovenska. V jednom z prvých povojnových veliteľských cvičení zo začiatku januára 1946 práve tento priestor poslužil pri cvičeniach VII. (V.) armádneho zboru za potenciálne bojisko prípadných operácií. „Nepriateľ prekročil ... s prekvapením Dunaj v priestore Ostrihom – Neyrgesujfálu a zahájil postup všeobecne v smere Ostrihom – Nitra. V smere Ostrihom – Levice idú len slabé jednotky“, ako uvádzal námet veliteľa VO 4. Námetovým riešením mal byť sústredený protiútok v smere Vráble – Farnad – Parkaň po pohotovom sústredení všetkých jednotiek v priestore Nitra – Vráble – St. Tekov – Topoľčianky. Zaujímavým a z hľadiska určenia pravdepodobných útočných smerov nepriateľa na južnom pohorí bol kľúčovým záver o spôsobe realizácie protiútku: „VI. a. z. útočí vo všeobecnom smere Komjatice – Udvard – Perbete – Moča, vedľa VII. a. z. kryje záp. bok armády. VII. a. z. útočí na smere Vráble – Veľ. Ludince – Mužla a vedie nápor armády. VIII. a. z. útočí na smere Kálna – Tekov. Šarluhy – Biňa – Kamenica a kryje vých. bok armády proti úthroze z priestoru Novohr. hôr hlavne zo smeru Helemba.“²⁶

Jedným z najdôležitejších aspektov zabezpečenia pohraničného územia v úseku 9. divízie bolo ženijné zaistenie, ktoré, ako už bolo spomínané, bolo nedostatočné. Kalkulácia o rozsahu úprav bola značne vysoká, keďže terén bol rovinatý, bez významnejších či už protitankových, alebo protipechotných prekážok, ktoré bolo nutné vybudovať. Miestne zdroje však boli až príliš skromné, aby pokryli požiadavky na predpokladané množstvo prekážkového materiálu, bolo preto nevyhnutné ho prisunovať z iných zdrojov, napr. Malých Karpát. Veliteľ 4. ženijnej brigády, mjr. Ján Matušek, ťažisko obrany pochopiteľne kládol do strategicky významných priestorov a oporných bodov pozdĺž Dunaja a Ipl'a. Ohniská odporu navrhoval položiť do priestoru Bratislavy s jej petržalským predmestím, Komárna, Parkaňu, Kamenice n/Hr., ako i priestoru Pastoviec a Šiah. Každá z uvedených obcí mala byť zvlášť zosilnená na kruhovú obranu.²⁷ Celý sektor mal byť bránený s maximálnym využitím ľahkých a ťažkých opevnení.²⁸

Zo strategického pohľadu bol na krytie Podunajskej nížiny dôležitý a zároveň veľmi výhodný a na obranu vhodne usposobený kopcovitý a zalesnený reliéf medzi obcami Kamenica n/Hronom – Leled – Helemba. Tento oporný bod poskytoval možnosť ovládania a kontrolovania najdôležitejších komunikačných spojov, ktoré viedli z územia Maďarska „pozdĺž Dunaja do parkánskej nížiny a z priestoru Budapešte do ostrihomského komunikačného uzla“. Nezanedbateľným faktom bola v tomto prípade skutočnosť, že tieto kopce tvorili spoločne s jazykovitým výbežkom Štavnických hôr, južne od Želiezoviec, medzi údolím Ipl'a a Hronu, protiváhu v tomto priestore dominujúcim Novohradským a Bukovským horám na maďarskom území. Terén však umožňoval ľahké obklúčenie brániacich sa (československých) jednotiek, a preto bola pripravená alternatíva ich zásobovania zo vzduchu.²⁹ Reliéfna tvárnosť a členitosť juhovýchodného cípu západného úseku však bola značne odlišná. Zatiaľ čo priestor medzi Helembou a Kamenicou n/Hronom umožňoval vedenie pasívnej obrany, mierne zvlhnenie a iba čiastočne pokrytie okolia Želiezoviec lesným porastom robilo z tohto priestoru ideálny tankový terén, kde sa mohli uplatniť zásady pružného vedenia boja. Hlavné osi sa mali preto podľa názorov viacerých ženijných dôstojníkov nevyhnutne zaminovať.³⁰ Keďže celý západný úsek, podobne ako úsek stredný, vynikal svojou ľahkou priechodnosťou, veliteľ 4. ženij-

²⁵VHA Trnava, VO 4, č. j. 75 887/taj. 1. oddel. 1947.

²⁶VÚA Praha, Píka, šk. 12, in. č. 20, č. j. 52 172/dúv. 1. oddel. 1945.

²⁷VHA Trnava, VO 4, č. j. 16 436/taj. 1. oddel. 1947.

²⁸VHA Trnava, VO 4, č. j. 4618/taj. 1. oddel. 1947.

²⁹VHA Trnava, VO 4, č. j. 77 640/taj. 1. oddel. 1947.

³⁰VHA Trnava, VO 4, č. j. 16 436/taj. 1. oddel. 1947.

nej brigády zdôrazňoval nevyhnutnosť vytvorenia ženijných motorizovaných zátarasovacích oddielov. Jednak pre prípad, že by bolo potrebné rýchle prehradenie niektorého z ohrozených úsekov či smerov, a jednak pre neskoršie ženijné zaistenie protiútoky.³¹ Západný sektor však predsa len poskytoval brániacim sa vojskám určité výhody. Hoci Podunajská nížina črtala výhodné podmienky na široký manéver a použitie všetkých druhov vojsk, túto výhodu do značnej miery znižoval veľký počet riek, hlavne v jej východnej časti. Predovšetkým dolné toky riek Ipel', Hron a Nitra, ktoré mali na jar vysoký stav vody a silne rozbahnené brehy, predstavovali vážnu prekážku na rozvinutie manévru, nakoľko prebiehali naprieč smermi pravdepodobného útoku.

Stredný úsek krytu hraníc Slovenska „blokoval“ značnú časť maďarského územia medzi Dunajom a Tisou a operačne prehradzoval dva nebezpečné vpádové smery: Šahy – Zvolen – Banská Bystrica a Balašské Ďarmoty (Balassagyarmat) – Zvolen. (Prerušenie hlavného komunikačného spojenia medzi západným a východným Slovenskom hrozilo bezprostredne aj zo smeru Salgótarján – Lučenec – Zvolen.) Veliteľ VIII. (VI.) armádneho zboru, brigádny generál Pavol Kuna, označil tento priestor za „staré bojisko od príchodu Maďarov do Európy“.³² Ako taký spadal do kompetencie veliteľstva 2. pešej divízie, patriacej do zostavy Kunovho armádneho zboru. Jej veliteľ, generál Nosko, bol presvedčený, že „v prípadnej budúcnosti náš južný sused povedie svoje útočné akcie tými hlavnými smermi, ako tomu bolo v roku 1919 a v roku 1938“. Postupom pozdĺž riek s hlavným zameraním na životne dôležité komunikačné uzly stredného a južného Slovenska si mohol protivník v tomto priestore vytvoriť podmienky, aby „ovládnutím prerazil silničné a železničné tepny a rozvrátil v krátkom čase obranu južného pohraničia“.³³ Tento úsek však podľa hodnotenia veliteľa vojenskej oblasti 4, generála Širicu súčasne vytváral výhodné podmienky na vlastné útočné smery do priestorov Salgótarján, Budapešť – Hatvan a Eger – Miškovec (Miskolc).

Zaujímavé boli vyhodnotenia celého južného pohraničného priestoru stredného Slovenska na veliteľských cvičeniach v teréne v septembri 1946. Vo všeobecnom operačnom rozkaze veliteľa 2. divízie, Noska, sa prekvapujúco zdôrazňoval nepriateľský postup s pravdepodobným ťažiskom útoku na trase Ipoľské Šahy – Balašské Ďarmoty – Lučenec – Rimavská Sobota – Linhartovce, ktorou mohol nepriateľ preniknúť medzi Slovenským Krušnohorím a maďarským pohorím Búkk a zaistiť si tak výhody pre ďalší postup na východ. Berúc do úvahy tieto operačné možnosti nepriateľa Nosko navrhoval obranu nielen divízie, ale aj celého zboru organizovať pozdĺž toku rieky Rimavy. V tejto súvislosti bola nevyhnutná úprava predpolia s vybudovaním mínových polí, okopov a protitankových prekážok. Najdôležitejšie sa mu javilo udržať priestor Rimavskej Soboty, ako aj zabrániť nepriateľovi prekročiť spomínanú vodnú prekážku, nakoľko by tak mohol nepriateľ preniknúť do údolia rieky Blhu, a tým obchvátiť susednú 10. divíziu zo severu. V rozhodnutí veliteľa 2. divízie sa už v roku 1946 pokladalo za samozrejme organizovať podvratnú, teda diverznú, činnosť v tyle nepriateľa a zabezpečiť pri obranných prácach úzku spoluprácu vojenských zložiek a civilných skupín.³⁴

Pri riešení zaistenia pohraničného územia v tomto operačnom pásme musel Nosko, podobne ako veliteľ 9. divízie, rešpektovať tri dôležité faktory – veľkú šírku úseku, jeho reliéfnu nehomogénnosť a chronický nedostatok síl a prostriedkov. V tomto úseku to bola predovšetkým skutočnosť, že sa neopieral o žiadnu prírodnú prekážku, akou bola v západnom úseku rieka Dunaj, a preto mal byť celý úsek upravený na priamu obranu s dôrazom na obvod miest Lučenec a Fil'akovo. O kľúčovom charaktere južného pohraničia stredného Slovenska svedčila aj skutočnosť, že Novohradské hory severne od Vírova, patriace Maďarsku, predstavovali pre nášho južného suseda „bezprostrední výpadní bránu do srdca Slovenska“. Ved' z Novohrad-

³¹VHA Tmava, VO 4, č. j. 77 640/taj. 1. oddel. 1947.

³²VHA Tmava, VO 4, č. j. 78 262/taj. 1. oddel. 1947.

³³VHA Tmava, VO 4, č. j. 13 280/taj. 1. oddel. 1947.

³⁴VHA Tmava, VO 4, šk. 1, in. č. 19, str. 530-531, 532-535, 605.

ských hôr viedla prirodzená cesta na Ipoľské Šahy, Krupinu a Zvolen.³⁵ Z terénneho hľadiska sa v tomto priestore dali rozlíšiť dva druhy úsekov, ktoré sa markantne odlišovali. Úsek kopcovitý, zalesnený a neprehľadný, ako napr. úsek Plášťovce, Modrý Kameň, Lučenec, Fil'akovo, Feledince (Jesenské) či Plešivec, umožňoval „od začiatku rušiť a oslabovať“ a takýmto spôsobom „výdatne opotrebovať živé sily protivníka“. Úsek prehladný bez terénnych výhod, široký s pomerne rozvinutou komunikačnou sieťou, naopak, sťažoval účinné realizovanie obranných opatrení. Týkalo sa to predovšetkým úsekov Pástovce, Šahy, Slovenské Ďarmoty, Bušince a Linhartovce (Lenartovce). Vzhľadom na takúto rôznorodosť úseku generál Nosko nemohol sily rozdeliť len na tzv. sled zaist'ovací a sled záloh. Predpokladal preto v prvom prípade „posadiť jednotky priamo do obrany na dôležitých smeroch za účelom ničenia protivníka už od hraničnej čiary“, v prípade druhom aplikovať systém „silných záloh s úlohou zasiahnuť sústredene tam, kde protivník preniká“. Úseky pasívne mali byť pod stálym dozorom, zatiaľ čo v úsekoch aktívnych sa mala vytvoriť „taká obrana, ktorá vyhovuje úlohe jak priestorove, tak i časove“.³⁶

Vedenie tak obranných, ako aj útočných, foriem bojovej činnosti umožňovala v uvedenom priestore okrem variabilnosti samotnej operácie hlavne rozdielna povaha terénu, ktorá vyžadovala značnú variabilitu v prístupe k plánovaniu i samotnému prevedeniu tej-ktojej operácie. Na pravdepodobných smeroch útoku protivníka a v priestoroch, ktoré sa mali bezpodmienečne udržať, sa preto počítalo tak s vybudovaním ohnísk odporu, ako aj s možnosťou zdržovať nepriateľa pohyblivou obranou, alebo ústupovým bojom. Ohniská odporu sa nemali budovať lineárne, ale čiastočne hlbšie, aby sa navzájom kryli paľbou. Za chybné sa považovalo riešenie umiestniť jednotky do bezprostrednej blízkosti hraníc. Kunovi sa javilo rozhodne výhodnejšie prenechať nepriateľovi časť územia, ak nevystaví celú obranu nepriateľskému pozorovaniu, a to hoci aj za cenu jeho neskoršieho „ťažkého dobýjania“.³⁷ Celkovo bolo podľa neho potrebné „usmerniť obranu na určité body, resp. smery a nevoliť obranu lineárnu“. Pre prípadný ústup sa malo vopred pripraviť niekoľko obranných čiar, avšak predpokladal, že „niekde sa budú musieť osádky brániť na mieste“. Pri zoskupovaní vojenských síl a prostriedkov Nosko navrhoval zostaviť tzv. pozorovací sled z jednej tretiny, maximálne dvoch tretín, dobre vyzbrojených jednotiek, a to na zvlášť dôležitých smeroch. Zvyšok jednotiek mal ako pohyblivá záloha „zasiahnuť buď protiúderom, alebo prehradením dôležitého smeru zastaviť postup protivníka a tak získať čas pre prísun ďalších záloh event. obsadenie HOP“. Pri organizovaní obrany sa teda uplatnil podobný spôsob ako pri organizovaní západného úseku. V súvislosti s potrebou účelnejšie organizovať obranu pohraničia sa zaujímavým javil postreh o potrebe vytvoriť samostatné pohraničné prápory a decentralizovať velenie v tomto priestore, čo znamenalo preniesť zodpovednosť na veliteľov jednotlivých práporov za svoje pásmo činnosti a značnú dávku iniciatívy.³⁸

Veliteľ VIII. (VI.) armádneho zboru, generál Kuna, si bol taktiež vedomý reliéfnej zložitosti terénu v úseku 2. divízie, pričom dôrazne poukazoval na skutočnosť, že samotný terén „usmerní činnosť nepriateľa na určité preňho najvýhodnejšie priestory“. Aby predišiel rozloženiu všetkých síl do obrany, vychádzajúc z pochopiteľnej snahy pokryť celý úsek, zdôrazňoval predovšetkým význam neprehľadných priestorov, „ktorými sa nepriateľ bude môcť dostať skryte na naše územie“. Zalesnené a členité „predpolie“ síce na jednej strane nevylučovalo možnosť infiltrácie nepriateľských bánd, ktoré by šírili na československom území chaos a zmätok, na strane druhej však sťažovalo prekvapivé rozvinutie síl úderného zoskupenia nepriateľa, i keď súčasne nevylučovalo možnosť jeho prekvapivého priblíženia, pri hlavnom obrannom pásme. Za nevyhnutné považoval zriadenie silného zaist'ovacieho sledu, ktorý by zaručoval veliteľom

³⁵SÚA Praha, MV hraniční spisy 1918 – 1953, inv. č. 206, H 1141 – 7/11 – 45.

³⁶VHA Trnava, VO 4, č. j. 13 280/taj. 1. oddel. 1947.

³⁷VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 262/taj. 1. oddel. 1947.

³⁸VHA Trnava, VO 4, č. j. 13 280/taj. 1. oddel. 1947.

voľnosť jednania a vplyvanie na priebeh boja použitím svojich záloh. Aby s nimi velitelia mohli zasiahnuť rýchle a kdekoľvek, bolo zasa podľa Kunu nevyhnutné zvýšiť ich manévrovaciu schopnosť.³⁹ Z operačného hľadiska v úseku 2. divízie hodnotil za najdôležitejšie klasické smery Balašské Ďarmoty – Zvolen a Šahy – Zvolen – Banská Bystrica, vedúce do údolia Hrona. Bolo teda jasné, že priestorom, ktorý sa bude musieť za každú cenu udržať, budú Levice. Jeho ovládnutím by si totiž nepriateľ kryl bok svojich ofenzívnych akcií práve na oboch spomínaných smeroch. „Je nepravdepodobné, že by nepriateľ nekombinoval akcie z Novohr. hor postupom ve smere na Levice“, ako to už vo svojich pripomienkach k námetom veliteľských cvičení VII. (V.) zboru zo začiatku januára 1946 zdôraznil 1. podnáčelník Hlavného štábu, divízny generál Heliodor Píka.⁴⁰ Popri úseku Šahy – Balašské Ďarmoty sa teda vlastné útočné akcie protivníka dali predpokladať aj v úseku Vámosmikola – Šahy vo všeobecnom smere na Levice.⁴¹

V prípade ofenzívneho riešenia konfliktu však veliteľ vojenskej oblasti 4 považoval za nevyhnutné kontrolovať taktiež priestor Fil'akovo – Lučenec, nakoľko do neho vyúsťovali nepriateľské vpádové smery nielen z priestoru Ballašských Ďarmôt, ale aj z priestorov Salgótarján a Ózd – Putnok. Podľa Širicu navyše boje v tomto priestore zbavovali „možnosti prekročiť štátnu hranicu“. ⁴² V súvislosti s vytvorením akejsi protiváhy ľahkej priechodnosti sektoru Šahy – Balašské Ďarmoty bola nesporne zaujímavá iniciatíva štábu 4. ženijnej brigády. Ten, akceptujúc inundačnosť (zátopovosť) tohto sektoru, navrhoval v priestore Šahy – Homok vybudovať údolnú priehradu, pri deštrukcii ktorej by bolo zatopené najbližšie okolie, v ktorom by nepriateľ stratil možnosť manévru.⁴³ Okrem toho sa aj v tomto úseku plánovalo s rozsiahlou ženijnou úpravou pohraničného územia. Z hľadiska ženijného zabezpečenia hraničnej čiar šlo predovšetkým o zatarasenie všetkých komunikačných priechodov zadrôtovaním, zabarikádovaním či zamíňovaním, o úpravu a prípravu na ničenie dôležitých priebežných komunikácií do vnútrozemia. Veľký dôraz sa kládol i na úpravu dôležitých objektov, osád a komunikačných uzlov v zaist'ovacom pásme na kruhovú obranu.⁴⁴

Velenie československej armády na Slovensku pripisovalo dôležitý význam aj priestoru Plešivec – Banréve, ako to dokazuje námet z roku 1949. Umožňoval totiž ľahkú dosiahnuteľnosť, a teda i dostupnosť operačného priestoru Rimavskej Soboty, spĺňajúceho všetky predpoklady na vedenie manévrovej vojny.⁴⁵ V kombinácii s postupom v smere Šahy – Krupina a Šahy – Modrý Kameň mohol nepriateľ uzavrieť, a tým zároveň „vyvrátiť krídlo červených južne Poľana 1459, zničiť ho a dosiahnuť priestor Zvolen“. Tak ako porážka v priestore Nových Zámkov odkrývala Bratislavu, tak aj porážka v priestore Lučenca, resp. Šiah, otvárala cestu do srdca stredného Slovenska. V súvislosti s naplnením týchto predpokladov si veliteľstvo VII. (V.) armádneho zboru uvedomovalo, že pokračujúcemu nepriateľskému vpádu bude možné čeliť v čiastočne vybudovanom obrannom postavení na rieke Slatina. Ako ďalší predpoklad nepriateľovho zámeru veliteľstvo divízie uviedlo možný „postup v smere Polichno – Turie Pole – Pliešovce – Zvolen“, ktorý znamenal opätovné obchvátenie krídla červených, tentoraz brániacich sa v údolí rieky Slatina, kam sa po ústupe počítalo s novým obranným postavením.⁴⁶

S touto oblasťou ako operačným priestorom, avšak v širších súvislostiach, počítalo aj štábnospojovacie cvičenie z polovice mája 1949, ktoré sa na veliteľstve VO 4 konalo v rámci 4. pešej armády. Tá sa mala vytvoriť v prípade vojny práve z organizačného rámca vojen-

³⁹VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 262/taj. 1. oddel. 1947.

⁴⁰VÚA Praha, Píka, šk. 1, in. č. 20, č. j. 52 172/dův. 1. oddel. 1945.

⁴¹VHA Trnava, VO 4, č. j. 31 717/taj. 1. oddel. 1947.

⁴²VHA Trnava, VO 4, č. j. 75 887/taj. 1. oddel. 1947.

⁴³VHA Trnava, VO 4, č. j. 16 436/taj. 1. oddel. 1947.

⁴⁴VHA Trnava, VO 4, č. j. 75 887/taj. 1. oddel. 1947.

⁴⁵VHA Trnava, VO 4, č. j. 46 000/taj. oper. 1. oddel. 1949.

⁴⁶Tamže.

skej oblasti 4. Účelom cvičenia bolo ukázať rámec a rozsah obrannej operácie armády, ako aj precvičenie činnosti a zladenie štábov pri plánovaní obrannej operácie. Námet uvádzal: „MODRÝ svojimi mohutnými a technicky dobre vybavenými silami zahájil ofenzívu proti obrane ČERVENÝCH na rieke Dráva a Maruša na všeobecnom smere Pätiskostoly – Rati-boň so strategickým cieľom Hornoslíezská priemyselná oblasť.“ Širica v tejto súvislosti vyzdvihol značnú výhodnosť Veľkej uhorskej nížiny, ktorá črtala všetky predpoklady na uplatnenie miestnej prevahy mechanizovaných i leteckých jednotiek. Húževnatým odporom, vedeným na spôsob zdržiavacieho boja, sa podľa neho dal získať čas nevyhnutný na prípravu obrany na rieke Dunaj, v lesnatých priestoroch Novohradských hôr, Matry, Bukových hôr až ďalej na východ.

Už samotný priebeh ďalších udalostí predznamenával, s akými alternatívami malo velenie čsl. armády počítať. „Po neúspešnom pokuse MODRÉHO o prekročenie Dunaja v priestore Komárna, MODRÝ ... vyrázil k ofenzíve severovýchodne Novohradských hôr, aby vyvrátil obranu na Dunaji a tak si uvoľnil prechody cez Dunaj na pôvodnom smere.“ Aby túto ofenzívu mohol uskutočniť, bolo podľa Širicu potrebné, aby si nepriateľ zaistil priestor Modrý Kameň – Krupina – Zvolen. Červený zaujal čiastočne vybudovanú obranu na západ od čia ry Novohradské hory – Nová Baňa až po Banréve – Revúca. Aj pri prevedení tohto manévru sa zdôrazňovalo, že druhé sledy a zálohy by mali byť umiestňované centrálnne tak, „aby ich manéver mohol byť hromadne a snadno uskutočniteľný do ktoréhokoľvek priestoru na zničenie toho nepriateľa, ktorému sa snáď podarilo do obrannej zostavy vniknúť“. Terén sa mal súčasne využiť tak, aby „udržaním pre obráncu výhodných priestorov rozdrobil a roztrieštil kompaktnosť nepriateľských útočiacich síl. Táto zásada sa zvlášť v našom teréne dá použiť a dáva obráncovi výhodu vziať do rúk iniciatívu tým, že zkanalizujeme sily útočníkov tam, kde ich najúčinnšie môžeme zničiť.“

Takýmto spôsobom sa mal nepriateľ zoslabovať, zatiaľ čo dobre pripravené a zrealizované protiúder mali viesť k jeho definitívnemu zničeniu. V tomto prípade šlo o protiúder v smere Vereš – Balašské Ďarmoty, na ktorom sa mali podieľať 4. armáda, t. j. VO 4, v úzkej súčinnosti s armádou 3., t. j. VO 3, ktorá mala viesť hlavný úder vo svojom úseku v smere Nitra – Šahy. Referát plk. gšt. Jána Krnáča o práci tylu zdôraznil v tejto súvislosti: organizovať zásobovanie 4. armády na dvoch hlavných a vedľajších smeroch s ťažiskom na smere Turčiansky Svätý Martin – Zvolen – Krupina. Podľa neho to bol predovšetkým terén, ktorý diktoval vytvoriť zásobovacie základne v údolí Turca. Základnú štruktúru organizácie tylu však dávali aj komunikácie. Z toho vyplývalo ťažisko na spomínanom smere Turč. Sv. Martin – Krupina.⁴⁷ Jednoznačné obsahové zameranie námetov viacerých cvičení, viažuce sa k južným oblastiam západného, predovšetkým však stredného Slovenska, teda jasne poukazovali na fakt, že práve s týmito oblasťami velenie československej armády na Slovensku najreálnejšie počítalo ako s operačným priestorom budúceho konfliktu.

Nakoniec tu bol východný úsek, ktorý spadal do pôsobnosti veliteľstva 10. divízie. Samotná terénna konfigurácia východného Slovenska bola veľmi rozmanitá. Neprístupnosť spôsobená kombináciou priečných horských chrbtov, značne prevýšených a husto zalesnených, sa tu často striedala s ľahkou prístupnosťou údolí. Ponechajúc mimo pozornosti severné hranice, kde hlavnými vpádovými smermi boli smery Krosno – Duklianský priesmyk – Svidník a Sanok – Lupkovský priesmyk – Humenné, sa najnebezpečnejším javil smer Sečov – Dargovský priesmyk – Košice. Zatiaľ čo na slovensko-poľskej hranici vytvárali hlavné smery pri nepriateľskom útoku priechody s priebežnými cestnými a železničnými komunikáciami, na južnej hranici vpádové pásma vymedzovali toky riek Bodrog a Slaná.

Charakteristickou črtou východného úseku, podobne ako v niektorých častiach úseku stredného, bola veľká členitosť a neprehľadnosť terénu, ktorá spôsobovala čiastočnú, častokrát však

⁴⁷VHA Trnava, VO 4, šk. 16, príloha č. 2, č. j. 46 153/taj. 1. oddel. 1949.

úplnú decentralizáciu jednotiek, ktoré sa museli nevyhnutne organizovať nie podľa dôležitosti, ale podľa schodnosti konkrétnych chrbtov a údolí. Do úvahy sa musela brať i tá skutočnosť, že neprehľadnosť mala za následok aj zhoršenie spolupráce jednotiek jednotlivých druhov zbraní, hlavne pechoty a delostrelectva a celkovej koordinácie medzi nimi.⁴⁸ Nedostatok komunikácií, podobne ako neschodnosť terénu, navyše sťažovali ich celkové zhromažďovanie, presuny, samotný boj, manévrovanie, zásobovanie a spomaľovali pohyby nielen pri útoku, ale i pri prípadnom ústupe. I preto velenie československej armády predpokladalo, že nevyhnutným cieľom útočných operácií nepriateľa sa, nielen v oblasti východného Slovenska, stanú komunikácie prechádzajúce údoliami, východy z hôr a križovatky.⁴⁹

Veliteľ 10. divízie, brigádny generál Perko, už aj vzhľadom na šírku úseku svojej divízie a jej nedostatočne personálne, ako i materiálne vybavenie, pôvodne rozdelil úsek divízie na dva operačné podúseky. Západný sa mal tiahnuť od východnej hranice rieky Bodvy až po rieku Bodrog, úsek východný od rieky Bodrog ďalej na východ. Podstatnou nevýhodou celého úseku 10. divízie však boli Slanské vrchy, ktoré ho prirodzeným priečnym spôsobom rozdeľovali na dva približne rovnako široké, samostatné terénne celky. Toto rozdelenie si vyžadovalo, aby každý podúsek mal vlastného veliteľa. Veliteľstvo divízie so súhlasom nadradeného veliteľstva armádneho zboru preto stanovilo Slanské vrchy za hraničný medzník celého východného úseku namiesto rieky Bodrog.⁵⁰

Rozdielne boli aj úlohy podúsekov. Zatiaľ čo západný mal prehradzovať dôležité smery, hlavná úloha východného podúseku spočívala v zaistení komunikácií k východnému susedovi. Ťažisko obranného úsilia sa kladlo do priestoru Rožňavy s jej komunikačným prepojením na Spišskú Novú Ves a na oblasť Košíc, ktorá kryla údolie Hornádu a smer na Prešov. Zdôraznené bolo najmä to, že „asi od priestoru Rožňavy na východ uplatňuje sa zaiste naše spojenectvo so SSSR i po stránke operačnej v stále silnejšom zaistení“. Zvláštna pozornosť sa mala pritom venovať zaisteniu železničného spojenia so Sovietskym zväzom, zvlášť pri hraniciach od Michalianskej po Slovenské Nové Mesto. Z týchto dispozícií vyplývalo i rozdielne zoskupenie jednotiek 10. divízie. Pri zabezpečení západného podúseku sa mohla dodržať zásada pomeru síl „jednej a dvoch tretín“, ktorá predpokladala použitie jednej tretiny na zaistenie a udržanie tzv. spravodajského dotyku, dve tretiny na vytvorenie ohnísk odporu a na protiútoky na dôležitých smeroch. Vo východnom úseku si zaistenie komunikácií s východným spojencom vyžadovalo väčšinu síl, a to aj vzhľadom na to, že hlavná komunikácia viedla priamo pozdĺž slovensko-maďarských hraníc.⁵¹

Obrana východného úseku divízie a udržanie železničnej trate Košice – Slovenské Nové Mesto – Čop bola však podľa veliteľa VIII. (VI.) zboru, generála Kunu, len ťažko mysliteľná bez narušenia integrity štátneho územia Maďarska. Na splnenie tejto úlohy navrhoval dva spôsoby riešenia tohto problému v prípade vyhrotenia vzťahov s týmto južným susedom. Tým prvým bolo vyslanie silnej, dobre vyzbrojenej, diverznej skupiny na maďarské územie, „ktorá by znepokojovaním kraja pútala na seba po určitý čas časti branných síl nepriateľa“. Tým druhým bolo zmocnenie sa masívu Fekete h. trig. 589 – N. Halgato trig. 545 – Szava h. trig. 478 „ako akého si predmostia“.⁵² Prvé riešenie sa podľa Kunu núkalo hneď v úvode črtajúceho sa konfliktu, keď nepriateľ ešte neporuší otvorene integritu nášho územia, ale len zintenzívni diverznú činnosť bánd, to druhé hneď po sebameňšom otvorenom porušení nedotknuteľnosti československého štátneho územia, „počážme hneď po zahájení nepriateľstva“.⁵³

⁴⁸VHA Trnava, VO 4, šk. 24, č. j. 3347/dôv. 1. oddel. 1947.

⁴⁹VHA Trnava, VO 4, šk. 24, č. j. 47 570/dôv. 1. oddel. 1947.

⁵⁰VHA Trnava, VO 4, č. j. 3780/taj. 1. oddel. 1947.

⁵¹Tamže.

⁵²VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 262/taj. 1. oddel. 1947.

⁵³VHA Trnava, VO 4, č. j. 75 887/taj. 1. oddel. 1947.

Nad samotným priebehom úvodnej fázy prípadného konfliktu sa zamýšľali viacerí vojenski velitelia. Vzhľadom na prítomnosť sovietskych okupačných vojsk tak v Maďarsku, ako aj Rakúsku, sa v najbližšom období vpád cudzích ozbrojených regulárnych vojenských jednotiek síce neočakával, viacerí velitelia, vrátane generálov Markusa a Širicu, však nevyklúčovali diverznú a sabotážnu činnosť ozbrojených jednotlivcov či ozbrojených skupín a tlúp.⁵⁴ Generál Kuna ešte v októbri 1947 predpokladal, že „začiatok nepriateľstva prejaví sa prepadmi prevádzanými bandami z nepriateľského územia na vlastné“. Podľa neho mohli mať tieto prepady cieľ spravodajský, záškodnícky a niekde sa zdanlivo mohli prejavíť vo forme normálneho útoku. Zároveň predpokladal, že „Tieto skupiny budú sa väčšinou vyhýbať dlhotrvajúcim potyčkám /:pre nebezpečie zaskočenia:/ ...“ Bandy sa podľa neho mali usilovať maximálne narúšať komunikácie, prepadať osady a odlúčené vojenské časti, ako aj „propagandou šíriť neistotu“. Práve Slanské vrchy poskytovali dosť možností na infiltrovanie týchto bánd na slovenské územie, rovnako ako okolie Sátoraljajuhely umožňovalo robiť sabotážne akcie na železničnom spojení so ZSSR. Za najvhodnejší spôsob ako sa vysporiadať s takýmito bandami, považoval Kuna pútať tieto bandy na jednom smere a zálohami zasahovať do ich bokov a tylu.⁵⁵ Aj v samotnej cvičnej smernici divízneho generála Píku, vtedy už zástupcu náčelníka Hlavného štábu, sa rátať s nepriateľskými útokmi, poprípade aj hlbšími vpádmi na naše hranice, ktoré mali mať údajne za účel „jen provokaci a zneklidnění našeho pohraničí, sabotáže, destrukce a získaní kořisti“.⁵⁶

Otázkami prípravy vojsk na možné stretnutia s bandami sa zaoberali viacerí vysokí vojenski funkcionári armády na Slovensku. Veliteľ VII. (V.) armádneho zboru Markus napr. ešte v lete 1947 vylúčil dielčí konflikt regulárnej vojenskej povahy a viac počítal s možnosťou boja s bandami. „Je nutné prijať koncepciu o nutnosti boja nie len proti regulárnemu vojsku, ale i proti bandám a to s celým dôrazom a všetkými prostriedkami“, ako zdôvodňoval výhodnosť svojho návrhu organizovať v rámci každej vyššej vojenskej jednotky jeden partizánsky prápor, resp. vojenskú jednotku, špeciálne cvičenú na protipartizánsky boj. Podľa neho: „Bolo by tak dobre využitie prirodzenosti slovenskej povahy, tak vhodné pre tento spôsob boja, ktorá vie rozhodnúť morálne i materiálne.“ Ako Markus ďalej podotkol, dôkazy pohotovosti a vyspelosti v takýchto bojoch so záškodníkymi bandami podali partizáni „v nedávnom boji proti UPA“. Výcvik partizánskych oddielov mal pritom ostať v kompetencii armády.⁵⁷ S takouto predstavou sa plne stotožnil i plk. gšt. Ján Stanek, veliteľ 4. rýchlej divízie. Zdôraznil predovšetkým tú skutočnosť, že „na zisťovanie bánd a ich ničenie“ bolo by potrebné „vytvoriť špeciálne jednotky, ktoré by nič iného na starosti nemaly“. Dostatočným dôvodom takého riešenia malo byť predovšetkým to, že velitelia vojenských jednotiek a útvarov nemohli v prípade vojny proti týmto elementom uvoľniť dostatočné sily bez toho, aby neoslabili údernú silu „i tak pomerne, početne malých stavov u podriadených jednotiek“.⁵⁸ Na zisťovaní bánd sa tak mali podľa predstáv Staneka zúčastňovať aj všetky zložky vlastenecky zmýšľajúcich obyvateľov. S jeho návrhom zorganizovať štyri hraničiarske motorizované prápory a dislokovať ich v najdôležitejších pohraničných priestoroch Parkaňa, Ipol'ských Šiah, Rimavskej Soboty a Trebišova súhlasil do istej miery aj Markus. Zároveň však predpokladal, že budúci stupeň zabezpečenia hraníc bude ináč usporiadaný, ako to bolo v roku 1938, a že jeho prevádzka bude podstatne závisieť od „koordinácie mnohých rôznych zložiek národa“.⁵⁹

Uvedené názory a predstavy československého armádneho velenia na Slovensku sa premietli i do spôsobu organizácie krytia hraníc Slovenska, s prihliadnutím na hranice južné. Širica vo

⁵⁴VHA Trnava, VO 4, č. j. 80 646/taj. oper. 1945.

⁵⁵VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 262/taj. 1. oddel. 1947.

⁵⁶VHA Trnava, VO 4, č. j. 75 887/taj. 1. oddel. 1947.

⁵⁷VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 061/taj. 1. oddel. 1947.

⁵⁸VHA Trnava, VO 4, č. j. 30 413/taj. 1. oddel. 1947.

⁵⁹VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 061/taj. 1. oddel. 1947.

svojom vyhodnotení vykonaných cvičení, okrem iného, uviedol, že: „Celková zostava 4 vyšších jednotiek, z ktorých 3 sú rozmiestnené od západu k východu vedľa seba a 1 je umiestnená ako záloha okolo svojho SV v Žiline, vyhovuje pre obranu južných hraníc Slovenska najlepšie.“⁶⁰ Za pozornosť stojí upresnenie eventuálnych možností použitia tejto zálohy, ktorú predstavovala 4. rýchlá divízia. Je zaujímavé, že predstavy o jej použití mali velitelia slovenských útvarov a zväzkov trochu odlišné. Veliteľ vojenskej oblasti 4 napr. toto použitie charakterizoval takto: „Táto záloha môže sa uplatniť zvlášť v strednom úseku, napr. na smere Žilina – Zvolen – Lučenec, ale tiež na dunajskom a moravskom, konečne i v úseku východnom, napr. na smere Žilina – Poprad – Spišská Nová Ves a ďalej na Košice, Rožňavu, alebo Prešov. Je-li naopak treba obrátiť operačné úsilie k juhozápadu, tedy do moravskej oblasti, je zaiste výhodné, keď sú pre tento účel k dispozícii ihneď 2 vyššie jednotky /4. divízia a valná časť 9. divízie/.“⁶¹ Závery svojho nadriadeného podporil i jeho zástupca plk. gšt., neskorší brigádny generál, Elemír Polk, ktorý taktiež považoval za možné presunúť a následne i operovať so 4. divíziou v priestore Nitra – Sereď – Šaľa n/Váhom, resp. v priestore Banská Bystrica – Zvolen – Brezno n/Hronom⁶² Naproti tomu k trochu odlišnému názoru dospel veliteľ 4. rýchlej divízie, plk. Stanek, ktorý dôrazne upozorňoval, že tento zväzok sa nehodí pre zásah v hornatom teréne stredného Slovenska v priestore Lučenca, a že naopak „plného využitia pre zásah proti nepriateľovi“ by divízia dosiahla iba na západnom Slovensku v priestore Bratislava – Trnava – Nitra – Levice, či na východnom Slovensku v priestore Trebišov – Michalovce – Kapušany.⁶³ Dôvodom jeho obavy boli samotné ťažkosti pri potrebnom presune cez horské hrebene, „zvlášť cez Šturec“, kde komunikácie za vojny boli poničené s dosiaľ nedostatočne opravenými objektmi. „Priestor zásahu pre rýchlu divíziu je daný vzniknutosťou situáciou, taktickou potrebou a nie vhodným alebo nevýhodným terénom“, ako v ostrom vystúpení reagoval na Stanekove úvahy jeho priamy nadriadený, veliteľ zboru, Markus. Nevýhodnému terénu v priestore Lučenca bolo podľa neho potrebné čeliť „vhodnou voľbou smeru a rozumným vymedzením úkolov, čo do času i priestoru“.⁶⁴ Hlavný štáb československej armády pri obrane južných hraníc počítal so silnými zálohami.

Prezentované predstavy dôstojníckeho zboru československej armády na Slovensku boli teda celkom jasné a v zásade zodpovedali predstavám, ktoré zdieľali i predstavitelia najvyššieho československého armádneho velenia. Zväzky, dislokované v pohraničných oblastiach, sa mali použiť na zastavenie možného nepriateľského útoku. Ich úlohou bolo nedovoliť nepriateľovi preniknúť do hĺbky československého územia a v stretových bojoch ho donútiť prejsť do obrany. Klúčovou úlohu pri stanovovaní koncepcie obrany Slovenska zohral predpoklad nepriateľa o voľbe hlavného a pomocného úderu na nitrianskom, zvolenskom a košickom smere. Námety, scenáre i samotný priebeh cvičení jasne naznačovali i samotnú predstavu velenia československej armády na Slovensku o možnom priebehu vojenských operácií v tomto priestore a poukazovali tak na hlavné vojenskostrategické a vojenskooperačné súvislosti obrannej koncepcie jeho ochrany.

Z interpretácie uvedených predstáv, teda podľa môjho názoru, možno vyvodit' niekoľko záverov. Zabezpečenie hraníc na Slovensku bolo v praktickej rovine nedostatočné. Pomerne veľká dĺžka hraníc na Slovensku, nesúvislý pevnostný systém v pohraničnom pásme, rovinatá konfigurácia terénu, hlavne v jeho južnej časti, a absencia hraničných prekážok, akými boli napr. súvislé toky väčších riek a súvislé pohoria, znemožňovali vedenie úspešnej, vopred pripravenej obrany. Ťažisko obrany oboch armádnych zborov preto nemohlo byť sústredené na hlavnom obrannom pásme a bojová zostava jednotlivých divízií a plukov v im určených pries-

⁶⁰VHA Trnava, VO 4, č. j. 75 887/taj. 1. oddel. 1947.

⁶¹VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 262/taj. 1. oddel. 1947.

⁶²VHA Trnava, VO 4, č. j. 75 887/taj. 1. oddel. 1947.

⁶³VHA Trnava, VO 4, č. j. 30 413/taj. 1. oddel. 1947.

⁶⁴VHA Trnava, VO 4, č. j. 78 061/taj. 1. oddel. 1947.

toroch nemohla byť, čo do hĺbky, dostatočná. Niekde to malo nevyhnutne za následok, že útvary bránili pridelené úseky v lineárnej zostave bez potrebnej zálohy v hĺbke obrany. To nepriaznivo vplývalo nielen na štruktúru, ale aj účinnosť obrany samotnej. Dôsledkom bolo neúmerné rozptýlenie síl a prostriedkov, ktoré obmedzovalo možnosť vytvorenia ich relatívnej prevahy na najviac ohrozených smeroch.

Pokiaľ ide o samotné reliéfne pokrytie jednotlivých hraničných úsekov, velenie československej armády na Slovensku za prijateľný hodnotilo iba terén na strednom a východnom Slovensku. Avšak iba v niektorých priestoroch mohli jednotky, využívajúc všetky dostupné výhody terénu, vhodnou obranou na mieste nepriateľa spomaľovať a vyčerpávať. Pri predpokladanej prevaha protivníka peším zväzkom tak v podstate pripadala úloha statická, zatiaľ čo kľúčový význam pripadal rýchlej divízii, ako jedinému zväzku schopného manévru.

Dôležitú úlohu pri určovaní koncepcie obrany Slovenska zohrávala jeho relatívne neveliká hĺbka, ktorá, hlavne na zvolenskom a košickom smere, nútila velenie armády plánovať operácie čo najbližšie k hraniciam. Spomínaná absencia hraničných prekážok a pevnostných zariadení v pohraničí i v zázemí však uľahčovala práve na južnej hranici každému agresorovi dostatočne manévrovať a bojové akcie preniesť do hĺbky slovenského územia. Generalita si tento nedostatok jasne uvedomovala a možnosť prípadného prekvapenia protivníkom čiastočne minimalizovala tým, že určila predpoklad jeho hlavného a pomocného úderu. Hlavnú zásluhu na tom mala samotná konfigurácia terénu, ktorá usmerňovala nepriateľský postup na vopred určených trasách. Výsledným dôsledkom bolo zníženie nebezpečenstva vážnych strát vo vlastných radoch a zvýšenie efektívnosti obrany, ktoré by ináč nevyhnutne viedli k rozptýleniu jednotiek pozdĺž celej obrannej čiary. Predovšetkým na týchto predpokladaných vpádových smeroch bolo podľa záverov viacerých cvičení nevyhnutné vybudovať opevnené priestory, avšak nie úplne v blízkosti hraníc, ale v dostatočnej hĺbke, hlavne v najviac odkrytých sektoroch pohraničného pásma v západnej a strednej časti Slovenska. Obkľúčené jednotky, či zoskupenia v nich, mohli v prípade potreby fungovať samostatne. Minimálne mohli mať dôležitú úlohu pri marení plynulého postupu protivníka, v najlepšom prípade zasa mohli nepriateľský vľom blokovat' a zaistiť východzie podmienky pre plánovanú protiofenzívu.

Z hľadiska spôsobov vedenia bojovej činnosti dôležité cvičenia sa realizovali v rokoch 1948, 1949 a 1950. Tematicky boli v súlade s predstavami o obrane štátu, ku ktorým sa velenie československej armády v predchádzajúcich dvoch rokoch postupne pripravovalo, a ktoré sa v konečnom dôsledku odrazili i v námetoch cvičení, precvičovaných jednotlivými vojenskými oblasťami. Modelové situácie vychádzali z predpokladu, že sa nepriateľ po zahájení vojnových operácií bude usilovať vytvoriť z československého územia nástupový priestor na útok na východ.⁶⁵

Z hľadiska spôsobu vedenia bojovej činnosti, pri súčasnej realizácii opatrení súvisiacich s obranou československých hraníc, sa špecifické cvičenie uskutočnilo roku 1948. Jeho predmetom a námetom bol útočný boj, s prielomom obrany nepriateľa, a vedenie tohto boja v hĺbke podľa najnovších zásad a skúseností z poslednej vojny na jednej strane (červenej) a vedenie obranného boja na strane druhej (modrej).⁶⁶ Červená strana, teda československá armáda, navrhovala útok zosilnenej pešej divízie na slabo vybudované obranné postavenie v smere hlavného náporu armády s prielomom nepriateľského obranného postavenia do celej hĺbky taktickej obrany. Úlohou modrej strany, t. j. nepriateľa, bolo viesť boj v obrannom postavení s predpokladom protiútku vyššej mechanizovanej jednotky.⁶⁷ Už samotná príprava, plánovanie a organizovanie prielomovej operácie naznačovali veľmi zaujímavý moment, a síce postupné stotožnenie sa československej brannej moci pri obrane hraníc svojej krajiny so zásadami ak-

⁶⁵Vojenské dějiny Československa od roku 1945 – 1955, V. díl, Praha, Naše vojsko 1989, s. 329.

⁶⁶VHA Trnava, VO 4, č. j. 216 326/taj. 1. oddel. 1948.

⁶⁷VHA Trnava, VO 4, šk. 7, č. j. 216 922/taj. 1. oddel. 1948.

tívnej, útočnej bojovej činnosti. Ako sa v relácii veliteľa vojenskej oblasti 4 uvádzalo, predmet cvičenia bol stanovený ako „útok pešej divízie v hornatom teréne s využitím úspechu a prechod do obrany“.

Cvičenia v podstate pozostávali z troch základných situácií, ktoré predstavovali tri základné bojové fázy: presun divízie do priestoru taktického použitia, vlastná útočná operácia s využitím úspechu, t. j. prenasledovanie a nakoniec prechod do obrany.⁶⁸ Účelom cvičenia bol predovšetkým výcvik vojska, obzvlášť súčinnosť všetkých druhov zbraní pri prielomovej operácii a tiež ukážka bojovej skutočnosti prielomu. Cvičenia mali zároveň preskúmať stupeň výcviku jednotiek, ich spoluprácu s rôznymi zbraňami, ich morálnu a fyzickú vyspelosť a na základe toho zistiť hodnotu a spôsobilosť nášho vojska. Veliteľ VO 4, gen. Širica, vyzdvihol ešte dva dôležité ciele cvičenia. Tým prvým bolo poukázať na spôsob vykonania prielomu podľa skúseností z poslednej vojny, najmä však podľa zásad a doktríny Červenej armády a porovnať ich s prevedením prielomu podľa starých zásad prvej svetovej vojny. Druhým, podstatne dôležitejším, cieľom bolo zvýrazniť, že i v obrane je možné a veľmi potrebné vnucovať nepriateľovi vlastnú vôľu, t. j. vytvárať také situácie, v ktorých je možné likvidovať a po čiastkách ničiť útočiacie sily nepriateľa – donútiť nepriateľa rozvinúť čo najväčšie ľudské a materiálne sily, a tým ich predčasne opotrebovať a získať čas pre prípravu protiúderu, ktorý mal donútiť nepriateľa zasadiť zálohy.⁶⁹ Pri analýze obrany Širica vyzdvihol predovšetkým jej tvrdosť, ktorú vojská mali podľa neho prejavovať tým, že „sa húževnate bránia na mieste a za nijakých okolností neopustia im prikázaný obranný úsek i keď sú prekročené útočiacim sledom, alebo im hrozí obklúčenie“.⁷⁰

V tejto súvislosti na potrebu dôsledného zaistenia pohraničného územia poukázal vo svojich poznatkoch z cvičení v pohraničí v roku 1949 i náčelník Hlavného štábu československej brannej moci, zborový generál Šimon Drgáč. „Stále jest nutno připomínat cíl ZPÚ (zabezpečenie pohraničného územia – pozn. A. M.), t. j. udržet s danými prostředky po určitou dobu svěřený úsek pohraničního území především proti útokům motomechanisovaných jednotek, výsádkům a záškodníkům a získat tak čas pro zasazení dalších jednotek.“ Podľa neho si splnenie tohto cieľa vyžadovalo jednak maximálnu veliteľskú pružnosť, iniciatívu, rozhodnosť a aktivitu, ako aj nezlomnú snahu zabrániť preniknutiu nepriateľa pohraničným územím. Avšak „bít se na místě neznamená zapustit se v určitém místě do terénu a zůstat tam děj se co děj, že je naprosto nutné, jakmile se naskytne k tomu příležitost, bít se útočně a bít nepřítel všemi prostředky“, ako zároveň zdôraznil.⁷¹

Predmetom zimného veliteľského cvičenia v roku 1950 bola „likvidácia nepriateľského výsadbku rýchlou vyššou jednotkou“. Námet bol volený zámerne tak, aby sa riešila izolácia a následná likvidácia nepriateľských jednotiek na osobitných smeroch. Samotná úvaha o takomto spôsobe boja svedčila, že s podobnou alternatívou nepriateľského pokusu o prenesenie bojového frontu do tyla nášho priestoru velenie československej armády počíta.⁷² Špecifikom cvičení bolo precvičovanie spolupráce vojska so ZNB a civilnými zložkami; ich účasť pri všetkých dovtedy absolvovaných cvičeniach neprichádzala do úvahy.⁷³ Skutočnosť odzrkadľovala úsilie československého armádneho velenia o zaangažovanie čo možno najväčšieho počtu zložiek štátu do obrany hraníc.

Veliteľské a veliteľsko-štábne cvičenia v prvých piatich povojnových rokoch podstatnou mierou prispeli k zefektívneniu operačnej a bojovej prípravy československej armády, ako aj sa-

⁶⁸VHA Trnava, VO 4, šk. 14, č. j. 45 773/taj. 1. oddel. 1949. alebo VÚA Praha, MNO-hl. št., sign. 85-2/4/taj. 1. oddel. 1948.

⁶⁹VHA Trnava, VO 4, č. j. 216 326/taj. 1. oddel. 1948.

⁷⁰Tamže.

⁷¹VHA Trnava, VO 4, šk. 18, č. j. 13 872/taj. 1. oddel. 1949.

⁷²VHA Trnava, VO 4, č. j. 10 135/taj. 1. oddel. 1949.

⁷³VHA Trnava, VO 4, č. j. 45 773/taj. 1. oddel. 1949.

motnému zdokonaleniu jej organizačnej a dislokačnej výstavby. Z hľadiska praktickej prípravy veliteľského zboru československej armády šlo predovšetkým o precvičenie skúseností z poslednej vojny a ich aplikáciu v nových podmienkach. Cvičenia (tak na mape, ako i v teréne) dali veliteľom a štábom všetkých stupňov jedinečnú možnosť tieto skúsenosti prehľbiť a vyskúšať si ich tak v teoretickej, ako aj praktickej rovine. Témy samotných cvičení boli v súlade s predstavami, ku ktorým sa velenie armády po vojne postupne prepracovávalo a naznačovali, s akými možnosťami ochrany a obrany štátnych hraníc južného Slovenska velenie československej armády na Slovensku ráta. Cvičenia v podstate preverili organizáciu a dislokáciu armády v konkrétnych podmienkach, ale aj jej pripravenosť z hľadiska úrovne operačného plánovania a osvojenia si najrôznejších spôsobov vedenia bojovej činnosti.

A. MASKALÍK: DIE ANSICHTEN DER FÜHRUNG DES MILITÄRGEBIETES 4 BETREFFS
DER MÖGLICHKEITEN MILITÄRISCHEN SCHUTZES UND VERTEIDIGUNG
DER SÜDLICHEN GRENZEN DER SLOWAKEI IN DEN JAHREN 1945 – 1950

Der Schutz und die Verteidigung der Staatsgrenze gehören zu den wichtigsten Prioritäten der Sicherheitspolitik jedes souveränen Staates. Als Bestandteil der Staatspolitik stellen die Sicherheits-, Militär-, Regime- und technischen Maßnahmen eine Gesamtheit dar, die die Unantastbarkeit der Staatsgrenzen und den Schutz seiner politischen, militärischen und ökonomischen Interessen gewährleisten. Die Art und Weise des Schutzes und der Verteidigung der Staatsgrenze widerspiegelt nicht nur die auslandspolitischen, militärpolitischen, innenpolitischen und sicherheitspolitischen Aspekte, Komponente und Zutritte, sondern auch militärfachliche Aspekte, die unmittelbar sowohl mit dem Schutz der Grenze, als auch mit den Möglichkeiten ihrer militärischen Sicherung und Schutzes allein zusammenhängen.

Die Tschechoslowakische Republik, deren Wehrmacht sich nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges mit einer ganzen Reihe von existierenden Problemen abfinden musste, war keine Ausnahme. Die Aufmerksamkeit der Armee, die durch konkrete Aufgaben wie Besetzung des Grenzgebietes, Hilfe bei der Aussiedelung der Bevölkerung ungarischer und deutscher Herkunft, Liquidation faschistischer Diversion oder Kampf gegen Bandera – Truppen, zu sehr gebunden war, musste sich außer anderem auch auf dringendere Fragen, vor allem auf die Frage ihrer Größe, Organisation und Dislokation und materieller Sicherung konzentrieren. Dabei kam in den Vordergrund auch die Frage der militärischen Aspekte der Grenzenverteidigung.

Im Hinblick auf die Absenz von zusammenfassenden und komplexen Operationsplänen der militärischen Sicherung der tschechoslowakischen Grenzen waren die einzige Informationsquelle zu den Möglichkeiten ihres Militärschutzes und ihrer Verteidigung in den Jahren 1945 – 1950 die Kommandoübungen. Genau diese wurden zum wichtigen Bestandteil der Vorbereitungen und Vervollkommnung der eigenen Organisation und Dislokation der tschechoslowakischen Armee. Ihre Entwürfe, Lösungen von verschiedenen geübten Situationen oder Entscheidungen und Auswertungen der Befehlshaber machten teilweise möglich, die Fragen betreffs Ansichten und Vorstellungen des Kommandos der tschechoslowakischen Armee auf diese Problematik zu beantworten.

Die Studie strebt an, die allgemeinen Vorstellungen des Militärkorps der tschechoslowakischen Armee in der Slowakei betreffs der Problematik der militärischen Sicherung und Verteidigung der Slowakei, besonders aber ihres südlichen Teiles, zu zeigen. Teilweise deutet sie nicht nur die Vorstellung des Kommandos über den eventuellen Verlauf der Militäroperationen in diesem Gebiet an, sondern verweist auch auf die militär-strategischen und Militäroperationszusammenhänge der Verteidigungskonzeption seines Schutzes in dem kritischen Zeitabschnitt von der Befreiung bis zum Jahre 1950.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

VOJENSKÝ ŽIVEL V SLOBODOMURÁRSKOM HNUTÍ NA ÚZEMÍ HABSBURSKEJ MONARCHIE

MARTIN JAVOR

JAVOR, M.: The Military Element in the Masonic Movement in the Territory of the Habsburg Monarchy. *Vojenská história*, 8, 3, 2004, pp 74 – 78, Bratislava.

In the published paper the author approaches the meaning of the term freemasonry. He deals with this topic concerning the Habsburg Monarchy in 18th century. He points out the fact that when following the membership base of Masonic lodges in this period senior representatives of these communities mostly came from officers' layers. The author compares the activity of Masonic lodges in the territory of Bohemia, Moravia and finally in the territory of Hungary and states that in the territory of Hungary the Masons were not so active than in neighbouring countries. However, their results were remarkable anyway. He approaches the particular activity of lodges oriented in presentations on national economic and political issues. He explains the very importance of lodges for towns.

Military History. Habsburg Monarchy. Masons. 18th Century.

Dejiny ľudstva sú stále plné prázdnych miest, ktoré ešte len čakajú na svoje spracovanie. Jednou z takýchto bielych stránok histórie ľudstva predstavuje slobodomurárske hnutie. Historici krajín strednej Európy sa tomuto fenoménu venovali len okrajovo, čo je spôsobené predovšetkým absenciou archívnych dokumentov alebo ich torzovitosťou. Svoju úlohu zohralo aj tabuizovanie hnutia komunistickou cenzúrou, a v neposlednom rade aj odmietanie hnutia cirkevnými inštitúciami.

Vyčerpávajúcu definíciu slobodomurárstva, ktorá by dokázala výstižne postihnúť všetky špecifiká a odlišnosti jeho foriem a pôsobení vtessať do niekoľkých slov, či viet, je veľmi náročné vytvoriť. Všeobecne sa dá povedať, že lóže boli pôvodne aristokraticko-meštianskymi, neskôr elitnými buržoáznymi, výrazne kozmopolitnými klubmi sociálne etického a humanitárneho charakteru, predstavujúce jednu z najrozšírejších tajných spolčovacích foriem v ľudských dejinách a slúžiacu hlavne na emancipáciu nepriviligovaných vrstiev spoločnosti.¹

Pri sledovaní členskej základne slobodomurárskych lóží, ležiacich na území habsburskej monarchie v 18. storočí, nás zaujal fakt, že vedúci predstavitelia týchto spolkov, väčšinou veľmajstri a majstri, pochádzali predovšetkým z vojenských dôstojníckych vrstiev. V príspevku sa pokúsime analyzovať tento vojenský živel v slobodomurárskom hnutí, poukázať na prepojenosť medzi lóžami a vojenskými posádkami v jednotlivých mestách monarchie.

O pôsobení slobodomurárov v 18. storočí v stredoeurópskom priestore existuje odborná literatúra, pochádzajúca predovšetkým ešte z 19. storočia; predstavovaním hnutia, jeho hlavnými myšlienkami a cieľmi, sa tu preto nebudeme zaoberať.

¹BERÁNEK, J.: *Tajemství lóží*. Praha 1994, s. 17.

Slobodomurárske hnutie sa s vojenstvom spájalo už v období svojej legendárnej minulosti. Oficiálne hnutie vzniklo v roku 1717 v Londýne, „slobodomurárski historici“ sa však pokúšali počiatky hnutia posunúť až do obdobia križiackych výprav. Slobodomurárstvo sa pokúsili historicky odvodiť od stredovekých rytierskych rádov, predovšetkým od rádu templárov.

Na územie habsburskej monarchie sa slobodomurárske hnutie dostalo pod ochranou francúzsko-bavorsko-saských armád, ktoré mali v roku 1741 podporiť bavorského kurfirsta Karola Alberta na český trón proti Márii Terézii v prebiehajúcej vojne o habsburské dedičstvo. Roku 1741 bola Praha obsadená francúzskym vojskom. Boli to pravdepodobne francúzski dôstojníci v Prahe, ktorí položili prvé základy slobodomurárskej organizácie. Na svoje schôdzy priberali niektorých šľachticov, sympatizujúcich s bavorským kurfirstom. Boli to spočiatku len voľné schôdzy, ktoré sa pravdepodobne prerušili, keď francúzske vojsko muselo opustiť Prahu. Medzi prvých členov hnutia v Prahe patrili tí predstavitelia aristokracie, ktorí sa rozhodli svoju kariéru spojiť s bavorskými aspiráciami. Patril medzi nich gróf Václav Paradis, ktorý sa ako hajtman Nového Mesta pražského zaslúžil v novembri 1741 o rýchlu kapituláciu mesta pred spojeneckými vojskami². Vzhľadom na nedostatok prameňov nemôžeme o začiatkoch tejto prvej pražskej lôže povedať nič bližšie, s výnimkou predpokladu, že po odchode cudzích armád sa táto spoločnosť ocitla na pokraji zániku. Jej príliš tesné spojenie s bývalým režimom a útek jej predstaviteľov z krajiny tomu nasvedčujú. Gróf Václav Paradis bol odsúdený na trest smrti, nakoniec svoj život skončil vo väzení vo Viedni. Pražskí slobodomurári museli činnosť obmedziť na minimum.

Impulzom na intenzívnejší slobodomurársky život v Prahe bol trvalejší pobyt vojenských posádok po skončení Sedemročnej vojny. V 60. rokoch sa v Prahe vytvorila veľkolôža, ktorá mala zastrešovať všetky lôže na území Čiech³. Vedúci predstavitelia tejto lôže boli povolaním vojaci. Svedčí o tom list pražských slobodomurárov, ktorým obhajujú svoje vojenské povolanie pred veľkokapitulou v Jene: „...odobrite prosíme situáciu, keď traja 45 až 50-roční štábni a vrchní vojaci, ktorí všetky v boji získané vyznamenania venovali práci pre pravé slobodomurárstvo, požadujú vašu dôveru. Nepozastavujte sa nad tým, že zastávame vojenské posty, nie sme nič viac ako občania sveta a dožadujeme sa byť vašimi bratmi.“⁴ V tomto období však pražskí slobodomurári nutne potrebovali uznanie nejakej slobodomurárskej veľmoci, čím sa dá vysvetliť tón listu.

Vojaci mali veľké zastúpenie aj medzi pražskými rozenkruciánmi. Z 37 členov ich bola podľa L. Abafiho väčšina.⁵ Toto zoskupenie sa v Prahe predstavilo v roku 1764 rozsiahlym podvodom, spojeným s vyberaním poplatkov od členov s prísľubom odovzdania tajomstva výroby zlata. Členovia spolku, podporučík Jozef z Gabali, poľný vojenský komisár Rozvažil a vrchný vojenský komisár Ján Michal Billard z Hauen začiatkom roku 1764 tento podvrh oznámili úradom a príslušníci rozenkruciánskeho spolku skončili vo väzení.⁶ Odpoveďou panovníčky Márie Terézie na tieto udalosti bol dvorný dekrét z 8. októbra 1766, ktorý každého úradníka, člena bratstva slobodomurárov, prehlásil za zbaveného úradu.

Pražskí slobodomurári svoju činnosť naplno rozvinuli v 70. a 80. rokoch 18. storočia. Jednou z ich najdôležitejších činností bola správa slobodomurárskeho sirotinca sv. Jána Krstiteľa, v ktorom sa starali predovšetkým o deti zosnulých členov rádu. O chod tohto ústavu sa starali aj dôstojníci pražskej posádky (major Enders, hajtman Alexander Seckendorf a nadporučík Teschner), ktorí dokonca v roku 1777 navrhovali založiť pri ústave knižnicu, ktorá podľa nich užitočne vyplní voľný čas chovancom čítaním duchovných, alebo svetových dejín, štúdiom

²VOLF, J.: Kdy byla založena v Čechách první zednářská lóže? In: Český časopis historický, 1933, s. 120-123.

³Viac pozri Magyar Országos Levéltár, (ďalej MOL) Budapešť, P 1134, 4. cs., Bd. 68, fol. 6-16.

⁴MOL Budapest, P 1134, 4. cs. Bd. 68, fol. 15, Prachtov koncept, 17. marca 1764.

⁵ABAFI, L.: Geschichte der freimaurer in Österreich – Ungarn I.. Budapest 1890, s. 189.

⁶VOLF, J.: Domnělý pokus svobodných zednářů o vzpuru v Praze 16. V. r. 1766. In: Časopis Národního muzea, 94, 1935, s. 91.

kresťanskej, alebo všeobecnej mravouky, štúdiom prírodovedy, alebo hospodárstva. Za týmto účelom mali priatelia detí venovať ústavu všetky nepotrebné knihy. Sirotám daroval knihy aj poľný zbrojmajster gróf František Kinský⁷.

Sociálnu štruktúru členov lôže môžeme sledovať až z dochovaných listín z obdobia rokov 1790 – 1793. Pražská lóža „Pravda a Jednota u troch korunovaných stĺpov“ v roku 1790 mala 104 členov, z ktorých 25 bolo dôstojníkov, avšak väčšina z nich v Prahe nebývala. Postupne sa vojenský ráz lóží, ktorý bol pre nich charakteristický v ich začiatkoch, menil skôr v ráz meštiansky, v lóžach stúpala počet lekárov, obchodníkov, advokátov a pod.

Vojenski dôstojníci mali veľký podiel na založení jedinej mimopražskej slobodomurárskej lôže „Sincerité“ v meste Klatovy. Založil ju veliteľ saskej armády, generál Fridrich August gróf Rutowsky, ktorý bol zároveň veľmajstrom saských lóží a počas svojich vojenských misií založil niekoľko lóží v Drážďanoch a Lipsku. Lóža „Sincerité“ niekoľkokrát zmenila svoje pôsobisko, stretávame sa s ňou v Plzni, Lokti a nakoniec v meste Klatovy. Väčšinu členov lôže tvorili dôstojníci, lóža bola takmer úplne vojenská⁸. Časté sťahovanie vojenských plukov so sebou prinášalo aj časté sťahovanie sa celej lôže.

Rozvoj lôže podnietil pražskú prefektúru k tomu, aby tento rozvoj podporila rozšírením pôsobnosti lôže aj na plzenský kraj a v ňom ležiace pluky Wallis, Coburg, Wolfenbüttel a Thürheim, v čoho dôsledku boli do lôže prijatí vojenski hodnostári týchto plukov⁹. Takto konštituovanú vojenskú lóžu pražská prefektúra často chválila. Veľmajster prefektúry gróf Kinigl pri svojej návšteve r. 1777 nešetril chválou na adresu lôže. Poznamenal, že je s lóžou spokojný, že má vo vzornom poriadku vedenie prác, medzi členmi vládne priateľstvo, svornosť, láska a všeobecná slobodomurárska horlivosť, ktorá si zasluhuje uznanie¹⁰. Členovia navrhli, aby sa z prostriedkov lôže kúpilo za 1 000 zlatých krmivo pre kone, a aby lóža garantovala dodávky krmiva pre jazdeckvo, s čím však nesúhlasila pražská prefektúra, podľa ktorej podobné špekulácie nie sú zlučiteľné s povahou slobodomurárstva¹¹.

Ďalší rozvoj lôže brzdila okolnosť, že jej majster a niekoľko obzvlášť aktívnych členov nemohli ako vojaci bývať neustále v meste Klatovy. Tak boli napríklad v auguste 1777 členovia Beloutte, Sylva-Taroucca, Riedler a Fischer na cvičení v Lukaviciach¹², kde však pokračovali v slobodomurárskej činnosti.

Aj keď počet členov lôže rástol, lóža sa potýkala s veľkými finančnými problémami, ktoré mali svoj pôvod predovšetkým v organizovaní honosných a bezplatných recepcií. Členovia neplatili recepcné poplatky a väčšina z nich ani ročné príspevky. Provinciaálna lóža v Prahe čoraz dôraznejšie žiadala o platenie týchto príspevkov. Lóža utrpela citlivú stratu aj preložením dragúnskeho koburského pluku v roku 1778 do Těšína.¹³ Náhlým odchodom pluku sa lóža dostala do problémov, pretože týmto odchodom stratila veľkú časť svojich členov, z ktorých väčšina jej dlžila ročné príspevky. Bolo síce dohodnuté, že sa v Těšíne založí pobočka klatovskej lôže, ale nevieme, či k tomu došlo, a ak k tomu došlo, či bola nová lóža podriadená pražskej lóži; čo by klatovskej lóži finančne nepomohlo. Prenesenie pluku do Těšína malo za následok aj zvýšenie náklad proti slobodomurárom v meste Klatovy. Skupina obyvateľov vraj mala v úmysle vystopovať dom, v ktorom sa slobodomurári stretávajú, avšak sa obávali ochrany lôže

⁷CORNOVA, I.: O výchově sirotků zednářských. Praha 1923, s. 27.

⁸Medzi členov lôže v roku 1776 patrili: c. k. komorník a vidiecky kavalier Karol Hildbrand, vidiecky kavalier Norbert Harnach, poručík koburských dragúnov, neskôr podplukovník Viliam Fischer z Ehrenbachu, generál Karol z Beloutte a rotmajster koburských dragúnov František gróf Sylva – Taroucca. In: VOLF, J.: Zednáři na Klatovsku. Klatovy 1938, s. 18–29.

⁹MOL Budapešť, P 1134, 3. cs., Bd. 35, fol. 60.

¹⁰Tamže, Bd. 35, fol. 10.

¹¹Tamže, Bd. 28, fol. 24.

¹²ABAFI, L.: Geschichte der freimaurer in Österreich – Ungarn II. Budapešť 1891, s. 114.

¹³VOLF, J.: Zednáři na Klatovsku. Klatovy 1938, s. 41.

ostatnými vojenskými plukmi. Lóža až do návratu pluku z Těšína pozastavila svoju činnosť. Väčšina členov prestúpila do pražských slobodomurárskych lóží.

Činnosť obnovila až v roku 1783, keď sa koburský pluk vrátil do Klatov. O niekoľko týždňov však musela lóža opäť svoju činnosť prerušiť, pretože koburskí dragúni, ktorých dôstojníci boli hlavným jadrom a elitou lóže, boli preložený do Holandska spolu s majstrom lóže K. Beloutte. Šlo síce len o 8 členov, ale lóžu to úplne ochromilo. Nedošlo ani k obsadeniu majstrovskej funkcie, pretože medzitým vstúpil do platnosti patent Jozefa II., obmedzujúci počet lóží v jednotlivých krajinách monarchie. Členovia klatovskej lóže „Sincerité“ boli prijatí do pražských slobodomurárskych lóží¹⁴.

Lóža „Sincerité“ je príkladom vojenskej lóže pôsobiacej v strednej Európe v 18. storočí. Podľa posledného členského zoznamu z roku 1784, teda tesne pred jej zánikom, pôsobilo v lóži 13 dôstojníkov, 6 krajských úradníkov, 4 veľkostatkári, 1 duchovný, 1 mestský úradník, 1 kucep a 4 rádoví vojaci.

Lóžou s aristokratickým a vojenským charakterom bola aj lóža „U vychádzajúceho slnka“ v Brne. Založili ju v roku 1782 a jej členovia videli v slobodomurárstve módnou a spoločenskú vznešenú bratstvo, od ktorého očakávali predovšetkým zasvätenie do tajomstiev alchymistického hľadania zlata a do záhad kabbaly.¹⁵ Vojenský a aristokratický charakter lóže dobre vidieť z jej sociálnej štruktúry. V roku 1785 bolo takmer 60 % členov lóže vo vojenských službách.¹⁶ Náplňou slobodomurárskej práce boli, pravdepodobne nielen v Brne, prednášky jej členov. Zasadnutia lóže boli vo vtedajšom Brne slávne, zvlášť oceňované boli večere a hostiny. Členovia lóže tu nachádzali príjemné ovzdušie, útočisko pred materiálным svetom. Zhromaždenie lóže plnilo predovšetkým funkciu salónu, prichádzali sem zaujímavé osobnosti, hovorilo sa o literatúre a umení.

Vojenských dôstojníkov alebo úradníkov nachádzame aj v zoznamoch členov lóží pôsobiacych na území Uhorska. Slobodomurárske hnutie do Uhorska preniklo už v 60. rokoch 18. storočia, jeho všestranný rozvoj zabezpečilo až vytvorenie samostatnej uhorskej slobodomurárskej organizácie, ktorú vytvoril chorvátsky vojenský dôstojník Ivan Draškovič v roku 1775. Slobodomurári v Uhorsku neboli takí aktívni, ako v Čechách alebo na Morave, avšak výsledky ich činnosti sú pozoruhodné. Členmi lóží boli predovšetkým maďarskí príslušníci majetných vrstiev, župani jednotlivých komitátov, dôležití úradníci miestodržiteľskej rady a distriktov, vytvorených Jozefom II.. Činnosť lóží spočívala predovšetkým v prednáškach o národohospodárskych a politických otázkach. Jednotlivým bratom sa určovali úlohy, ktoré mali preskúmať a s výsledkami oboznamovať ostatných členov. Témy boli navrhnuté pre duchovných, armádu, úradníkov a právnikov. Išlo napríklad o témy: Je potrebné zvýšiť počet obyvateľov v Uhorsku? Na čom sa zakladá láska k vlasti? Ako sa dá spojiť láska k vlasti s láskou k celému ľudstvu?¹⁷

V lóžach zastávali vojenský úradníci väčšinou popredné miesta. Medzi popredných členov lóže v Budíne patrili napríklad kapitán Jeszenovský, generál Samuel Draskóczy, major Pavol Davidovics, kapitáni Faletti, Batzenheim, Pausenvein, Szentiványi a nadporučík Ferdinand Persz.¹⁸

V Banskej Bystrici v 80. rokoch 18. storočia pôsobila lóža „Koronovačná nádej“, ktorej hlavným majstrom bol plukovník na dôchodku Ladislav Radvanský a jeho zástupcom bol hlavný vojenský veliteľ Jozef Kollmann.¹⁹

¹⁴Tamže, s. 43.

¹⁵KÜHNDEL, J.: Začátky zednářství na Moravě. Olomouc 1938, s. 5.

¹⁶Medzi najvýznamnejších vojenských členov patrili generál, komtur rádu nemeckých rytierov a neskôr majiteľ pešieho pluku František Václav Kaunitz-Rittberg.

¹⁷HHStA, Viedeň, Vertrauliche akten 67, fol. 147-150.

¹⁸ABAFI, L.: Szabadkőművéség története Magyarországon. Budapest 1900, reprint 1993, s. 102.

¹⁹Tamže, s. 41.

Zo zachovaného zoznamu bratislavskej lóže „Ku bezpečnosti“ z roku 1785 vyplýva, že aj v tomto meste mali vojenski dôstojníci zastúpenie v slobodomurárskej lóži. Majstrom lóže bol nadporučík František Ebler von Hauslab, dozorcóm bol poručík Josef Kallermann, ceremoniárom bol kapitán Karol von Fleischer, medzi členov patrilo ešte nadporučík František von Jägermann²⁰. Zo 42 členov lóže malo vojenské povolanie 11 osôb.

Vojenski dôstojníci tvorili dôležitú časť členskej základne slobodomurárskych lóží v 18. storočí na území habsburskej monarchie. Jednotlivé lóže boli často závislé na vojenských plukoch, ktoré boli v meste prítomné. Akonáhle sa pluk z mesta odsťahoval, znamenalo to, ako v prípade Klatov, zánik lóže. Vojenski dôstojníci mali veľkú zásluhu na šírení slobodomurárskeho hnutia v jednotlivých krajinách monarchie. Pri častom sťahovaní vojenských plukov prinášali so sebou slobodomurárske hnutie do nových miest monarchie.

Veľmi málo informácií máme o činnosti slobodomurárskych lóží. Pravdepodobne išlo predovšetkým o prednáškovú činnosť pre svojich členov, organizovanie filantropickej a humanitárnej činnosti a podporu svojich členov.

²⁰HHStA, Viedeň, Vertrauliche akten 72, Konvolut „Ungarn“, fol. 24.

VOJENSKÁ ZRÁŽKA PRI JESENSKOM 5. OKTÓBRA 1938

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, P.: The Military Conflict at Jesenské on 5th October 1938. *Vojenská história*, 8, 3, 2004, pp 79 – 90, Bratislava.

Based on studying archive materials and the contemporary press the author approached the armed border conflict that took place in the area to the south of the Slovak town Rimavská Sobota, shortly after acceptance of conditions of the well-known Munich Dictate by the Czechoslovak President and Government. The author states that on 5th October 1938 in the mentioned area there was an aggressive act of the Hungarian defence power in the Czechoslovak territory. Describing the mentioned conflict the author combined the thematic aspect of several mutually overlapping chapters and chronology of military, social and political events in Slovakia from September to December 1938. He approaches the role of Czechoslovak permanent reinforcements and special technical equipment on roads played when stopping one of penetrating Hungarian units on 5th October 1938 in Orávka. *Military History. Slovakia. Military Border Conflict with Hungary. October 1938.*

Mníchovská dohoda štyroch veľmocí zo dňa 29. septembra roku 1938 nespokojila dlhodobé maďarské ambície získať teritoriálne ústupky od Československej republiky. V dodatku tejto zmluvy bola pripojená iba pasáž o potrebe riešiť problém maďarskej menšiny v ČSR cestou vzájomných rokovaní medzi oboma zainteresovanými štátmi. Ak by sa v priebehu troch mesiacov nepodarilo dosiahnuť vzájomnú dohodu, potom by v tejto kauze opäť rozhodli štyri signatárske mocnosti (Nemecko, Taliansko, Francúzsko a Veľká Británia).

Horthyovské Maďarsko preto v týchto intenciách ešte zintenzívnilo tlak na Československú republiku s cieľom prinútiť jej vládu rokovať o sporných otázkach. Už 1. októbra roku 1938 dostala československá vláda v Prahe maďarskú nótu, ktorá požadovala čo najskôr začať rokovania o maďarskej menšine a o poskytnutí práva na sebaurčenie ďalším národnostiam v republike. V nasledujúcich dňoch prišli do Prahy ďalšie „netreplivé“ maďarské nóty s podobným obsahom.

Hoci v československo-maďarskom pohraničí vládol do konca septembra uvedeného roku relatívny pokoj (čo sa nedalo porovnávať s vojenskou situáciou na hraniciach s nacistickým Nemeckom – pozn. P. Ch.), od začiatku nasledujúceho mesiaca sa eskalácia napätia naplno prejavila i v tomto priestore. Aj ťažisko obrany Česko-Slovenska sa prijatím mníchovského diktátu presunulo od západu na východ – na Slovensko a Podkarpatskú Rus.

V súvislosti s maďarskou zahraničnou politikou voči Československu v období po Mníchovskej dohode je namieste informatívne zhodnotiť dispozície a pripravenosť maďarskej brannej moci na prípadný konflikt s Československou republikou. Zatiaľ čo v roku 1935 mala maďarská kráľovská armáda približne 35 000 príslušníkov, v roku 1938 jej početný stav predstavoval už viac než 148 000 vojakov.¹ Uvedený nárast najzreteľnejšie ilustruje tajné intenzívne akumulovanie sily maďarskej brannej moci. Oficiálne bol totiž Maďarsku povolený neobmedzený rozvoj armády až v auguste roku 1938 dohodou na konferencii malodohodových štátov v juhoslovanskom meste Bled.

¹O tomto kvantitatívnom vzraste maďarskej brannej moci a o ďalších plánoch na jej výstavbu pozri: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetiének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938 – 1945). Budapest 1961, s. 9-12.

Pretože vlastná produkcia zbrojného priemyslu nebola z rôznych príčin dostačujúca, muselo Maďarsko v súvislosti so svojimi územnými aspiráciami urýchlene nakúpiť predovšetkým ťažkú výzbroj v Nemecku, Taliansku, Švédsku a v iných štátoch. Obdobne bol v cudzine organizovaný taktický výcvik vybraných skupín vojakov – špecialistov (napríklad letcov v Taliansku – pozn. P. Ch.).

Napriek uvedeným skutočnostiam bol stupeň mechanizácie maďarskej kráľovskej armády na konci tridsiatych rokov 20. storočia stále nízky. Dňa 1. októbra 1938 síce vstúpil do platnosti plán kvantitatívneho a kvalitatívneho rozvoja maďarskej armády s krycím názvom „Huba“² (meno legendárneho staromaďarského kniežaťa – pozn. P. Ch.), no jeho výsledky sa mohli konkrétnejšie prejavíť až v neskoršom období.

I toto boli konkrétne dôvody, prečo maďarské vojenské velenie nemohlo počítať s úspechom v prípade útoku proti Československu bez koordinácie s inou armádou. Vedomie vlastnej vojenskej nepripravenosti vplývalo na rozhodnutie maďarského vojenského velenia zvoliť vo veci tlaku na ČSR špecifický postup. Došlo k zvýšenej pohotovosti, dopĺňovaniu a presunom útvarov maďarskej kráľovskej armády do blízkosti česko-slovenských hraníc, čo malo predovšetkým charakter zastrašovania. V októbri roku 1938 boli do diverzných akcií (hlavne na území Podkarpatskej Rusi – pozn. P. Ch.) nasadené polovojenské jednotky „Rongyosgárda“.³ Zintenzívnila sa takisto činnosť maďarského kráľovského letectva nad územím republiky, ako aj organizácií bývalých frontových vojakov (frontharcosok) a došlo aj k úspešnému zapojeniu maďarskej menšiny a jej organizácií (skautov, hasičov, pracovníkov školstva atď.) na Slovensku.

Popri akciách polovojenských jednotiek „Rongyosgárda“ sa v októbri 1938 uskutočnili aj viaceré provokatívne a diverzné prieniky československej hranice na Slovensku, ktorých sa vo väčšej miere zúčastnili príslušníci regulárnej maďarskej armády. Jeden z prvých takýchto prienikov sa uskutočnil dňa 5. októbra roku 1938 na viacerých miestach juhovýchodne od vtedajšieho mestečka Jesenské⁴, ktoré bolo okresným mestom, pravdepodobne s cieľom dezintegrovat' čs. štátnu moc na území obývanom maďarskou menšinou. Ešte v tento deň, a počas niekoľkých hodín dňa nasledujúceho, však boli prenikajúce jednotky, podporované miestnym maďarským obyvateľstvom po boji s príslušníkmi československej armády, jednotkami Stráže obrany štátu (SOŠ) a skupinou ozbrojených poľnohospodárskych kolonistov (v Orávke), donútené so stratami ustúpiť za hranice.

²Bližšie o pláne „Huba“ pozri: Magyarország a második világháborúban-Lexikon A – Zs. Budapest 1996, s. 179-180.

³„Rongyosgárda“ (dobovo „Rongyos Gárda“), maďarské diverzné a teroristické jednotky sformované proti Československej republike v apríli roku 1938, známe aj pod hromadným substantívom szabadcsapatok. Vo vývine ich organizačnej štruktúry sú evidentné dve etapy. Prvá od apríla do septembra roku 1938, keď bolo vytvorených 19 streleckých práporov v sile približne 9 000 mužov. V septembri 1938 sa tieto prápory presunuli na slovensko-maďarské hranice. Táto etapa sa úzko spája s menami bývalého ministra vnútra, záložného dôstojníka Miklósa Kozmu a dôstojníka generálneho štábu Sándora Homloka. Druhá etapa je vymedzená októbrom 1938 a marcom 1939, keď bolo 8 práporov presunutých k hraniciam Podkarpatskej Rusi (zvyšok bol odzbrojený), odkiaľ boli nasadzované do diverzných akcií na území Československej republiky. Symbolom tejto etapy pôsobenia jednotiek „Rongyosgárda“ je osobnosť Ivána Héjjasa. V bojoch s príslušníkmi čs. brannej moci bolo zabitých približne 50 diverzantov a 380 zajatých príslušníkov jednotiek „Rongyosgárda“, po krátkodobom väznení na Podkarpatskej Rusi, bolo deportovaných do väznice v Ilave, odkiaľ ich prepustili začiatkom januára 1939. V menších diverzných akciách na Podkarpatskej Rusi tieto jednotky pokračovali až do rozpadu Česko-Slovenska. (Bližšie pozri: MESTER, K.: A felvidéki szabadcsapatok története. Budapest b. r.; A Rongyos Gárda harcai. Budapest b. r.; Adalékok, ref 1, s. 24-28.; Magyarország, ref 2, s. 378; ORMOS, M.: A politikai meghasonlás esete – Kozma Miklós (1884 – 1941). In: História, roč. 23, 2001, č. 1, s. 17-21).

⁴V celom texte uvádzame súčasné názvy všetkých obcí, ktoré určitým spôsobom súvisia s opisovaným konfliktom. Teda: Jesenské (dobovo slovensky Feledince, maďarsky Feled), Orávka (Slávikovo), Janice (Jéne), Vlkyňa (Velkyňa, Velkenye), Rimavská Seč (Rimaszécs), Chrámeč (Harmac), Šimonovce (Simonyi), Drňa (Darňa, Darnya), Širkovce (Serke), Lenartovce (Linhartovce, Lénártfala), Martinová (Mártonfala), Hodejov (Várgede), Hangony (na území Maďarska, dobovo Felsőhangony) atď.

Naším zámerom, vzhľadom na horeuvedené súvislosti, bolo „uchopiť“ priebeh tejto väčšej pohraničnej zrážky cez nasledujúce momenty:

- širší priestor a čas incidentu v súradniciach vtedajšej vojensko-politickej situácie s dôrazom na okresy Jesenské a Rimavská Sobota;
- dispozície oboch protivníkov;
- význam česko-slovenských opevnení v sledovanom priestore;
- zástoj slovenského a maďarského obyvateľstva v incidente.

Hoci sa o tejto zrážke zmiňujú viacerí slovenskí, českí i maďarskí autori, väčšinou ide o príspevky, ktoré jeho priebeh podávajú cez prizmu nadradenej tematiky, ktorú autor uprednostnil.⁵ Vo Vojenskom historickom archíve v Prahe sú archivované viaceré dokumenty týkajúce sa tohto incidentu.⁶

Keďže bezpochyby išlo o útočný akt maďarskej brannej moci na výsostnom čs. území je jeho reflexia v dobových maďarských archívnych prameňoch i vtedajšej maďarskej vojenskej publicistike pomerne nízka (napríklad aj v porovnaní so známym pohraničným incidentom pri Mukačeve 6. januára 1939 – pozn. P. Ch.).

Pri deskripcii zrážky sme sa teda pokúsili skombinovať tematické hľadisko niekoľkých navzájom súvisiacich kapitol a chronológie vojenských a spoločensko-politických udalostí septembra až decembra 1938 v priestore vtedajších okresov Jesenské a Rimavská Sobota.

STRUČNÝ NÁČRT UDALOSTÍ VOJENSKÉHO A SPOLOČENSKO-POLITICKÉHO CHARAKTERU V OKRESOCH JESENSKÉ A RIMAVSKÁ SOBOTA (SEPTEMBER – DECEMBER 1938)

V súvislosti s vojenským ohrozením Československej republiky nacistickým Nemeckom, ako aj jeho nebezpečným teritoriálnym vzrastom po anšluse Rakúska v marci 1938, a taktiež už uvedeným postojom Maďarska i jeho „spojenca“ Poľska, čs. vojenské velenie bolo nútené vykonať konkrétne kroky na efektívnu obranu republiky. V rámci nej aj priestoru vtedajších okresov Jesenské a Rimavská Sobota.

23. septembra 1938 v rozhlase vo večerných hodinách vyhlásili všeobecnú mobilizáciu čs. brannej moci, s tým, že jej prvým dňom bude 25. september.⁷

Úloha brániť Slovensko a Podkarpatskú Rus proti prípadnému vojenskému útoku maďarskej kráľovskej armády pripadla jednotkám konštituovanej 3. čs. armády (krycí názov „Štefánik“), ktorá po zmobilizovaní vznikla z útvarov v priamej podradenosti Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave. Veliteľským stanoviskom 3. armády sa stala Kremnica.

⁵Napríklad: ANDROVIČ, Š.: Pred búrkou. In: Plastic Kits Revue, roč. 2, 1992, č. 5, s. 3; Tenže: Pred búrkou, 2. časť. In: Plastic Kits Revue, roč. 2, 1992, č. 6, s. 2; Krvácajúca hranica – Dokumenty o utpení Slovákov v Maďarsku, 2. vydanie. Prievidza 1994, s. 234-236; FRANCEV, V. – KLIMENT, K. CH.: Škoda LT vz. 35. Praha 1995, s. 16; BORÁK, M.: Boje československé armády na Slovensku a Podkarpatské Rusi (ríjen 1938 – březen 1939). In: Sborník Vojenské akademie v Brně 2. Brno : VA, 1999, s. 124; Tenže: Obrana Podkarpatské Rusi (říjen 1938 – březen 1939). In: Česko-slovenská historická ročenka. Brno : Česko-slovenská / Slovensko-česká komise historiků, 1997, s. 168; HOLUB, O.: Stůj! Finanční stráž! Praha 1987, s. 140-142; POHORSKÝ, V.: O hranice se nejedná, o hranice se stíhají. In: Hraničáři pod Luží '38 – Horní Světlá 22. září 1938. Sborník příspěvků. Dvůr Králové nad Labem 2003, s. 88; Ludovikás Levente, 7, 1939, s. 6; ZAJDÓ, L.: Serke. In: Mit élt át a Felvidék. b. m, b. r., s. 643-645.

⁶Napr.: Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (ďalej VÚA-VHA Praha), f. HŠ – 3. operační oddělení 1938, šk. 23, inv. č. 5347. (Za sprostredkovanie týchto archívnych prameňov úprimne vďačíme českému vojenskému historikovi PhDr. Pavlovi Šrámkovi.)

⁷HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska, IV. zväzok, 1914 – 1939. Bratislava 1996, s. 220.

Mobilizácia čs. armády prebehla v Rimavskej Sobotě vcelku pokojne. Redaktor slovenského týždenníka *Gemer – Malohont* ju na stránkach týchto novín charakterizoval nasledovne: „Obraz Rim. Soboty 24. sept. bol naozaj ako v deň mobilizácie. Záložníci prichádzali, iní odchádzali. Budovy gymnázia, meštianky a ľudovej školy boli zaujaté vojskom a bleskurýchle premenené k ubytovaniu vojska... Mobilizácia prešla úplne hladko aj v iných mestách a mestech nášho kraja. Maďarskí záložníci mesta a okolia nastupovali tiež v povedomí odvodnenej obrany vlasti proti Hitlerovi.“⁸

Po pokorujúcom rezultáte diktátu Mnichovskej dohody zostávali čs. jednotky 3. armády naďalej na svojich mobilizačných postaveniach v očakávaní plnenia predpokladaných zverených bojových úloh, a to i v okresoch Jesenské a Rimavská Sobotá.

V priebehu celého októbra 1938 sa v nami sledovanom priestore zintenzívnilo napätie. Okrem najkoncentrovanejšieho maďarského úderu z 5. októbra tohto roku (po ktorom sa situácia na krátky čas ale upokojila), sa vyskytli napríklad provokatívne prelety maďarských lietadiel, ktoré mali charakter špionáže a morálnej podpory maďarskej menšiny.⁹

Šírila sa rôznorodá politická propaganda. V maďarských letákoch sa okrem iného sľubovala zmena hospodárskej situácie k lepšiemu: „...Maďarské vlaky, potravou naplnené čakajú na odchod! Skončí sa vaše hladovanie!“ – môžeme si prečítať v jednom z nich.¹⁰ V inom československom letáku sa zas opačne na adresu maďarských snáh konštatovalo: „...Občania! Vojaci! Ešte stále ide o dojednanie a zaistenie našej južnej hranice. Maďarské požiadavky sa stupňujú so dňa na deň. Maďari by radi celé Slovensko! Preto čakajú len na chvíľočku nášho oslabenia, aby sem vpadli... Vytrvajte a bráňte svoju dedovizeň...“¹¹

Po získaní autonómie Slovenska sa k týmto iniciatívam pridala aj ľudácka propaganda.

Koncom októbra roku 1938 sa už naplno prejavili účinky maďarskej propagandy i úspešného zapojenia maďarskej menšiny v tomto regióne proti Československu. Neprekvapuje preto, že 27. októbra roku 1938 sa napríklad v československom vojenskom hlásení už objavuje: „...V Rim. Sobotě se maď. občané okázale připravují na uvítání maďarského vojska. Propaganda proti ČSR prokračuje ve zvětšeném měřítku...“¹²

Na základe Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 boli južné pohraničné územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi odstúpené Maďarsku, čo sa týkalo celého okresu Jesenské a južnej časti rimavskosobotského okresu, vrátane samotného mesta Rimavská Sobotá.

4. novembra 1938 vydal regent Miklós Horthy prvý armádny rozkaz a nasledujúceho dňa sa začalo s vojenským obsadzovaním odstúpeného územia. Vojenské ovládnutie území v blízkosti rieky Ipeľ bolo úlohou útvarov I. zboru maďarskej kráľovskej armády, v čele ktorého stál gen. Vilmos Nagy.

Jesenské sa stalo cieľom postupu jednotiek maďarskej kráľovskej armády združených v kolóne Jesenské (feleďi oszlop). Rimavskú Sobotu mala obsadiť rimavskosobotská kolóna (rimaszombati oszlop), pričom do mesta nakoniec vtiahol aj 4. cyklistický prápor, ktorému mimochodom podliehala aj 1. rota tančíkov.¹³ Samotné mesto Rimavská Sobotá bolo maďarskou armádou obsadené dňa 10. novembra 1938 za veľkých ovácií zhromaždeného maďarského obyvateľstva.

Odstúpené územia južného Slovenska a juhu Podkarpatskej Rusi boli v decembri 1938 oficiálne zaradené do organizačného doplnovacieho systému maďarskej kráľovskej armády.

⁸Gemer – Malohont, roč. 20, 1938, č. 39, s. 2.

⁹Bližšie o aktivitách maďarského letectva všeobecne pozri: ANDROVIČ, Š.: Pred búrkou. In: Plastic Kits Revue, roč. 2, 1992, č. 5, s. 2-5; Tenže: Pred búrkou, 2. časť. In: Plastic Kits Revue, roč. 2, 1992, č. 6, s. 2-5.

¹⁰Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobotě, drobná tlač (leták), f. História, sign. H 6828.

¹¹Tamže, sign. H 6830.

¹²VÚA-VHA Praha, Přehled zpráv čís. 43 ze dne 27. X. do 12.00, f. Štefánek.

¹³Bližšie pozri: Adalékok, ref 1, s. 20.

dy.¹⁴ Zároveň v tomto období bola vojenská správa uvedeného priestoru odovzdaná správe civilnej.

ČESKOSLOVENSKÉ STÁLE OPEVNENIA A ZVLÁŠTNE TECHNICKÉ ZARIADENIA NA VOZOVKÁCH¹⁵ A CESTÁCH V OKRESE JESENSKÉ

Významnú úlohu pri zastavení jednej z prenikajúcich maďarských jednotiek 5. októbra 1938 (na Orávke) zohrali okrem spomínaných poľnohospodárskych kolonistov aj objekty stáleho ľahkého čs. opevnenia vzor 37, prezývané „ropíky“ (nazvané podľa Rady opevňovacích prác – ROP – pozn. P. Ch.). Úlohou spomínaných ľahkých, ale i ťažkých objektov stáleho opevnenia, budovaného pozdĺž takmer celého československého pohraničia od druhej polovice tridsiatych rokov, bolo zastaviť alebo spomaliť postup prípadného agresora do vnútrozemia republiky.¹⁶

Línia týchto objektov sa v priestore okresu Jesenské vybuďovala v rokoch 1937 – 1938. Konkrétnu výstavbu jednotlivých úsekov opevnenia v tomto priestore riadilo Veliteľstvo VI. zboru čs. armády so sídlom v Košiciach.

Dňa 5. marca 1937 Veliteľstvo VI. zboru informovalo Okresný úrad v Jesenskom o nutnosti vykonať vyvlastnenie pozemkov pre vojenskú správu.¹⁷ Predpokladáme, že išlo o prípravnú fázu výstavby opevnení. Dokument Okresného úradu v Jesenskom, datovaný z 11. mája 1937 a adresovaný okresnému žandárskeму veliteľstvu v Jesenskom a rovnako aj siedmim žandárskym staniciam v tomto okrese, už konštatuje, že „...vojenské opevňovacie práce v okrese už boli zahájené“.¹⁸ Išlo však takisto iba o fázu pred konkrétnou výstavbou opevnení.

Pri zameriavacích prácach sa apelovalo na žandárske stanice, aby zvýšili ostražitosť voči prípadnej špionáži. Žandárske stanice, stanice finančnej stráže i colný úrad v Lenartovciach mali taktiež za úlohu zabrániť nežiaducemu fotografovaniu stavebných prác. Osoby zadržané pri takejto činnosti mali byť predvedené pred spravodajského dôstojníka hraničiarskeho práporu 9. V obzvlášť závažných prípadoch sa odporúčalo priamo informovať spravodajské oddelenie VI. zboru.¹⁹ Poľnohospodári, ktorým pri opevňovacích prácach vznikla škoda, sa mohli prihlásiť o odškodné u vojenských stavebných dozorov.

S fyzickou výstavbou opevnení sa v okrese Jesenské začalo v júli roku 1937.²⁰ Dovedna boli v nami sledovanom priestore okresu Jesenské vybudované tri úseky stáleho opevnenia: RS I,

¹⁴Hadtörténelmi levéltár Budapest, M. kir. honvédelmi miniszter-I. sz. melléklet az 59 065/eln. I. a.-1938.sz. rendeletehez. – Felvidék felszabadult területen felállítandó járás /:városi/ kat. psg.-ok szervezési és állománytáblázata. f. Honvédelmi miniszter. Konkrétne sa v tomto mesiaci vytvorilo 32 okresných, resp. mestských vojenských veliteľstiev, ktoré podliehali I. (Budapest), II. (Székesfehérvár), VI. (Debrecen) a VII. (Miskolc) armádnemu zboru. Vojenské okresy Jesenské a Rimavská Sobota boli podriadené I. zboru.

¹⁵V celom texte uvádzame namiesto českého výrazu silnice slovenský ekvivalent vozovka.

¹⁶O čs. stálych opevneniach na Slovensku bližšie pozri prácu: VONDROVSKÝ, I.: Opevnení z let 1936 – 1938 na Slovensku. Dvůr Králové nad Labem 1993.

¹⁷Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Rimavská Sobota (ďalej MV SR, ŠA BB, p. RS), Veliteľství VI. zboru, Č. j. 19 859 Taj./3. odděl. 1937, Věc: Vyvlastnění pozemků pro voj. správu – povolení vstupu na pozemky – žádost, f. Okresný úrad Jesenské, sign. 231/1937.

¹⁸MV SR, ŠA BB, p. RS, Okresný úrad vo Feledinciach, Č. 478/ 1937 prez. Predmet: Opevňovacie práce vojenské – dozor, f. Okresný úrad Jesenské.

¹⁹Tamže, Okresný úrad vo Feledinciach, Č. 666/1937 prez., Predmet: Objekty důležité pro obranu štátu. Zákaz fotografovania, f. Okresný úrad Jesenské, sign. 519/1938.

²⁰Tamže, Okresný úrad Feledince, Č. j. 818/1937 prez. Vec: Stavby v pohraničí, ochranné opatrenia. f. Okresný úrad Jesenské.

RS II a RS III.²¹ Treba poznamenať, že neskôr (v roku 1938) zrealizovaný úsek RS IV bol vybudovaný na území vtedajšieho okresu Tornaľa.

Lahké stále čs. opevnenia na puste Kacagó – miestnej katastrálnej časti obce Orávka – kde došlo k najtvrdšiemu boju s Maďarmi, sú v archívnych dokumentoch uvádzané ako súčasť úseku RS I, resp. RS II. V zachovaných vojenských archívnych dokumentoch čs. proveniencie sa stretávame so skráteným a skomoleným tvarom „Kasagó ps“, čo identifikáciu tohto špecifického chotárneho názvu sťažuje.

Maďarské vojenské velenie malo k 1. augustu 1938 pomerne presné informácie aj o rozmiestnení už vybudovaných ľahkých čs. opevnení v okrese Jesenské (a aj o existujúcich opevneniach prakticky na všetkých úsekoch slovensko-maďarského pohraničia – pozn. P. Ch.). Môžeme vysloviť domnienku, že podrobný súbor máp so zakreslenými objektmi čs. opevnení je dielom maďarskej špionáže.²²

Po Viedenskej arbitráži sa na odstúpenom území čs. opevnenia likvidovali, čo postihlo aj úseky v okrese Jesenské.²³ Niektoré údaje o opevneniach úsekov RS I – RS IV uvádzame v tabuľke č. 1.²⁴

V tieni vybudovaných objektov ľahkého opevnenia zostávajú ďalšie prostriedky fortifikácie pohraničného okresu Jesenské – zvláštne technické zariadenia na vozovkách a cestách. Popredný český vojenský publicista Martin Ráboň, dlhodobo sa zaoberajúci otázkou čs. fortifikácií, ich existenciu a význam zhrnul nasledovne: „...V letech 1936 – 1938 došlo na území Československa ke stavbe niekoľika set zvláštnych technických zariadení na silniciach a cestách, ktorá měla zameziť překvapení činnosti nepřítelē při nenadálém překročení státní hranice...“²⁵ Išlo teda o zariadenia, ktoré mali nepriateľovi zabrániť hladký presun po cestných komunikáciách republiky.

Organizácia prác výstavby zvláštnych technických zariadení v okrese Jesenské bola obdobná ako pri opevneniach. V januári 1937 vypracovalo Veliteľstvo VI. zboru v Košiciach „Sprivodnú správu k stavebným plánom zvláštnych zariadení slúžiacim k znemožneniu dopravy na vozovkách a cestách v okrese Jesenské“.²⁶ Už v nasledujúcom mesiaci – februári roku 1937 – Krajinský úrad v Bratislave podrobne informoval okresného náčelníka v Jesenskom o plánoch výstavby týchto zvláštnych technických zariadení v uvedenom okrese, ktoré sa mali zrealizovať už do konca júna toho roku.²⁷ Celkovo sa malo na viacerých miestach južnej, prihraničnej sféry okresu Jesenské podľa plánov VI. zboru vybudovať niekoľ-

²¹Výstavba opevnení v roku 1937 (troch úsekov pod označením RS I – RS III – rozumej Rimavská Sobota) viedla cez katastrálne územia nasledujúcich obcí: RS I: Jesenské – Hodejov – Gortva – Gemerček – Širkovce – Hodejovce – Pavlovce – Bottovo a legionárska kolónia Dobrá – Dubovec – Chrámec – Šimonovce – Martinová – Orávka – Rimavská Seč. RS II: Rimavská Seč – Janice – Zádor – Ivanice – Cakov – Chanava – Číž – Lenartovce – Abovce – Král' – Riečka – Štrkovec – Rumince – Barca. RS III: Šimonovce – Drňa – Hostice – Gemerské Dechtáre – Jestice – Gemerský Jablonec – Petrovce. (Citované podľa: MV SR, ŠA BB, p. RS, Veliteľství VI. zboru Č. j. 25 866 Dův. – 1937. žen. Věc: Polní škody – proplacení náhrady, f. Okresný úrad Jesenské.)

²²Hadtörténelmi Térképész Budapest, Csehszlovák erődítések térkép nyilvántartása, sign. B. XVI. c 299.; V týchto mapách sú zakreslené aj ďalšie konkrétne prostriedky obrany Československa. Mimochodom aj objekty kasární finančnej stráže vo Vlkyni, ktoré sa dňa 5. októbra 1938 stali cieľom bodákového útoku prenikajúcej maďarskej jednotky.

²³O likvidácii opevnení Maďarmi informatívne pozri článok: RAUSCHER, O. – TÖRÖK, M. – JAKAB, B.: Csehek által visszahagyott kiserődök rombolása. In: Magyar katonai szemle, roč. 9, 1939, č. 4, s. 61-65. Do dnešných dní sa zachoval jediný objekt ľahkého opevnenia vzor 37 bývalého úseku RS I v areáli železničnej stanice v Jesenskom.

²⁴VONDROVSKÝ, ref 16, s. 59.

²⁵RÁBONĚ, M.: Zvláštní technická zařízení na silnicích a cestách (aneb co se do „Utajených pevností“ nevešlo). In: BOING – Spravodaj Klubu historické vojensva Brno, roč. 13, 2003, č. 50, s. 7.

²⁶MV SR, ŠA BB, p. RS, Veliteľství VI. sboru, K č. j. 15 474 Taj. žen 1937, Průvodní zpráva k stavebním plánům zvláštních zařízení sloužícím k znemožnění dopravy na silnicích a cestách v okrese Feledince, f. Okresný úrad Jesenské, sign. 805/ 1937.

²⁷Tamže, Krajinský úrad Bratislava, Č. j. 800/5 taj. a i 1937. Vec: Zvláštne zariadenia na silniciach a cestách v okrese Feledince. f. Okresný úrad Jesenské.

ko typov týchto zvláštnych zariadení, ktoré uvádzame spolu s názvom a typom danej komunikácie v tabuľke č. 2. Predpokladáme, že vo všetkých uvedených lokalitách sa aj fyzicky realizovali stavby uvedených zvláštnych zariadení. Po Viedenskej arbitráži tieto zariadenia maďarskí ženisti odstraňovali²⁸, čo pravdepodobne postihlo aj všetky zvláštne technické zariadenia v okrese Jesenské.

Nesmierne zaujímavou doposiaľ ostáva otázka vzťahu civilného obyvateľstva v sledovanom priestore k stavebnej aktivite súvisiacej so stálymi ľahkými opevneniami a zvláštnymi technickými zariadeniami. Postoj slovenských, resp. českých, poľnohospodárskych kolonistov, predstaviteľov štátnej správy, armády, jednotiek Stráže obrany štátu a iných organizácií, symbolizujúcich československú štátnu moc, k výstavbe i celkovej výslednej existencii opevnení a zvláštnych technických zariadení bol viac-menej pozitívny, čo bolo pochopiteľné. Môžeme napríklad uviesť spomienku niekdajšieho obyvateľa poľnohospodárskej kolónie, pusty Hodejov-Durenda (dnes súčasť obce Čierny Potok, západne od Jesenského – pozn. P. Ch.), kde čs. pevnostky takisto existovali. O ľahkých objektoch vzor 37 sa vyjadril takto: „...ich mohutnosť a pevnosť nás do určitej miery ubezpečovala, že naše územie bude aj vojensky ubránené...“²⁹

Opevňovacie práce nesporne zasiahli aj do života maďarského etnika v okrese Jesenské. V Maďarovi, ktorý geografický pojem Slovensko neakceptoval a videl v ňom od roku 1918 iba „obsadené územie“ („megszállt terület“), mohla i výstavba systému pohraničných opevnení ďalej prehĺbovať pocity nenávisťi voči Československej republike. Podobný vzťah k opevneniam – ako k symbolom čs. štátnosti a brannej moci, určite mali aj maďarskí obyvatelia, ktorí sa koncom tridsiatych rokov 20. storočia dali do služieb iredenty. V októbri 1937 sa napríklad Hlavný politický úrad v Rimavskej Sobotě zaoberal drobnými sabotážami na zvláštnych zariadeniach (poškodenie zvláštného zariadenia a jeho ignorovanie pri doprave), ktoré vykonali neznámi páchatelia.³⁰

Pri tejto problematike sa žiada zdôrazniť, že niektoré opatrenia súvisiace s fortifikačnou činnosťou mohli u miestnych maďarských obyvateľov vyvolať zápornú reakciu hraničiacu s odporom. Napríklad Prezídium Krajinského úradu v Bratislave v auguste 1937 vyrubilo obyvateľke – vdove z obce Martinová platenie úhrady za postavenie zvláštného technického zariadenia na jej súkromnom pozemku v hodnote 3 347 korún, 45 halierov.³¹ Podobným prípadom bolo i odmietnutie žiadosti (pravdepodobne maďarského) profesionálneho fotografa z Tornale fotografovať kúpeľných hostí v Číži.³²

POĽNOHOSPODÁRSKE KOLÓNIE V GEMERI – MALOHONTE

Vznik Československej republiky v roku 1918 a pozemková reforma naplno prebiehajúca predovšetkým od začiatku dvadsiatych rokov pritiahla do nového pohraničia (ale samozrejme i do iných častí konštituovaného štátu – pozn. P. Ch.) nových obyvateľov – kolonistov. Ich pôvod, predchádzajúce bydlisko a zamestnanie boli rozličné. V radoch týchto kolonistov nachádzame napríklad bývalých príslušníkov čs. légii, vojnových invalidov, Slovákov z územia odstúpeného v roku 1920 Poľsku, slovenských, moravských a českých obyvateľov vôbec atď.

²⁸O odstraňovaní zvláštnych technických zariadení na vozovkách a cestách maďarskou armádou pozri: RAUSCHER, O. – TÖRÖK, M. – JAKAB, B.: Cseh eredetű útzárak eltávolítása. In: Magyar katonai szemle, roč. 9, 1939, č. 3, s. 53-63.

²⁹HUKEL, J.: Za pšeničným chlebom. In: 70. výročie založenia obce Čierny Potok : b. m., b. r., s. 109.

³⁰MV SR, ŠA BB, p. RS, Okresný úrad Rimavská Sobota, Č. j. 8 - 449. Dův. 1937., Vč: Poškozování zařízení na cestách – žádost, f. Okresný úrad Jesenské.

³¹Tamže, Prezídium Krajinského úradu v Bratislave, Č. 800/225 prez. 1937, f. Okresný úrad Jesenské.

³²Tamže, Velitelství VI. sboru, Č. j. 6356/Dův. zprav. 1937. Vč: Keleti Armin z Tornaly – žádost o fotografování v Koupelích Číž – žádost, f. Okresný úrad Jesenské.

V novom prostredí požívali kolonisti niektoré výhody, garantované čs. vládou, ako aj podporu rôznych spolkových organizácií (napr. Slovenskej ligy). Usadlé maďarské obyvateľstvo toto preferovanie prijímalo so závišťou. Uvedené okolnosti ale neznamenali, že život týchto nových obyvateľov bol bez akýchkoľvek problémov.

Na území Gemera – Malohontu vzniklo začiatkom dvadsiatych rokov v bezprostrednej blízkosti štátnej hranice viacero poľnohospodárskych kolónií, z ktorých sa neskôr stali samostatné obce. Môžeme konkretizovať, že išlo o poľnohospodárske kolónie konštituované na pustách Hodejov – Durenda a Hodejov – Hodoš západne od Jesenského (od roku 1955 súčasť obce Čierny Potok – pozn. P. Ch.).³³ Takisto na pustách Kacagó a Čobánka, východne od Jesenského, boli založené ďalšie poľnohospodárske kolónie, ktoré sa v roku 1926 stali základom obce Slávikovo (dnes Orávka). No a do tretice to boli v rovnakom priestore vybudované poľnohospodárske kolónie na pustách Dievčenské pole (Leánymező), Gerňov (Gernyő) a Dobrá, ktoré sa v roku 1926 zjednotili do obce Bottovo.³⁴ Posledne uvedená obec je zaujímavá i tým, že na jednej jej puste (Gerňov, resp. Dobrá) sa začiatkom dvadsiatych rokov usídlili bývalí príslušníci čs. légii.³⁵ Samozrejme, v menších skupinkách sa kolonisti usadzovali aj inde na juhu Gemera – Malohontu.

Obyvatelia týchto poľnohospodárskych kolónií si postupne vytvárali vzťah k tamojšiemu obyvateľstvu maďarskej národnosti a naopak. Tento vzťah mal, pochopiteľne, rôzne podoby. Určite však bol determinovaný tým, že slovenskí a českí kolonisti reprezentovali čs. štátnu ideu a mali z toho určité výhody, čo sme už vyššie uviedli.

Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930 žilo v Bottove 384 obyvateľov, v Slávikove 269 a na pustách pri Hodejove 117 obyvateľov zväčša československej národnosti (dobovo štatisticky figurovala iba čs. národnosť).³⁶ Česi obývali predovšetkým obec Bottovo.

Situácia týchto poľnohospodárskych kolónií v pohraničí sa zdramatizovala v súvislosti s obranou Československej republiky v roku 1938. Zhodou okolností v bezprostrednej blízkosti všetkých troch spomínaných poľnohospodárskych kolónií v Gemeri – Malohonte viedla i línia ľahkých čs. opevnení.³⁷

Kolonisti v Bottove, v Slávikove i v okolí Hodejova, si uvedomovali, že rozbitie republiky bude znamenať aj ich neľahké postavenie s nejasnými vyhliadkami do budúcnosti. Preto aj v tejto súvislosti musíme vidieť účasť, s akou sa aktivizovali kolonisti zo Slávikova, pri odrážaní maďarského vpádu. Jestvovanie týchto poľnohospodárskych kolónií vyvolalo po Viedenskej arbitráži v prichádzajúcich príslušníkoch maďarskej brannej moci údiv.³⁸ Je nutné však bez okolkov povedať, že v atmosfére po zmene režimu sa voči kolonistom tvrdo zakročovalo, vyskytli sa nielen živelné domové prehliadky, ale aj fyzické útoky (napr. aj v kolónii Durenda pri Hodejove).

Po etablovaní horthyovského režimu na južnom Slovensku boli obyvatelia poľnohospodárskych kolónií v Bottove a Slávikove pod tlakom donútení opustiť svoje domy a odsťahovať sa na Slovensko, resp. do českých krajín. Kolonisti na pustách v okolí Hodejova, ktorí neodišli, sa počas celého trvania horthyovského režimu stávali terčom rôzneho šikanovania. To vyvrcholilo koncom roka 1944 odvečením štrnástich z nich do koncentračných táborov.

³³Zaujímavou publikáciou o dejinách tejto obce je zborník: 70. výročie založenia obce Čierny Potok : b. m, b. r.

³⁴Blížšie pozri OČOVSKÝ, Š.: Poľnohospodárske kolónie v Gemeri – Malohonte. In: Obzor Gemera – Malohontu, roč. 21, 1990, č. 4, s. 189-194.

³⁵Autor Štefan Očovský uvádza ako sídlo bývalých legionárov pustu Gerňov, v archívnych prameňoch zas figuruje legionárska kolónia Dobrá. Z 35 legionárov to bol 1 bývalý príslušník č.-s. légii vo Francúzsku, zvyšok tvorili bývalí ruskí legionári. (OČOVSKÝ, ref 34, s. 192.)

³⁶Tamže, s. 192, 193.

³⁷V súvislosti s kolóniou Hodejov – Hodoš a líniou ľahkého opevnenia v tomto priestore stojí za zmienku udalosť, ktorá sa odohrala po Viedenskej arbitráži. Miestni roľníci, súrodenci Juraj Golian a Štefan Golian odmietli dať svoj súhlas na deštrukciu „ropíkov“, stojacich v bezprostrednej blízkosti ich súkromných domov, resp. hospodárskych stavieb. Obávali sa totiž, že explózia presahujúca predpoklad maďarských ženistov, by ich mohla poškodiť. Napriek tomuto odporu, sa akcia nekompromisne zrealizovala. Domnievame sa, že aj tento postoj oboch prostých slovenských roľníkov mohol byť dôvodom, prečo boli koncom roku 1944 odvečení do koncentračného tábora, odkiaľ sa už nevrátili.

³⁸Blížšie pozri napríklad článok víťaza Pála Földházyho so skomoleným názvom Battovo – Slavikovo. In: Vítězek lapja, roč. 16, 1938, č. 36, s. 3.

BOJOVÉ VYSTÚPENIE

V skorých ranných hodinách 5. októbra 1938 sa maďarská akcia, pravdepodobne motivovaná snahou dezintegrovať čs. politickú a vojenskú moc na území obývanom prevažne maďarskou menšinou v sledovanom priestore, začala.

Pomerne rôznorodo sa hodnotia početné stavy maďarských útočiacich jednotiek. Obvykle sa hovorí o štyroch rotách, resp. prápore, ba dokonca pluku honvédov (tento posledne spomenutý údaj považujeme však za nadsadený – pozn. P. Ch.).³⁹

V maďarskej publicistike sa stretávame s informáciami, že dôstojník pohraničnej stráže por. Tibor Meskó dostal v obci Hangony k dispozícii samostatnú pohraničnú rotu s cieľom vykonať prieskum v údolí rieky Slaná.⁴⁰ V spomienkach reformovaného kňaza v Širkovciach zas nachádzame údaj o oddiele 44 maďarských vojakov, ktorý prekročil „trianonskú hranicu“ a spolu s mladíkmi z tejto obce začal „bojovať s Čechmi“.⁴¹

Predpokladáme teda, že na výsostné čs. územie vstúpili pravdepodobne dve až tri rotý honvédov, ktoré však podporilo miestne maďarské obyvateľstvo a počet útočníkov na základe toho mohol vzrásť.

Proti prenikajúcim maďarským jednotkám zaujali na čs. strane obranu družstvá Stráže obrany štátu z práporu Rimavská Sobota. Ich úlohou bolo zabezpečiť priestor od štátnej hranice po prvé obranné postavenia čs. armády, resp. po líniu objektov ľahkého opevnenia. Východne od Jesenského bol z vyšších jednotiek 3. čs. armády „Štefánik“ dislokovaný zmobilizovaný hraničiarsky prápor 9. Pravdepodobne sa však v tomto priestore nachádzali aj niektoré vyčlenené jednotky takisto zmobilizovaného pešieho pluku 25.

Už o 3. 20 ráno prekročil nepriateľ „nezjištěné síly“ hranice južne od obce Rimavská Seč a napadol poľnú stráž, patriacu do práporu SOŠ Rimavská Sobota, ktorá v tomto priestore hliadkovala. O hodinu neskôr (presne o 4. 30) nastal ďalší prienik hranice južne od Drne silou dvoch čiat, resp. spomínaného oddielu v počte 44 mužov regulárnej maďarskej armády. O 5. 30 boli bodákovým útokom napadnuté kasárne finančnej stráže vo Vlkyni. V rovnakom čase bola napadnutá aj obec Janice.

Všetky uvedené útoky zaznamenáva hlásenie veliteľa hraničného pásma XVI (krycí názov „Ferdinand“), datované o 8.50 ráno 5. októbra 1938.⁴² Už v tomto čase bol na československej strane zranený jeden vojak. Boj sa pomaly rozhorieval, pričom zaskočené vysunuté hliadky Stráže obrany štátu z práporu Rimavská Sobota začali na miestach prienikov pod tlakom honvédov ustupovať k línii ľahkého opevnenia.

Hoci k prekročeniu hraníc došlo na viacerých spomenutých miestach v priestore širokom dvadsať kilometrov, rozhodujúci nápor sa viedol cez obce Chrámeč a Rimavská Seč na sever v sile samostatnej pohraničnej roty, ktorej velil spomínaný poručík T. Meskó.⁴³ Cieľom tejto roty sa pravdepodobne v priebehu boja stala Rimavská Sobota.

³⁹FRANCEV, ref 5, s. 16.

⁴⁰Ludovikás Levente, 7, 1939, s. 6.

⁴¹ZAJDÓ, L.: Serke. In: Mit élt át a Felvidék, b. r., s. 644.

⁴²VÚA-VHA Praha, f. HŠ – 3. operační oddělení 1938, šk. 23, inv. č. 5347.

⁴³Felsőkubinyi Tibor Meskó, dôstojník maďarskej pohraničnej stráže. Narodil sa (?) v meste Baja. Po absolvovaní vojenskej Akadémie Ludovika v roku 1936 pôsobil v Debrecíne (Debrecen) v pluku hajdúchov (hajdúezred). Odtiaľ bol prevelený k jednotke podliehajúcej VII. hraničiarskej oblasti so sídlom v obci Hangony. V priebehu služby absolvoval cyklistický kurz v Jászberény. Začiatkom októbra 1938 bol prevelený k pohraničnej jednotke so stanoviskom v Sátoráljaujhely. Sem však už nedorazil, keďže v Hangony dostal k dispozícii samostatnú pohraničnú rotu, s ktorou 5. októbra 1938 zviazol svoj posledný boj. Pochovaný bol v Orávke. 24. novembra 1938 boli telesné pozostatky prevezené do jeho rodiska. Posmrtno vyznamenaný regentom Miklósom Horthym. Prívlastok pred menom upozorňuje na jeho korene na území dnešného Slovenska („vyšnokubínsky“). Obsiahly nekrológ pozri: Ludovikás Levente, 7, 1939, s. 6.

Súčasne s postupom maďarských jednotiek v rovnakom priestore zhadzovalo protičesko-slovenské letáky aj maďarské lietadlo typu Junkers Ju-52. Vďaka náhodnému preletu trojčlenného roja čs. stíhačiek Avia B-534 bolo maďarské lietadlo zahnané za hranice.⁴⁴

Doposiaľ sa nepodarilo potvrdiť, či sa boja na maďarskej strane zúčastnili príslušníci jednotiek „Rongyosgárda“. Rovnako sa nepodarilo potvrdiť nasadenie tankov LT vz. 35 na čs. strane, ktoré mali prenikajúcich Maďarov zastaviť.⁴⁵

Každopádne, pri postupe do vnútrozemia rota maďarských pohraničníkov na čele s por. T. Meskóom prekonala severne od pusty Čobánka železničnú trať Jesenské – Plešivec, ktorú sa im podarilo aj prerušiť. Práve tam, v bezprostrednej blízkosti „železobetónovej steny“ na puste Kacagó (miestnej katastrálnej časti obce Orávka), sa odohral najtvrdší boj. Príslušníci druhej rotы hraničiarskeho práporu 9 pod velením por. pech. Františka Večeřu⁴⁶ už nepriateľa očakávali. Doposiaľ nie je celkom zrejmé, koľko ľahkých objektov čs. opevnenia v tomto priestore obsadili sedemčlenné osádky a naopak, ktoré boli iba zvonku strážené. Taktiež je potom otáznе aj to, koľko „ropíkov“ sa aktívne zapojilo do boja. Podľa spomienok obyvateľa Orávky Jána Vontorčíka bola na votrelcov vedená najúčinnnejšia paľba z objektu vybudovaného na pahorku pri miestnej cestnej komunikácii.⁴⁷ Každopádne silná paľba čs. hraničiarov, príslušníkov jednotiek Stráže obrany štátu (ktorí sem ustúpili) a vyzbrojených poľnohospodárskych kolonistov na puste Kacagó spôsobila zastavenie maďarského postupu v tomto priestore. V zápalе boja začali horieť stohy slamy, za ktorými maďarskí vojaci hľadali úkryt. Pravdepodobne niekedy v týchto okamihoch bol na maďarskej strane zabitý por. T. Meskó.

Fakt, že sa Maďarom nepodarilo prekonať líniu ľahkého opevnenia a zároveň strata deviatich vojakov rozhodli aj o neúspechu celej akcie. Na západnom úseku bojiska (priestor Šimonovce – Širkovce) sa čs. jednotkám podarilo ešte pred Jesenským nepriateľa rovnako zastaviť a vytlačiť útočiacе maďarské jednotky za hranice.

Doposiaľ nie je celkom zrejmé, koľko kolonistov sa zúčastnilo boja proti maďarským vojakom. Po odstúpení tohto územia Maďarsku zatkli a vypočúvali kolonistov Vendelína Moňáka, Ján Vyrvu a Jozef Oškvarka.⁴⁸ Skutočný počet bojujúcich kolonistov bol však pravdepodobne vyšší a je možné, že sa do bojovej činnosti zapojili aj obyvatelia Bottova.

V boji, ktorý prebiehal v tento deň východne a juhovýchodne od Jesenského, padlo deväť maďarských vojakov. Na čs. strane si ozbrojená zrážka vyžiadala pravdepodobne jedného padlého dôstojníka a dvoch príslušníkov SOŠ.⁴⁹ Obom stranám sa podarilo počas boja získať niekoľkých zajatcov. Telá maďarských vojakov boli za prísnych bezpečnostných opatrení pochované priamo na Orávke.

Obyvateľom Rimavskej Seče sa zároveň zakázalo zúčastniť sa pohrebu padlých maďarských vojakov. Z Košíc pricestoval na bojisko kňaz, ktorý nad hrobmi predniesol po maďarsky smútočnú reč. Porážkou prenikajúcich maďarských jednotiek 5. októbra 1938 a následnými represívnymi opatreniami (zatknutím občanov obce Širkovce a pravdepodobne aj Rimavskej Seče v počte 25 osôb) sa situácia v tomto priestore upokojila.

⁴⁴ANDROVIČ, Š.: Pred búrkou, 2. časť. In: Plastic Kits Revue, roč. 2, 1992, č. 6, s. 2.

⁴⁵FRANCEV, ref 5, s. 16.

⁴⁶František Večeřa, dôstojník čs. armády. Narodil sa 16. decembra 1915 v Kuroviciach, okres Holešov, Čechy. Prezenčnú vojenskú službu nastúpil v pešom pluku 3 „Jána Žižku z Trocnova“ 16. júla 1934. V hodnosti čatára ašpiranta bol 30. septembra 1935 premiestnený do Vojenskej akadémie v Hraniciach. Po ukončení akadémie ho v hodnosti poručíka pechoty dňa 1. augusta 1937 prevelili k hraničiarskemu práporu 9 v Rimavskej Sobote vo funkcii veliteľa čaty prirote 2. Od 1. júla 1938 veliteľ rotы 2/9. Podrobnejšie a ďalšie údaje k jeho osobe sú archivované: VÚA-VHA Praha, Kvalifikační listina – František Večeřa (1915).

⁴⁷Spomienky Jána Vontorčíka z Orávky. (Dokument vo vlastníctve P. Ch.). V maďarských špiónážnych mapách čs. opevnení je tento objekt označený pod číslom 159.

⁴⁸Blížšie pozri Krvácajúca hranica. Dokumenty o utpení Slovákov v Maďarsku, 2. vyd. Prievidza 1994, s. 234-236.

⁴⁹VÚA-VHA Praha, f. HŠ – 3. operační oddělení 1938, šk. 23, inv. č. 5347.

17. októbra 1938 bolo v okresoch Rimavská Sobota, Jesenské, Tornaľa a Rožňava vyhlásené stanné právo.⁵⁰

Po odstúpení územia južného Slovenska Maďarsku bol z iniciatívy VII. zboru maďarskej kráľovskej armády na Orávke postavený pomník por. T. Meskóovi a ďalším ôsmim maďarským vojakom⁵¹, ktorí spolu s ním padli v boji. Obdobný pomník bol postavený aj v obci Hangony. Hoci sa maďarská vláda od konfliktu dištancovala, predsa bol por. T. Meskó za tento čin in memoriam vyznamenaný regentom M. Horthym.

Aj opisovaný incident pri Jesenskom (a napríklad aj rozbitie roty „Rongyosgárda“ pri Drisine na Podkarpatskej Rusi o šesť dní neskôr – pozn. P. Ch.) potvrdzuje, že vo velení diverzných jednotiek stáli osoby, ktoré mali k bývalej „Hornej zemi“ („Felvidék“) blízke osobné, resp. emocionálne, vzťahy.

ZÁVER

Pohraničný konflikt pri Jesenskom dňa 5. októbra roku 1938 je symbolom začiatku konkrétnych maďarských diverzných akcií s cieľom dezintegrovať čs. štátnu moc na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi, obývanom prevažne maďarskou menšinou.

Maďarská strana po tomto konflikte oznámila, že išlo o akciu vlastnej pohraničnej stráže a jej veliteľa v priestore Jesenské⁵², čím sa zodpovednosti za tento akt zbavila. V nasledujúcich dňoch po porážke tejto maďarskej akcie však nasledovali ďalšie. Ešte 5. októbra 1938 pred polnocou prekročili honvédi hranicu južne od Fil'akova, no boli odrazení. V noci zo 6. na 7. októbra došlo k pokusu o prekonanie Dunaja, ktorý bol opäť neúspešný a vyžiadal si na maďarskej strane jeden ľudský život.

Zatiaľ čo čs. vojaci bojovali s prenikajúcimi maďarskými diverznými jednotkami, na politickej schéme sa 9. októbra 1938 začali v Komárne rokovania medzi československou a maďarskou politickou reprezentáciou. Ako prejav dôvery v mierové riešenie maďarských územných požiadaviek a československo-maďarských vzťahov vôbec, sa československá delegácia už v úvode pomerne zložitých a napätých rokovaní zaviazala Maďarom odstúpiť dve pohraničné lokality na južnom a východnom Slovensku. Konkrétne išlo o mestečko Šahy (maďarsky Ipolyság), geograficky situované v Honte a pôvodnú časť zemplínskeho mesta Sátoraljaujhely so železničnou stanicou, ktorá sa po vzniku a etablovaní Československej republiky stala jej súčasťou a v roku 1920 dostala názov Slovenské Nové Mesto. Do oboch odstúpených lokalít triumfálne vstúpili honvédi 11. októbra 1938.

Navzdory týmto ústupkom a ochote československej delegácie odstúpiť ďalšie územia, obývané prevažne maďarskou menšinou, sa v ďalších rokovaniach, bohužiaľ, nepodarilo dosiahnuť kompromis. Politické rokovania v Komárne boli tak 13. októbra roku 1938 napokon prerušené. Maďarská delegácia na ich samom závere oznámila, že sa so svojimi požiadavkami obráti na signatárov Mnichovskej dohody. V tomto okamihu sa začala vynárať alternatíva Viedenskej arbitráže. Avšak ani po jej realizácii maďarské vojenské velenie nebolo spokojné s dosiahnutými územnými ziskami. Maďarski vojenski činitelia však dúfali, že im celá „Horná zem“ („Felvidék“) „...skôr alebo neskôr spadne do lona ako dozreté ovocie...“⁵³

⁵⁰Gemer – Malohont, roč. 20, 1938, č. 42, s. 1.

⁵¹Z tohto pomníka je dnes zachovaný iba podstavec. Pravdepodobne bol po druhej svetovej vojne zničený.

⁵²POHORSKÝ, ref 5, s. 88.

⁵³Adalékok, ref 1, s. 23.

Tabuľka č. 1: Československé stáje ľahké opevnenia úsekov RS I – RS IV podliehajúce VI. zboru

STAVEBNÝ ÚSEK	STAVEBNÁ FIRMA	VELITEĽ STAVEBNÉHO VOJENSKÉHO DOZORU	POČET OBJEKTOV	
			zadaných	vybetónovaných
RS I	Konstruktiva, Praha	Škpt. pech. A. Hrabal	63	63
RS II	Konstruktiva, Praha	Škpt. pech. F. Kotlaba	61	61
RS III	Konstruktiva, Praha	Škpt. pech. E. Plott	26	26
RS IV	B. Mandys, Zvolen	Škpt. pech. E. Plott	46	46

Prameň: VONDRŮVSKÝ, I.: Opevnění z let 1936 – 1938 na Slovensku. Dvůr Králové nad Labem 1993, s. 59.

Tabuľka č. 2: Zvláštne technické zariadenia na vozovkách a cestách v okrese Jesenské

DRUH ZARIADENIA	CESTNÁ KOMUNIKÁCIA (TYP)
Železná závera s postrannými stenami a 3 výhybnými stenami	Okresná cesta Jesenské – Petrovce – Zabar (Maďarsko)
Železná závera so stenami a 3 výhybnými stenami	Okresná cesta Lenartovce – Bánréve (Maďarsko)
Železná závera bez postranných stien	Poľná cesta pusta Szilakszó – pusta Kenyeretlen (Maďarsko)
Železná závera bez postranných stien	Poľná cesta Drňa – Hangony (Maďarsko)
Železná závera bez postranných stien	Vozová cesta Chrámec – Szentsimon (Maďarsko)
Železná závera bez postranných stien	Vozová cesta Rimavská Seč – Susa (Maďarsko)
Skupina „zabaranených“ koľajníc	Lesná cesta hájovňa Dubno – Domaháza (Maďarsko)
Skupina „zabaranených“ koľajníc	Poľná cesta k puste Lehy
Skupina „zabaranených“ koľajníc	Lesná cesta pusta Lehy – Szilakszó
Skupina „zabaranených“ koľajníc	Lesná cesta z Tamás Völgy
Skupina „zabaranených“ koľajníc	Lesná cesta pusta Embertelen – Hangony (Maďarsko)
Skupina „zabaranených“ koľajníc	Lesná cesta Chrámec – pusta Mihály völgy (Maďarsko)
Skupina „zabaranených“ koľajníc	Lesná cesta Chrámec – Hangony (Maďarsko)
Skupina „zabaranených“ koľajníc	Lesná cesta Janice – Susa (Maďarsko)

Prameň: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Rimavská Sobota, Veliťstvi VI. zboru, K č. j. 15 474 Taj. žen 1937, Průvodní zpráva k stavebním plánům zvláštních zařízení sloužícím k znemožnění dopravy na silnicích a cestách v okrese Feledince, f. Okresný úřad Jesenské, sign. 805/ 1937.

HODNOCENÍ SLOVENSKÉ ARMÁDY GENERÁLEM SCHLIEPEREM V ROCE 1944 A STANOVISKO MINISTRA NÁRODNÍ OBRANY GENERÁLE ČATLOŠE

STANISLAV V. CHYTKA

CHYTKA, S. V.: The Assessment of the Slovak Army by Gen Schlieper in 1944 and the Standpoint of the Minister of National Defence General Čatloš. *Vojenská história*, 8, 3, 2004, pp 91 – 112, Bratislava. The published material approaches the assessing report of one of German generals at the Slovak Ministry of National Defence – general Schlieper on the Slovak Army of June 1944 and his assessing report to the Slovak President in 1944. It is marked with generally critical attitude to the activity of the Slovak Army few months before the Slovak National Uprising. The published material is a translation of the German original placed in the Military Historical Archive in Trnava. At the same time there is published the reaction of the Slovak Minister of National Defence General Ferdinand Čatloš to the mentioned report.

Military History. Slovakia. World War II. Slovak Army. 1944.

Vývoj slovensko-německých vztahů v branné oblasti nebyl od samého vzniku Slovenského státu bezproblémový; počínaje obsazením západního Slovenska přes nekompromisní prosazování německých nároků na odevzdávání výzbroje a výstroje, k projevům živelného odporu vojáků i části důstojnického sboru až po jeho organizování směřující k SNP.

Jednoduché vztahy nebyly ani mezi nejvyššími vojenskými kruhy a německým vojenským zastoupením na Slovensku. Po počátečním podrobení se – a zjevně i díky neochotě německého velení přenechat slovenským jednotkám na východní frontě část válečné slávy pod slovenským velením – se začala válečná a branná politika slovenského ministerstva národní obrany měnit a dostávala podstatně rezervovanější výraz. Jeho součástí byla i snaha omezit vliv německých orgánů na Slovensku – německého generála u MNO, vojenských misí, vojenského atašé. Je přitom velmi pravděpodobné, že zanedbatelný nebyl ani dopad uražené ješitnosti generála Ferdinanda Čatloše, jenž (jako ministr zcela nelogicky a proti všem zvyklostem) odešel v létě 1941 na sovětsko-německou frontu s představou, že bude více-méně samostatně působit jako velitel slovenského armádního sboru. Naprostá neochota německého velení přistoupit na tuto hru však Čatloše na velmi dlouhou dobu poznamenala a promítala se i do jeho postoje k německým požadavkům.

Formování představ o relativní vojenské samostatnosti slovenské armády se potom odráželo i v narůstání úporné Čatlošovy snahy dát německým vojenským exponentům na Slovensku jen takový prostor, který nemohl ubránit. Tato tendence je v dokumentech zjevná již v roce 1942, kdy F. Čatloš zaujal evidentně kritický postoj a velmi otevřeně ji prosazoval v průběhu přípravy nového znění slovensko-německé smlouvy o působení německého generála na Slovensku (DG), u MNO, německé vojenské mise (DHM) a německé letecké mise (DLM). Ve svých připomínkách k připravované smlouvě¹ se na základě dosavadních zkušeností dovolával striktního precizování postavení DG, DHM a DLM s tím, že „žádný činitel německý (DG, DHM, DLM) nemá práva zasahovat do věcí účasti Slovenska na této válce... má právo radit

¹Vojenský historický archiv (dále VHA) Praha, 53/42-99/2.

jen ty věci, které jsou Slovenskem dobrovolně dané...“ ve věcech, o kterých si MNO, VPV nebo VVZ nepřejí jednat s ním. generálem, „necht' do nich nezasahují... do opatření slov. branné moci nesmí něm. činitelé zasahovat... Smluvně vyřešit rozsah účasti Slovenska na válce s Německou říší.“ Dokazoval, že přechodem armády „na způsob německý, odpadla a stala se bezpředmětnou celková a všeobecná činnost voj. a let. mise u MNO“, už druhý rok se mise snaží projednávat s MNO a pokud možno přímo s ministrem záležitostí spadající do nižších kompetencí atd. Vytýkal Němcům snahu posunout každou záležitost už ani ne k ministrovi, ale k předsedovi vlády anebo k prezidentovi, zatím co MNO se snaží, aby se technické záležitosti dostávaly na podřízené stupně velení. Současně upozorňoval na řadu přehmatů německých misí, někdy hraničících s urážkami státu, resp. státnosti, na zaujatost proti Vysoké vojenské škole, Pracovnímu sboru MNO a pod. Nezapomněl na protežování některých důstojníků (Dotzauer, Pilfousek), nebo naopak na zaujatost vůči jiným (Imro, Manica...) a samozřejmě ani na „v poli rozleptání slov. sborového velitelství“. V materiálu Poslání a úkoly vojenské mise² načrtl svou představu o právech německého generála a jednoznačně potřebě distancovat své povinnosti jako slovenského ministra a velitele slovenské armády od německých zásahů. Současně vysvětloval svůj názor na nadbytečné německé vojenské zastoupení a zdůvodňoval možnosti spojení jednotlivých funkcí tak, aby se minimalizoval počet německých vojenských představitelů u slovenské armády na všech stupních. Je přirozené, že v této podobě nemohl být materiál projednáván, asi proto vznikl návrh gen. Pulanicha *Zásady v otázkách kompetence německého generála u MNO*³, rozdělující jednotlivé okruhy problémů na otázky působení misí ve spolupráci s referenty MNO nebo velitelstvími zbraní, otázky projednávané německým generálem osobně s ministrem národní obrany (sem měly zásadně patřit především záležitosti týkající se celé branné moci a způsob nasazení slovenských jednotek na frontě, případně celkové přestrojení nebo přezbrojení slovenské armády jako celku) a konečně otázky přesahující kompetence MNO. (Jistou zlomyslností návrhu bylo stanovení principu písemného předkládání většiny otázek.)

Za těchto okolností si Slovensko a Říše sice vyměňovaly návrhy, protinávrhy a verbální nóty⁴, ovšem jednání se vlekla a ještě v polovině roku 1944 nesměřovala k reálnému uzavření nové smlouvy. V této době však již F. Čatloš pracoval na realizaci svého převratového plánu, toleroval a zřejmě akceptoval protifašistický a protiněmecký vývoj v armádě a zavíral oči před skutečností růstu organizovaného odboje. Je tedy pochopitelné, že zatímco na jedné straně vyvíjel německý generál u MNO Schlieper nátlak na prezidenta, aby slovenskou armádu „umravnil“, na druhé straně ministr Čatloš nepokrytě odmítal německou argumentaci, protože si mohl být jist osobní podporou prezidenta Tisa. Je přitom naprosto evidentní, že velká část Schlieperova referátu vycházela z nezpochybnitelných skutečností, byla věcná a strohá, zatímco Čatlošova protiargumentace měla v mnohem větší míře emocionální náboj a snažila se – z hlediska slovenské rezistence i armády samozřejmě naprosto oprávněně a přijatelně – fakta spíše zastírat než vyvracet.

A navíc – Schlieperova zpráva jistě potěšila především československou emigrační vládu v Londýně, která její stručnou podstatu obdržela ve dvou depeších již za necelý měsíc⁵. Skutečnost, že v pořadí čtvrtý⁶ německý generál na Slovensku von Hubitzky a vojenský atašé pod-

²Tamtéž.

³Tamtéž.

⁴Tamtéž, také S-MNO 1943 dôv. 67, 3/2.

⁵VHA Praha, ŠVBM 15181, příloha k č. j. 451/taj. – MNO II. odbor 1944, Vít 14. 7. 1944 a příloha k č. j. 457/taj. – MNO II. odbor 1944, Vít 17. 7. 1944 (dodatek).

⁶Šéfy německé vojenské mise na Slovensku byli postupně gen. por. Franz Barckhausen (do 31. 10. 1939), gen. por. Paul von Otto (do dubna 1942) – často omylem zaměňovaný za plk. Otta v souvislosti s útokem na německou vojenskou misi z Rumunsku v Martině v srpnu 1944, gen. por. F. Schlieper od 16. 4. 1942 a bývalý vojenský atašé v Bratislavě gen. Dr. Alfréd von Hubitzky od 12. 8. 1944. Podle: CHREŇO, J.: Malý slovník slovenského štátu. Bratislava : Slovenská archivná správa, 1965.

plukovník Elger požadovali zásadní naplnění Schlieperových požadavků⁷, nemohla ve víru nastávajících událostí na stavu věci už nic změnit.

Přiložené dokumenty jsou uloženy ve Vojenském historickém archivu v Trnavě, fond MNO – KM, karton 7. V překladu z německého originálu jsou alternativní významy uvedeny v hranatých závorkách. Výrazy s nejednoznačným výkladem jsou uvedeny v kulatých závorkách, případně i spolu s nejpravděpodobnějším významem. Kurzivou v kulaté závorce je uvedena vysvětlivka, která není součástí původního textu. Přepis Čatlošova rukopisu ponechává původní znění včetně gramatických chyb. Opsány a označeny v závorkách jsou i slova, resp. části, v rukopise škrtnuté. Jména jsou ponechána v podobě uváděné v německém textu.

DG b MNO Nr. 320/44 g.K.v. 20. 6. 1944
Geheime Kommandosache

Tajná věc velení

Zpráva o stavu slovenské armády 20. 6. 1944

Referát [sdělení] německého generála u pana státního presidenta

- I. Obavy o situaci na východním Slovensku
 - a. Disciplína a nálada jsou špatné. – příl. 1 –
 - b. 100 případů vystoupení banditů. Banditi jsou protežováni (vojskem a obyvatelstvem) – příl. 2 –
 - c. Výcvik jednotek [brannej moci] nepokračuje. V této době nepovažují bojové nasazení obou divízi na východním Slovensku za možné, protože nejsou dostatečně vycvičeny v součinnosti zbraní, které jsou k dispozici.
 - d. Opevňovací práce na hranici zaznamenávají malý [nepatrný] pokrok.
- II. Příčiny tohoto vývoje
 - 1) Nedostatky v členitosti [rozdělení] vojenského velení
 - a. Dřívější škodlivá centralizace na MNO,
 - 1) Příliš velký správní [administrativní] aparát, pohlcující příliš mnoho personálu, zvláště poddůstojníků z povolání.
 - 2) MNO je odtrženo od jednotek.
 - 3) Vlekoucí se postup jednání.
 - 4) Zasahování velení do kompetencí podřízených.
 - 5) Plýtvání silami pro [tříštění sil mezi] Pracovní sbor, brannou výchovu, C.P.O.
 - b. Pokusná reorganizace v zimě 43/44.
 - 1) Zmenšení MNO a armády podle stavu očištěného důstojnického sboru.
 - 2) Vytvoření skutečné zodpovědnosti pro velitele armádních částí.
 - 3) Avšak nenastaly žádné pronikavé [dalekosáhlé] změny. (*podtrž. v orig.*)
 - c. Nynější velitelské poměry:

Na MNO: ministerský štáb, Hlavní velitelství armády a generální inspektor armády.

⁷VHA Praha, ŠVBM 15181, příloha k č. j. 688/taj. – MNO II. odbor 1944, Vít 26. 8. 1944, doručeno 31. 8. 1944.

Dále: „Štáb armády“ Prešov s opevňovacím štábem,
VPV Banská Bystrica, oprávnění silně zmenšená,
VVZ Trenčín, Vojenská výchova, Banská Bystrica, účinek velmi nepatrný,
Pracovní sbor,
nejnověji také nadbytek dělostřeleckých štábů bez odpovídajících jednotek.

Posudek [názor]:

Malá armáda si nemůže dovolit takový aparát: chybějící důstojníci, příliš drahý a příliš těžkopádný. Organizace podle c. vede k nebezpečnému otálení [nebezpečným průtahům] ve výcviku a opevňování.

Ministr ještě nebyl ani jednou u jednotek na východním Slovensku, ani šéf, plk. Talský.

Redukce štábů a snížení správního aparátu a jeho úloh zdá se být právě tak nutné jako sladení velikosti armády s počtem způsobilých [vhodných, schopných] důstojníků.

2) Odmítnutí německého poradenství.

- a. Ministr odmítl interní německé rady (slovenský pamětní spis [memorandum], dohoda o německém generálovi už dva roky nepodepsaná, ministr dosud nereagoval na návštěvu admirála Bürknera).
- b. Německé výcvikové základy pro nové vedení války [podle nejnovějších válečných zkušeností], které jsou z části ve slovenském překladu prostřednictvím Německé vojenské mise a Letecké mise nabízeny, nebudou z důvodu nezájmu jednotek dostatečně [uspokojivě] vyhodnoceny a použity [nestanou se způsobilostí], naproti tomu zastaralé české předpisy jsou upřednostňovány.
- c. Proto se nemůže také u jednotek německé poradenství projevit, třebaže tam existuje ve všeobecnosti dobrá vůle, obzvláště v poli [na bojišti].

3) Nedostatky [závady] v důstojnickém sboru

– příl. 3 –

a. Vytknutí [vytýkání] závad v chování důstojnického sboru

1) vojensky špatný postoj

} chybí výchova a příklad pro mladé důstojníky

2) morální nedostatky

3) nedostatečné důstojnické pochopení (chápaní):

Špatné chápání služby a služebního dohledu, důstojníci tráví příliš mnoho času v kanceláři.

Nedostatečné požadavky na výkony, naproti tomu měkkost, ale příliš málo péče o jednotky.

Střídání důstojníků po 6 měsících frontové služby, zatímco mužstvo musí venku zůstat déle.

Dvojí jídlo pro důstojníky a mužstvo, jednota v pití, výstřelky.

4) Stát poškozující zaměření [postoj] v důstojnickém sboru: postoje nepřátelské k válce, nepřátelské k Němcům [protiněmecké], panslavistické sympatie k bolševikům.

b. Personální politika MNO

1) Vojenská výkonnost event. pozitivní postoje ke státu a válce při obsazování důstojnických míst nejsou dostatečně oceňovány, upřednostňování [nadržování] bývalých legionářů.

2) Zatížení důstojníci jsou ponecháváni ve službě.

3) Nerovnoměrné oceňování důkazů nepřátelství [nepřátelského osvědčení se] různých důstojníků. (*podtrž. v orig.*)

- 4) Bývalí čeští důstojníci byli ponecháni, ačkoliv jsou málo způsobilí [vhodní]; naopak volksdeutsche důstojníci byli vzdor nedostatku důstojníků nabídnuti SS. Údajně slovenští volksdeutsche důstojníci nerozumějí slovenské mentalitě, naopak toto je rozhodně přijato [platí] u českých důstojníků.
- 5) Chybí seznam podle služebního stáří a hodností, proto není přehled o plánování povýšení, což vede k [proto je] nejistotě a nespokojenosti v důstojnickém sboru.
- 6) Častá přeložení škodí výkonům a odpovědnosti, brání důvěře mužstva a soudržnosti v jednotkách.

Posudek [názor]:

Mám dojem, že důstojnický sbor není rozdělován a budován podle jeho vojenských výkonů [vojenské služby] – při uplatnění přísného srovnávacího měřítka – ale podle osobních a politických ohledů [osobního a politického zřetele]. Ale právě vyloučení armády z politiky a přísně věcná spravedlnost jsou předpoklady pro spolehlivou armádu. Příklad: malá německá říšská armáda mezi 1923 a 1935.

- 4) Chybí energické zásahy proti nepořádkům [nedostatkům].
 - a. Schází vůle poskytnout bojový přínos k válce, nebo jednotky vychovávat a budovat k bojovému duchu. Nedostatečné vyzbrojení nemůže být uváděno jako důvod. (*podtrž. v orig.*) – příl. 4 –
 - b. Počinání proti přeběhnutím 1943. Nedostatečná tvrdost ve vojenské jurisdikci [výkonu spravedlnosti] neodpovídá vážnosti situace. – příl. 5 –
 - c. Žádné zákroky proti panslavistickým, probolševickým, poráženeckým nebo českým postojům [stanoviskům]. Žádná pozitivní propaganda, která se skutečně projevuje. (*podtrž. v orig.*) Vojenské a světonázorové pevné vedení chybí.
 - d. Vůči protiněmeckým postojům se sice zakročuje, ale jen s krajní mírností, viz také příloha 1, č. 9-11.
 - e. Neexistuje odstrašení od napomáhání partizánům, obranné zpravodajství musí být ještě více podporováno; nyň rázně zakročit, aby se vyhubilo ještě malé nebezpečí v začátcích! (*podtrž.. v orig.*)

Posudek [názor]:

Průtahy a shovívavost znamenají vojenské nebezpečí.

- 5) Špatná nálada mužstva.
 - a. Nedostatky v důvěře k důstojníkům, viz II./3
 - b. Dezerce také ve vlasti, viz příloha 1.
 - c. Jednotky nevidí žádný cíl války, protože vlastenecké školení nestačí, takže nepovažují bolševismus za nebezpečí. Jednotky pociťují špatný výcvik.
 - d. Nedostatečné vyzbrojení nemůže být základem pro pocit slabosti. – Německé dodávky zbraní viz příloha 4.
 - e. Doporučuje se překontrolování [přezkoumání], zda při povolávání k branné službě nebyl vytvářen prostřednictvím početných výjimek pocit nespravedlivého [neodůvodněného] zacházení. Příklady: propuštění ročníku 40, výjimky pro studenty, výjimky u takových rodin, které mají více synů.

Posudek [názor]:

Musím pochybovat o spolehlivosti mužstva.

III. Souhrnný posudek [názor]:

Slovenská armáda není odolná proti krizi, nedorostla na vážnou zátěž a zatěžkávací zkoušku v boji proti bolševismu; není to nástroj moci, jaký vedení státu potřebuje. Jestliže nyní nebude přísně [ostře] zakročeno, tak hrozí nebezpečí.

zu DG b MNO Nr. 320/44 g.K. v. 20. 6. 1944

Příloha 1

Tajná věc velení

Disciplina a nálada ve slovenské armádě.

- 1) Hlášení německých celních úřadů o četných žalobách a stížnostech obyvatelstva pohraničí na střelbu a divokost slovenských vojáků, zároveň zjištění, že se prostřednictvím slovenských vojáků [slovenského vojska] dělá mezi obyvatelstvem komunistická propaganda. Následek: Znepokojení obyvatelstva, pokles dodávek mléka a odepírání práce.
- 2) Přivedení Rusínek a Ukrajinek slovenskými příslušníky armády z pole [z fronty] na Slovensko, zatím je známo 12 případů těchto nemanželských poměrů.
- 3) Závady [nepořádky] v internačním táboře Humenné a zesílení sabotážních aktivit v prostoru Humenné od jara 1944. 22. 4. 1944 útěk 5 jugoslávských válečných zajatců z internačního tábora Humenné, pobyt neznámý.
- 4) Znepokojování civilního obyvatelstva příslušníky pracovních útvarů z výcvikového tábora Kamenica nedisciplinovaností (divoká střelba atd.) od poloviny dubna 44.
- 5) 24. 3. 44 zatčení dvou rotmistrů z povolání a 3 slovenských civilních osob, jimž bylo dokázáno, že zabezpečovali příslušníkům band úkryt a dodávali jim zbraně, municie a výstrojní předměty.
- 6) 27. 3. 44 dezerte 3 slovenských vojáků z J.R.6 se zbraněmi z Trebišova. Předpokládá se uskutečnění sabotážní činnosti, dosud [dodnes] nezadrženi.
- 7) 27. a 28. 11. 43 nedisciplinované chování a opilecké výstřelky v transportu nacházejících se slovenských vojáků v Bratislavě na Hlavním nádraží.
- 8) 28. 10. 43 chování slovenské železniční stráže v Čadci nepřátelské vůči Němcům.
- 9) Vůči Němcům nepřátelská vyjádření slovenských důstojníků ve vojenském táboře Oremmlaz u Leště na podzim 1943.
- 10) Provokativní vyjádření slovenských důstojníků
por. Folta, děl.pl. 2 6. 10. 43
mjr. let. Dargo } 18. 11. 43
mjr. let. Lisický }
mjr. Breuer 30. 8. 43 a 4. 2. 44
kpt. Hlaváč, zprav. odd. 2 10. 2. 44

- 11) Výrazy sympatií slovenských dôstojníkov k Rusku
kpt. Sekuris v listopadu 1943 a
kpt. Frtuš, Spišská Nová Ves 19. 3. 1944.

12) Dezerce ve slovenské domáci armáde

<u>v mesiaci</u>	<u>počet</u>	z toho	<u>armáda</u>	<u>letectvo</u>	<u>Pracovní sbor</u>
červen 43	28		17	1	10
červenec	19		8	3	8
srpen	16		4	6	6
září	27		12	5	10
říjen	46		34	4	8
listopad	52		30	6	16
prosinec	26		16	1	9
leden 44	47		29	6	12
únor	70		42	8	20
březen	68		26	11	31
duben	51		24	15	12
květen	45		22	13	10

zu DG b MNO Nr. 320/44 g.K. v. 20. 6. 1944

Příloha 2

Tajná věc velení

Řádění band a jejich podporování.

- 1) Do června 1944 bylo pozorováno 100 případů vystoupení [výskytu] jednotlivých příslušníků band, menších band a větších partyzánských skupin. Hlavní jádro těchto band tvoří Rusové, Rusíni z Podkarpatské Rusi, částečně Slováci a Maďaři. Mezi Rusy se nacházejí z části sovětské váleční zajatci uprchlí z německých zajateckých táborů a uprchlí východní dělníci, jimž bylo slovenskými úřady poskytnuto právo asyly. U Maďarů se jedná především o dezertéry z bývalé československé armády, kteří svého času utekli do Maďarska.
- 2) Od prosince 43 do dneška je 177 osob podezřelých z aktivního podílu na organizování band event. z jejich podpory. Z toho je dosud 70 ve vazbě. Ze slovenské armády se na tom podílejí:
 - a) důstojníci: kpt. Gonda,
npor. Šimko,
por. Beňo,
por. Dudaš
por. Fleischer,
 - b) poddůstojníci a mužstvo: 7
- 3) Jednotlivé pozoruhodné případy
 - a) Počátkem května 44 pokus slovenských státních zaměstnanců (celní a železniční úředníci), v Kysaku navádění kozáků nacházejících se v železničním transportu k prodeji zbraní a výstrojních součástek.

- b) 10. 6. 44 přechod ozbrojené bandy v síle 80 – 120 mužů bez překážky přes slovenskou hranici severně Bardějova, vyzvídající o opevňovacích pracech.
- c) Zjištění slovenských četnických stanic, že rusínské obyvatelstvo podporuje partyzánsví v každém ohledu. Bližší v četnických protokolech.
- d) Zesílené vystupování [výskyt] odbojových organizací, odhalení [nálezy] rozkladných propagandistických materiálů, protiněmecké a bolševické demonstrace,
 - 1) Národně-revoluční výbor (NRA ? RNV), rozdělování [rozvržení] směrnic začátkem srpna 43 v Baťovanech okr. Prievidza.
 - 2) Hlas Národa / slovenský leták, rozdělování [rozmisťování] od srpna 1943 poštovními zásilkami.
 - 3) Výzva velení 1.čsl. partyzánské armády ze 7.11.43.
 - 4) Opakované poštovní zásilky výhružných dopisů slovenským úřadům.
 - 5) Nerušené májové oslavy provedené bandami u památníku státní lesní správy u Javorinské chaty v okrese Vranov a bolševická letáková propaganda na 1. Máje.
 - 6) Podle údajů slovenské zpravodajské služby od 24.5.44 další rozšíření partyzánské organizace na ostatní Slovensko prostřednictvím výstavby buněk, především v následujících městech a oblastech: Bratislava, Nové Město n.V., Myjava, Ružomberok, Žilina a okolí, Trenčín, Poprad, Lipt. Sv. Mikuláš, Makov (západně Čadce), Topoľčany, Nitra, Bošany a Prievidza.
- e) 8. 4. 44 úmyslné poškození závěsného kabelu Prešov – Vyšný Svidník údajně dezertujícími slovenskými vojáky.

zu DG b MNO Nr. 320/44 g.K. v. 20. 6. 1944

Příloha 3

Tajná věc velení

Velcí důstojníci, jejichž vystupování nebo politický postoj má z německého hlediska mnoho závad a jejichž příklad musí mít demoralizující vliv na mladé důstojníky.

- 1) **Generál Jurech** – Pansláv, selhal při výcviku branné moci, své jednotky navštěvoval zřídka. Létal téměř každý víkend z Krymu do Dněpropetrovska, aby udržoval poměr s jednou ruskou divadelní herečkou, ačkoliv byl ženatý, dokonce si ji přivedl na Slovensko. Byl sice odvolán (propuštěn), ale rychle znovu ustanoven.
- 2) **Plukovník Imro** – Legionář, otevřený přítel sovětského Ruska, jenž se zdráhal jít na frontu. Přesto je dosazen za šéfa komise pro předpisy, kde získává znalosti o všech německých předpisech, které jsou slovenské armádě poskytovány k dispozici, a kde klade odpor proti využití [zhodnocení] německých válečných zkušeností a předpisů.
- 3) **Plukovník Lendvay** – Vzal jako velitel divize svou ženu do pole [na frontu] a opustil bez rozkazu svou divizi, když tato měla být nasazena. Byl dále použit jako velitel pluku a nyní je velitelem dělostřelectva.
- 4) **Plukovník Bodický** – Legionář. Bez vojenského vzdělání jako důstojník, musel být v polském polním tažení na podnět tehdejšího vedoucího německého vojenského velitele, generála Engelbrechta, přiměřeně řízen [usměřován], protože neuposlechnutím rozkazu k nasazení hrozilo poškození spojeneckého vedení útoku. Jako velitel brigády v Itálii nestačil na své služební dozorčí povinnosti. Nyní je na něj podáno následovně hlášení prokurátora slovenského polního soudu: „Je zavedeno vyšetřování proti npor. Rutkayovi za přivlastnění si a protiprávní prodej 50 q soli. Plukovník Bodický a major Jamriška se na

- tomto obchodě podíleli. Rutkay je uvězněn. Bodický a Jamriška ztěžují vyšetřování, event. mu brání. Čistý výdělek překračuje 1 milión lir.“
- 5) Plukovník Husár – Legionář, česky naladený, manželka je Židovka. Jako velitel pluku v boji proti bandám nedostatečně rychle a ostře [přísně] zakročoval proti spojení [spolkům] příslušníků jeho pluku s partyzány. Přesto je znovu ustanoven jako velitel pluku.
 - 6) Podplukovník Vick – V bitvě u Lipovce opustil v nebezpečí svou jednotku a nebyl od té doby znovu v poli [na frontě]. Vzdor tomuto nedostatku způsobilosti byly mu uloženy tak důležité výcvikové [vzdělávací] úlohy jako velení pěchotní školy a nyní velení J.R.1. Mimoto je znám jeho český postoj.
 - 7) Podplukovník Palkovič – Legionář. Bez vojenského vzdělání jako důstojník. Německými a slovenskými představenými mu byly vytykány závady, protože neudržel dostatečnou disciplínu u svého pluku 101 a nedostatečně zakročoval proti spojení svých podřízených s partyzány. Má být nyní znovu ustanoven jako velitel pluku.
 - 8) Podplukovník Kmičikievic – Ukrajinec. Jako velitel oddílu (Abt. Kdr.) v poli nepostupoval dostatečně ostře proti proruským důstojníkům a mužstvu svého oddílu (Abt. – oddělení), když se navazovaly vztahy jeho podřízených s partyzány. Navzdory chybějící způsobilosti jako velitele jednotky (Truppen – Kdr. – velitele oddílu) byl znovu ustanoven velitelem oddílu (Abt. Kdr.), až generál Turanec ho zprostil služby.
 - 9) Podplukovník Poloni – V roce 1942 selhal v poli, byl – navzdory německým námitkám proti jeho amorálnímu vedení – 1943 dosazen jako představený pro flakhelfery (pomocné protiletce oddíly). Teprve potom byl kvůli pití odvolán.
 - 10) Podplukovník Čani – Je znám jeho pročeský postoj; působí tomu odpovídajícím vlivem na své podřízené. Jako velitel pluku nezakročoval dostatečně proti zrádným vztahům svých podřízených s partyzány (případ Nalepka a komplicové) a byl jako velitel jednotky odvolán, ale v CPO je dále používán.
 - 11) Podplukovník Kallo – Před nepřitelem se neosvědčil. Jeho chování je podezřelé, ale německým místům nejasné. Zdá se být nutné neustranné slovenské vyšetřování proti němu, protože bylo podáno hlášení o něm za korupci v poli. Jeho vlastní důstojnický sbor potvrdí, že nepožívá žádné úcty. Jako velitel pluku zanedbával výcvik jeho důstojnického sboru i mužstva. Pohybuje se zdůrazněně v čechofilských kruzích.
 - 12) Major Kubiček – Legionář, známý svým českým postojem. Byl připraven k odsunutí k pracovní službě, ale je znovu ustanoven velitelem pluku.
 - 13) Podplukovník Manica – Legionář. Patřil k Benešově straně a agituje [propaguje] otevřeně pro sovětské Rusko. Přesto byl znovu použit ve vojenské pracovní službě.
 - 14) Podplukovník Václav – Legionář, byl jako okresní velitel v Prešově obviněn z korupce. Byl dále využit na vedoucím místě v branné výchově.
 - 15) Kapitán Čambalík – Za prokázané vztahy k ruským bandám odsouzen, přesto je nyní znovu ustanoven jako důstojník branné výchovy.

zu DG b MNO Nr. 320/44 g.K. v. 20. 6. 1944

Příloha 4

Tajná věc velení

Německé zbrojní dodávky

Následující dodávky byly od 1. 1. 1943 na Slovensko (ne do pole) dodány event. jsou na cestě:

(podtrž. v orig.)

1) Zbraně a přístroje [nástroje].

- 20 granátometů 5 cm
- 156 „ 8 cm
- 2 stíhače tanků – kanóny 5 cm
- 14 „ – „ 7,5 cm
- 12 pěchotních děl 7,5 cm
- 40 lehkých polních houfnic 10,5 cm
- 1390 automatů
- 800 puškových granátometů
- 400 automatických pušek
- 200 pušek s dalekohledem, optickým zaměřovačem [odstřelovacích pušek]
- 53 tanků
- 18 (mod. – modernizovaných? modifikovaných?) (mot. – motorizovaných?) protitankových útočných děl
- 10 000 T-min (tj. protitankových – různé typy s náplní cca 5 kg tritolu)
- 30 000 dělostřeleckých min (5 000 Blendkörper – oslepujících? slepých? – těles je mimoto avizovaných [ohlášených])
- 5 000 puškových hlavních
- 40 000 souprav na čištění pušek.

2) Munice.

- 15 000 vrhacích granátů [min] pro lehké vrhače granátů [minomety]
- 58 500 „ [min] pro 8 cm „ [minomety]
- 12 600 protipancéřových granátů pro 7,5 protitankové kanóny
- 5 670 trhavých granátů pro 7,5 cm pěchotní děla
- 16 000 „ lehké polní houfnice
- 4 000 protipancéřových granátů pro puškové granátometry (f. Gewehrgranatgerät)
- 8 000 trhavých granátů pro „ (f. Gew. Gran. Gerät)
- 200 000 ručních granátů
- 1 000 000 nábojů 9 mm do automatů
- 10 000 ručních granátů
- 1 000 zamlžovacích svěc [dýmovnic]
- 15 000 protitankových granátů 3,7 cm
- 10 000 (Reizkörper) dráždivých granátů [těles?]
- 150 000 nábojů do automatů
- 150 000 (Handgranaten-Laborierung) laborací ručních granátů [náplní?]
- 5 000 vejcovitých granátů 39 (cvič.)
- 2 773 200 pěchotních nábojů

3) Vozidla.

- 80 pásových traktorů „Východ“
- 18 pásových motocyklů
- 85 těžkých osobních automobilů
- 13 nemocničních automobilů
- 5 pojízdných dílen
- 2 dezinfekční přívěsy
- 105 středních osobních automobilů
- 197 nákladních automobilů
- 15 přívěsů
- 3 (Kom. – velitelské?) (autobusy)

70 motocyklů
100 motocyklů s přívěsným vozíkem
499 (Bespannfahrzeuge) přípřežných povozů [zápřahů, ale i vozových plachet]
50 velkých nafukovacích člunů
50 malých „

4) Zpravodajské přístroje.

114 telefonních aparátů
17 vysílaček

Mimoto [mezitím] byly dodávány náhradní díly ke zbraním, vozidlům, tankům, Boschovým zařízením, stejně jako potřeby k motorovým vozidlům, pneumatiky a ženíjní materiál, dále prach a výbušniny.

Další dodávky následně běží [pokračují].

zu DG b MNO Nr. 320/44 g.K. v. 20. 6. 1944

Příloha 5

Tajná věc velení

Nedostatečné zásahy proti závadám.

Chování vojenského soudnictví [soudní pravomoci] vzhledem k souvislostem s náklonností dosud zatčených příslušníků slovenské armády k partyzánům (viz přílohu 2) připomíná zcela [úplně] nedostatečné nakládání [zacházení] s konáním přeběhlíků u Zajišťovací divize v letech 42/43.

Až dosud není znám jediný případ, po kterém by následoval rychlý rozsudek, jenž by dal jednotce odstrašující příklad.

Dosavadní [dosud prokázané] aktivity obranných [zpravodajských] důstojníků vypátrat a zatknout tyto kruhy, které ohrožují státní bezpečnost, ztratily účinnost [byly zmařeny], když vojenské soudnictví nezasáhlo právě tak energicky rychlým vynášením tvrdých rozsudků. Příčiny [důvody] těchto průtahů jsou zjevně [zřejmě] tytéž, jako byly pozorovány u bývalé Zajišťovací divize, totiž:

- a) Soudci, většinou sami bez dostatečných vojenských zkušeností, mají formálně-právní myšlení a neuznávají, že zde je ve hře disciplína a státní bezpečnost a bude vyvoláno [vznikne] nebezpečí, které při dalších opatrných opatřeních pod tlakem válečných událostí a přibývajících [narůstajících] nepřátelské propagandě, bez cizí pomoci už nikdy nebude moci být zhaceno [utlumeno, potlačeno].
- b) Trestní věci, pokud jako takové vůbec budou bezprostředními [(von dem mittelbaren) přímými] nadřízenými vyhodnoceny, naleznou už v dalších představených a soudců nepochopitelně mírný výklad, který budí dojem jisté [určité] shovívavosti.
- c) Možné odvolání k Nejvyššímu soudu v Bratislavě, jímž se stane nutným potvrzení rozsudku panem státním prezidentem, brání rychlému a tedy zastrašujícímu potrestání a tím výchovnému působení [účinku] na jednotku; zastrašující rozsudky musí být v celé armádě dány na známost, aby byly hodnoceny jako poučení (jak je obvyklé v Německé říši).
- d) Na všech zúčastněných místech se zjišťuje nejistota ve výkladu ustanovení příslušných vojenských zákonů.

**V čom je referát p. gen. Schliepera
podaný p. prezidentovi Rep. 20. t.m.
nesprávny?**

- 1) V krivom a zaujatom zmysle i svetle podáva zprávu o disciplíne i nálade vojska na východe Slovenska. Generalizuje bezvýznamné jednotlivosti, ktoré v porovnaní s príhodami nemeckých vojenských transportov v tomto kraji, sú len dobrým vysvedčením pre slovenskú armádu.
- 2) Prípady so záškodníkmi dáva do tendenčnej súvislosti s jednotkami slovenského vojska.
- 3) Výcvik jednotiek na východe, ktorého podporou sa svojho času ujal sam a ktorú podporu neuplatňuje v žiaducej miere, kritizuje. Tým si dáva aj pre seba nedobré vysvedčenie, najmä však po tej stránke, že žaluje p. prezidentovi veci, ktoré na príslušných vojenských miestach predtým vôbec nespomenul, ani na ne povinne neupozornil.
- 4) Zazlieva pomalosť opevňovacích prác vtedy, keď dobre vie, že túto pomalosť nezavinilo MNO, ale jednak ťažkopádnosť i s nemeckými kruhmi vytvorená komplikovanosť následkom bezprostredného styku veliteľa opevňovacích prác, t.j. plk. Pilfouska, dôstojníka slovenskej armády, nemeckej národnosti, ktorý nechápal potrebu opevnenia na slov. území, nariadenú a neraz urgovanú MNO.
- 5) Komplikované velenie presadili na Slovensku nemecké požiadavky kopirovať ich systém a týmto dôsledným nástojením pohnuli počiatočný jednoduchý slovenský vojenský poriadok, k rozsiahlosti. Ak porovnáme slovenské velit. pomery s nemeckými výpomocnými aparátmi, tak zistíme, že Slováci sú počtom skromní k personálne bohatejšie zaopatreným nemeckým voj. miestam na Slovensku. V malom štáte centralizáciou sa práve šetrí na personále a zaručuje jednotnosť všetkého.
Preto je referát tu nelogický, keď na jednej strane vytyka centralizáciu a prílišnú veľkosť aparátu vedenia a na druhej strane trvá na kopirovaní nemeckého systému, ktorý sa hodí pre veľký štát a nie pre malý.
- 6) Prízvukuje prispôsobenie sa armády ku počtu súcich dôstojníkov. To chcelo docieľiť minulého roku práve MNO, aby disciplína i iný poriadok vo vojsku bol veliteľským sborom zaistený, lebo nemožno očakávať zvládnutie väčšej masy ľudí, dostatočne ešte nevyrasteným slovenským dôstojníckym sborom. Kto však to prekazil? Nové nemecké požiadavky na postavenie ďalších jednotiek! Chápeme situáciu, ale neradi vidíme, keď Nem. generál pri MNO túto okolnosť zneužíva pre nemiestne kritizovanie MNO.
- 7) Hneď k tomu pripojujem poznámku o tom, že českí dôstojníci sa ponechávajú a dôstojníci nemeckej národnosti ponúkajú zbraniam SS. – To je zámerné obvinenie z protineckého postoja MNO. –

Dobre je známa okolnosť, že pri budovaní slov. armády, nemohli sme sa obísť bez výpomoci slovenskému štátu oddaných tých dôstojníkov českého pôvodu, ktorí mali či už rodinné a či iné dobré vzťahy a prejavovali spoľahlivosť k Slovensku. Jednako sme i v týchto uskutočnili niekoľkokrát radikálnu a bezohľadnú očistku. Zostali teda už len tí, ktorí sú viac Slovákmi ako Čechmi, aj to len z potreby a pri povyšovaní i pri určovaní samostatných veliteľských miest sú prirodzene zanedbávaní.

Dôstojníkov nemeckej národnosti sme vždy s najväčšou ochotou prijímali, a v medziach slovenských ohľadov i možností im dávali prednosť pri povyšovaní i u určovaní funkcií. Vytvoril sa stav, ktorý v zápätí vrhol praktické dôsledky neprijemného konštatovania: a/ predimenzovania veliteľského aparátu Nemcami, ktorí si nevedeli pri tej najväčšej podpore MNO vyzískať dôveru mužstva a autoritu podriadených. b/ Mnohí miesto toho, aby chápali svoje poslanie v slovenskom vojsku na sblížovanie a sjednocovanie obojstranných záujmov a cieľov, povýšenecky a neúprimne, podliehajúc malichernému udavačstvu a špi-

neniu vlastného hniezda, vytvorovali ustavičné trecie plochy a diferencie, teda opačne, chladili dobrý pomer slovensko nemecký, ktorý vedenie nemohlo už umele udržiavať v žiaducnom stave. c/ Podporovaní činiteľmi nem. voj. misie, nevojenyjsky nárokovali si vedúce miesta v slov. armáde, čím vyvolali konkurenčnú žiarlivosť ostatných slov. dôstojníkov a ubíjali ducha a povedomie slobodného a samostatného národa, ktoré se protivilo duchu i vôli vo svojich dôsledkoch, samého Führera Veľkonemeckej ríše. – Pri 6 slovenských geráloch (*sic*) (teraz už len 3 aktívnych) malo byť pomerne viac generálov nemeckej národnosti ako slovenskej (Pilfousek, Dr. Wirth, Crammer a Dotzauer). Abstrahujúc sa od citovej zaujatosti, chladný rozum a rozvaha tu káže v záujme nemeckého ďalšieho poriadku i snaženia, aby tento neprirodzený stav sa napravil. Slov. MNO vítało preto príležitosť požiadavku SS zbraní, ktoré teraz Nem. generál pri MNO pre vedľajšie a menej významné príčiny napáda. – d/ Dôstojník slov. armády nemeckej národnosti (mnohí sú práve bývalý Česi!) trúfa si, ak je povahovo tak založený, stavať sa vo svojich egoistických záujmoch proti veleniu a tak ruší disciplínu, bez ktorej nijaká armáda nemôže jestvovať. Dôstojník českého pôvodu je a musí byť skromný, teda ako výkonný orgán, vhodný. e/ Tieto a iné ešte závažné okolnosti (napr. mužstvo nemeckej národnosti odchádza a dôstojníci by mali ostať atď.) hovoria, že ak chce slovenské vojsko vnútornou svojou konsolidáciou prispievať kladne a účinne k nemeckému svetovému zápasu na zdolanie spoločných nám nepriateľov, musíme [*mat*] také prirodzené a súladné podmienky svojho života, ktoré ho uspôsobujú pre tento zástoj. Inak bude naozaj pokazenou a všeobecnou situáciou ovplyvnenou prekážkou, lebo partizánov v slovenských poľných jednotkách nevytvorily len udávané nedostatky slovenského velenia, ale v prevážnej miere bezprostredné diferencie a nedôvera slovenských podriadených s nemeckými veliacimi činiteľmi. Preto je v záujme nemeckom i slovenskom, aby v slovenskej armáde nastala homogénna myšlienková i citová konštelácia, ktorú môže potom slovenské vedenie patrične usmerňovať, ovplyvňovať a ju mať bezpečne v rukách. Len tak sa môže hovoriť o zodpovednosti MNO, ktoré potom možno smeľe aj kritizovať, lebo je pánom situácie a podľa výsledkov vytvoriť si o ňom úsudok i zaujať k nemu primeraný postoj.

- 8) Tvrdenie, že MNO je jednotkám cudzie a že zasahuje do kompetencie podriadených, je povážlivým príkladom nesprávnej kritiky (ba zostane? = *nečitateľné* – nedoloženým – *celé prečiarknuté*), ktorý – podľa môjho pohľadu – nepatrí do posłania Nem. generála pri MNO, ako poradcu. MNO je iného náhľadu a treba túto vec rozobrať objektívne a konkrétne – keď vyvstane úplne opačný obraz.
- 9) Nezodpovedá skutočnosti domnienka, pre ktorú poradca MNO je ostatne nepríslušný, že zriadením Pracovného sboru NO, vytvorením brannej výchovy a CPO sa trieštia síly. V Prac. sbore NO sô dôstojníci, ktorí sa nehodia pre vojsko. V CPO tiež. V brannej výchove takisto, len pár jednotlivcov je v jeho veliteľstve, ktorí sú kvapkou do mora potreb. – Vec je však príznačnejšia, lebo Nem. gen. pri MNO sa týmto náhľadom stavia proti zákonodárnemu zriadeniu Slov. republiky, ktorá tu ukladá MNO nevyhnutel'né povinnosti.
- 10) V súvislosti s reorganizáciou v zime 1943/44 pomíja (chápať – *prečiarknuté*) vziať na vedomie a uviesť príčiny jej dokonalého neuskutočnenia, ktorých je sam pôvodcom a ktoré väzia v nastol'ovaných nových problémov (*sic*) s nemeckej strany.
- 11) Poznámkou, že minister ani raz nebol u jednotiek na východnom Slovensku, dokazuje, že svoje poslanie nevidí v kladnej pomoci a v činnosti otvoreného poradcu – lebo to ministroví ani raz nepripomenul – ale uplatňuje to dodatočne v nemiestnej osobnej kritike. Vie dobre, že minister má na východe svojich veliteľov, ktorí na terajší ešte stav vecí úplne postačia a on by im tam len svojou prítomnosťou prekážal. Má čo robiť v Bratislave a nemôže si dovolovať výlety. Osobný styk s vojakmi, ktorý treba časove rozšíriť, bude potrebný, až keď nastanú tam prípadne vážne úlohy. Zato tamojši

velitelia bývajú tým častejšie u ministra! Zabúda sa, že ministerský rezort je iné ako vojenské veliteľstvo.

- 12) Vedome prekrucuje nariadenie MNO a trvanie jeho na dlhšom pobyte dôstojníkov v poli než 6 mesiacov, ktoré bolo dávno zrušené a dnes sa týka len lekárov a podobných dôstojníkov správy, vzhľadom na celoštátny kritický stav záložníkov).
- 13) Bičuje nedostatky dôstojníkov a tým vlastne obviňuje a do špatného svetla uvádza pomocnú činnosť nemeckých misií, ktorým MNO dalo plnú voľnosť a berie len s povd'áčnosťou na vedomie, keď sa tieto žiaducno činia najmä u veliteľstva pozemného vojska a u jeho podriadených jednotiek, ktorým je sverená výchova i dozor slúžiacich dôstojníkov.
Dvojaká strava pre dôstojníkov a mužstvo je podporovaná nemeckými činiteľmi, najmä v poli. Sam p. gen. Schlieper v Levoči a v iných posádkach zaujímal sa o dôstojníckych jedálňach a priam nabádal slov. dôstojníkov o toto separovanie sa od mužstva.
- 14) Pranieje protinemecké, panslavistické a protištátne náhľady v dôst. sbore v súvisie s MNO vtedy, keď dobre vie, že nie MNO, ale spôsoby im navrhované a zastávané podnecujú tohto deštruktívneho ducha a sú príčinou istých znakov, ktoré potom MNO nestačí premyslenou taktikou patrične upravovať. Strielaním by sa protivy len väčšmi vyostřily a dnes, v situácii tak pohnutej, by tak bolo Slovensko v položení horšom.
- 15) Nesvedomito podozrieva MNO z nadržovania býv. legionárom a zo zaznávania voj. výkonov a pozitívneho stanoviska k štátu. Legionári tvrdia práve opak a je zaujatosťou vysokého stupňa, keď sa im paušálne upiera oddaný vzťah k štátu a neuznávajú voj. výkony. Tých pár legionárov, ktorí ešte slúžia v armáde, nemožno obviňovať z nevlastenectva. (Ak bojovali v radách protivníkov v prvej svetovej vojne, tak to nebol postoj proti Nemecku, ale proti bývalej Rakúsko-uhorskej monarchii, ktorého nástupnícku časť /Rakúsko atď./ sam Führer pred druhou svetovou vojnou zlikvidoval. Slovenskí legionári, ktorí mali i v zahraničí i doma tie isté diferencie s Čechmi ako celé Slovensko a ktorí prelievali dobrovoľne krv za slobodu svojho národa, ktorý Führer konečne oslobodil, nemôžu byť so strany nemeckej urážaní a biľagovaní termínom, ktorý sam o sebe znamená politické zlo, miesto ich prednosti, že sa vedeli smelo postaviť už vtedy, keď národ ešte upel v otroctve na obranu jeho práv, čo robia i teraz. Ich zaujaté odstrkanie by viedlo k dezavovaniu nár. soc. politiky v ohľade principu „Völkisch“ a spojenectva s Talianskom, Japonskom, Rumunskom atď., ktoré v prvej svetovej vojne boli tiež v tábore opačnom. – *vyčiarknuté*) MNO tu nerobí výnimky a pridžiava sa čisto kvalitných hodnôt a štát. spolahlivosti.
- 16) Neodpovedá skutočnosti tvrdenie, že sa neuznava rovnomerne osvedčenie sa pred nepriateľom, čo dokazujú i Smernice MNO pre povyšovanie.
- 17) Poradová listina u MNO stále jestvuje. Jej uverejňovanie, vzhľadom na vojnové pomery a časté výkyvy v prejavoch pred nepriateľom, ktoré menia i kvalifikačný popis dôstojníkov, do potrebnej ustálenosti ešte vo vývoji sa nachodiaceho dôst. a veliteľského sboru, je neželateľné. Osvedčené hodnoty stúpajú, povyšovanie sa deje výberom a neschopní zaostávajú, čím sa práve zabraňuje zbytočná nespokojnosť slabých, ktorí by pri každom uverejnení ich poradia mali príležitosť to prejavovať a ešte viac znechucovať. To odpovedá metode v povyšovacej praktike celého štátu, v ktorej nemôže ani vojsko robiť úchyľky.

Celkový posudok:

V složitých pomeroch i okolnostiach môže slovenská armáda byť i d'alej pevná, keď sa umožní voľná ruka pre jej veliteľa, v ktorom treba dôverovať, alebo ho vymeniť za osobu dôveryhodnejšiu. Zásahy tak z vnútorného politického života, ako najmä iný vplyv, než technicko-

výpomocný so strany nemeckého zastúpenia u slov. armády, ďalej vzatia vojska z právomoci a zpod vplyvu slovenského veliteľa, oslabujú slov. armádu. Všeobecná situácia a národ sám ju duchovne preformúva, čo sa nedá nijakou silou oddeliť od seba. Energicky sa dá zakročiť tým, že sa slovenskému hlavnému vojenskému veliteľovi dá náležitá právomoc uznanie dôvera a podpora, nie však osočovanie a že bude zbavený osobných a malicherných záškodníkov. Na osobe – ak má predpoklady a schopnosti – nezáleží. Sám (konám svoju povinnosť – vyčiarknuté) sa neobávam zodpovednosti a zaujímam nekompromisný postoj na každú stranu dotiaľ, dokiaľ ma môj najvyšší veliteľ neoslobodí od tejto povinnosti.

Je na nemeckom voj. vedení, aby dodalo na Slovensko takého svojho zástupcu, ktorý chápe aj slovenské oprávnené požiadavky a tieto vhodne prenáša do nemeckého poňatia. Inak nedocieli spoločný nám cieľ. Smluvu, pre rozličné vymoženosti držaly práve kruhy mimo slovenského MNO 1 a 3/4 roka nesostavenú a nepodpísanú. Pred pár mesiacmi došla ako hotová na MNO, keď p. gen. Schlieper dokázal svojim držaním sa, že jej pripravený text po týchto praktických skúsenostiach sa neosvedčuje a preto MNO nemá už záujmu, aby v tejto pripravenej formulácii bol podpísaný. Len vítaná a vhodná osobnosť by umožnila MNO s doterajším textom súhlasiť, ktorá by tam stanovené výhody nezneužila. Osoby robia všetko, mŕtva litera je len podmienkou k tomu.

DG b MNO Nr.320/44 g.K.v. 20. 6. 1944

Geheime Kommandosache

Vortrag des Deutschen Generals beim Herrn Staatspräsidenten.¹

- I. Besorgnisse über Lage in der Ostslowakei.
 - a) Disziplin und Stimmung sind schlecht. – Anl. 1 –
 - b) 100 Fälle von Auftreten von Banditen. Banditen werden begünstigt (von Truppe und Bevölkerung). – Anl. 2 –
 - c) Truppenausbildung schreitet nicht vorwärts. Z. Zt. halte ich einen Kampfeinsatz der beiden Divisionen in der Ostslowakei für nicht möglich, weil sie nicht im Zusammenwirken der ausreichend vorhandenen Waffen ausgebildet sind.
 - d) Befestigungsarbeiten an der Grenze machen geringe Fortschritte.²
- II. Ursachen für diese Entwicklung
 - 1.) Mängel in der militärischen Befehlsgliederung.
 - a) Früher schädliche Zentralisierung beim MNO.
 - 1) Zu großer Verwaltungsapparat, verschlingt zuviel Personal, besonders Berufs-Unteroffiziere.
 - 2) MNO truppenfremd.
 - 3) Schleppender Geschäftsgang.

¹Vzhľadom na nejednoznačnosť prekladů (při porovnání několika nezávislých prekladů se objevují v textu rozporné výklady některých výrazů) uvádíme plný text v originále. Příčinou rozdílnosti prekladů snad může být i to, že sám Schlieper používal ve své době již zastaralé výrazy.

²První článek textu uvádíme pro porovnání zalomený podle originálu.

- 4) Hereinbefehlen in Kompetenzen Untergebener.
- 5) Verzettlung der Kräfte durch Arbeitskorps, Wehrerziehung, C.P.O.
- b) Versuchte Reorganisation im Winter 43/44.
 - 1) Verkleinerung des MNO und des Heeres nach dem Stand des zu säubernden Offizierkorps.
 - 2) Schaffen wirklicher Verantwortlichkeit für die Befelshaber der Wehrmachtteile.
 - 3) Jedoch ist keine durchgreifende Änderung erfolgt.
- c) Nummehrige Befehlsverhältnisse:
Im MNO: Ministerstab, Oberkommando der Wehrmacht und Generalinspekteur der Wehrmacht.
Ferner: „Armeestab“ Prešov mit Befestigungsstab, VPV, Banská Bystrica, Befugnisse stark verringert, VVZ, Trenčín, Wehrerziehung, Banská Bystrica, Auswirkung sehr gering, Arbeitskorps, neuerdings auch ein Übermaß von Artl. Stäben ohne entsprechende Truppe.

Urteil:

Eine kleine Wehrmacht kann sich solch einen Apparat nicht leisten: Fehlen von Offizieren, zu teuer, zu schwerfällig. Organisation zu c) führt zu gefährlichen Verzögerungen in Ausbildung und Befestigungen.

Minister war noch kein Mal bei Truppen in der Ostslowakei, auch nicht Chef, Oberst Talský.

Abbau von Stäben und Verringerung des Verwaltungsapparates und seiner Aufgaben scheint ebenso nötig wie Abstimmung der Größe des Heeres auf die Zahl geeigneter Offiziere.

- 2.) Ablehnung der deutschen Beratung.
 - a) Minister lehnt innerlich deutsche Beratung ab (slowakische Denkschrift, Abkommen über Deutschen General seit 2 Jahren nicht unterzeichnet, Minister hat auf Besuch Admiral Bürkner noch nicht reagiert).
 - b) Deutsche Ausbildungsgrundlagen nach neuesten Kriegserfahrungen, die z. T. in slowakischer Übersetzung durch die Deutsche Heeresmission und Deutsche Luftwaffenmission angeboten sind, werden aus Interesslosigkeit von der Truppe nicht genügend ausgewertet und angewandt, dagegen die veralteten tschechischen Vorschriften bevorzugt (s. Anl.3, Ziff.2).
 - c) Daher kann sich deutsche Beratung auch bei Truppe nicht auswirken, obwohl dort im allgemeinen guter Wille besteht, besonders im Felde.
- 3.) Mängel im Offizierkorps. - Anl. 3 -
 - a) Beanstandungen im Verhalten der Offiziere.
 - 1) mil. schlechte Haltung } Erziehung und Beispiel für junge Offiziere fehlen.
 - 2) moralische Mängel
 - 3) Mangelnde Offizierauffassung:
schlechte Dienstauffassung und Dienstaufsicht, Offiziere zu viel auf Kanzlei;
Ungenügende Forderung von Leistungen, dagegen Weichheit, aber zu wenig Fürsorge für Truppe;
Ablösung der Offiziere nach 6 Monaten Frontdienstzeit, während Mannschaft länger draußen bleiben muß;
zweierlei Essen für Offiziere und Mannschaft, Trunkenheit, Exzesse.
 - 4) Staatsschädigende Einstellung im Offizierkorps: kriegsfeindliche, deutschfeindliche Haltung, panslawistische Sympathie für Bolschewisten.
 - b) Personalpolitik des MNO.
 - 1) Mil. Leistung bzw. positive Einstellung zu Staat und Krieg bei Besetzung der Offizierstellen nicht genügend gewürdigt. Bevorzugung ehemaliger Legionäre.
 - 2) Belastete Offiziere werden im Dienstbelassen.
 - 3) Ungleichmäßige Anerkennung der Feindbewährung verschiedener Offiziere.
 - 4) Ehemalige tschechische Offiziere werden behalten, obwohl wenig geeignet; dagegen volksdeutsche Offiziere trotz Offizier-Mangel der SS angeboten. Angeblich verstehen slowakische volksdeutsche Offiziere nicht die slowakische Mentalität, dagegen wird dies bei tschechischen anscheinend angenommen.

- 5) Dienstalters- und Rangliste fehlt, somit keine Übersicht über Planmäßigkeit der Beförderung, daher Unsicherheit und Unzufriedenheit im Offizierkorps.
- 6) Häufige Versetzungen schädigen Leistungen und Verantwortlichkeit, verhindern Vertrauen der Mannschaft und Zusammenhalt innerhalb der Truppe.

Urteil:

Ich habe den Eindruck, daß Offizierkorps nicht nach seinen militärischen Leistungen – bei Anlegung strengen Maßstabes – eingeteilt und aufgebaut wird, sondern nach persönlichen und politischen Rücksichten. Aber gerade Heraushalten der Wehrmacht aus der Politik und strenge sachliche Gerechtigkeit sind Voraussetzungen für eine zuverlässige Wehrmacht. Beispiel: das kleine deutsche Reichsheer zwischen 1923 und 1935.

- 4.) Kein energisches Durchgreifen gegen Mißstände.
 - a) Es fehlt Wille, einen Kampfbeitrag zum Krieg zu leisten oder Truppe zum Kampfgeist zu erziehen und auszubilden. Mangelnde Bewaffnung kann nicht als Grund angeführt werden – Anl. 4 –
 - b) Verhalten gegen Überläuferwesen 1943. Mangelnde Härte in der militärischen Rechtspflege entspricht nicht dem Ernst der Lage. – Anl. 5 –
 - c) Kein Einschreiten gegen panslawistische, probolschewistische, defaitistische oder tschechische Einstellung. Keine positive Propaganda, die sich wirklich auswirkt. Militärische und weltanschauliche feste Führung fehlt.
 - d) Gegen deutschfeindliche Einstellung wird zwar eingeschritten, aber nur mit äußerster Milde, s. auch Anlage 1, Ziff. 9 – 11.
 - e) Kein Abschrecken gegen Banditenbegünstigung, Abwehrdienst müßte noch mehr unterstützt werden; jetzt zugreifen, um die noch kleine Gefahr im Anfang auszurotten!

Urteil:

Verschleppung und Milde bedeuten eine militärische Gefahr.

- 5) Schlechte Stimmung der Mannschaft.
 - a) Mangel an Vertrauen zu Offizieren, s. II/3.)
 - b) Desertionen auch in der Heimat, s. Anlage 1.
 - c) Truppe sieht kein Kriegsziel, weil vaterländische Schulung nicht genügt, so daß Bolschewismus nicht für eine Gefahr gehalten wird. Truppe fühlt sich schlecht ausgebildet.
 - d) Mangelnde Bewaffnung kann kein Grund für Gefühl der Unterlegenheit sein. – Deutsche Waffenlieferungen siehe Anlage 4.
 - e) Es empfiehlt sich eine Überprüfung, ob bei den Einziehungen zum Wehrdienst durch die zahlreichen Ausnahmen nicht das Gefühl einer ungerechten Behandlung erzeugt wird. Beispiele: Entlassung des Jahrganges 40, Ausnahmen für Studierende, Ausnahmen bei solchen Familien, die mehrere Söhne haben.

Urteil:

Verlässlichkeit der Mannschaft ist zu bezweifeln.

III. Gesamt-Urteil.

Slowakisches Heer ist nicht krisenfest, einer ernsten Belastung und Bewährungsprobe im Kampf gegen Bolschewismus nicht gewachsen; es ist nicht das Machtinstrument, das die Staatsführung braucht. Wenn jetzt nicht scharf durchgegriffen wird, so droht Gefahr.

Geheime KommandosacheBandenunwesen und dessen Begünstigung.

- 1.) Bis Juni 1944 sind 100 Fälle über Auftreten von einzelnen Bandenmitgliedern, kleineren Banden und größeren Partisanengruppen beobachtet worden. Den Hauptkern dieser Banden bilden Russen, Russinen aus Karpathorußland, teilweise Slowaken und Ungarn. Unter den Russen befinden sich z.T. aus deutschen Gefangenenlagern entwichene sowjetische Kriegsgefangene und geflüchtete Ostarbeiter, denen von slowakischen Behörden Asylrecht gewährt wird. Bei den Ungarn handelt es sich hauptsächlich um Deserteure der ehemaligen tschechoslowakischen Armee, die seinerzeit nach Ungarn flüchteten.
- 2.) Von Dezember 43 bis heute stehen 177 Personen unter dem Verdacht der aktiven Beteiligung an der Bandenorganisation bzw. deren Unterstützung. Hiervon sind bisher 70 in Haft. Von der slowakischen Wehrmacht sind daran beteiligt:
 - a) Offiziere: Hptm. Gonda, Oblt. Šimko, Lt. Beňo, Lt. Dudaš, Lt. Fleischer.
 - b) Unteroffiziere und Mannschaften: 7
- 3.) Bemerkenswerte Einzelfälle:
 - a) Anfang Mai 44 Versuch slowakischer Staatsangestellter (Zoll- und Eisenbahnbeamte), in Kysak auf Bahntransport befindliche Kosaken zu verleiten, Waffen und Ausrüstungsgegenstände zu verkaufen.
 - b) Am 10.6.44 Übertritt bewaffneter Banden in Stärke von 80 – 120 Mann ohne Behinderung über slowakische Grenze nördl. Bardejov, um Befestigungsarbeiten auszukundschaften.
 - c) Feststellung slowakischer Gendarmeriestationen, dass russinische Bevölkerung die Partisanentätigkeit in jeder Hinsicht unterstützt. Näheres in Gendarmerie-Protokollen.
 - d) Verstärktes Auftreten von Widerstandsorganisationen, Auffinden zersetzenden Propagandamaterials, deutschfeindliche und bolschewistische Demonstrationen.
 - 1) National-Revolutionärer Ausschus (NRA), Verteilen von Richtlinien Anfang August 43 in Batovany bez. Priewitz.
 - 2) Hlas Narodá /slowakische Flugschrift, Verteilung seit August 1943 durch Postversand.
 - 3) Aufruf des Kommandos 1. čsl. Partisanenarmee vom 7.11.43.
 - 4) Wiederholter Postversand von Drohbriefen an slowakische Behörden.
 - 5) Ungestörte Maifeier von Bandenführern am Denkmal der staatlichen Forstverwaltung bei der Javorinahütte im Bezirk Vranov und bolschewistische Flugzettelpopaganda am 1. Mai.
 - 6) Nach Angabe der slowakischen Abwehr vom 24.5.44 weitere Ausdehnung der Partisanenorganisation auf die übrige Slowakei durch Bildung von Zellen, vor allem in folgenden Städten und Gebieten: Bratislava, Nové Mesto n.V., Myjava, Ružomberok, Žilina u. Umgebung, Trenčín, Poprad, Lipt. Sv. Mikulaš, Makow, (westl. Čadca), Topolčany, Nitra, Bošany und Prievidza.
 - e) Am 8.4.44 vorsätzliche Beschädigung des Luftkabels Prešov – Visny Svidnik durch einen angeblich fahnenflüchtigen slowakischen Soldaten.

Geheime Kommandosache

Leitende Offiziere, deren Verhalten oder politische Einstellung nach deutscher Auffassung zu beanstanden ist und deren Beispiel demoralisierenden Einfluß auf die jungen Offiziere haben muss.

- 1.) General Jurech – Panslawist, versagte bei Truppenausbildung, suchte seine Truppe zu selten auf. Flug fast jedes Wochenende von der Krim nach Dnjepropetrovsk, um ein Verhältnis mit einer rus-

- sischen Schauspielerin zu unterhalten, die er, obwohl verheiratet, sogar mit in die Slowakei brachte. Er wurde zwar verabschiedet, aber sofort wieder eingestellt.
- 2.) Oberst Imro – Legionär, ein offener Freund Sowjetrusslands, der sich weigert, an die Front zu gehen. Trotzdem ist er als Leiter der Vorschriften-Kommission eingesetzt, wo er Kenntnis erhält von allen deutschen Vorschriften, die dem slowakischen Heer zur Verfügung gestellt werden, und wobei er Widerstand gegen Verwertung deutscher Kriegserfahrungen und Vorschriften leistet.
 - 3.) Oberst Lendvay – Nahm als Div. Kdr. seine Frau mit ins Feld und verließ ohne Befehl seine Division, als diese eingesetzt werden sollte. Er wurde als Rgts. Kdr. weiter verwandt und wird jetzt Art. K'deur.
 - 4.) Oberst Bodicky – Legionär. Ohne militärische Ausbildung als Offizier, musste im Polenfeldzug auf Veranlassung des damals führenden deutschen Befelshabers, General Engelbrecht, gemäßregelt werden, da er durch Nichtbefolgen eines Einsatzbefehls die verbündete Gefechtsführung zu schädigen drohte. Als Brigade-Kdr. in Italien genügte er nicht seiner Dienstaufsichtspflicht. Jetzt lief folgende Meldung des Prokurators des slowakischen Feldgerichts über ihn ein: „Untersuchung gegen Oblt. Rutkay wegen Aneignung und widerrechtlichen Verkaufs von 50 Ztr. Salz eingeleitet. Oberst Bodicky und Major Jamriška an dem Geschäft beteiligt. Rutkay verhaftet. Bodicky und Jamriška erschweren bzw. verhindern Untersuchung. Barverdienst überschreitet 1 Million Lire.“
 - 5.) Oberst Husár – Legionär, tschechisch eingestellt, Frau ist Jüdin. Er hat als Rgt. Kdr. bei der Bandenbekämpfung nicht schnell und scharf genug gegen Verbindungen von Angehörigen seines Rgts. mit Partisanen durchgegriffen. Er ist trotzdem als Rgts. Kdr. wieder verwandt.
 - 6.) Oberstlt. Vick – Hat im Gefecht bei Lipovec seine Truppe in der Gefahr verlassen und ist seitdem nicht wieder im Felde gewesen. Trotz dieser mangelnden Eignung wurden ihm so wichtige Ausbildungsaufgaben aufgetragen wie die Führung der Inf. Schule und jetzt die Führung des J.R.I. Ausserdem ist seine tschechische Einstellung bekannt.
 - 7.) Oberstlt. Palkovič – Legionär. Ohne militärische Ausbildung als Offizier. Von deutschen und slowakischen Vorgesetzten wurde beanstandet, daß er sein Rgt. 101 nicht in genügender Disziplin hielt und nicht ausreichend gegen die Verbindung seiner Untergebenen mit Partisanen einschritt. Er soll jetzt wieder als Rgts. Kdr. verwandt werden.
 - 8.) Oberstlt. Kmičikievic – Ukrainer. Als Abt. Kdr. im Felde hat er gegen pro-russische Offiziere un Mannschaften seiner Abt. nicht scharf genug eingegriffen, als sich Verbindungen seiner Untergebenen mit den Partisanen anbahnten. Trotz fehlender Eignung als Truppen-Kdr. wurde er wieder als Abt. Kdr. verwandt, bis General Turanec ihn des Dienstes entthob.
 - 9.) Oberstlt. Poloni – Hat 1942 im Felde versagt, wurde – trotz deutschen Einspruchs gegen seine unmoralische Führung – 1943 als Vorgesetzter für die Flakhelfer eingesetzt. Danach erst wegen Trunkheit entlassen.
 - 10.) Oberstlt. Čani – Seine tschechische Einstellung ist bekannt; er übt entsprechenden Einfluß auf seine Untergebenen aus. Als Rgt. Kdr. schritt er gegen die verräterischen Beziehungen seiner Untergebenen mit den Partisanen (Fall Nalepka u. Komplizen) nicht genügend ein und wurde als Truppenoffizier abgesetzt, aber im CPO weiter verwandt.
 - 11.) Oberstlt. Kallo – Vor dem Feinde nicht bewährt. Sein Verhalten ist verdächtig, aber von deutschen Stellen nicht zu klären. Eine unparteiische slowakische Untersuchung gegen ihn scheint nötig, da über ihn Meldung wegen Korruption im Felde erstattet war. Sein eigenes Offizierkorps wird bestättigen, daß er keine Achtung genießt. Als Rgts. Kdr. vernachlässigt er die Ausbildung seines Offizierkorps und des Regiments. Er verkehrt betont in tschechophilen Kreisen.
 - 12.) Major Kubiček – Legionär, bekannt wegen seiner tschechischen Einstellung. Er war bereits zum Arbeitsdienst abgeschoben, ist aber wieder als Rgts. Kdr. eingesetzt.
 - 13.) Oberstlt. Manica – Legionär. Gehörte der Benesch-Partei an und propagiert offen für Sowjetrußland. Er wird trotzdem im militärischen Arbeitsdienst weiter verwandt.
 - 14.) Oberstlt. Vačlav – Legionär, wurde als Bezirks-K'deur in Prešov der Korruption beschuldigt. Er wird in leitender Stellung in der Wehrerziehung weiter verwandt.
 - 15.) Hauptmann Čambalik – Wegen nachgewiesener Beziehungen zu russischen Banden verurteilt, ist trotzdem jetzt als Offizier bei der Wehrerziehung eingestellt.

Geheime KommandosacheDeutsche Waffenlieferungen

Folgende Lieferungen sind seit 1.1.1943 in die Slowakei (nicht ins Feld) gekommen bzw. unterwegs:

1.) Waffen und Gerät.

20	Granatwerfer 5 cm
156	„ 8 cm
2	Panzerjäger-Kanonen 5 cm
14	„ 7,5 cm
12	Infanterie-Geschütze 7,5 cm
40	leichte Feldhaubitzen 10,5 cm
1 390	Maschinenpistolen
800	Gewehrgranatgeräte
400	Automatische Gewehre
200	Zielfernrohrgewehre
	53 Panzerkampfwagen
	18 mod. Sturmgeschütze (mot.) für Panzerabwehr
10 000	T-Minen
30 000	Schützenminen (5 000 Blendkörper sind außerdem angekündigt)
5 000	Gewehrläufe
40 000	Gewehrreinigungsgeräte.

2.) Munition.

15 000	Wurfgranaten f. leichte Granatwerfer
58 500	„ f. 8cm „
12 600	Panzergranaten f. 7,5cm PaK
5 670	Sprenggranaten f. 7,5cm Infant. Geschütze
16 000	„ f. leichte Feldhaubitze
4 000	Panzergranaten f. Gewehrgranatgerät
8 000	Sprenggranaten f. Gew. Gran. Gerät
200 000	Handgranaten
1 000 000	Schuß 9mm Maschinenpistolenmunition
10 000	Handgranaten
1 000	Nebelkerzen
15 000	Panzergranaten 3,7cm
10 000	Reizkörper
150 000	Schuß Maschinenpistolen-Munition
150 000	Handgranaten-Laborierung
5 000	Eierhandgranaten 39 (Üb.)
2 773 200	Schuß Infant. Munition

3.) Kraftfahrzeuge.

80	Raupenschlepper „Ost“
18	Kettenkräder
85	schwere Pkw.
13	Krankenkraftwagen
5	Kraftwagen-Werkstattzüge
2	Entseuchungsanhänger
	105 mittl. Pkw.
	197 Lkw.
15	Anhänger

3	Kom. (Omnibusse)
70	Kräder
	100 Kräder mit angetriebenen Beiwagen
	499 Bespannfahrzeuge
50	große Schlauchboote
50	kleine „

4.) Nachrichtengerät.

114	Fernsprechgeräte
17	Funkgeräte.

Darüber hinaus wurden Ersatzteile für Waffen, Kraftfahrzeuge, Panzer, Bosch-Einrichtungen sowie Kraftfahrzeugbedarf, Bereifung und Pioniermaterial, ferner Pulver und Sprengstoffe geliefert.

Weitere Lieferungen folgen Laufend.

zu Nr. DG b MNO Nr. 320/44 g.Kdos. v. 20. 6. 1944

Anlage 5

Geheime Kommandosache

Mangelndes Durchgreifen gegen Mißstände.

Das Verhalten der militärischen Gerichtsbarkeit gegenüber den in Zusammenhang mit der Partisanenbegünstigung bisher verhafteten slowakischen Wehrmachtangehörigen (s. Anl.2) erinnert an die völlig unzulängliche Behandlung des Überläuferunwesens bei der Sicherungs-Division im Jahre 42/43.

Bis jetzt ist kein einziger Fall bekannt geworden, wonach eine rasche Aburteilung erfolgt wäre, um dadurch der Truppe ein abschreckendes Beispiel zu geben.

Die bisher gezeigte Aktivität der Abwehroffiziere, diejenigen Kreise ausfindig zu machen und zu verhaften, die die Staatssicherheit gefährden, wird unwirksam gemacht, wenn die militärische Gerichtsbarkeit nicht durch schnelle Fällung von harten Urteilen ebenso energisch durchgreift. Die Gründe zu dieser Verschleppung sind offenbar dieselben, wie sie bei der damaligen Sicherungs-Division beobachtet wurden, nämlich:

a) Die Richter, meist selbst ohne genügend soldatische Erfahrung, haben formal-juristische Bedenken und verkennen, daß hier die Disziplin und die Staatssicherheit auf dem Spiele steht und eine Gefahr heraufbeschworen wird, die, bei weiterem Umsichgreifen unter dem Druck kriegerischer Ereignisse und zunehmender feindlicher Propaganda, ohne fremde Hilfe nicht mehr einzudämmen ist.

b) Soweit die Straftaten von dem mittelbaren Vorgesetzten überhaupt als solche bewertet werden, finden sie schon bei weiteren Vorgesetzten und den Richtern eine unverständlich milde Auslegung, die mitunter den Eindruck einer gewissen Duldung erweckt.

c) Die mögliche Berufung beim Obersten Gericht in Pressburg, wodurch die Urteilsbestätigung durch den Herrn Staatspräsidenten notwendig wird, verhindert eine rasche und daher abschreckende Bestrafung und damit eine erzieherische Wirkung auf die Truppe; abschreckende Urteile müßten im ganzen Heer bekanntgegeben werden, um sie zur Belehrung auszuwerten (wie im Deutschen Reich üblich).

d) Bei allen beteiligten Stellen ist Unsicherheit in der Auslegung der einschlägigen Militärgesetze festzustellen.

ŽENIJNÉ UČILIŠTE ČS. ARMÁDY 1920 – 1972 (Náčrt vývoja)

LUDOVÍT J A N Č O

JANČO, L.: The Engineer Training Institution of the Czechoslovak Army 1920 – 1972. (Development Outline). *Vojenská história*, 8, 3, 2004, pp 113 – 123, Bratislava.

The published material deals with dislocation, organisational and personal development of the Engineer Training Institution during its existence. At the same time it approaches the content aspect and material provision of preparation of commanding and technical personnel of engineer troops in this institution as well as the place in the system of the military education of the Czechoslovak Army. The paper represents a certain synthesis of so far published facts that the author extended with his own pieces of knowledge as the former graduate and later the member of the commanding corps of the Engineer Training Institution.

Military History. Czechoslovakia. Engineer Training Institution. 1920 – 1972.

Výsledkom dlhoročného úsilia českého a slovenského národa bol vznik Československej republiky dňa 28. októbra 1918. Hneď po jej zrode – po ustanovení Národného zhromaždenia ČSR, voľbe prezidenta a menovaní vlády, sa 15. novembra zriadilo Ministerstvo národnej obrany (MNO), na čele s Václavom Klobáčom – začala sa formovať československá branná moc. Úlohou ministerstva bolo budovanie a organizovanie branných síl, skvalitňovanie ich bojovej pripravenosti a zabezpečenie obranschopnosti mladej republiky.

Ozbrojené sily sa začali budovať z čs. légii vo Francúzsku, Taliansku, neskôr v Rusku, plukov, vracajúcich sa z frontov, ako aj z domácich dobrovoľníckych jednotiek. Potrebný bol dôstojnícky zbor, ktorý sa vytváral z domácich aktívnych, aj záložných dôstojníkov, slúžiacich v bývalej c. a k. rakúsko-uhorskej armáde, ako aj dôstojníkov čs. légii. Naliehavou otázkou sa stalo budovanie čs. vojenského školstva, ktorého základná štruktúra sa vytvorila v 20. rokoch pod priamym vplyvom francúzskej vojenskej misie a zostala bez podstatných zmien až do roku 1938. Vojenské školy sa delili na *vysoké* (Vysoká škola válečná a Vysoká škola intendantská v Prahe), *vyššie* (Vojenská akadémia v Hraniciach na Morave pre aktívnych dôstojníkov), *stredné* (pre dôstojníkov zbraní a služieb v zálohe) a *nižšie* (pre rotmajstrov zbraní a služieb z povolania), ako aj škola leteckého dorastu a vojenské reálne gymnáziá v Moravskej Třebovej (1935) a Hraniciach (1936) ako *přípravné* školy.¹

V roku 1920 vznikla Vojenská akadémia v Hraniciach na Morave, pripravujúca dôstojníkov pre celú armádu, ktorej štúdium trvalo dva roky (prvý rok v Hraniciach, druhý rok v aplikáčnej škole – škole jednotlivých druhov vojsk a služieb) a stačilo na výkon funkcie veliteľa roty. Poslucháčom sa hovorilo „akademici“, vyradovaní boli v hodnosti poručíkov, a kým boli zaradení do útvarov, museli ešte prejsť aplikácnym kurzom. Začiatkom 20. rokov vznikli aj ďalšie školy.²

Výnosom MNO č. j. 340.775/žen zo dňa 2. októbra 1920 bolo vydané nariadenie vytvoriť „*Důstojnickou školu čs. ženijního vojska v Litoměřicích*“ s úlohou vycvičiť brancov na sub-

¹KRIVÁ, A. – HRONSKÝ, M. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska IV. Bratislava : MO SR, 1996, s. 148, 149.

²Delostrelecká inštruktážna škola v Olomouci, Odborná vozatajská (povoznícka) škola v Bratislave, Ženijná škola v Litoměřiciach, Železničná škola v Pardubicích, Vzduchoplavebné učilište v Chebe a i.

alterných (podriadených, striedajúcich) aktívnych i záložných dôstojníkov ženijného vojska.³ Vo výnose sa ďalej stanovilo: „Zároveň cvičiť dôstojníkov, ktorí majú byť neskôr pridelení pre stavebnú službu a stavebno-správnú službu. Určitá časť poslucháčov bude každoročne aktívovaná, ostatní budú preložení do zálohy. Kurz trvá vzhľadom na branný zákon 14 mesiacov (prezenčná služba trvala 14 mesiacov – poznámka L. J.). Poslucháči sú v teoreticko-praktickom kurze určení na vojenský výcvik a nesmú byť určovaní na zvláštne služby ani na strážnu službu. Absolventi kurzu si musia osvojiť všeobecné vojenské povinnosti, najdôležitejšie o mostových súpravách a ich použití, základy o zbraniach a strelbe, ako aj o organizácii ženijnej služby v mieri i vo vojne. Poslucháči sa školia vojensky a vojensko-technicky tak, aby nadobudli vedomosti potrebné pre službu u ženijnej roty. Najdôležitejší je praktický výcvik aj v zimných mesiacoch, teóriu čo najviac obmedziť. Na výcvik sa určuje každodenne 8 hodín, cez sviatky po 2 hodiny dopoludnia, neделе ostávajú voľné.“

Osnova vyučovania bola stanovená takto:

- A.) *Vojenské predmety*: Služobný poriadok, Cvičebný poriadok pechoty (vrátane ochrany proti plynom), Poľný poriadok, Taktika, Organizácia armády a žen. vojska, Dejiny svetovej vojny; čs. légii; čs. vojenstva, Vojenský zemepis, Prehľad vojenskotechnickej služby, Náuka o zbrani a strelbe; strelby z pušky a pistole, Vojenská administratíva; vojenské písomné práce; o mobilizácii, Zdravotníctvo.
- B.) *Vojensko-technické predmety*: Meračstvo, Vytýčenie ciest; úzkokolajných dráh; vodovodov..., Použitie vojenských máp a vyhotovenie náčrtu terénu, Vodná služba, vrátane stavby mostov, Pozemná služba, vrátane podkopového boja, Trhaviny (traskaviny) pre vojensko-technické účely.
- C.) *Osvetová a telesná výchova*: Osvetová výchova podľa predpisu Vých-I, Telocvik, Šerm bajonetom a šablou.

Vo vestníku sa ďalej uvádzalo, že na konci kurzu sa poslucháči podrobili komisionálnej skúške, ktorá sa klasifikovala známami: veľmi dobre – 4, dobre – 3, dostatočne – 2, nedostatočne – 1, slabo – 0. Počas celého štúdia sa na škole viedla klasifikačná listina. Poslucháči, ktorí sa mravne a vojensky zvlášť osvedčili, mohli byť veliteľom školy povýšení na desiatnikov (najviac 25). Škola sa rozpúšťala koncom júla, poslucháči sa prideliť na službu v rotách a v decembri sa robili záverečné skúšky. Komisia rozhodovala, kto je schopný na službu subalterných dôstojníkov v ženijnom vojsku a určovala poradie poslucháčov. Poslucháči si mohli podať písomné žiadosti na aktivovanie, o ktorých rozhodovalo MNO. Na prechodnú dobu (8 mesiacov, neskôr 4 mesiace) sa poslucháči Dôstojníckej školy čs. ženijného vojska prideliť na službu ženijným plukom.

Za veliteľa školy bol ustanovený pplk. Otto Berger, ktorý spolu so štyrmi dôstojníkmi začal začiatkom novembra 1920 s organizáciou školy a prípravnými prácami.⁴ Podľa vyjadrenia veliteľa školy na otázku: „Z čoho vlastne pozostávala novozriadená dôstojnícka škola ženijného vojska?“, by musel dať odpoveď: „Z veliteľa, niekoľkých dôstojníkov a polhárku papiera.“

Škola mala okrem veliteľa aj pobočníka, ženijného dôstojníka, rotmajstra, účtovníka-poddôstojníka, kresliča, pisárku, stálych a externých učiteľov, príkazníkov, obuvníkov, kuchárov a krajčírov. Školská rota mala tri triedy po 40 – 50 poslucháčov. 14-mesačný výcvik na dôstojníka bol určený podľa *smernice k nariadeniu MNO*. Veliteľ školy mal právomoc veliteľa práporu. Škola podliehala MNO prostredníctvom veliteľstva 3. pešej divízie v Litoměřiciach, Zemského vojenského veliteľstva (ZVV) v Prahe a Ženijného inšpektorátu. Bo-

³Deset let Ženijního učiliště v Litoměřicích, Památník Ženijního učiliště v Litoměřicích. Vydalo Ženijní učiliště k výročí desetiletého trvání ústavu v červnu 1931, s. 24.

⁴Tamže, s. 26.

la umiestnená na II. poschodí budovy 3. pešej divízie. Vyučovanie sa slávnostne začalo 4. 2. 1921 so 60 frekventantmi. Prehliadku školy vykonal 9. 3. 1921 veliteľ ZVV v Prahe generál Jan Syrový.⁵

Nariadením MNO č. 428.999/1921 sa dovtedajšia Dôstojnícka škola čs. ženijného vojska dňom 26. septembra 1921 premenovala na ústav s názvom „Čs. ženijné učiliště Litoměřice“ (ŽU).⁶

Vo vecnom vestníku č. 50 z roku 1921, k č. j. 428.999/žen (podpísaný za ministra pplk. ruských légii inž. Nosál v. r. v zastúpení prednostu odboru technického a dopravného MNO) bolo uvarené:

„Ženijné učiliště vychováva dôstojníkov z povolania, záložných dôstojníkov a rotmajstrov z povolania ženijného vojska. ŽU sa skladá:

- 1) z veliteľstva ústavu s pomocnou rotou a hospodárskou správou,
- 2) z dôstojníckej školy ženijného vojska,
- 3) z aplikačnej školy dôstojníkov ženijného vojska z povolania,
- 4) zo školy pre výchovu poddôstojníkov ženijného vojska z povolania,
- 5) z cvičného kurzu pre pozemnú službu ženijného vojska,
- 6) z cvičného kurzu pre vodnú službu ženijného vojska.

V dôstojníckej škole sa vychovávajú vojaci na záložných dôstojníkov ženijného vojska, ako aj dôstojníci stavebnej služby. Aplikačná škola vychováva vojenských akademikov po ukončení 1. ročníka, alebo dôstojníckych čakateľov na dôstojníkov z povolania, ktorí prešli školou na dôstojníkov z povolania. V poddôstojníckej škole sa vychovávajú poddôstojníci z povolania žen. vojska. Cvičné kurzy pre pozemnú a vodnú službu majú za úlohu praktický výcvik dôstojníkov, rotmajstrov a mužstva žen. vojska. Pomocná rota je určená pre pomocné služby. ŽU je samostatný ústav, vo veciach výchovy podlieha MNO, v ostatných veciach ZVV. Veliteľom ŽU je dôstojník vyššej hodnosti žen. vojska a je postavený na úroveň veliteľa vojskového telesa. Po veliteľovi najstarší dôstojník je jeho zástupcom, veliteľom dôstojníckej školy a riaditeľom štúdia. Velitelia cvičných kurzov majú právomoc veliteľa oddielu a veliteľ pomocnej roty právomoc veliteľa pododdielu. Mierový početný stav je určený prílohou č. 1. Výzbroj, vyučovacie pomôcky a paušály sú stanovené výnosom č. j. 129.568/žen 1921. V dobe od 1/4. do 15/9. nariadi MNO pridelenie dôstojníkov a rotmajstrov k cvičným kurzom alebo radovej službe u žen. vojska.“

Výcvikové programy sa stanovili výnosmi. V dôstojníckej škole získali frekventanti prvý vojenský výcvik a pôsobili ako inštruktori v poddôstojníckej škole. Jazdecký výcvik sa uskutočňoval po dohovore s ľahkým delostreleckým plukom 3 v Litoměřiciach, ktorý mal potrebný počet jazdeckých koní. Dôstojníci z povolania získali prvý jazdecký výcvik vo Vojenskej akadémii v Hraniciach, potom v aplikačnej škole ženijného vojska, ako nadporučici a kapitáni ešte absolvovali jeden akvitačný kurz.

ŽU nemalo vlastný kmeňový stav. Personál sa delil na *stály* (stážisti boli pridelení na 5 rokov, mužstvo počas celého druhého roku prezenčnej služby), *dočasne odvelení* (pridelení dôstojníckej škole od 1./10. do 31./7., aplikačnej a poddôstojníckej škole od 1./10. do 31./3., cvičným kurzom od 1./7. do 31./8.) a *frekventantov* (pridelení dôstojníckej, aplikačnej a poddôstojníckej škole ako v bode 2, cvičným kurzom 1 mesiac vždy počas trvania jednotlivých cvičných období). Všetok personál pridievalo výhradne MNO. Mužstvo a frekventantov odosielali s výstrojom a výzbrojou podľa výnosu. Interné zaradenie dôstojníkov a rotmajstrov-inštruktorov bolo vecou veliteľa ŽU, ale každá zmena sa musela hlásiť a zdôvodniť na MNO/žen. oddelenie. Dočasne odvelení a dôstojníci a rotmajstri (inštruktori i frekventanti)

⁵Tamže, s. 29.

⁶DOLEŽEL, L. a kol.: Historie ženijního vojska. Brno : VA Brno – Fakulta veliteľská a štábní, 1995, s. 78.

a tiež tí, ktorých trvalé služobné umiestnenie bolo mimo učilišťa, mali nárok na prechodné ubytovanie a na príspevok na zvláštne služobné úkony.

Cez prázdniny a dovolenky platili zvláštne ustanovenia: Stály personál a dočasne odvelení (okrem učiteľov a frekventantov) podľa vecných vestníkov č. II. a č. IV. Učiteľský zbor na Vianoce od 24./12. do 1./1. vrátane (9 dní), na Veľkú noc od Zeleného štvrtka do Veľkonočného pondelka vrátane (5 dní). Učítelia, ktorí zotrvali v škole do 31./7, mali cez hlavné prázdniny od 1./8. do 15./9. nárok na 6-dňovú dovolenku, ostatní ten istý nárok v období od 1./4. do 15./9. Dočasne odvelení frekventanti nemali na dovolenku nárok, okrem vianočných a veľkonočných prázdnin. Personál, ktorý bol dočasne odvelený do kurzov, nemal nárok na dovolenku. Poľnohospodárske dovolenky sa neudelovali.

Dovtedajší veliteľ dôstojníckej školy, plk. Otto Berger, prevzal funkciu veliteľa učilišťa, po ňom služobne najstarší dôstojník vykonával funkciu veliteľa dôstojníckej školy. ŽU bolo umiestnené v Litoměřiciach, v budove vojenských úradov (podľa výnosu č. j. 589.508/s. o. ubyt. odd. zo dňa 15./7.1921). Otázka cvičísk bola upravená osobitne. Zbrojná služba prislúchala zbrojárvi ženijného pluku 1 v Terezíne, zdravotnú službu upravilo veliteľstvo pešej divízie 3 v Litoměřiciach vo svojej právomoci.

Koncom augusta 1921 sa Ženijné učilište presťahovalo do novopridelenej budovy bývalého Landwehr Division Kommando (*veliteľstva divízie domobrany*) – do kasárne Jiřího z Poděbrad (Jiříkova kasárna), v ktorej bolo až do roku 1938.

V školskom roku 1923/1924 sa v aplikačnej škole uskutočnili „Informatívne kurzy pre vyšších veliteľov ženijného vojska“. Koncom júla sa konali skúšky frekventantov II. ročníka vojenskej akadémie pred komisiou, ktorej predsedal plk. Berger. Po skúškach a exkurzii odoslali akademikov do Vojenskej akadémie v Hraniciach, kde ich dňa 16. 8. 1924 slávnostne vyradili ako poručíkov ženijného vojska. Takéto skúšky sa konali každoročne až do roku 1938.⁷

Každoročne sa konali komisionálne skúšky aj na dôstojníkov v zálohe, ako aj aplikačné takticko-technické cvičenia v teréne v okolí Nemeckého Jablonného, Liberca, Raspenavy, ale aj v Tatrách, Kadani – Jáchymove, Děčine, Českej Lípe a inde.

Dňa 1. 2. 1927 sa zriadila pomocná rota. Rovnako, ako dôstojnícka škola, tvorila samostatný hospodársky celok. V školskom roku 1929/1930 sa organizoval dvojmesačný kurz ašpirantov pešieho vojska na veliteľov zákopníckych čiat a v nasledujúcom roku aj kurz pre dôstojníkov technických rôt pešieho vojska, všetky boli zakončené skúškami pred komisiami.

Počas desaťročného pôsobenia II. ročníka vojenskej akadémie absolvovalo 85 akademikov; ŠDZ 571 absolventov; Aplikačný kurz pre kapitánov ženijného vojska 27; Aplikačnú školu pre dôstojníkov ženijného vojska 145; Kurz pre veliteľov oddielov 44; Kurz pre veliteľov vojskových telies ženijného vojska 12; Školu pre výchovu poddôstojníkov ženijného vojska z povolania 66; Stáž dôstojníkov prijatých do Válečnej školy v Prahe 110; Zákopnícky kurz pre dôstojníkov pešieho vojska 60 a kurz pre výcvik ašpirantov pešieho vojska na veliteľov zákopníckych čiat 74; spolu 1 192 osôb.

Veliteľmi ŽU v tomto období boli: plukovník Otto Berger (neskôr brigádny generál), plukovník Dr. techn. ing. Jan Sládeček, podplukovník ing. Václav Lupínek. V ústave pôsobilo každoročne okolo 15 stálych učiteľov, 8 externých učiteľov a 10 inštruktorov a administratívnych pracovníkov.⁸

Materiálne a technické zabezpečenie učilišťa bolo obmedzené. Väčšina materiálu pochádzala z bývalej rakúsko-uhorskej a nemeckej armády, ako aj spojeneckých armád. Mostový materiál tvorila 100 rokov stará súprava Birago⁹, umožňujúca prepravu bremien s hmotnosťou 2,5 – 6 ton,

⁷Deset let Ženijního učiliště v Litoměřicích, ref. 3, s. 27.

⁸DOLEŽEL, ref. 6, s. 92.

⁹Jej konštruktér bol plk. Carl Birago (1792 – 1845), príslušník c. a k. rakúsko-uhorskej armády. Jeho socha dnes stojí na nádvorí Pionier-technischeschule v Magdeburgkaserne v Klosterneuburgu (Rakúsko). V roku 1893 skonštruoval súpravu, ktorá bola po ňom pomenovaná. Ide o prenosný poľný most „Kriegbruckengerät“. Prvý pontónový most z tejto súpravy bol postavený v roku 1839 na rieke Pád pri Brescelle (Taliano). Most sa veľmi osvedčil a bol zavedený do mnohých armád.

maximálne 9 ton. Ako ťažká mostová súprava slúžila Herbertova súprava s nosnosťou 30 ton (na pevných i plávajúcich podporách) a v rokoch 1933 – 1934 bol učilištiu pridelený čs. moderný most vz. 32 s nosnosťou 13 ton. Základné náradie tvorili čakan a lopata. Pozornosť sa venovala zákopníckym prácam a zatarasovaniu (hlavne drôteným zatarasom), mechanizácia prakticky neexistovala.

14. marca 1939 Slovenský snem vyhlásil samostatný Slovenský štát (podľa Ústavného zákona č. 185 Sl. z. zo dňa 21. 7. 1939 *Slovenskú republiku*), ktorý si vytvoril Slovenskú armádu a po okupácii zvyšku Československa vojskami Wehrmachtu, 15. marca 1939, vznikol „*Protektorát Čechy a Morava*“ (v ktorom bolo Vládnym nariadením č. 215 zo dňa 25. 7. 1939 vytvorené Vládne vojsko). Čs. armáda bola oficiálne zrušená 21. decembra 1939, ale už 1. 8. 1939 bol vydaný zákaz nosenia československých uniforiem. Tak zanikla čs. armáda a s ňou aj československé vojenské školstvo, ktoré sa opäť obnovilo po skončení druhej svetovej vojny.

Ešte v priebehu oslobodzovania Československa 20. 2. 1945 vzniklo v Poprade spojovacie učilište a podľa rozkazu MNO boli zriadené školy pre dôstojníkov v zálohe (ŠDZ) pechoty, ženijného vojska, osvetovej výchovy a hospodárskej služby v Poprade, delostrelectva a chemickej služby v Kežmarku a ďalšie. Prvá dočasná mierová organizácia čs. armády začala od 25. 5. 1945, podľa ktorej sa záložný veliteľský zbor pripravil na ŠDZ pechoty v Poprade, delostrelectva v Kežmarku, v *Ženijnom učilišti v Trenčíne*, ako aj v ďalších výcvikových strediskách.

Po skončení druhej svetovej vojny a demobilizácii čs. armády v roku 1945 zostalo v mierovej armáde slúžiť veľa dôstojníkov (či už východného alebo západného odboja i Vládneho vojska a Slovenskej armády), napriek tomu ich bol celkový nedostatok. Obnova vojenského školstva novej čs. armády preto patrila medzi najaktuálnejšie úlohy. Východiskom sa čiastočne stal predvojnový systém – aj keď Košický vládný program stanovil, aby sa príprava veliteľského zboru priblížila čo najviac Červenej armáde.

Prípravu dôstojníkov ženijného vojska začalo už 15. 7. 1945 *Ženijné učilište v Litoměřiciach* (ktoré sa presťahovalo z Trenčína).¹⁰ Jeho prvým veliteľom sa stal plk. Jiří Souhoda (veliteľ ženijnej roty 1. čs. samostatnej obrnenej brigády vo Veľkej Británii), po ňom nasledovali plk. Chovanec a pplk. Zvozil. Taktiež veliteľský a učiteľský zbor tvorili mnohí skúsení frontoví bojovníci – ženisti. Dovtedajšia príprava dôstojníkov sa upravila tak, že spoločná príprava prebiehala v 1. ročníku na Vojenskej akadémii v Hraniciach a špecializovaná príprava sa preniesla do 2. ročníka 13 učilišť jednotlivých druhov vojsk a služieb (v Hraniciach zostala len pechota). Už 15. 8. 1945 začal prvý „Doškoloovací kurz pre vyšších funkcionárov ženijného vojska“ a po nástupe nováčikov 1. 10. 1945 začala bežať škola pre dôstojníkov v zálohe ktorá tu zostala do roku 1948 a tiež prvý ročník Vojenskej akadémie v Hraniciach.

Na zabezpečenie výučby sa používali trofejné prostriedky, materiál bývalého Wehrmachtu, ako aj sovietskych a anglických dodávok: ľahká mostová súprava NLP (Novyj legkoj park), nemecká súprava BN, anglická súprava Bailley Bridge (BB) – dodala UNRRA, československá mostová súprava vz. 32 (bola vo výzbroji Slovenskej armády a Vládneho vojska), sovietske skladacie loďky, nafukovacie gumové člny, motorové člny, propulzory Walter, motorveslá, ručné „bábkové“ baranidlá, sovietske dieselové a nemecké pneumatické baranidlá, baranidlá D-500, rámové a okružné píly nemeckej, sovietskej i anglickej výroby, trhaviny a mínový materiál bol rôznorodý, prevládali nemecké a sovietske nálože, ako aj míny a mínové hľadačky.

V rokoch 1948 – 1951, v rámci „očisty“ armády od „triedneho nepriateľa“, bolo prepustených mnoho generálov a dôstojníkov. Nedostatok veliteľských kádrov (v ženijnom vojsku okolo 600) sa mal rýchle nahradiť novými dôstojníkmi, povolanými podľa branného zákona § 37 do ďalšej služby, alebo podľa § 39 na dlhodobé vojenské cvičenie, pričom sa upustilo od nárokov na vzdelanie a dôraz sa kládol na „triedny pôvod“. Ich príprava prebehla v jednoročnom doškolovacom kurze na úrovni vtedajšej vojenskej akadémie.

¹⁰ŠTAJGL, J.: Vojenské školstvo na Slovensku po roku 1945. In: Zaujíma vás?, roč. 1, 1994, č. 3, s. 9.

Už v roku 1948 sa zriadilo 10 škôl dôstojníckeho dorastu (ŠDD) – na Slovensku 1 v Trnave, ktoré umožňovali robotníkom za 1 rok (neskoršie za 2 či 3 roky) získať maturitu, a tak sa pripraviť na štúdium na ďalších vojenských školách. Rátalo sa s tým, že ich nahradia vojenské školy Jána Žižku (VŠJŽ), obdoba sovietskych suvorovových škôl.

K 1. 10. 1949 sa uskutočnila reorganizácia a redislokácia čs. armády (umiestnenie vojsk na západné hranice a obmedzenie počtu vojsk na Slovensku), ktoré mali veľký vplyv aj na vojenské školstvo. Z celkového počtu 18 učilíšť sa na Slovensko dislokovalo šesť. Koncom roka 1949 sa definitívne rozhodlo opustiť čs. koncepciu vojenského školstva a na pokyn Generálneho štábu Sovietskej armády zaviesť sovietsky model.

V roku 1950 sa realizovala prestavba nižšieho vojenského školstva. Vojenská akadémia v Hraniciach bola rozdelená na 10 samostatných akadémií podľa druhov vojsk a služieb (riadil ich priamo generálny štáb prostredníctvom správy bojovej prípravy), ktoré pôsobili v rámci jednotlivých učilíšť. Dňa 1. 10. 1950 bola takto zriadená aj *Ženijná vojenská akadémia v Litoměřiciach*, ktorá mala zabezpečovať ucelenú dvojročnú prípravu poslucháčov pre ženijné vojsko. Školskému práporu, ktorý mal 1., 3. a 6. školskú rotu (každá po 4 čaty), velil plk. K. Chovanec, veliteľia rôt boli npor. Čunát (neskôr kpt. Nešpor), npor. Bouša a kpt. Haščíč. V učilíšti sa zriadila aj *Škola stredných veliteľov* (štúdium 12 – 17 mesiacov) a na jar 1951 tiež *Robotnícka škola nižších veliteľov* (v trvaní 5 mesiacov až 1 rok) tzv. „A“ ročník a doškolo- vacie kurzy, ktoré sa od roku 1952 neobnovovali.

Od roku 1950 dostala novú formu i príprava dôstojníkov v zálohe: na pedagogických fakultách vysokých škôl a na Vysokej škole baníckej a hutníckej v Ostrave sa v rámci vojenskej prípravy zriadili školy dôstojníkov v zálohe (ŠDZ) – predobraz budúcich vojenských katedier vysokých škôl (VKVŠ): poslucháči absolvovali vojenskú prípravu v priebehu 1 roka, potom nastupovali na vojenskú základnú službu na 3, resp. 6 mesiacov. Neskoršie sa vojenská príprava na vysokých školách predĺžila na 3 roky (1 deň cvičenia do týždňa a záverečné jednomesačné sústredenie zakončené skúškami, výborní absolventi získali hodnosť podporučíka, ostatní až po prvom vojenskom cvičení), po promócií nastupovali na 12-mesačnú vojenskú základnú službu. Na prípravu dôstojníkov v zálohe boli určené aj ŠDZ jednotlivých druhov vojsk a služieb; ŠDZ ženijného vojska bola od roku 1949 pri 4. ženijnej brigáde v Bratislave a od roku 1950 pri 64. ženijnom pluku v Seredi.

Na MNO, veliteľstvách zväzkov a útvarov (do plukov vrátane), i do vojenských škôl, boli pridelení sovietski poradcovia. V ŽU do roku 1955 pôsobil plk. Volkov.

Rozkazom prezidenta republiky zo 4. 7. 1951 sa reorganizovali dovtedajšie vojenské školy a zriadili tri vojenské akadémie, vyššie školy dôstojníkov (VŠD), školy na dôstojníkov v zálohe jednotlivých druhov vojsk a tylu (ŠDZ) a organizovala sa vojenská príprava poslucháčov na civilných vysokých školách. VŠD, ako samostatné súčasť vojenských učilíšť, sa zriadili väčšinou v miestach ich dislokácie a mali poskytnúť dôstojníkom s nedostatočnou vojensko-odbornou kvalifikáciou doplňujúce vzdelanie na výkon funkcií veliteľov rôt až plukov. VŠD ženijného vojska vznikla v Litoměřiciach (sídlila v pôvodnej budove ŽU z roku 1920). Jej veliteľom sa stal bývalý veliteľ ŽU brigádný generál Josef Kučera.

Organizačné zmeny vo vojenskom školstve sa uskutočnili aj na jeseň 1952. Vojenská akadémia v Litoměřiciach sa zrušila a základný systém prípravy ženijných dôstojníkov realizovalo *Ženijné učilíšte v Litoměřiciach*.

Veliteľom Ženijného učilíšťa začiatkom 50. rokov bol gen. Josef Kučera, jeho zástupcom plk. Vít Barčák (v roku 1953 bol ustanovený do funkcie náčelníka VKVŠ v Bratislave). ŽU tvoril 1. školský prápor (1. – 3. školská rota) – veliteľ škpt. Ludvík Nešpor, 2. školský prápor (4. – 6. školská rota) – veliteľ kpt. Ján Pivko a Technický prápor (bol dislokovaný v kláštore pri moste cez rieku Labe) – veliteľ mjr. Bedřich Toupalík.

Učebné skupiny ŽU predstavovali: politická skupina, skupina taktiky, skupina mostov a prepráv, skupina poľného opevňovania a maskovania, skupina mín, skupina trhavín, strojná sku-

pina a skupina telesnej prípravy. Medzi učebné predmety patrili: politická príprava, telesná príprava, strelecká príprava, taktická príprava vševojsková a ženijná, cesty, mosty, prepravy, poľné opevňovanie, maskovanie, míny a mýnovanie, trhaviny a ničenie, protichemická príprava, vojenská topografia, pedagogika a psychológia, ženijné stroje. V prvom ročníku aj všeobecné vzdelávacie predmety – čeština alebo slovenčina, ruština, technické kreslenie a matematika. V roku 1951 sa definitívne skončil výcvik v jazde na koni (posledný učiteľ jazdy bol kpt. Sejt-ko). Klasifikácia prebiehala podľa päťmiestnej stupnice: výborne – 5, veľmi dobre – 4, dobre – 3, vyhovujúco – 2, nevyhovujúco – 1.

V roku 1953 vznikol v ŽU nový smer – „pontonierov“ – (trval nepravidelne až do roku 1961) a bol predurčený na výchovu dôstojníkov, predovšetkým pre 52. pluk Bratislava, 91. pontónový prápor Terezín, 92. pontónový prápor Komárno a 73. pontónový prápor Kostelec nad Labem. V tom roku ŽU vybudovalo pre čs. armádu ukázkový „rajón obrany“ v podmienkach vedenia atómovej vojny.

V materiálnom vybavení učilišťa nastala po roku 1952 kvalitatívna zmena: bola dodaná ľahká útočná súprava LUS-6, pomocná ľahká útočná súprava PLUS, ľahká mostová súprava LMS-20, LMS-20B, gumové člny pre 4 a 10 osôb, mýnová hľadačka M-52, dieselové baranidlá DB-45 so zariadením na osadzovanie pilot PUS-1. Koristné baranidlo D-500 nahradilo vlastné B-50 a JMB-180, zo Sovietskeho zväzu boli dodané: pásový buldozér D-271 a D-259, autogrejder D-144, skrejpr D-147, D-222, rýpadlá E-255 a KG-65, zákopové korečkové hlbidlo KH-500. Používal sa vlastný zákopový pluh ZP-60/90. Zo strojov na zemné práce prišli kompresory KD-2, BK-3,5 a DK-5,4 s pneumatickými súpravami, autorýpadlo D-030, pojazdný zemný vrták PZV. Na osvetlenie veliteľských stanovísk sa používali osvetľovacie súpravy OS-1 a OS-3 a k nim elektrocentrály EC-1 a EC-3 kVA, rozvodná sieť RS-15 kVA a EC 15 kVA i EC-30 kVA na pohon drevoobrábacích strojov. Bola dodaná tiež ľahká rámová píla LRM-79, ťažká rámová píla GKT-60 (gáter), okružná píla CDT-4, RINCO píly, motorové píly MP-50, jednomužné píly JMP-50, filter na vodu TUF-200 a malý filter F-30. Zlepšili sa zatararasovacie a odtarasovacie prostriedky: staré protitankové míny nahradili kovové PT-Mi-K a PT-Mi-BA a protipechotné míny PP-Mi-Šr a PP-Mi-Sk. Zaviedlo sa špeciálne náloživo, ako tiahla nálož TN-1, univerzálna tiahla nálož UTN-600, UTN-2, priepalná nálož PN-4, PN-14 a od roku 1953 aj plastická trhavina. Na odminovanie slúžil TRAL, mechanický odminovač-vyorávač MOV, mechanický odminovač KMT-6. Významnou novinkou bola stredná mostová súprava SMS-40/60¹¹ a s ňou i vozidlá P-V3S, malý obojživelný automobil MOŽ, vlečný čln MO-111 (Močál), automobilový žeriav K-32. Tento materiál obhospodaroval technický prápor ŽU.

Rozkazom prezidenta republiky sa dňom 1. 10. 1953 zriadilo *Ženijné technické učilište Litoměřice* (ŽTU), do ktorého sa zlúčilo Chemické učilište Červená Voda, Železničné učilište Pardubice¹² a Topografické učilište Dobruška. Štúdium na školách technického smeru sa predĺžilo na 3 roky. V tomto období sa v učilišti vybudovali moderné kabinety, vodné cvičisko na rieke Labe, cvičisko na Bídnici, strelnica v Skalici, moderné strojnícke laboratórium, nová kinosála a i. Praktický výcvik prebiehal vo výcvikovom priestore Tisá (zimné a letné sústredenia, pontonieri mali letné sústredenia v Bratislave na Dunaji, alebo na Labe v Boleticiach pri Děčine). Veliteľom ŽTU sa stal genmjr. Ladislav Jílma (bývalý veliteľ ženijného práporu 1. čs.

¹¹Železničné učilište sa vytvorilo 15. 4. 1950 v Pardubiciach, po pôsobení v ŽTU sa v roku 1957 osamostatnilo a presťahovalo späť do Pardubic. 1. 9. 1958 sa premiestnilo do Valašského Meziříčia, kde bolo 30. 10. 1990 zrušené.

¹²Konštruktéri plk. Ing. Převorovský a Ing. Vavruška robili vojskové skúšky pri 51. žb Litoměřice na Labe a 52. pont. pluku Bratislava na Dunaji. Zo súpravy sa dal postaviť pontónový most s nosnosťou 20 t a dĺžkou 234 m, 40 t dĺžky 196 m, alebo 60 t dlhý 156 m, či 6 súlodí rampových a 6 súlodí konzolových. Na stavbu plavidlového mosta cez Dunaj boli potrebné 2 súpravy a stavba trvala 1 hodinu. SMS obsahovala 36 vozidiel P-V3S, 33 T-111, 3 žeriavy K-32, 3 automobilové cisterny 3 000 l, 4 malé obojživelné vozidlá MOŽ, 3 motocykle Jawa 250, 6 vlečných člnov MO-111 (Močál) s podvozkami, 3 rýchle člny s podvozkami a ženijná pojazdná dielňa ŽPD-2. Stavba súlodí a mostov – bola to otrocká práca, veď nie nadarmo sa hovorilo „ženisti = robotníci armády“.

armádneho zboru v ZSSR), jeho zástupcom mjr. Eduard Straka. Ďalším veliteľom bol plk. Havelský a jeho zástupcom plk. Václav. ŽTU Tvorili: 1. školský prápor (chemická, železničná a topografická školská rota) – veliteľ kpt. Vladimír Zeman, 2. školský prápor (4. – 6. ženijná školská rota) – veliteľ mjr. Ludvík Nešpor a technický prápor – veliteľ mjr. Bedřich Ťoupalík. Počet vyradovaných absolventov ŽTU (okrem roku 1954, vzhľadom na predĺženie štúdia na 3 roky, vyradenie nebolo) predstavoval každoročne okolo 300 nových poručíkov.

V roku 1954 bola sústava československého vojenského školstva prakticky dobudovaná a jej základnú štruktúru tvorilo: 6 vysokých vojenských škôl, 13 vojenských učilišť a 4 vojenské školy, 5 vojenských prípravných škôl (ŠDD a VŠJZ) a 41 VKVŠ.¹³

V roku 1955 bola VŠD zrušená a nahradili ju „Kvakačnické zdokonaľovacie kurzy“ (KZK), ktoré formou interného štúdia v trvaní 1 roka, alebo diaľkového 18-mesačného štúdia pripravovali dôstojníkov na funkcie veliteľov práporov, oddielov, veliteľské a technické kádre pre rotu a práporu i ženijných náčelníkov útvarov. V akadémiách sa zriaďovali akademické zdokonaľovacie kurzy (AZK) a vyššie zdokonaľovacie kurzy (VAK) pre veliteľov plukov a vyšších funkcionárov.

Ďalší vývoj súvisel s rozkazom prezidenta republiky z 30. 6. 1958 o reorganizácii vojenského školstva. ŠDD boli zrušené, na VŠJZ sa zaviedla trojročná doba štúdia pre absolventov osemročných základných škôl. Dňom 31. 8. 1958 sa ŽTU presťahovalo z Litoměříc do Bratislavy¹⁴ (bez železničiarov) a zaujalo objekty Kutuzovovej kasárne po zrušení 9. motostreleckom pluku a časť objektov Duklianskej kasárne po 52. pontónovom pluku. Štúdium v ŽTU trvalo stále 3 roky a uchádzači museli mať úplné stredoškolské vzdelanie. Velenie ŽTU v Bratislave prevzal plk. Ján Jergenc a jeho zástupcom sa stal plk. Rudolf Gregor, neskôr plk. Ing. Ján Husík a plk. Ivan Brody. Zástupcom veliteľa ŽTU a náčelníkom chemického smeru bol pplk. Rídl a topografického smeru pplk. Povýšil. V krátkej dobe sa tu opäť vytvorili predpoklady na kvalitnú prípravu poručíkov: vybudovalo sa vodné cvičisko na Dunaji, cvičisko a strelnica A a B na Tureckom vrchu (na streľbu z ručných zbraní a na ostré trhanie), moderné kabinety a učebne. Na trojročné štúdium sa prijímali uchádzači s úplným stredoškolským vzdelaním. Vysokú úroveň praktickej odbornej a metodologickej pripravenosti absolventov ŽTU na výkon funkcií v útvaroch sa zatiaľ žiadnym iným systémom štúdia nepodarilo prekonať. Učebné skupiny i učebné predmety zostali v podstate zachované, ale zmenila sa klasifikácia: výborne – 5, veľmi dobre – 4, dobre – 3 a vyhovujúco – 2. Súčasne sa z Terezína presťahovala a do ŽTU sa včlenila ŠDZ. ŽTU malo: 1. školskú ženijnú rotu – veliteľ kpt. Miroslav Mačatka, 2. školskú ženijnú rotu – veliteľ kpt. Dušan Hrnčiar, 3. školskú ženijnú rotu – veliteľ kpt. Arnošt Průšvic, 4. školskú chemickú rotu – veliteľ kpt. Vladimír Svítek, 5. školskú topografickú rotu – veliteľ kpt. Zdeněk Hašík; školský prápor ŠDZ – veliteľ mjr. Vladimír Kravár a zabezpečovací prápor – veliteľ mjr. Oldřich Tomek, neskôr mjr. Oldřich Kroupa, mjr. Rudolf Mikovec a pplk. Jozef Gatíal. Ďalej tu boli jednoročné interné a 1,5-ročné diaľkové kurzy (KZK) pre dôstojníkov z povolania – veliteľom kurzov bol pplk. Martin Hencel, jeho zástupcom mjr. Jozef Štiblár.

V septembri 1961 v dôsledku „Berlínskej krízy“ poslucháčov 2. ročníka ŽTU odoslali na zdvojené funkcie k bojovým útvarom (koncom decembra 1961 sa vrátili späť a pokračovali v štúdiu) a na ich miesto sa do ŽTU presunula „prípravka“ z 1. ženijnej brigády z Pardubíc v počte 114 žiakov (prípravky sa zriadili roku 1957 ako 1. ročník učilišť a zrušili sa roku 1967, štúdium v samotnom učilišti sa potom skrátilo na 2 roky). Od 1. 9. 1961 sa zo školských rôt vytvoril 1. školský prápor (1. a 2. školská rota, prípravka) – veliteľ mjr. Dušan Hrnčiar. V tomto období tvorilo ŽTU mohutný útvar, ktorý mal okolo 1 000 poslucháčov a 300 vojakov z povolania stáleho stavu (veliteľský a učiteľský zbor), ďalej zabezpečovacie jednotky (prevádzkový prápor – 324 vojakov) a tylové orgány.

¹³BÍLEK, J. a kol.: Vojenské dějiny Československa V. Praha : Naše vojsko, 1989, s. 459.

¹⁴DOLEŽEL, ref 6, s. 84.

Na začiatku 60. rokov sa vo vývoji vojenského školstva pokračovalo. Zdokonaľovala sa príprava dôstojníkov a zriadil sa zbor práporčíkov, ako nová skupina vojakov z povolania, namiesto zboru poddôstojníkov z povolania. Vojenské učilištia sa podľa orientácie rozdelili na „veliteľské“ a „technické“. Vo veliteľských smeroch sa predpokladalo a vyžadovalo úplné stredoškolské vzdelanie, v technických smeroch odborné vzdelanie. Rozkazom MNO č. 9 sa vytvoril *práporčícky zbor*¹⁵. Na prípravu práporčíkov sa zriadili *odborné školy práporčíkov* (OŠP). V ŽTU vznikla OŠP v roku 1962 ako dvojročná, do ktorej sa prijímali uchádzači s dokončenou základnou školou a vyučení v kovospracovateľskom odbore. Absolventi OŠP sa vyradňovali v hodnosti rotného a zaradňovali sa na nižšie technické funkcie alebo na funkcie výkonných práporčíkov rôť. Poslední absolventi OŠP boli vyradení v roku 1968 (v roku 1967 nastúpili do 1. ročníka ŽTU maturanti naposledy). Veliteľ OŠP bol mjr. Ján Gazdík, jeho zástupcom kpt. Jozef Marcínech.

V rokoch 1962 – 1964 sa vo všetkých učilištiach zriaďovali *Jednoročné prípravné maturitné kurzy* (JPMK), určené na doplnenie požadovaného stredoškolského vzdelania pre uchádzačov o štúdium na vojenských školách. V roku 1965 sa tieto kurzy zlúčili do centrálného JPMK, ktorý sa organizoval pri Ženíjnom technickom učilišti v Bratislave.

Po roku 1960 sa postupne do ŽTU na zabezpečenie praktického výcviku v učebnom procese dodávala nová ženíjná technika, ktorá sa nachádzala v prevádzkovom prápore: z prostriedkov na úpravu vody to bola automobilová úpravovňa vody AUV-62 (kapacita 7 000 l vody za 24 h), neskôr úpravovňa vody ÚV-2000 (kapacita 2 000 l vody za 24 h). Boli zavedené sklenené PP-Mi-Sk a nášlapné míny PP-Mi-Na, ako aj protikorbové a protinárázové míny s horizontálnym účinkom, univerzálne PT-Mi-U s modernými rozniecovačmi RO-1-5, 7-9 a 30. Ďalej univerzálna tiahla nálož UTN-11, samohybný výbušný odminovač SVO, výbušný odminovač VO a raketový odminovač ROD-200 (v roku 1961 bol na Tureckom Vrchu predvádzaný Francúzom, ktorí kúpili jeho licenciu), univerzálny odtarasovací stroj UOS-155 a na rýchle kladenie minových polí minový ukladáč poloautomatický MUP, univerzálny minový ukladáč UMU, minový vrhač MV-3. Súpravu SMS začala nahrádzať pontónová mostová súprava PMS¹⁶ (najprv na automobiloch T-138, neskôr na T-813), ktorá zrýchlila stavbu mostu 10-krát a patril sem i vlečný motorový čln MO-634, ďalej to boli gumové nafukovacie člny KARAS 250, DINGHY 500 a COLORADO 450, potápačské a plávacie obleky. Ďalším moderným dopravným prostriedkom bol mostový tank MT-55, mostový automobil AM-50 a prepravník mostu PM-55, obojživelný pásový transportér PTS-10, sovietske samohybné pásové súrodie GSP-55 (guseničný samohodnyj pram), pilier železničný mostový PIŽMO. Zo zemných strojov to bolo rýpadlo D-030, D-032a, dózer kolový DOK-3000 (vyvíjaný pod názvom univerzálny ženíjný stroj ÚŽAS), ktorý za 1 h. premiestnil 80 – 100 m³ zeminy, po ňom jednoduchší kolový nosič KN-251, pásový buldozér D-686 a dózer DZ-110A, automobilové rýpadlo – univerzálny dokončovací stroj UDS, hydraulické lopatové rýpadlo UDS-110a, UDS-114a, kompresor DK-661, pneumatické súpravy, pojazdný zemný vrták PZV, zemný vrták BIG-9, ženíjný stroj ŽS-55. Z úkrytov je najznámejší VESTA (veliteľské stanovisko), univerzálny skladací úkryt USU, úkrytové pracovisko ÚP-82, maskovacie nátery a makety vojenskej techniky, maskovacie prostriedky, najmä maskovacie siete typu V. Ženíjné pojazdné dielne ŽPD-1, 2, 3, 4, elektrotechnické pojazdné opravovne EPO, automobily PV3S, T-805, T-138, ťahač T-141 a podvalník (na presun tankov po verejných komunikáciách), T-813, kolopásový obrnený transportér OT-815, obrnený transporér OT-61, OT-64, ARS-48, ACHR, BRD. Ďalej vysokotlakové čerpadlo ČV-25, elektrocentrály EC-7,5 kVA a EC-60kW, osvetľovacia súprava OS-6, súprava na baranenie SB-6, reťazové píly Stihl a Husqvarna.

¹⁵Tamže, s. 92.

¹⁶Zo súpravy možno postaviť most s hmotnosťou 20 t, dlhý 382,5 m; alebo most s hmotnosťou 60 t, dlhý 227 m; alebo prievozové súrodia 40 t (16 ks), 60 t (10 ks), 80 t (8 ks), 110 t (4 ks) a 150 t (4 ks). Súprava mala 48 automobilov T-138, neskôr T-813 a 12 vlečných člnov s podvozками.

Veliteľom ŽTU sa stal v roku 1962 plk. Ing. Alexander Gápel (predtým veliteľ 1. žb Pardubice) a jeho zástupcom pplk. Ing. Antonín Bačík.

Začiatkom marca 1966 politické orgány prijali rozhodnutie o zavedení nového systému prípravy vojenských kádrov, pretože sa dovtedajší model už vyčerpal. Prestavba školskej sústavy mala zabezpečiť prípravu príporčíkov s úplným stredným odborným vzdelaním, dôstojníkom z povolania mala poskytnúť už v základnej príprave vysokoškolské vojenské vzdelanie a príprava kádrov na vyššie funkcie sa mala zabezpečovať formou postgraduálneho štúdia.

Výchovu uchádzačov o štúdium mali zabezpečovať VŠJŽ, prípravu dôstojníckeho zboru VA AZ Brno s fakultou vo Vyškove, prípravu príporčíkov, vojenské stredné odborné školy, a sieť vojenských učilíšť sa mala postupne likvidovať do roku 1971.

Rozkazy prezidenta republiky z 20. 6. 1967 a MNO č. 07 zo dňa 7. 7. 1967 uvádzali tento nový systém vzdelania do praxe.¹⁷ Na základe týchto rozkazov sa 1. 9. 1967 aj v ŽTU v Bratislave zriadila štvorročná *Vojenská stredná odborná škola* (VSOŠ) – jedna školská rota 1. ročníka a postupne každý školský rok nový ročník – poskytujúca stredoškolské vzdelanie na úrovni strednej priemyselnej školy strojníckej s maturitou a vojenské odborné znalosti potrebné na výkon príporčíckych funkcií. Prvé dva ročníky bola výučba zameraná na všeobecné vzdelávacie predmety s najnutnejšou vojenskou prípravou a až po odvode (na konci 2. ročníka), v 3. a 4. ročníku, prebiehalo vyučovanie v súlade s vojenskou špecializáciou. Absolventi VSOŠ sa vyradňovali v hodnosti rotmajstrov. Veliteľom školy sa stal pplk. Izidor Gašpar, jeho zástupcom mjr. Jozef Marcínech.

V tomto roku sa ŠDZ presťahovala k novovytvorenému 64. ženijnému pluku do Serede (pluk opäť vznikol zo 6. ženijného stavebného pluku z Rokytnice nad Jizerou).

Po odsťahovaní ŠDZ prišla na jej miesto školská jednotka pohraničnej stráže (PS) z Vojenského učilišťa Pohraničnej a Vnútornej stráže Bruntál, náčelníkom tohto smeru sa stal pplk. Rudolf Schiller (10 rokov bola PS v podriadenosti MNO – jej veliteľom bol genpor. František Šádek). Zároveň bola zrušená školská topografická rota, ktorej posledný veliteľ bol npor. František Trecha. V rokoch 1967 – 1969 pôsobila v ŽTU aj *Škola dielenských špecialistov* (ŠDŠ), ktorá pripravovala obsluhu a opravárov ženijných strojov pre všetky ženijné útvary ČSĽA – jej veliteľom bol npor. Milan Hrubý. V tomto období ŽTU tvorili: 1. a 2. ženijná školská rota, chemická školská rota, školská jednotka PS, OŠP, VSOŠ, KZK a prevádzkový prípor (1. a 2. strojná rota, 3. chemická rota, automobilová rota, rámcová rota a samostatná strážna čata – tabuľkovo pôvodne patriaca Posádkovej správe Bratislava).

Prišiel rok 1968, ktorý podstatne ovplyvnil i posledné obdobie existencie ŽTU v Bratislave. Do objektu Kutuzovovej kasárne sa okrem ŽTU presťahoval 52. pontónový pluk z Komárna a 92. pontónový prípor z Duklianskej kasárne. Život prebiehal v stiesnených podmienkach. V rámci „normalizácie“ bola zrušená VPA KG v Prahe – miesto nej sa zriadila 1. 9. 1969 v Bratislave 5. vojensko-politická fakulta VA AZ Brno – pre ktorú bolo ŽTU nútené uvoľniť priestory. Tesne pred odsťahovaním ŽTU bolo skolaudované moderné chemické laboratórium, avšak sa nikdy nevyužilo a stala sa z neho veliteľská budova neskoršej VPA. V tomto roku boli vyradení poslední absolventi OŠP.

V priebehu augusta 1969 sa ŽTU sťahovalo transportmi po železnici a cestách na automobiloch do Holešova, okres Kroměříž, do kasárne po zrušenom 7. výsadkovom pluku osobitného určenia (podľa vyjadrenia vtedajšieho náčelníka ženijného vojska gen. Štěpána Romočského vraj navždy, ktoré trvalo iba 5 rokov) a dňom 1. 9. 1969 začalo vo svojom poslednom pôsobisku nový školský rok (bez mobilizačnej pohotovosti). Pre ženistov tu neboli najvhodnejšie výcvikové podmienky, rieka Morava je vzdialená 13 km. V rámci Varšavskej zmluvy sa pre výsadkárov vybuďovala moderná „padáčkareň“, ktorá sa prerobila na učebný blok pre VSOŠ. Chemický smer sa súběžne so ŽTU presťahoval do Valašského Meziříčia.

¹⁷DOLEŽEL, ref. 6, s. 115.

Podľa rozkazu prezidenta republiky sa prijali opatrenia na zdokonalenie prípravy kádrov a ďalšieho rozvoja vojenského školstva v ČSLA, teda opäť nová reorganizácia. Na rýchle doplnenie veliteľského zboru (v rámci „normalizácie“ sa prepustilo 26 % osôb, t. j. 11 000 dôstojníkov, práporčíkov a občianskych pracovníkov) sa v roku 1970 zriadili v rámci vojenských učilíšť, teda aj v ŽTU, *ročné dôstojnícke školy* (RDŠ), do ktorých sa prijímali uchádzači s maturitou a v roku 1971 *dvojočné dôstojnícke školy* (DDŠ), ktoré mali poskytnúť uchádzačom, vyučeným v učňovských školách alebo odborných učilištiach, stredoškolské vzdelanie s maturitou, porovnateľné s civilným úplným stredoškolským vzdelaním. Absolventi RDŠ a DDŠ boli vyradovaní v hodnostiach podporučíkov a boli predurčení na veliteľské a technické funkcie veliteľov čiat a im na úroveň postavených.

V roku 1970 boli v Holešove vyradení poslední poručíci ženijného vojska. ŽTU tvoril 1. školský prápor VSOŠ (2 školské roty) – veliteľ pplk. Dušan Hrnčiar, 2. školský prápor RDŠ a DDŠ (2 školské roty) – veliteľ mjr. Hrubala, školská rota PS a prevádzkový prápor (1. a 2. strojná rota, automobilová rota a rámcová rota) – veliteľ mjr. Ing. Jan Varkoček. *Dňa 31. 8. 1972 bolo ŽTU definitívne zrušené.*¹⁸

V rámci reorganizácie vojenského školstva a po zrušení ŽTU z neho vznikli „*Dôstojnícke školy Holešov*“, určené na prípravu kádrov vojsk Ministerstva vnútra ČSSR.

V roku 1973 sa časť ženistov presťahovala do Vyškova, kde sa vytvorila *Vysoká vojenská škola pozemného vojska Vyškov* (VVŠPV, ktorá zabezpečovala vysokoškolské štúdium) a zvyšok veliteľov, učiteľov a žiakov (RDŠ, DDŠ a VSOŠ) ženijného smeru sa presťahoval do Martina na *Vysokú vojenskú veliteľsko-technickú školu* (VVVTŠ) – ktorej náčelníkom ženijného smeru sa stal plk. Ing. Alexander Gápel. VVVTŠ tak pripravovala okrem iných, aj dôstojnícke kádre ženijného vojska v odbore veliteľskoorganizačnom, a to formou štvorročného štúdia pre poslucháčov z civilu a vojakov základnej služby a trojročného štúdia pre absolventov RDŠ, DDŠ, VSOŠ a vojakov v činnej službe.

¹⁸Tamže, s. 119.

RECENZIE

DUBČEK, A.: *OD TOTALITY K DEMOKRACII. PREJAVY, ČLÁNKY A ROZHOVORY, VÝBER 1963 – 1992.* Bratislava : Veda, 2002, 599 s.

Úvodom našej recenzie chceme čitateľov v stručnosti oboznámiť s podstatnými údajmi o osobnosti Alexandra Dubčeka a jeho význame v najnovších dejinách Slovenska, a možno povedať, aj v dejinách Česko-Slovenska. Tieto skutočnosti umožnia komplexnejšie pochopiť i recenzované dielo o Alexandrovi Dubčekovi, a to najmä čitateľom mladej generácie, osobitne však v armáde a vôbec v ozbrojených zložkách Slovenskej republiky.

Alexander Dubček patrí k najvýznamnejším osobnostiam moderných dejín Slovenska. Pri opakovaných prieskumoch verejnej mienky patrí spolu s Ľudovítom Štúrom a Milanom Rastislavom Štefánikom k osobnostiam, na ktoré sú naši občania najviac hrdí a vážia si ich.

Narodil sa 27. novembra 1921 v Uhrovci, neďaleko Bánoviec nad Bebravou. Zhodou okolností „uzrel svetlo sveta“ v tom istom dome, v ktorom sa pred 106 rokmi narodil Ľudovít Štúr, vedúca osobnosť slovenského národného obrodzenia, kodifikátor spisovnej slovenčiny a mysliteľ európskeho formátu. Aká symbolická zhoda okolností!

Rodičia Alexandra Dubčeka sa ako tisíce iných vysťahovali za prácou do USA. Pobudli tam skoro 13 rokov a vrátili sa do Uhrovca tesne pred narodením Alexandra. Ako spomínal, nechýbalo veľa a bol by občanom Ameriky.

V Uhrovci sa dubčekovci nezdržali dlho a už začiatkom roku 1925 odišli aj s malým Alexandrom a o niečo starším bratom Júliusom znovu za prácou, ale tento raz na východ, do strednej Ázie vo vtedajšom ZSSR. A to v rámci medzinárodného družstva robotníkov Interhelpu. Sociálne problémy a hľadanie práce boli teda Alexandrovi blízke už do malička.

V Bišpeku a v Nižnom Novgorode strávil Dubček 13 a pol roka. Tam chodil do základnej a strednej školy. Realita krajiny bola pre neho veľkou školou, a tvrdou. Bol svedkom nezmyselného prenasledovania nevinných ľudí, zásobovacích problémov atď. Aj keď si ešte nevedel všetko vysvetliť, udalosti vnímal a pestoval sa v ňom zmysel pre spravodlivosť a sociálne cítenie.

Na Slovensko sa vrátil v roku 1938 v predvečer druhej svetovej vojny. Celá rodina dubčekovcov sa aktívne zapojila do protifašistického odboja. Mladý robotník v Dubnických strojárňach, Alexander Dubček, kolportoval ilegálnu tlač, organizoval schôdzky a protesty. Po vypuknutí SNP sa aj s bratom zúčastnili v radoch armády aktívneho odboja. Július padol, Alexander bol dvakrát ranený, ale vďaka starostlivosti jeho budúcej manželky sa vystrábil.

Po vojne sa Alexander Dubček usadil v Trenčíne, oženil s Annou – priateľkou z detstva. Rodinná výchova, prežitie udalosti, snaha o sociálnu spravodlivosť ho motivovali k tomu, že sa zapojil do verejného života. Od roku 1949 začal pracovať profesionálne v straníckom aparáte. Prešiel od okresného aparátu až po ústredný článok. Jeho otvorená povaha, schopnosť komunikácie s ľuďmi a najmä presvedčenie, že politika je službou občanovi, mu postupne prinášali dôveru verejnosti a charizmu.

Keď bližšie vníkol do – ako sa hovorí – vyššej politiky a jej zákulisia, snažil sa o nápravu nepríjateľnosti a porušovania zákonov. Zúčastňoval sa na práci rehabilitačných komisií, hľadal východisko. Videl, že veľký ideál humánnej a sociálne spravodlivej spoločnosti má veľa nedostatkov. Po odhalení kultu osobnosti J. V. Stalina na 20. zjazde sovietskej KS sa stal reformátorom. Východisko videl v náprave deformácií.

V roku 1963 nahradil vo funkcii prvého stranického tajomníka na Slovensku Karola Bacílka. Garnitúra okolo Karola Bacílka a taktiež i on boli spojení s praktikami Komunistickej internacionály, ktoré sa stali predmetom oprávnenej kritiky.

V období rokov 1963 – 1967, ktoré dnes historici nazývajú bratislavským predjarím, nastalo uvoľnenie pomerov. Znovu sa rozmáhalo národné emancipačné hnutie a revitalizácia prvkov občianskej spoločnosti. Začal spor s Antonínom Novotným o postavenie slovenských národných orgánov. A. Dubček usiloval o zvýšenie ich kompetencií. Ale spor mal aj hlbšie korene. Alexander Dubček navrhoval zameniť direktívne metódy riadenia strany a spoločnosti jedným človekom, demokratickými metódami, oddelením štátneho a politického mechanizmu riadenia a usiloval sa o rozdelenie funkcií prezidenta republiky a stranického šéfa, ktoré kumuloval A. Novotný.

Na januárovom pléne ústredného stranického orgánu sa stal jeho šéfom A. Dubček. Spoločnosť sa aktivizovala, začalo osem mesiacov českej a slovenskej jari. Jej symbolom a charizmatickým lídrom sa stal Dubček. Pod jeho vedením sa vytvoril prvý ucelený koncepčný pokus o reformu socializmu, o jeho spojenie s demokraciou, o nadviazanie širokej spolupráce so západnými vyspelými krajinami. Odstránená bola cenzúra médií, zaviedol sa päťdňový pracovný týždeň, začala sa pripravovať federatívna prestavba spoločného štátu Čechov a Slovákov, atď.

Reformný proces, ktorý je dnes v Európe posudzovaný ako veľký prínos do demokratických tradícií európskej politiky, zastavila okupácia ČSR 5 krajinami Varšavskej zmluvy.

Alexander Dubček sa po 20 rokoch práce vo verejnom politickom živote stal na ďalších 20 rokov „občanom druhej kategórie“. V podmienkach obmedzených občianskych práv, ako technik lesníckeho závodu, vydržal a nezriekol sa svojich názorov. V tomto období, v sváre s totalitou, ukončil svoju programovú a osobnú transformáciu a stal sa prívržencom politického programu sociálnych demokratov v západnej Európe. Po novembri 1989 (v marci 1992) sa stal členom a predsedom SDSS. Tragická autohavária 1. 9. 1992 mu znemožnila realizovať projekt modernej sociálnodemokratickej strany na Slovensku.

Po novembri 1989 vo funkcii predsedu Federálneho zhromaždenia ČSSR sa usiloval o zapojenie Česko-Slovenska do integračných prúdov. Navštívil mnohé krajiny a veľa urobil pre imidž Česko-Slovenska a, osobitne, Slovenska. Mnohé univerzity vo svete (Bologna, Washington, Madrid, Dublin, Brusel) i Bratislava mu udelili čestný doktorát, atď.

Osobný a súkromný život Alexandra Dubčeka bol v súlade s tým, čo proklamoval ako verejný činiteľ. A občan to vycítil a veril mu. Mal schopnosť politickej intuície a svoje zábery konzultoval s vedeckým aktívom. Umenie politika nie je všetko vedieť, ale poradiť sa a demokratickými formami ovplyvňovať a riadiť.

V politike presadzoval konsenzus, novú politickú kultúru. Jeho politika mala etický rozmer. Nadväzovala na klasické hodnoty humanizmu, sociálnej spravodlivosti a spolupráce demokratických krajín Európy a sveta.

Alexander Dubček bol politikom hodnôt a v tom bola hodnota politiky, ktorú presadzoval.¹

* * *

V poslednom čase sa dostala na knižný trh významná vedecká monografia, ktorú pripravila Spoločnosť Alexandra Dubčeka a Historický ústav SAV. Editorsky publikáciu pripravili renomovaní odborníci: politológ doc. PhDr. Ivan Lалуha, CSc., a historik PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc. Na spracovaní jednotlivých úsekov sa podieľali ďalší odborníci z akademických pracovísk.

¹LALUHA, I.: Alexander Dubček, politik a doba. Bratislava : Nová práca, 2000.

Napísať recenziu na monografickú publikáciu sa jej autor rozhodol, okrem iného, aj preto, že koncom roka 1968 a počas celého roka 1969 pôsobil na ÚV KSS na oddelení pre politický systém ako konzultant pre budovanie československej federácie. Pri svojej práci bezprostredne spolupracoval s doc. PhDr. Ivanom Lalahom, CSc., a ďalšími blízkymi spolupracovníkmi Dubčeka a taktiež mal príležitosť niekoľkokrát sa pracovne osobne stretnúť s Alexandrom Dubčekom. Podieľal sa na demokratizácii slovenskej spoločnosti a federalizácii štátu a myšlienkovom prúde Dubčeka v spoločensko-politickej a ústavnoprávnej praxi.

Z hľadiska štruktúry sa monografia skladá z úvodu (Žatkuliak) a šiestich kapitol. Prvá kapitola *Alexander Dubček 1921 – 1992* (Laluha); druhá kapitola *Vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSS. Slovenské predjanie 1963 – 1967* (Sikora); tretia kapitola *Na poste prvého tajomníka ÚV KSČ. Spoločenská reforma 1968 – 1969* (Vondrová, Žatkuliak); štvrtá kapitola *Alexander Dubček v období „normalizácie“ a disentu v rokoch 1970 – 1989* (Laluha, Uher); piata kapitola *V spoločenských zmenách a na pôde Federálneho zhromaždenia po novembri 1989 a do leta 1992* (Laluha, Žatkuliak); táto kapitola má tri podkapitoly; šiesta kapitola *O Alexandrovi Dubčekovi* (Laluha, Žatkuliak). V rámci štruktúry monografie táto obsahuje i výberovú bibliografiu, ktorú zostavili Sedliaková a Žatkuliak. Publikácia obsahuje i anglický, nemecký a ruský text hodnotiacej štúdie o Dubčekovi. Taktiež obsahuje zoznam dokumentov v anglickom, nemeckom a v ruskom jazyku. Uzatvára ju menný register. Osobitne kladne hodnotím bohatý poznámkový aparát nachádzajúci sa v monografii.

Vedecká monografia na 599 stranách textu podáva prierez 30-ročnej verejnej činnosti najznámejšieho Slováka v 20. storočí vo svete, ktorý sa už za svojho života stal symbolom úsilia o demokraciu, sociálnu spravodlivosť a európske spoločenstvo rovnoprávných národov.

Alexander Dubček, jeho politický a programový vývoj, názory a postoje v zlomových udalostiach našich moderných dejín zohrávali kľúčovú úlohu. Išlo predovšetkým o reformný rok 1968 a november 1989. Predmetná publikácia zachytáva a prezentuje výber jeho 108 prejavov, článkov a rozhovorov. Každý dokument je spracovaný tak, že obsahuje príslušný odborný aparát: regist, komentár, pramenné odkazy a poznámky. Tie uvádzajú čitateľa do atmosféry doby, identifikujú spoločenské podmienky, v ktorých dokument vznikol a poukazujú na jeho súvislosti s relevantným okolím. Pritom sám dokument je objektivizovaný a umožňuje čitateľovi samostatne posúdiť jeho obsahovú a výpovednú hodnotu.

Dokumenty pochádzajú prevažne z archívnych prameňov a odborných publikácií vedeckých ústavov, ktoré využíva len úzky okruh výskumníkov a sčasti publicistov. Doplnené sú o stenografické záznamy FZ ČSSR FZ ČSFR a SNR, ako aj o správy a rozhovory pre tlačové agentúry. Posledné obdobie, keď Dubček pôsobil vo funkcii predsedu FZ, sa dokumentuje z časopiseckých zdrojov. Príspevky sú roztrúsené v málo prístupnej dennej tlači tých rokov. Autori museli teda uskutočniť aj základný prieskum uvedených zdrojov. Niektoré archívy z obdobia do roku 1989 ešte nie sú k dispozícii, ale tie, ktoré prezentujú základné postoje Dubčeka, boli spracované.

Úvodná štúdia Lalahu, blízkeho spolupracovníka a priateľa Dubčeka, uvádza čitateľa do problematiky. Formou esejistického nadhľadu približuje základné vývojové etapy života Dubčeka, sociálne zázemie, myšlienkové prostredie a hodnotový systém, ktorým si mladý Alexander v rodine a kolektíve socialistov-vizionárov vytvára svoj vzťah k životu a spoločnosti. Charakterizuje vstup Dubčeka do profesionálneho politického života a jeho peripetie. Pri súhrnnom hodnotení úlohy a miesta Dubčeka a jeho politického programu vo vývoji ľavicového a demokratického spektra na Slovensku, ale i v širších medzinárodných väzbách, podnetne formuluje definíciu Dubčeka a jeho smeru (prvýkrát v odbornej literatúre) nasledovne: „Fenómén Dubček je reformná reflexia na totalitný model socializmu. Vychádza z československých podmienok, ale obsahuje aj všeobecnejšie prvky a črty humanizácie spoločenských systémov, a tým aj súvislosť a kontinuitu s rokom 1989 a vývojom, ktorý nasledoval.“ (c. d., s. 25.)

Tridsaťročná politická aktivita Alexandra Dubčeka je v dokumentoch prezentovaná a štruktúrovaná do kapitol a období, ktoré zachytávajú:

- obdobie rokov 1963 – 1967, t. j. obdobie bratislavského či slovenského predjara, keď Dubček nastupuje do funkcie I. tajomníka strany na Slovensku a postupne dozrieva do funkcie lídra demokratizačného procesu v celej republike,
- obdobie rokov 1968 – 1969, keď dochádza k najintenzívnejšiemu obrodnému procesu, vrátane jeho potlačenia okupáciou a odporom voči nemu,
- obdobie tzv. „normalizácie“ v rokoch 1970 – 1989,
- obdobie novembrovej zmeny v roku 1989 a návratu Dubčeka do vysokej politiky, ale „už len“ vo funkcii predsedu FZ a kladenie východísk transformačného obdobia.

Vzhl'adom na politickú aktuálnosť a podnetnosť myšlienok A. Dubčeka vo vzťahu k riešeným problémom tranzitívneho procesu, na ktoré sa zabúda, sa táto posledná kapitola jeho činnosti vnútorne člení na:

- Dubček k demokracii, humanite a parlamentarizmu,
- postoje a názory o vnútropolitickom a štátoprávnom vývine Česko-Slovenska,
- k zahraničnej politike a k integračným procesom.

Súčasťou vedeckej monografie je aj výberová bibliografia. Zoznam publikovaných dokumentov, ako aj pre potreby zahraničného čitateľa spracované „*zamyslenie nad osobnosťou A. Dubčeka*“ (Žatkuliak) je v trojjazyčnej mutácii, čo zvyšuje použiteľnosť a prít'azlivosť publikácie v širších súvislostiach.

Čitateľ sa v publikácii o. i. môže oboznámiť s dnes už skoro legendárnym prejavom Dubčeka pri preberaní čestného doktorátu v roku 1988 na Bolonskej univerzite, kam ho skoro po 20-ročnej izolácii normalizačný režim pod tlakom svetovej verejnej mienky musel pustiť. Sú tu prejavy Dubčeka zo 60. rokov, v ktorých zaujíma nekonvenčný postoj k Matici slovenskej, L. Štúrovi, SNP a dvíha tak národné povedomie na Slovensku, ako kontrapunkt úsiliu Novotného o obmedzenie právomoci slovenských národných orgánov, atď.

Záverečná kapitola sa venuje prejavom a úvahám významných osobností domáceho, ale i zahraničného politického života o osobnosti Alexandra Dubčeka a jeho prínose pre európsku politiku v 20. storočí.

Publikácia je originálnym príspevkom k dejinám transformácie krajín strednej a východnej Európy, k úsiliu reformátorov týchto krajín o prekonanie totality a utvorenie pluralitnej občianskej spoločnosti. Je to prvá publikácia takéhoto druhu v celom regióne. Je zvlášť cenná ako zdroj poznania minulosti najmä pre mladú generáciu a osobitne mládež študujúcu históriu, politológiu, ako aj právo. V neposlednom rade je veľmi poučnou i pre politikov pôsobiacich v celom politickom systéme a osobitne v štátnych a samosprávnych orgánoch, a taktiež ju dávam do pozornosti i širokej čitateľskej verejnosti.

Na záver našej recenzie treba odcitovať z úvodu Jozefa Žatkuliaka, že „Zostavovatelia dúfajú, že predložená edícia dokumentov čitateľa zaujme a vysvetlí mu mnohé otázky slovenských a českých dejín v rokoch 1963 – 1992. Už len preto, že Alexander Dubček vtlácal spoločenskému pohybu charakteristické črty a ovplyvňoval slovenskú a českú spoločnosť v rokoch veľkej nádeje 1968 a 1989 a dosiahnutie slobody, humanizácie spoločenského systému a obnovy demokracie.“ (c. d., s. 12.)

Jaroslav Chovanec

NÁZORY A POLEMIKA

C S Ě F A L V A Y, F.: *PREDOHRA A PRIEBEH MAĎARSKO-SLOVENSKEHO OZBROJENÉHO KONFLIKTU V MARCI 1939**

Vzhľadom na to, že autor v štúdií prezentuje zásadné stanovisko k skúmanému problému a svojimi závermi zasahuje a podstatne mení doterajšiu interpretáciu a výsledky slovenskej historiografie, súvisiace s touto problematikou, zaslúži si hlbšiu a vecnú analýzu a konfrontáciu so zachovaným pramenným materiálom a osvetlenie, v akej miere autorove tvrdenia odrážajú reálnu situáciu a vzťahy medzi Maďarskom a Slovenskom v čase vojenského konfliktu v marci 1939 a postoj susedných štátov a ich mocenské záujmy v tejto oblasti.

V úvode autor uviedol svoj aktualizovaný komentár o potrebe serióznej a pravdivej interpretácie historických udalostí z pohľadu súčasných vzťahov medzi MR a SR, k ich otázkam sa nemienim vyjadrovať, jednak preto, že vo vedeckej štúdií nemajú miesto, a jednak, sú to deklaratívne, všeobecné konštatovania subjektívnych názorov autora. Nevie, prečo o skúmanom probléme autor hovorí ako o veľmi citlivom. V čom spočíva jeho citlivosť, keď vo vedeckej práci neexistujú citlivé otázky, pretože vždy je prioritou poznanie a osvetlenie objektívnej skutočnosti.

F. Cséfalvay sa negatívne stavia k doterajším výsledkom slovenských historikov o marcovom konflikte a vytýka im, že nedostatočne využívajú zahraničné pramene (zo štúdie vyplýva, že ide najmä o maďarské), nevenujú pozornosť širším medzinárodným súvislostiam a dokonca mnohé historické fakty obchádzajú. V tom vidí dôvody nenapredovania, petrifikovania už prekonaných záverov, čo podľa autora vedie k jednostrannému hodnoteniu a heroizácii faktov alebo osôb, a tento fakt sa nepriaznivo premieta najmä do slovenskej publicistickej literatúry. Sú to vážne obvinenia z neserióznosti, nevedeckosti a nízkej úrovne výskumnej práce slovenských historikov. Podľa autorových slov štúdia má ambíciu vyvážiť tento jednostranný pohľad, posunúť výskum problému dopredu smerom k objektívnemu hodnoteniu a k „pravdivému nazeraniu, odmyšľifikovaniu a odpolitizovaniu tohto problému“.

Prv než pristúpim k analýze autorových tvrdení, je potrebné konštatovať, že Cséfalvayho štúdia neobsahuje to, čo sa očakáva od práce polemického charakteru. Autor svoje argumenty vybudoval na úzkej a jednostrannej pramenej báze, ktorá mu nedovoľuje hlbšie preniknúť do podstaty a do politického pozadia maďarsko-slovenského vojenského konfliktu. Preto jeho tvrdenia v závažných otázkach neodrážajú realitu udalostí v marci 1939, čo má za následok, že aj jeho závery sú pochybné a kontroverzné. Z úvodných konštatovaní sa dá usúdiť, že autorov záujem o problematiku nepramení zo snahy hlbšie osvetliť marcové udalosti, ale skôr mu ide o zásadné prehodnotenie, resp. o spochybnenie a vyvrátenie doterajších výsledkov slovenskej historiografie a chce dokázať, že udalosti prebiehali ináč. Obranu slovenského teritória pred agresiou autor bagatelizuje a nebezpečenstvo maďarskej okupácie podceňuje. Je zarážajúce, v akej miere sa ignorujú domáce vojenské pramene a nekriticky preberá dobová tendenčná maďarská interpretácia udalostí a vylepšuje sa obraz maďarskej vládnej politiky voči Slovensku. Hoci autor je vojenským historikom, ťažisko štúdie nespočíva v osvetlení vojenského aspektu obrany slovenského teritória a situácie, v akej sa rodila slovenská

*Štúdia bola publikovaná vo Vojenskej histórii č. 2, 2004, s. 39-58.

armáda, ale v analýze počiatku a priebehu maďarského útoku z pohľadu vtedajšieho Maďarska. Autor podceňuje a málo berie do úvahy výsledky slovenských historikov a tvrdí, že zanedbávajú zahraničné pramene, pričom sám dobre nepozná výsledky domácej historiografie. Svoje hlavné tvrdenia buduje na materiáloch z konferencie o maďarsko-slovenskom vojenskom konflikte z roku 1993 a na publicistických článkoch. Autor rovnako ignoruje aj staršiu maďarskú a inú zahraničnú literatúru, ktorá v mnohom doteraz nebola prekonaná (práce L. Tilkovského, M. Ádám, A. Kisa, J. Koźmínského, H. Batowského, rozsiahla štúdia F. Vnuka vypracovaná na základe dokumentov nemeckého ministerstva zahraničných vecí a iných) a nepozná alebo minimálne využíva najnovšie domáce práce, ktoré významne posunuli výskum problému maďarsko-slovenského konfliktu (doktorská práca Myšľana, monografia Petrika a publikované vojenské dokumenty).

Hneď na začiatku štúdie autor vyjadruje svoje výhrady k termínu „malá vojna“, ktorý sa zaužíval najmä v publicistike ako synonymum pre maďarsko-slovenský vojenský konflikt v marci 1939. Cséfalvay neberie pritom do úvahy, že na Slovensku sa maďarský vojenský vpád vnímal viac než púhy konflikt o hranicu s bývalou Podkarpatskou Rusou, a ktorý sa vyznačoval špecifickými črtami; uskutočnil sa na 9. deň po vyhlásení štátnosti, keď armáda bola vstave zrodu, krajina nebola pripravená na eventualitu vojenského prepadu, štát nebol medzinárodne etablovaný a hospodársky konsolidovaný. Konflikt sa týkal pomerne rozsiahleho územia v šírke cca 50 – 60 km. Ak sa Slovensko chcelo ubrániť, muselo až do krajnosti mobilizovať obranné, materiálne, hospodárske a morálne sily. V historickej literatúre podobné pomenovania nie sú výnimkou. O prvej svetovej vojne sa tiež hovorí ako o „veľkej vojne“. Z maďarských historikov A. Kis už roku 1963 napísal, že v marci 1939 medzi Maďarskom a Slovenskom vypukla vojna. Podobne s termínom „malá vojna“ som sa stretol aj v práci H. Batowského z roku 1977.

K časti štúdie, ktorá sa zaoberá otázkou okupácie Podkarpatskej Rusi, v takej podobe, ako ju prezentuje autor, mám výhrady, pretože sa v nej venuje minimálna pozornosť mocenským záujmom maďarskej vládnej politiky a maďarskej interpretácii väzieb medzi Podkarpatskou Rusou a východným Slovenskom. Existuje o tom bohatá literatúra a pramenný materiál, ktorý autor obchádza a nevyužíva. Bez ich poznania sotva možno pochopiť a seriózne hodnotiť vojenský vpád maďarskej armády na východné Slovensko. Preto nemožno akceptovať autorovo tvrdenie, podľa ktorého maďarsko-slovenský konflikt vyplýva z nevyjasnenia a neriešenia hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, pričom sa ignorujú mocenské aspirácie maďarskej politiky na ovládnutie východného Slovenska, ktoré smerovali k celkovému oslabeniu nového štátu, resp. k jeho zrúteniu. V tejto súvislosti máme poruke vyhlásenie maďarského ministra zahraničných vecí I. Csákyho na zasadnutí vlády v polovici januára 1939, kde povedal: „Keby sme v priebehu vojenskej akcie (rozumej na Podkarpatskej Rusi – pozn. L. D.) obsadili východné Slovensko, potom by nebolo možno stade vojsko odvolať.“ Rovnako si myslím, že zjednodušene vyznieva tvrdenie, že maďarský vojenský vpád treba predovšetkým chápať ako ukončenie vojenskej operácie na Podkarpatskej Rusi (vo vojenskom rozkaze generála H. Wertha ohľadne okupácie Podkarpatskej Rusi sa hovorí o vymedzenom území na západ od administratívnej hranice ako o vojenskom operačnom priestore). Myslím, že otázka je komplikovanejšia a nemožno ju ignorovať. Vpád maďarského vojska sa uskutočnil 5 dní po skončení okupácie, vyžiadal si zvláštne sústredenie jednotiek a osobitný rozkaz generála H. Wertha. Oneskorenie malo dva dôvody; bolo potrebné najprv ukončiť rokovanie o súhlase Nemecka a riešiť napäté vzťahy Maďarska s Rumunskom.

V prvom prípade závery rokovaní maďarskej vlády s Berlínom, ako ich interpretuje autor, sú v rozpore s nemeckými dokumentmi. Kým nemecké ministerstvo zahraničných vecí prijalo maďarskú argumentáciu o posunutí hranice na západ do hĺbky 10 – 15 km, vojenské velenie malo výhrady k rozsahu posunutia hranice, o tomto fakte autor mlčí. K závažnej deformácii došlo aj v otázke stanoviska slovenskej vlády k nemeckému sprostredkovaniu

maďarskej požiadavky k operácii maďarských jednotiek na západ od administratívnej hranice. Tvrdenie, že slovenská strana súhlasila s maďarským obsadením uvedeného teritória je nepravdivé a vyvracajú to aj nemecké dokumenty. Zámer autora bol jasný; dokázať, že vystúpenie Slovenska na obranu svojho teritória bolo v rozpore s dohodou s Nemeckom, na základe ktorej postupovala maďarská armáda do slovenského vnútrozemia. Podľa nemecko-slovenských rokovaní vo Viedni 17. – 18. marca 1939 A. Hitler vyjadroval pred slovenskou delegáciou, že maďarské vojenské akcie na slovenskom pohraničí (myslelo sa v údolí Uhu) sú časovo obmedzené a vedú sa za účelom dokončenia maďarskej okupácie Podkarpatskej Rusi. Dal ubezpečiť, že „hranice medzi Slovenskom a Ukrajinou, ako aj pás územia okupovaný Maďarskom, zostanú pod slovenskou správou“ (podľa citátu J. K. Hoenscha). To znamená, že slovenská vláda pred 23. marcom 1939 nedala súhlas na obsadenie slovenského teritória do hĺbky 10 – 15 km. Preto autorovo tvrdenie neodráža reálny stav, je nepravdivé a otázku konfliktu medzi Maďarskom a Slovenskom posúva do inej roviny a vlastne stavia maďarskú agresiu do priaznivejšieho svetla. Navyše Cséfalvay sa stal obeťou vlastných vykonštruovaných kombinácií. Na jednej strane tvrdí, že maďarská vojenská akcia bola agresívnym aktom, na druhej strane „vylepšuje“ útok argumentáciou, že slovenská vláda dala k tomu svoj súhlas, čím sám popiera svoje tvrdenie.

V prípade Rumunska autorovo tvrdenie, že Maďarsko si nemohlo dovoliť väčšiu vojenskú akciu na západe, keď na rumunsko-maďarskej hranici stálo 5 rumunských divízií v Sedmohradsku, je jednostranné, účelové a vyplýva z neznalosti podstaty rumunsko-maďarského sporu. Maďarské dokumenty hovoria o úplnom opaku. Hoci si Rumunsko nárokovalo na niekoľko rumunských obcí na hraniciach s Podkarpatskou Rusou; malo v tom podporu aj zo strany Poľska, a maďarská vláda pôvodne bola ochotná o otázke rokovať, po skončení vojenskej operácie svoj postoj zásadne zmenila. V situácii napätých vzťahov s Nemeckom (v dôsledku nátlaku Berlína na podpísanie pre Rumunsko nevýhodnej hospodárskej zmluvy) Bukurešť si nemohla dovoliť stupňovať napätie aj s Maďarskom, tým viac, že rumunská vláda mala správy o prípravách maďarskej armády na vpád do Sedmohradska. Zlom v maďarskom postoji nastal 21. marca po Hitlerovom odkaze maďarskej vláde, že Nemecko nemá námietky, aby maďarské vojsko posunulo hranicu na západ od pôvodnej administratívnej čiary. Budapešť hneď nato upokojila rumunskú vládu, že nemá záujem na pretrvávaní napätých vzťahov ani neprechováva agresívne úmysly voči Rumunsku. Zároveň maďarská vláda prikočila k sústreďovaniu maďarských jednotiek na hraniciach so Slovenskom.

S najväčšou deformáciou historických faktov sa v štúdií stretávame pri interpretácii príčin, priebehu a hodnotenia maďarsko-slovenského konfliktu. Hoci sa autor pokúša udalosti zaradiť do širšieho medzinárodného kontextu, jeho závery tomu nenaspôsobujú. Svoju argumentáciu neopiera o relevantný pramenný materiál tých štátov, ktoré boli zainteresované na maďarsko-slovenskom konflikte. Autor vôbec nepostihol Hitlerovu hru v marci 1939 voči štátom strednej Európy a čo sledoval povzbudením Maďarska k vojenskej akcii proti Slovensku. Napriek tomu, že bol vydaný denník šéfa maďarskej spravodajskej služby generálneho štátu R. Andorku (*A madridi követségtől Mauthausenig. Budapešť 1978*), obsahujúci zasvätený a detailný obraz maďarskej vládnej politiky, kde opisuje eufóriu v maďarskej vláde po Hitlerovom odkaze, ktorá z toho urobila záver, že Nemecko sa zrieklo Slovenska a ponechalo ho napospas Maďarsku. Cséfalvay necituje tento významný a kľúčový prameň (hoci ho uvádza v jednom odkaze) z jednoduchého dôvodu. Vybočuje z vopred vykonštruovanej koncepcie. Rovnako nič nehovorí o konkrétnych prípravách maďarskej vlády na vpád a okupáciu slovenského teritória a popiera dva varianty maďarskej politiky – „malé a veľké riešenie“. Práve na neakceptovaní „veľkého riešenia“ Cséfalvay postavil celú svoju koncepciu, ktorá účelovo obchádza a neberie do úvahy tento významný maďarský prameň. Andorkov denník totiž dáva jednoznačnú odpoveď, prečo maďarská vláda dala prednosť „malému riešeniu“ pred veľkým. V tomto prípade sa autor dopustil závažného zahmlievania a deformácie historických

kých faktov. Autor na obranu svojej tézy uvádza, že „veľké riešenie“ neexistovalo. Dokonca tvrdí, že keďže dokument z 28. 3. 1939 nenašiel v maďarskom Krajinskom archíve (ktorý okrem mojej štúdie v zborníku *Malá vojna*, je celý uverejnený aj v 3. zväzku maďarskej edície diplomatických dokumentov – autorka M. Ádám), fakticky vôbec neexistoval. Na dôkaz nevhodnosti autorovho tvrdenia uvádzam nasledujúce dokumenty: Aký zmysel by mal odkaz I. Csákyho 21. marca poľskej vláde, že maďarská armáda o dva dni začne s vojenskou operáciou na západ na slovenské teritórium a zastaví sa podľa vývoja situácie, a rovnako Telekiho vyhlásenie pred poľským vyslancom L. Orłowskym v Budapešti 23. 3., že Maďarsko sa bude usilovať získať ešte jeden priesmyk na línii Prešov – Muszyna? Aký účel malo sústredovanie maďarských jednotiek pri Komárne, Košiciach, Sátoraljaújhelyi, pri Nitre, ak nie útok proti Slovensku? Vari sa autor domnieva, že odkaz I. Csákyho 22. 3. do Varšavy, aby K. Sidor poveril jedného Slováka z východného Slovenska riadením administratívy po obsadení slovenského teritória na východe, znamenal, že Csáky myslel iba na okres Sobrance, kde žili Slováci?

F. Cséfalvay nič nehovorí o oficiálnej maďarskej propagande, organizovaní politických akcií iredenty na východnom Slovensku po októbri 1938, ktoré šírili správy o pripojení celého východného Slovenska k Maďarsku, ani o tom, že maďarskí vojaci otvorene hovorili obyvateľstvu pri vpáde na slovenské teritórium, že idú po Poprad. Je nanajvýš nezvyklé, aby autor vo vedeckej práci robil závery bez seriózneho pramennej argumentácie a v našom prípade tvrdil, že v čase agresie, teda 23. marca 1939, oficiálna maďarská politika sa vzdala ďalších územných nárokov voči Slovensku. Tým vlastne Cséfalvay popiera revizionistickú koncepciu Maďarska a snahu všetkých vlád medzi dvoma vojnami obnoviť hranicu z čias Uhorska. Vychádzajúc z rozsiahlych zachovaných dokumentov (aj maďarských) v čase likvidácie česko-slovenského štátu, možno konštatovať enormné úsilie maďarskej vlády, aby presvedčila Hitlera a jeho okolie, že vznik samostatného Slovenska pod ochranou Nemecka bude pre neho prítťažou a najlepším riešením by bolo, keby Slovensko bolo pripojené k Maďarsku. To bol aj dôvod, prečo v marci počas vojenského konfliktu Budapešť mala záujem, aby maďarské vojsko okupovalo čo najväčšie teritórium východného Slovenska. Kalkulovalo, že jednak postaví Nemecko pred fait accompli a jednak o takto okyptené Slovensko Berlín stratí záujem. Keď v dôsledku neústupnosti Poľska v otázke koridoru a Gdaňska sa vývoj neuberal v prospech maďarských mocenských záujmov, maďarské vládne kruhy boli sklamané a tvrdili, že Hitler ich podviedol. Dobře informovaný poľský vyslanec v Budapešti 29. marca napísal svojej vláde, že maďarská vláda je konsternovaná a nevie, čo Nemci chcú, pretože je stále zaskočená ich rozhodnutiami. Mobilizáciu a nástup maďarskej armády proti Slovensku v poslednej chvíli Berlín zastavil.

Osobitnú pozornosť si zaslúži autorova interpretácia vlastného aktu agresie. Autorov záujem nesmeruje k osvetleniu okolností obrany Slovenska, nehovorí o analýze situácie v čase vpádu maďarskej armády ani o spôsobe, ako postupovali maďarské jednotky, ale sa sústredil na vojenskú operáciu regulárnej maďarskej armády, ktorá bez vážnejšieho odporu slovenských pohraničných jednotiek v predpoludňajších hodinách obsadila vopred dohodnutú líniu maďarskej vlády s Nemeckom. Pritom autor nič nehovorí, že maďarské vojsko navonok predstieralo priateľské zámery a postupovalo s bielymi zástavami a tvrdilo, že vojenská akcia sa koná so súhlasom nemeckej vlády. Cséfalvay neporovnáva, akými zbraňami disponovala jedna a druhá strana a či slabé slovenské pohraničné jednotky, nevyzbrojené ťažkými zbraňami, mali reálnu šancu sa ubrániť pred náhlym útokom, ktorý bol v rozpore s platnými medzinárodnými zvyklosťami. Pri bilancovaní prvého dňa konfliktu autor konštatuje, že nemožno hovoriť o hrdinskej obrane slovenských jednotiek, pretože maďarskí honvédi bez ťažkostí obsadili dopredu určené územie. Tento fakt slovenskí historici ani nepopierajú a ich hodnotenie vojenskej situácie sa predovšetkým týka nasledujúcich dní, čo autor neberie vôbec do úvahy. Keď došli prvé správy o maďarskom vojenskom vpáde na východné Slovensko, na obed sa už organi-

zovali vojenské sily na zabránenie ďalšieho prenikania nepriateľa. Argument, že maďarské vojsko sa zastavilo na určenej čiare, je v tomto prípade irelevantný, pretože aktivizácia a organizácia obrany začala nezávisle od toho, či sa maďarské jednotky zastavili alebo sa pripravovali na ďalší útok. Tu nastal vojenský obrat. Slovenská vláda ostro protestovala proti agresívnemu činü Maďarska (maďarské ministerstvo zahraničných vecí oficiálne poprela vojenskú operáciu na teritóriu Slovenska). Budapešti dala na vedomie, že sa vojensky bude brániť, a ak maďarská vláda nedá pokyn veleniu na stiahnutie jednotiek na administratívnu čiaru, zaháji protiútok. Pri týchto obranných akciách sa vyznamenali mnohí slovenskí vojaci, letci a dobrovoľníci, ktorých hrdinské činy a obeť na životoch autor bagatelizuje.

Veľmi nevhodnoverne a účelovo vyznieva autorovo tvrdenie prevzaté z propagačného denného hlásenia maďarského vojenského velenia z 23. marca (podobné hlásenia zo slovenskej strany autor neuvádza), podľa ktorého maďarské jednotky boli vítané v Sobranciach a očakávali ich príchod aj v Michalovciach. Vari touto vojenskou správou pochybnéj vedeckej hodnoty autor nechce demonštrovať, že maďarská vládna propaganda hlásajúca oslobodenie východného Slovenska bola pravdivá a slovenské obyvateľstvo nehodnotilo vpád ako akt agresie? Na slovenské dokumenty autor opäť zabudol a nezmieňuje sa o výčinoch teroristického oddielu I. Héjjasa v blízkej Tibave, zastrelenie slovenského poštového úradníka v Sobranciach, o nechuti maďarských honvédov bojovať, o ich sťažnostiach na slabé ošatenie ani o vyhostovaní národnocítiacej slovenskej inteligencie z okupovaného teritória. Rovnako, autor neregistruje a zamlčuje fakt, že maďarskí oficiálni činitelia boli sklamaní chovaním slovenského obyvateľstva. Zo dňa na deň za zrútilo tvrdenie vládnej propagandy o túžbe východných Slovákov vrátiť sa pod zvrchovanosť maďarského štátu.

Tak isto na piesku stojí téza, že nie spontánny odpor slovenského obyvateľstva, mobilizovanie na slovenské pomery veľkého ľudského potenciálu a odhodlanie ubrániť sa pred agresiou a maďarskou okupáciou (najmä, keď v slovenskej verejnosti veľmi živo rezonoval osud Slovákov na okupovanom teritóriu južného Slovenska a drastické vyhostovania) podstatne sťažili realizovať pôvodné „veľké riešenie“, ale fakt, že Maďarsko nemalo v úmysle okupovať Slovensko, resp. jeho východnú časť, čo jednoznačne vyvracia maďarský pramenný materiál, a ktorý autor zámerne neuvádza a ignoruje. Na základe zachovaných maďarských diplomatických dokumentov možno jednoznačne konštatovať, že dva faktory prekazili ďalšie prenikanie maďarských jednotiek do slovenského vnútrozemia. Na začiatku konfliktu Nemecko podcenilo problém a uverilo Budapešti, že obsadenie územia na západ od administratívnej hranice prebehne bez ťažkostí a po skončení akcie sa maďarská vláda o novej hranici dohodne so slovenskou vládou podľa zásad vienského rozhodnutia, teda na etnickom princípe (pritom by maďarská vláda už zastupovala aj politické záujmy rusínskej irendenty). Keď vojenská situácia sa nevyvíjala v predpokladanom smere a Berlín si vyriešil svoje problémy s Rumunskom, vo veci obsadenia Memelu na Balte a podpísal ochrannú zmluvu so Slovenskom, prehodnotil svoj postoj v otázke nárokov Maďarska na rozsah teritória na východnom Slovensku. V novej situácii nemecká vláda naliehala na obidve zainteresované strany, aby ukončili vojenské operácie, najmä keď slovenská vláda v Berlíne vehementne protestovala proti maďarskej agresii, vyjadrovala odhodlanie ubrániť integritu štátu a vyhlásila, že na druhý deň začne s vojenskou ofenzívou. Cséfalvay mlčí o protimaďarských náladách a odpore slovenského obyvateľstva, hoci o tom detailne vypovedajú správy nemeckého konzula E. Druffela 23. a 24. marca z Bratislavy (vyhlásenie A. Macha, ktoré autor uvádza podľa správy maďarského konzula, nie je vecné, ale skôr propagandistické).

Nemecká vláda od začiatku konfliktu mala informácie, že Maďarsko tendenčne hodnotí situáciu na východnom Slovensku a pokúša sa Nemecko postaviť pred hotovú vec. Všetko záviselo od toho, či Slovensko vojensky, hospodársky i politicky vydrží agresiu. Na náhly obrat v nemeckom postoji poukazuje aj reakcia J. von Ribbentropa, keď sa slovenská vláda sťažovala v Berlíne, že prenikajúce maďarské jednotky vyhlasujú, že celá akcia sa koná s neme-

kým súhlasom. Už prvý deň agresie v obedňajších hodinách nemecký minister zahraničných vecí odkázal maďarskej vláde, aby okamžite zastavila ďalší vojenský postup do slovenského vnútrozemia. O dva dni nato sa A. Hitler vyslovil, že Maďarov treba pribrzdiť.

Maďarské sklamanie bolo obrovské a po správe o podpísaní ochrannej zmluvy si R. Andorka zapísal 24. marca do denníka: „Naše plány ohľadne Slovenska sa rozpadli na prach.“ Napriek dezilúzii Budapešti z nemeckej politiky, v maďarských vládnych kruhoch aj po marci 1939 pretrvávalo presvedčenie, že Hitler po vyriešení problémov s Poľskom stratí záujem o Slovensko a daruje ho Maďarsku. Tým viac, že všeobecne v Maďarsku vládol názor, že je len otázka času, kedy sa Slovensko ako štát zrúti.

Okrem závažných koncepcných výhrad a spracovania tematiky štúdia obsahuje viaceré nepresnosti a chybné údaje, ktoré z priestorových dôvodov nemôžem uviesť.

Zo štúdie možno vyvodit' záver, že, po spochybnení vedeckých záverov slovenských historikov o skúmanej problematike a ich obviňovania z nevedeckosti a jednostrannosti, podľa Cséfalvayho nastal čas na revidovanie a zásadné prehodnotenie maďarskej agresie voči Slovensku v marci 1939. V akom smere a v akom zmysle, to štúdia jasne naznačila.

Nazdávam sa, že je to príležitosť, aby sa na stránkach časopisu *Vojenská história* otvorila vedecká polemika a vyjadrili sa k problému vojenskej histórie a odborníci na medzinárodnej a politicko-diplomatickej vzťahy tohoto obdobia.

Ladislav Deák

ANOTÁCIE

GLOSÝ

WILCZYNSKI, M.: *GERMANIE W SLUZBIE ZACHODNIORZYMSKIEJ W V W. N. E. STUDIUM HISTORYCZNO-PROSOPOGRAFICZNE. AKADEMIA PEDAGOGICZNA IM. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE, PRACE MONOGRAFICZNE NR. 299.* Kraków 2001, 518 s.

Hoci od základných prác z obdobia zániku Západorímskej ríše uplynuli už desaťročia, mnohé problémy tohto obdobia dodnes nie sú spracované. Poľský historik si vo svojej práci všima pôsobenie germánskych vojenských náčelníkov v rímskych službách v podobe kratších či rozsiahlejších „biogramov“, čiže životopisov.

V úvode svojej práce (s. 5-13) čitateľovi približuje špecifický žáner historiografie antických dejín, a to prosopografické práce a výskumy 19. a 20. storočia. Vytvára si tak základy pre charakteristiku aj svojej práce, ktorá sa klasickým prosopografickým prácam približuje. Už v tejto časti publikácie si vymedzuje predmet svojho bádania, ktorý predstavuje 59 osobností z rokov 395 – 497 n. l.

V nasledujúcich stručnejších kapitolách si všima vývoj a politické dejiny Západorímskej ríše (s. 18-29), väčšinou z pohľadu germánskych kmeňov, ktoré prenikali na rímske územie, všima si organizáciu rímskej armády (s. 30-45), jej členenie, štruktúru a funkcionárov, pričom k organizácii rímskej armády sa vrátil ešte raz (s. 61-67). Osobitnú pozornosť venuje hodnosti *magister militum* a titulu *patricius* (s. 46-60), ktoré boli mimoriadne prítlačivé pre germánskych veliteľov.

Všima si aj náboženstvo a vieru Germánov, ktorí sa dostávali do rímskych služieb (s. 79-91), formovanie vojenskej západorímskej aristokracie (s. 92-99) či romanizáciu Germánov v rímskych službách (s. 100-112).

Hlavnú časť práce však tvoria životopisy 59 osobností germánskeho pôvodu, ktoré prenikli na najvyššie vojenské miesta v rímskej hie-

rarchii a zohrali menšiu či väčšiu úlohu v poslednom storočí vývoja Rímskej ríše v západnej časti. Tieto životopisy sú v rozsahu od neúplnej strany až niekoľko desiatok strán. Tak napríklad Alarichovi venuje 47 strán, Ricimerovi 27 strán, Thedorichovi I. 15 strán, pričom najviac priesťoru sa ušlo Stilichonovi (s. 333-387).

V autorovej práci kolíše odborná terminológia. Na jednej strane hovorí o prosopografickej literatúre, ale od klasických prosopografických diel sa odlišuje napr. neúplnosťou údajov, ale aj spracovaním jednotlivých životopisov. Autor podáva rozbor prameňov, v ktorých sa jednotlivé osobnosti spomínajú, ale podľa možnosti rozpisuje ich činy, venuje sa ich politike a osudom.

V tejto časti je hlavné jadro autorovej práce a jeho najväčší prínos, pretože v úvodných, pomerne stručných, kapitolách podáva len základné príručkové informácie.

Na záver uvádza zoznam prameňov (s. 474-478), pričom okrem klasických zbierok odkazuje aj na internetové adresy, podobne ako aj v zozname bohatej literatúry (s. 479-498) uvádza mnohé internetové odkazy.

Čitateľovi môžu pomôcť spracované indexy mien a etnických názvov (499-509), ako aj index geografických mien (s. 511-516).

Práca poľského autora je zaujímavým pokusom spracovať problematiku neskoroantického vývoja a osudy germánskych náčelníkov v službách Západorímskej ríše.

P. Valachovič

KOVAŘÍK, J.: *NAPOLEONOVA TAŽENÍ II. NEJISTÁ VÍTEZSTVÍ.* Pultusk – Jilové – Friedland – Somosierra – Coruňa – Eggmühl – Aspern – Wagram. Třebíč : Akcent, 2004, 490 s.

Len prednedávnom zmizli z knižných pulťov slovenských kníhkupectiev publikácie

I. zväzku Kovaříkových *Napoleonových tažení* a už sa z tohto cyklu objavil II. zväzok. Známy český vojenský historik a popularizátor vojenskej histórie spoločne s třebečským vydavateľstvom Akcent takto pohotovo reagujú na enormný záujem českých a slovenských čitateľov o túto problematiku.

Druhá časť zo štvordielneho cyklu o Napoleonových ťaženiach v rokoch 1805 – 1815, t. j. ťaženiach a bitkách, ktoré Napoleon osobne viedol, a teda sa ich aj osobne zúčastnil, časovo pojednáva o najdlhšej etape napoleonskej epopeje, keď zachytáva obdobie od decembra 1806 do októbra 1809. Tieto tri roky znamenali pre cisára Francúzov obdobie, v ktorom sa jeho jasné a drvivé víťazstvá menili už na víťazstvá neisté, resp. víťazstvá, ktorých úspešný výsledok visel takpovediac na vlásku. Bolo to obdobie ťažko vybojovaných ťažení a krvavých bitiek, ktoré však aj napriek všetkému ešte stále „živili“ gloriolu neporaziteľnosti a vojenskej nadradenosti francúzskych orlov a vrodenej božskosti ich veliteľov.

Publikácia, ktorá sa dostáva do rúk čitateľov a nadšencov o vojenskú históriu napoleonských vojen, zachytáva poľské ťaženie z rokov 1806/1807, nedokončené španielske ťaženie z roku 1808 a nakoniec ťaženie dunajské z roku 1809. Išlo o vojenské kampane bohaté na vojenské operácie a manévry, bohaté na ľahké stretnutia i krvavé a mamutie bitky, o ťaženia, ktoré menili jednotlivé časti Európy v rumoviská a rozľahlé cintoríny.

Po porážke Pruska zahájil Napoleon na prelome novembra a decembra 1806 postup do Poľska s cieľom definitívne sa vysporiadať s posledným členom druhej protinapoleonskej koalície, odbojným Ruskom. Armáda cára Alexandra I. však už nebola tou spred roka, keď ju pri Slavkove spoločne s rakúskou armádou francúzske vojská doslova zmietli. Po obsadení Varšavy sa Napoleon koncom decembra vrazil s ruskou armádou generála Bennigseny pri Pultusku, no protivníka sa mu nepodarilo poraziť. Po nerozhodnom stretnutí sa obe vojská stiahli do zimných táborov a operácie boli opäť obnovené koncom januára 1807. Prekvapujúca a odvážna ruská ofenzíva doviedla ich veliteľa Bennigseny až k Jilovému, kde 8. februára 1807 zviedli obe

armády pamätnú nerozhodnú, dovtedy najkrvavejšiu, bitku vo vojenských dejinách. Ťaženie po krátkej operačnej prestávke, nevyhnutnej na zotavenie a doplnenie jednotiek, pokračovalo v polovici júna, hoci zúfalé boje vzdávali Francúzi a Rusi v marci a apríli v priestore Gdańska. Po ruskej porážke pri Heilsbergu 10. júna, no najmä drvivom údere pri Friedlande 14. júna, bolo ťaženie definitívne ukončené a po ruskej žiadosti o mier bol v júli 1807 v Tylži podpísaný mier, potvrdzujúci francúzsko-ruské spojenectvo.

Ťaženie v Španielsku, ktoré bolo súčasťou tzv. polostrovnej vojny, zachytáva až udalosti od novembra 1808, potom, čo sa Napoleon po katastrofálnych výsledkoch svojich veliteľov, pripojil k španielskej inváznej armáde a osobne prevzal velenie. Po triumfálnom obsadení Madridu, ktorému predchádzalo víťazstvo nad španielskou armádou pri Somosierra, začal prenasledovať britskú expedičnú armádu generála Moora, ktorej uštedril niekoľko úderov, avšak žiaden rozhodujúci. V čase jeho osobnej prítomnosti na Pyrenejskom polostrove sa začalo dariť aj jeho maršalom, výsledkom čoho bolo okrem iného i dobytie Zaragozy maršalom Lannesom, konsolidácia Katalánska a Galície či evakuácia britskej expedičnej armády generála Wellingtona z Portugalska. Udalosti v Podunají však začiatkom januára 1809 donútili francúzskeho cisára opustiť armádu v Španielsku a vrátiť sa späť do Paríža. K hlavným francúzskym silám v južnom Nemecku sa pripojil v polovici apríla 1809 a nenapodobiteľným spôsobom odvrátil rysujúcu sa porážku vlastnej armády, dosť rozpačito vedenú jeho náčelníkom štábu, ináč veľmi schopným maršalom Berthierom. Napoleon bleskovo zhromaždil všetky dostupné sily a razantnými údermi donútil rakúsku armádu arcivojvodu Karola prejsť do strategicko-defenzívnej. Po následných bitkách pri Abensbergu, Landshute, Eggmühli a Ratisbone zatlačil rozhorčených Rakúšanov za Dunaj a v polovici mája 1809 obsadil Viedeň. Pri pokuse prejsť riekou mu síce v dňoch 21. a 22. mája pri Asperne uštedril Karol nečakanú, vôbec prvú, porážku, avšak neutíchajúci entuziazmus a viera vo vlastnú božskosť priviedla Napoleona na polia pri Wagram, kde

v dňoch 4. a 5. júla 1809 zviedol s povzbudenými Rakúšanmi ťažkú, avšak víťaznú, bitku. Bitka samotná prekonala hrôzy i obete bitky pri pruskom Jílovom, a hoci rakúska armáda nebola zničená, schönbrunnský mier z októbra 1809 v konečnom dôsledku predurčil Francúzsko byť po tri roky určujúcou mocnosťou na kontinente.

Asi takto v krátkosti možno zhrnúť udalosti rokov 1806 – 1809, ktoré boli vo svojom dôsledku pre cisára Francúzov posledným úspešným obdobím, pokiaľ ide o konečný výsledok jednotlivých ťažení. Názov publikácie, autorom zvolený zámerne, nie je preto iba symbolický, ale vystihuje daný stav viac ako výstižne. Pretože, aj keď Napoleon v neskoršom období dosiahol ešte viacero výrazných úspechov, ich význam nebol viac než len lokálny a dočasný, i keď prevedenie jednotlivých bitiek a manévrov si na úrovni taktickej zachovalo punc napoleonskej geniálnosti a brilantnosti. Azda je zbytočné pripomínať, že všetky udalosti a súvislosti autor podáva strhujúcim spôsobom, prehľadne a s potrebným nadhľadom, čo umožňuje bezproblémové sledovanie deja. Ťaženia, konkrétne manévry a operácie i jednotlivé bitky, sú prevažne opisované z pohľadu Napoleona, je im preto vlastná istá subjektivita. Autor to však nezabúda kompenzovať kritickým analytickým rozborom konkrétnych situácií či konkrétnych rozhodnutí Napoleona. Pamäti a spomienky viacerých významných veliteľov z radov protinapoleonskej koalície do značnej miery dávajú publikácii komplexnejší charakter a pri svojej analýze sa autor aj o ich výroky a hodnotenia neraz opiera. Priebeh jednotlivých kampaní i samotných operácií podáva plasticky s maximálnym dôrazom priblížiť všetky súvislosti.

Hrdinami sa popri Napoleonovi stali jeho najbližší vojenski „druhovia“ – jeho maršali, alebo „bratrančekovia“, ako ich familiárne nazýval Napoleon. Vedľajšie úlohy sa ušli generálom i obyčajným vojakom, ktorých hrdinstvo, statočnosť, húževnatosť spojené so zúfalstvom, sa nemalou mierou podpísali pod výsledok nie jednej bitky a ťaženia.

Podobne, ako pri anotovaní prvého dielu *Napoleonových ťažení*, aj pri anotovaní tohto

dielu treba vyjadriť presvedčenie, že ďalšia časť z tejto atraktívnej a námetovo veľmi vďačnej knižnej série, vyjde čo nevidieť. Rovnako treba dúfať, že vydavateľstvo už nezopakuje predchádzajúcu chybu a zostávajúce časti vydá vo zvýšenom knižnom náklade.

A. Maskalik

STEER, F.: *ARNHEM. OPERACE „MARKET GARDEN“*. *PŘISTÁVACÍ PLOCHY A OOSTERBEEK*. Brno : Jota, 2004, 1. vyd., 107 s.

Zaujímavú knihu ponúka čitateľom vydavateľstvo Jota v edícii *Military*. Jej obsah tvoria udalosti, odohrávajúce sa počas operácie MARKET GARDEN v oblasti prístávacích plôch klzákov a zoskokových zón britských výsadkových jednotiek v Oosterbeeku a jeho severozápadnom a západnom okolí. Kniha má charakter cestovnej príručky (sprievodcu). Obsahuje presne určený plán obhliadky miest, v ktorých sa odohrali boje britských a poľských výsadkárov s nemeckými jednotkami, vrátane tankových jednotiek SS, rozdelený do štyroch tematických geografickooblastných okruhov. Tri z tematických okruhov by mal záujemca absolvovať autom, jednu v samotnom Oosterbeeku chôdzou. Dôležitým momentom knihy je vťahovanie čitateľa do stretnutia s aktérmi vtedajšej doby. Malo by ísť zároveň o cestu časom a stretnutie s tými, ktorí boli účastníkmi vojenskej operácie, bez rozdielu či ju prežili, alebo nie.

Autor nezabúda čitateľa oboznámiť s plánovaným cieľom najväčšej vzdušnej výsadkovej operácie druhej svetovej vojny, ktorá vznikala na pozadí rozporu Eisenhowera, Montgomeryho a Pattona. Operácii so zaujímavým názvom MARKET GARDEN patrí primát najväčšej výsadkovej akcie druhej svetovej vojny. Poľný maršal Montgomery velil 21. britskej armáde. Presadzoval víziu vedenia bojových akcií na úzkom fronte. Od 6. júna 1944, keď začalo vylodenie v Normandii, Spojenci obsadili 25. augusta Paríž, 3. septembra Brusel. Nemali pod svojou kontrolou prístavy dôležité na prísun potrebných zásob. Neúplné obsadenie

Antverp sa ukázalo ako závažná nedôslednosť. Montgomery požadoval 42 divízií, aby zasadiť podľa jeho názoru knokautový úder. V žiadnom prípade to nemal byť iba vpich ihly. Veľká Británia bola vyčerpaná. Jej vojaci bojovali na Ďalekom východe, v severnej Afrike, museli brániť britské ostrovy, svoje si žiadala britská pýcha – námorná flotila. Novovytvorená 1. spojenecká výsadková vzdušná armáda, dokonale vycvičená a drahá jednotka, nečinne sedela v Británii. Podnet na jej použitie spôsobili strely V 2, ktoré začali od 8. septembra dopadať na Londýn. Odpaľované boli z územia okupovaného Holandska. Vznikol riskantný plán využívajúci tri vzdušné výsadkové divízie, ktoré mali byť vysadené pozdĺž diaľnice vedúcej od hraníc Belgicka cez Eindhoven, Nijmegen, až do Arnhemu. Obsadením mostov, diaľnice a miest na nej ležiacich, by parašutisti vytvorili koberec, po ktorom prejde XXX. britský zbor. Výsadbári mali naďalej zabezpečovať koridor. Operáciou sa mal vytvoriť predpoklad na vstup Spojencov do Porúria a definitívne obsadenie Antverp, aby sa mohli zneškodniť odpaľovacie rampy pre strely V 2. Na operácii sa mali zúčastniť americká 101. vzdušná výsadková divízia s úlohou obsadiť úsek okolo Eindhovenu, americká 82. vzdušná výsadková divízia s cieľom mostov v okolí mesta Nijmegen. Arnhem, ako cieľové mesto operácie, dostala britská 1. vzdušná výsadková divízia posilnená o samostatnú poľskú parašutistickú brigádu. Názvom Market bola pomenovaná vzdušná časť výsadku a názvom Garden činnosť pozemných jednotiek. Výsadek bol naplánovaný na nedeľu 17. septembra 1944 (šlo o tretiu septembrovú nedeľu, keď si Briti pripomínali pamiatku letcov bojujúcich v Bitke o Britániu). Koridor bol dlhý 104 km. Pri plánovaní operácie Montgomery sľúbil, že do 2 dní budú pozemné jednotky v Arnheme. Generálporučík Frederick Browning vyslovil názor, že parašutisti v Arnheme vydržia 4 dni s poznámkou, že sa jedná o príliš vzdialený most. Ale dnes sa spochybňuje, či Browning vyslovil tieto slová.

Výsadbárske divízie boli posilnené špeciálnymi jednotkami – delostrelectvom, ženistami, spojármi, zdravotníkmi a zásobovačmi. Tretiu

brigádu tvorili klzáky. Parašutisti mali pri sebe iba dvojdenné dávky proviantu a streliva. Naplánované boli tri fázy výsadku, každý deň jedna. Spôsobil to nedostatok lietadiel. Letectvo sa ohradilo voči zhadzovaniu parašutistov pri mostoch, aby sa zabránilo neúnosným stratám lietadiel. 21. samostatná parašutistická rota letela o 30 minút skôr, aby vyznačila zóny zoskoku a pristávania klzákov. Jednotky generála Urquharta mali zabezpečiť železničný most, pontónový most a hlavný cestný most. V oblasti sa nachádzal aj prievoz, ten však nebol braný do úvahy, aj keď sa o ňom vedelo, pretože nebol zahrnutý v rozkazoch. Druhý deň mali pristáť zvyšky 4. parašutistickej brigády a delostrelectvo. Tretí deň patrilo výsadku 1. samostatnej poľskej parašutistickej brigáde, pričom ťažká výzbroj mala byť zložená na severnej strane rieky, ale samotná brigáda na južnom konci arnhemského mosta. Pri preprave chýbalo 35 ťažkých lietadiel, ktoré dostalo k dispozícii veliteľstvo zboru generála Browninga. Ich pristávacie ciele boli v operačnom priestore 82. vzdušnej výsadkovej divízie.

Štáb britskej výsadkovej divízie sa musel vyrovnat' s nepriaznivými okolnosťami, ako napríklad výberom výsadkových plôch, ako aj časom určeným na výsadek, dĺžkou pôsobenia vojenskej misie v oblasti. Veliteľ generálmajor Roy Urquhart sa snažil zistiť čo najviac informácií o situácii v Arnheme a okolí, ktoré patrilo medzi kludné oblasti okupovanej Európy. Briti spôsobili lapsus už na začiatku operácie, keď zobrali na seba zodpovednosť za bombardovanie psychiatrickej liečebne vo Wolfheze. Podľa ich názoru v nej mali byť ukrytí nemeckí vojaci. Podľa doterajších výskumov operácie MARKET GARDEN nejstúvuje dôkaz o tom, že Nemci očakávali útok parašutistov. Spočiatku boli prekvapení, ale dokázali sa rýchlo zorganizovať. Výsadbári pripravovali cestu na postup XXX. britského zboru – účastníka operácie GARDEN.

Autor knihou postupne prechádza miestami pristátia a bojových stretnutí 1. parašutistickej divízie. Kapitoly majú svoju pevnú štruktúru. Udalosti na jednotlivých stanovištiach sú opisované z pohľadu britských vojakov. Čitateľ je v niektorých pasážach vyzývaný, aby sa vcítil do pocitov vojakov v akcii. Komentáre jednotlivých

stanovišť obohacujú spomienky žijúcich pamätníkov. Aj v tejto knihe sa jasne poukazuje na chaos, ktorý do britských radov priniesli nedostatky zo zlého naplánovania operácie až po konečný kľč v obrannom perimetri. Práve perimeter predstavuje jedinú trasu, ktorá sa prechádza pešo. Vyššie spomínané spomienky pamätníkov sprostredkovávajú rôzne príhody, z ktorých niektoré pôsobia absurdne. Zvláštnosťou je opisovanie pasci, ak ich tak možno nazvať. Musíme si uvedomiť, že Nemci vlastne nemali nijaký čas na prípravu obranných pozícií. Jednali intuitívne, ale pružne. Vychádzali zo skúseností, ktoré s Britmi mali. Napríklad generál Urquhart vedel o prievoze cez Dolný Rýn pri Heavadorpe. Nebral ho však do úvahy, pretože ho nemal zahrnutý v rozkazoch. Výrazným nedostatkom akcie od počiatku bola strata prekvapujúceho úderu, spôsobeného veľkými vzdialenosťami prístavacích plôch od hlavného objektu v Arnheme. Operácia sa komplikovala, pretože do nej vstupovali faktory, ktoré by sa pri serióznejšom plánovaní akcie dali predvídať. Krátka časť knihy je venovaná aj protivníkom parašutistov – Nemcom. Text vhodne dopĺňajú dobové fotografie, ktoré sú porovnávané so súčasnými snímkami opisovaných miest. Autor sa ich snažil zoradiť chronologicky, aby ladili s textom. Unikátom je dobová originálna mapka operačnej oblasti s kompletným opisom prístavacích zón. Úvodné slová knihy napísal kanonik Alan Green, ktorý je priamym účastníkom bojov v Arnheme. V hodnosti poručíka tam bol veliteľom 20. čaty, roty D.

Čitateľ, ktorého táto publikácia zaujme, sa môže tešiť na pokračovanie, ktoré by podľa autora malo byť zamerané výlučne na významné miesta bojov v Arnheme.

R. Hoza

MINKEWITZOVÁ, D. a kol.: PARADESANTNÍ JEDNOTKY – „MEČE ARMÁDY HROT“. HISTÓRIE A SOUČASNOST VÝSADKOVÉHO VOJSKA. Praha : AVIS, 2002, 112 s.

Paradesantné, výsadkové, špeciálne jednotky, to je len niekoľko najzaujímavejších sy-

noným pre oddiely zvláštneho určenia. Od druhej svetovej vojny tieto oddiely predstavovali a v súčasnosti aj naďalej predstavujú elitu každej modernej armády, nevynímajúc z toho armádu, resp. ozbrojené sily Českej a Slovenskej republiky. Ich príslušníci boli cvičení nielen v získavaní dôležitých správ a ničení vybraných cieľov, ale tiež v tom, aby v tle protivníka prevádzali diverzné, záškodnícke a rušivé akcie. Takýmto psychologickým pôsobením sa mal do radov protivníka zasievať strach, neistota a vedomie hrozby stáleho, pritom však neurčitého nebezpečenstva.

Hoci sa určenie, možnosti nasadenia i priestor pôsobenia paradesantných jednotiek v súčasnosti značne obmedzili, ich taktika nasadenia a organizačná výstavba sa za posledné polstoročie nijako výrazne nezmenili. Bojový účinok týchto jednotiek sa nikdy neurčoval veľkosťou, palebnou silou, alebo nejakým iným faktorom všeobecnej bojovej účinnosti. Všestranne vycvičené jednotky, spravidla pripravované ako letecký, alebo námorný výsadok, sa objavovali v nečakaných priestoroch s maximálnym využitím momentu prekvapenia. V jednotkách sa spájala úderná sila s pohyblivosťou a neviditeľnosťou. „Paragáni“ bojovali vynaliezavým spôsobom a vyznačovali sa schopnosťou utajene prežiť aj v tých najzložitejších podmienkach. Ich bojové umenie, založené na výbornej fyzickej kondícii a profesionálnej technickej zručnosti, intelektuálna vyspelosť, mnohostranná bojová schopnosť, ako aj nevyhnutná dávka improvizácie, z nich robili skutočný hrot meča, akýchsi „anjelov pomsty“.

V snahe sprístupniť širokej verejnosti činnosť domácich výsadkových jednotiek a v úsilí priblížiť ich históriu, zrealizovalo Ministerstvo obrany Českej republiky prostredníctvom svojej Agentúry vojenských informácií a služieb zaujímavý projekt. Pri príležitosti jubilejných 60 rokov od uskutočnenia legendárnej výsadkovej operácie Anthropoid vydalo v roku 2002 v spolupráci s kolektívom autorov malý zborník o histórii a súčasnosti československého, resp. českého, výsadkového vojska. Garantom celého projektu sa stal vtedajší minister obrany Josef

Tvrdik a akýmisi „patrónom“ taktiež vtedajší náčelník Generálneho štábu Armády Českej republiky, armádny generál Ing. Jiří Šedivý.

Vedúcou autorského kolektívu sa stala Daga Minkewitzová. Tematicky obsahuje zborník, či skôr brožúrovaná príručka, 10 krátkych príspevkov. Jiří Šolc, ktorý sa spolu s plk. v zálohe Petrom Švrlom podstatnou mierou zaslúžil o spopularizovanie problematiky výsadkových a špeciálnych jednotiek v krajinách bývalého Československa (a to nielen českých, resp. československých), je autorom hneď dvoch príspevkov. Prvý približuje udalosti okolo legendarnej operácie zameranej na likvidáciu českého ríšskeho protektora SS-obergruppenführera a generála polície Reinharda Heydricha. Príspevok opisuje prípravu, realizáciu i samotný priebeh atentátu, ktorý sa svojimi tragickými, pritom však predvídateľnými, dôsledkami zapísal do histórie. Druhý príspevok v krátkosti pojednáva o ďalších operáciách československých parašutistov v čase druhej svetovej vojny, ako i o detailoch vzniku Zvláštnej skupiny D, ktorá riadila tieto operácie a organizovala výcvik ich príslušníkov. Pre tých, ktorí sa chcú dozvedieť viac o vzniku a činnosti tejto skupiny pre zvláštne účely, ako aj o akciách československého západného odboja počas vojny, by som rád odporučil brožúru J. P. Kuthana: *Muži zvláštní skupiny D*, ktorú vydalo brnianske nakladateľstvo ešte v roku 2001.

Vladimír Mrázek a Miroslav Pelc spolu s Aloisom Klinderom potom hutnejším spôsobom zachytili históriu československých výsadkových vojsk, resp. špeciálnych jednotiek. Príspevky Miroslava Juříčka a Petra Čejku pre zmenu pojednávajú o histórii výstavby konkrétnych špeciálnych jednotiek československej armády, resp. Armády Českej republiky – 22. výsadkovej brigády z Prostějova a 4. brigády rýchleho nasadenia. Stručne, tézovito je podaná i neustála reorganizácia týchto jednotiek. V tejto súvislosti je treba poznamenať, že absentuje história 71. úderného výsadkového pluku z Chrudimu, pokračovateľa 71. výsadkového práporu – toho najlepšieho čo z 22. výsadkovej brigády zostalo – ktorý od zrušenia 22. výsadkovej brigády v septembri 1969 až do vytvorenia 4. brigády

rýchleho nasadenia v júli 1994 udržiaval tradíciu výsadkových padákových jednotiek (zabúdať netreba ani na 6. špeciálnu skupinu, ktorá bola v priebehu posledného desaťročia 20. storočia, resp. začiatkom 21. storočia, reorganizovaná na 6. špeciálnu brigádu, resp. 6. skupinu špeciálnych síl). Príspevok Ctibora Vacha a Dagy Minkewitzovej si všima účasť a úspechy výsadkárov v armádnom športe (predovšetkým prostredníctvom Armádného športového družstva Dukla Prostějov, ktorý získal mnoho národných i svetových rekordov). Gen. Karel Kuba, ktorý svojho času riadil sekciu bojovej prípravy Ministerstva obrany ČR, sa zasa zamyslel nad úlohou a poslaním parašutistov, či v dnešnej terminológii lepšie povedané špeciálnych jednotiek, a to z pohľadu ich účinkovania v mierových misiách a v boji s pretrvávajúcou hrozbou terorizmu. Václav Koutecký si všimol činnosť klubov veteránov v Prostějove, Prahe, Liberci, Zlíne, Plzni a Chrudime, najmä pokiaľ ide o ich prínos v oblasti rozvíjania vojenských tradícií v týchto jednotkách, ako i spolupráce s výsadkovými jednotkami v zahraničí, predovšetkým s tými na Slovensku (v Žiline). Rozhovor s náčelníkom Generálneho štábu Armády Českej republiky, armádnym generálom Ing. Jiřím Šedivým, bývalým prvým veliteľom 4. brigády rýchleho nasadenia, uzatvára obsahový rámec tohto drobného zborníka. V druhej časti knihy je anglická verzia uvedených príspevkov – *The Airborne troops „Sharp edge of the army sword“*.

A. Maskalik

PATTON, R H.: *PATTONOVI. Životní příběh generála George Smithe Pattona a jeho rodiny.* Praha – Litomyšl : L. Horáček – Paseka, 2001, 348 s., fotogr.

Po odbornohistorických a filmových spracovaniach vrcholného obdobia vojenskej kariéry veliteľa americkej Tretej armády – generála Georga S. Pattona, prináša jeho vnuk Robert komplexnejší biografický profil tejto slávnej osobnosti a legendy druhej svetovej vojny. Komplexný až v takom rozsahu, že

okrem živého priblíženia jeho životného osudu od detských rokov, cez študentské, cez jednotlivé obdobia a medzníky vojenskej kariéry až po posledné dni života a hlbšej analýzy formujúceho prostredia, sleduje rodokmeň Pattonovcov takmer od 16. storočia. Slávny rod, z ktorého pochádzalo mnoho vojakov, ktorí preslávili meno rodiny v análoch vojnových udalostí Nového sveta, a ktorých osudom bolo bojovať, a v prípade potreby i zomrieť.

Podobne, ako predchádzajúce spracovania, autor vychádzal z generálovho osobného fondu nachádzajúceho sa v Kongresovej knižnici (súkromné dopisy, prednášky, články, osobný denník a pod.). Avšak širší a hlbší záber mu umožnilo štúdium rodinných dopisov a dokumentov, starých i niekoľko storočí, a dôverná a vzájomne sa dopĺňajúce spomienky otca Georga a tety Ruth Ellen (otcove spomienky týkajúce sa predovšetkým vojenskej stránky generálovej osobnosti a tetine zase stránky osobnej).

Životný príbeh ústrednej postavy v širokom kontexte rodinnej histórie rozčlenil autor do dvadsiatich kapitol sústredených v troch častiach. V prvej časti defilujú Pattonovskí hrdinovia americkej revolúcie bojujúci po boku G. Washingtona za nezávislosť a virgínski konfedační dôstojníci padlí v občianskej vojne proti yankeovským Unionistom. Zo siedmich bojujúcich južanských mladých aristokratov sa najhrdinskejšie zapísal nielen do vojenských análov, ale aj do rodinnej tradície, formujúcej vojenskú orientáciu nasledujúcich generácií, veliteľ 22. virgínskeho pluku – plukovník George William Patton, ktorého osobnosť vyvolávala neopísateľný obdiv spojený s romantickými predstavami. Napriek tomu, že jeho syn George mal rovnakú ctižiadost' stať sa vojakom, a teda hrdinom, musel dať prednosť právnickej a obchodnej kariére, aby zabezpečil rodinu. Avšak celý život zostal synom padlého hrdinu Konfederácie a svoje nesplnené túžby a predstavy preniesol veľmi sugestívne na syna – Georgea Smitha Pattona mladšieho, ktorý už vo svojich siedmich rokoch sníval o slávnej vojenskej budúcnosti.

V druhej časti opisuje autor detské roky šťastného vidieckeho chlapca, študentské ob-

dobie – súkromná stredná škola v Pasadene, Virgínske vojenské učilište, Vojenská akadémia West Point – vzťah k spoločenskému životu, športovým aktivitám, rodine, v ktorej bol neustále stredobodom pozornosti, a to v rodine, v ktorej vyrastal, ako aj v rodine, ktorú si založil. Patričné miesto venuje manželke, ktorá mu bola nezastupiteľnou oporou, schopnou vždy odpustiť, pretože ho milovala a pretože život s ním bol pre ňu drámou vášnivých vzostupov a pádov. Každému obdobiu dominuje jeho osudový vzťah k vojenstvu v zmysle: „Keby sa nepreslávil, nezlyhal by len on sám, ale vrhol by tieň na zdedený dar výnimočných tradícií svojej rodiny.“ Keď Spojené štáty vyhlásili roku 1917 Nemecku vojnu a generál Pershing zostavoval štáb na odchod do Európy, vyžiadal si aj Georga Pattona (vd'aka jeho skvelému bojovému vystúpeniu v Mexiku v roku 1915, kde bol nasadený kvôli politickým nepokojom po páde diktatúry). Napriek silnému vzťahu k jazdecktvu, požiadal o prevelenie k rodiacemu sa americkému tankovému zboru. Tankom predvídala úspešnú budúcnosť, a aj v medzivojnovom období sa aktívne venoval teórii tankovej vojny. Po výcviku nasledovali víťazstvá pri St. Mihieli a v ofenzíve na Meuse a v Argonnskom lese. Mesiac pred vyhlásením prímeria bol ranený a povýšený do hodnosti plukovníka. Keď sa v marci 1919 ocitol opäť na americkej pôde, zmocnil sa ho pesimizmus, keďže mierové obdobie nesľubovalo vzostup v jeho vojenskej kariére. Zatiaľ čo väčšina veteránov sa vracala domov s jediným priáním kľudného života, Georgie patril k tým, ktorí boli vojnou fascinovaní a aj po nej zotrvali v prejavoch agresivity a rozjarenosti. V rodinnom kruhu sa návaly drsnosti prejavovali hlavne v príbehoch, ktoré rozprával a vo vzrušených reakciách na udalosti, ktoré mu pripomínali časy veľkého vojnového napätia na západnom fronte.

Medzivojnové obdobie a udalosti druhej svetovej vojny sú predmetom najobsažnejšej tretej časti. Až v lete 1923 sa Gergie vymanil z povojnovej stiesnenosti. O rok neskôr úspešne ukončil Akadémiu pre veliteľský zbor a dôstojníkov generálneho štábu. Potom pôsobil na veliteľstve jazdeckta a učil na Vá-

lečné škole pozemného vojska. Úspešne sa uplatnil pri potlačovaní demonštrácie vojnových veteránov vo Washingtone a ako spravodajský dôstojník bol poverený vypracovaním plánu mimoriadnych opatrení pre sledovanie Havajcov japonského pôvodu pre prípad vojny s Japonskom. Venoval sa štúdiu logistiky, opevňovacích prác, taktiky, organizácii štábu. Okrem praktických stránok vojnovnej činnosti sa zaoberal aj otázkami vodcovstva, morálky a psychologických účinkov vojny.

Nová vojnová realita potvrdená nemeckým bleskovým vpádom do Poľska umožnila Pattonovi naplno uplatniť neobyčajné vojenské danosti. Už v októbri 1940 dostal prvú generálsku hviezdu a prevzal velenie nad päťnástimi tisícmi mužmi 2. obrnenej divízie. V máji 1941, už s druhou generálskou hviezdou, prevzal velenie 1. armádneho zboru a plánoval spoločnú britsko-americkú obojživelnú inváziu do francúzskeho Maroka. Bojové kvality, prejavy osobnej dynamičnosti a vitality popisuje autor taktiež v súvislosti s inváziou na Sicíliu, ale hlavne s operáciami Tretej armády – armády, ktorá sa pod jeho velením stala v roku 1945 najväčšou poľnou armádou v dejinách Spojených štátov. Opisuje jej jednotlivé ťaženia od augustového prielomu z Normandie, až po posledné vojnové ťaženie vedúce cez stredné Nemecko do Československa, kde ho v apríli zastihol rozkaz zastaviť postup osemdesiat kilometrov západne od Prahy. Ako najpôsobivejší moment Pattonovej veliteľskej kariéry vyznieva bitka v Ardenách, pri ktorej si vydobyl slávu majstrovským využitím ofenzívnej operačnej taktiky. Tretia armáda neútočila na jednom fronte nikdy ako celok. Patton využíval manévry a náhle útoky na to, aby sa jeho jednotky dostali za nepriateľské pozície. Najevidentnejším svedectvom jeho taktického úspechu bolo tristotisíc nemeckých vojakov, ktorých zajala Tretia armáda v priebehu osem mesačných bojov. Mesiac po kapitulácii Nemecka pred Spojencami pôsobil Patton už so štyrmi generálskymi hviezdičkami v Spojených štátoch v rámci krátkeho prednáškového turné, aby podnietil predaj obligácií na podporu pokračujúcej vojny v Tichomorí.

Napriek jeho úsiliu bojovať v Tichomorí, alebo aspoň veliť výcviku vojsk v Spojených štátoch, bolo mu zverené riadenie denacifikácie v Bavorsku. Keďže nedisponoval potrebnou politickou obratnosťou, túto pozíciu nezvládol a bol odvolaný. Pred odletom do Spojených štátov utrpel vážne zranenie pri automobilovej nehode, ktorému nakoniec podľahol. Pokles jeho popularity, spôsobený niektorými chybnými ťahmi na verejnosti, sa počas dní keď bojoval o život v Heideberskej nemocnici zmenil na obrovskú vlnu celonárodných sympatií. A nikdy nespochybňované umenie frontového veliteľa, predstavuje dodnes jedno z najskvelejších v amerických vojenských dejinách a nenecháva nikoho na pochybách o jeho nezastupiteľnom podiele na porážke Hitlerovej armády. Väčšina amerických vojakov ho mala v obľube, a aj tí ostatní pocítovali hrdosť, že bojovali pod jeho velením. Jeho bojový štýl trvalého útoku bol vzdialený akejkoľvek ľahkomyselnosti. Využitím manévru a neočakávaného úderu predchádzal frontálnym útokom s množstvom obetí, takže straty Tretej armády boli pomerne malé. Bol kritikom plošného bombardovania a zdôrazňoval, že má byť zamerané na čisto vojenské ciele.

Napriek autorovým rodinným a silným citovým väzbám je evidentná jeho snaha o objektívne a čo najautentickejšie vyrozprávanie životného príbehu. Vedľa obdivuhodných vlastností svojich príbuzných uvádza aj mnohé podrobnosti ich zlyhaní. Neopomína ani generálove prejavy sebeckta, malichernosti, zahľadenosti do seba samého, neschopnosti prispôbiť sa druhým, netaktnosti, tvrdosti, niekedy až hrubosti a naviazanosti na predsudky. A tak zložitá a rozporuplná osobnosť generála Pattona vyznieva z rozprávania jeho vnuka značne presvedčivo.

B. Šeďová

ŠEŠŤDESIATE VÝROČIE SNP NA STRÁNKACH ODBOJÁRSKEJ TLAČE

Povstalecká tlač má svoju vlastnú a stále živú históriu. Po šiestich desaťročiach listujem vo zviazaných ročníkoch *Bojovníka antifašistov*. Tlač Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov (SZPB) má svoju dušu a tvár. Má špecifický a dlhými desaťročiami vymodelovaný profil. Obsah predstavuje stále živú kroniku o živote nášho ľudu. Najrozmanitejšie články o odboji sú studnicou múdrosti. Prameňom poznania, ktorý oživuje pamäť národa. Vo zväzovej tlači sa najvernejšie zrkadlí aj život organizácie. Je stále zeleným stromom i kronikou života SZPB. Je i nositeľom odkazu Slovenského národného povstania.

Tlač SZPB má svoju začínajúcu históriu v priamych bojoch Slovenského národného povstania. Povstalecký armádny tlačový orgán *Bojovník* uzel svetlo sveta v Banskej Bystrici. Prvopočiatok a vznik je zaznamenaný dňom 6. 9. 1944. Vychádzal ako denník do 25. 10. 1944 v náklade 25 000 výtlačkov. Informoval povstaleckých vojakov i verejnosť. O situácii na bojiskách doma i o diani na zahraničných frontoch. Publikoval články o politických pomeroch doma a vo svete. Bojoval proti fašistickej propagande. Odsudzoval nacizmus i vazalský režim. Mobilizoval vojakov a verejnosť proti nemeckým okupantom. Denník *Bojovník* splnil svoje poslanie v priamom ohnisku bojov i na celom území Slovenska. Mobilizoval, organizoval, morálne podporoval povstalecké jednotky a obyvateľstvo. K účastníkom SNP patria i umelci z frontového divadla SNP. Viedol ich sám Andrej Bagar. Umelecký front a tvorivá inteligencia v SNP je trvalou hodnotou a svedectvom. Aj hercom z javiska divadla SNP Andreja Bagara patrí uznanie a úcta. Ich predstavenia rezonujú v pohnotej a slávnej histórii. Sú aktívnymi účastníkmi SNP.

Po šesťdesiatich rokoch si s úctou spomíname na tvorcov denníka *Bojovník*. Dopisovateľmi boli priami účastníci SNP. V bojových podmienkach pracovali redaktori M. Dilinger, J. Štefánik a F. Oktávec. Spolupracovali L. Nábělek, A. Augustíny, J. Mikláš, J. Boor, M. Pridala, J. Hobod, P. Branko,

P. Ličko, J. Baláz a mnohí iní dopisovatelia. Dejiny sa nevytvárajú bez živých ľudí. Aj vtedy dávno, tak ako dnes, bolo a je tlačené i hovorené slovo účinnou zbraňou. S úctou spomíname mená bojovníkov. Podporovali povstalecký ľud a národ tlačeným a hovoreným slovom. Ich zbraňou bolo pero, tlačiarenské a rozhlasové zariadenie, ale i tvorivý um a nadšenie, schopnosť prežívať útrapy v bojových líniah.

Pri pamätnom výročí si s úctou spomíname na slovenskú inteligenciu. Odbojová história má svojich mysliteľov, duchovných vodcov, organizátorov veliteľov v boji. Patria k nim štátnici, predsedovia revolučných národných výborov, ilegálni pracovníci. Spravodlivé hodnotenie si zasluhujú členovia výborov rôznych politických strán a zoskupení. Na nikoho sa nemá zabúdať. Príliš dlhý je zoznam slovenskej inteligencie, ktorá bola priamou účastníčkou SNP a vôbec odbojovej histórie. Do histórie odboja slovenského ľudu sú natrvalo zapísaní spisovatelia, umelci, herci, hlásatelia, básnici, žurnalisti a redaktori povstaleckých novín. Do histórie vstupuje i pestrá diferenciácia ľudského myslenia a konania.

Revolučné dejiny a povstalecká história slovenského ľudu si zasluhuje objektívne a spravodlivé hodnotenie. Manipulácia s faktmi a spolitizované deformácie dejinných udalostí sú nešťastím i chorobným nádorom na spoločnosti. Na krivení historickej pravdy sa využívajú i novodobí demagógovia. Prevracajú fakty a umrťujú ducha, ciele a zmysel povstaleckej histórie. Klamstvá politikárov-demagógov sú tiež súčasťou spoločenského pohybu. Aj vtedy dávno stáli redakcie a novinári na rôznych stranách palebných postavení.

Bojovník, ako frontový tlačový orgán, mal svoje nadväzné obsahové pokračovanie. Vychádzal v Poprade v čase od 20. 2. do 10. 4. 1945. Priamo nadväzoval na poslanie a tradíciu denníka, ktorý bol vydávaný v priebehu SNP. Tvorcom *Bojovníka* bol útvar osvetly a propagandy I. československého armádneho zboru v ZSSR na území oslobodeného Slovenska. Obsahom denníka boli správy o bojových operáciách na frontových líniah. Informoval obyvateľstvo o proble-

matike budúceho hospodárskeho a spoločenského usporiadania pomerov v budúcej oslobodenej ČSR. Povstalecká a frontová tlač bola svedectvom. O tom, že boj za národné oslobodenie bol aj zápasom o sociálny pokrok. Takýto obsah mal aj denník *Bojovník*. Jeho šéfredaktorom bol I. Roth, redaktorom J. Boor. Prispievateľmi boli velitelia i bojovníci.

Po skončení druhej svetovej vojny vznikli jednotlivé odbojárske organizácie. Vytvárali si svoje tlačové orgány. Tlač pomáhala aktívne pri konsolidácii a riešení povojnových pomerov. Budovateľské úlohy boli v popredí. Odbojári sa uvedomele zaradili do prvých radov budovateľov vo vojnu postihnutej vlasti. Do riešenia spoločných úloh sa zaradila tlač pod názvom *Partizán*, *Hlas oslobodených*, *Odkaz*, *Odboj* a *Hlas revolúcie*. Nepravidelne a príležitostne vychádzali i viaceré tlačené regionálne dokumenty účastníkov odboja.

Po zlučovacej konferencii slovenských odbojových organizácií, na jar 1948, vznikol tlačový orgán Ústredia odbojových zväzov pod názvom *Bojovník*. V septembri 1948 splynul s časopisom *Hlas revolúcie*, ktorý bol orgánom Zväzu ľudových protifašistických bojovníkov. Samotné organizácie bojovníkov majú svoju zaujímavú históriu. A pri bojových zásluhách výrazne vystupujú do popredia ich budovateľské zásluhy. Život organizácií výstižne charakterizuje a dokumentárne potvrdzuje ich tlač. *Bojovník*, ako tlačový orgán už Ústredného výboru zväzu protifašistických bojovníkov, tiež prešiel formálnymi i vývojovými zmenami. Trvalo však zostalo pomenovanie – BOJOVNÍK. Názov vzišiel z ohňa bojov v Slovenskom národnom povstaní.

Samotná organizácia SZPB, a rovnako i *Bojovník* antifašistov zaznamenali za 60 rokov rôzne zmeny. Vystriedali sa v nich celé funkcionárske a pracovné tímy. Nastupovali nové generácie šéfredaktorov, redaktorov, dopisovateľov i čitateľov. Tlačový orgán bojovníkov má svoju slávnú vývojovú niť, zásluhy a priamu spojitosť s hrdinským bojom proti fašizmu. Historická kontinuita tlačových orgánov bojovníkov sa prenáša do súčasnosti. Bojový duch a morálny profil časopisu pretrvávajú a majú svoj začiatok v povstaleckej tlači.

Vo zviazaných ročníkoch *Bojovníka* je desaťtisíce popísaných strán. A tisíce rôznych článkov. Ak by sme sledovali štatistiku *Bojovníka* antifašistov, sotva by sme sa dopracovali konca o spoľahlivosti čísiel. Prevažujú spomienky. Dominujú dielčie i ucelenejšie historické štúdie. Spestrenie prinášajú vyspelé literárne diela. Tematicky sa striedajú politické rozbory z domácej i zahraničnej scény. Rôzne vojnové konflikty sú pravidelným obsahom podrobnejších a objektívnych rozborov. Pravidelné sú články a informácie zo života organizácií SZPB. Naša tlač sa aktívne zúčastňuje na rehabilitácii bojovníkov, ktorí boli postihnutí v nezákonných procesoch. Krivdy napáchané na účastníkoch odboja a zaznávané zásluhy celých skupín, to všetko aj s následkami patrí k najtemnejším stránkam povojnovej histórie. Aj v súčasnosti treba bojovať o pravdu. I o zachovanie pomníkov a pamätníkov. Aj po desaťročiach nás trápi otázka: prečo práve účastníci odboja boli medzi prvými obeťami vykonštruovaných procesov? Na Clementisa, Žingora, Trojana a ďalších mnohých martýrov z radov bojovníkov si s úctou a pietou spomíname pri príležitosti 60. výročia SNP.

Cez vlastnú tlač sa vykonáva a uplatňuje riadiaca a metodická činnosť ÚV SZPB. Rieši sa sociálna politika i mnohé spoločenské vzťahy a problémy. V tlačových orgánoch SZPB nachádzajú svoje uplatnenie historici, spisovatelia, politológovia, sociológovia. Obsahová skladba je mimoriadne pestrá a kvalitatívnu úroveň rôzna. Tlačový orgán SZPB verne zobrazuje odbojovú históriu. Je zaujímavou kronikou dejín národa po oslobodení. Z iniciatívy a na podnet redakcie sa organizovali viaceré súťaže a akcie, ktoré sa zaslúžili o zachovanie dokumentov. Boli napísané spomienky účastníkov odboja. Boli napísané i viaceré literárne diela s odbojovou tematikou. V rámci súťaže vzišlo i najrozsiahlejšie dielo V. Prečana: *Dokumenty o SNP*. Zvláštnu hodnotu majú živé spomienky účastníkov odboja. Boli a sú pravidelne uverejňované v našom časopise. Spomínanie nekončí. Obsah spomienok je nevyčerpatel'ný. Majú vecnú, dokumentárnu a historickú hodnotu. Redakcia vydáva *ročienky*. V minulosti plnili svoje poslanie plagáty

a nástenné noviny tlačené vo veľkých nákladoch.

Tlač ZPB uverejnila mnohé články, rozbohy i vedecké štúdie našich, európskych, amerických a svetových autorít z oblasti žurnalistiky. V jednotlivých číslach ročníkov sa striedajú aj také mená, ako sú E. Erwin Kisch, M. Šolochov, J. Reed, Oskar Wiesflecker, Walter Lipmann, Arthur Miller i ďalší medzinárodne známi autori. Autormi článkov sú známi hrdinovia z bojov, predstavitelia východného i západného odboja. A ďalej štátnici, politickí predstavitelia a zväzoví funkcionári. Úctu a uznanie si zasluhujú všetci nežijúci autori. I tí, ktorí sa dožívajú 60. výročia SNP a tlače SZPB. Spomíname si na Sama Falťana, Jaroslava Šolca, F. Dvorína, Jána Korenku, C. Slimáka, Jána Kostru, Břetislava Truhlára, M. Hrušovského, Antona Smutného, historika Václava Štvrteckého. K vzácnym a čítaným ďalším autorom patria Miloš Krno, Milan Vároš, Gustáv Hupka, Laco Novomeský, Vladimír Reisel, Pavol Stahl, Ladislav Štaško. Už dlhé desaťročia uverejňuje v časopise svoje verše Ján Gasidlo. K zaslužilým autorom patrí tiež Vladimír Bachnár. Je aj zakladateľom speváckeho súboru, ktorý účinkoval v čase SNP.

Aktív menovaných a tisíce nemenovaných autorov vytvára živú kroniku, kultúru ducha a spoločenskú hodnotu časopisu. Pri 60. výročí zrodu *Bojovníka* s úctou spomíname na jeho šéfredaktorov. Patria k nim okrem už spomínaných z vojnového obdobia i tí povojnoví. K prvým sa začleňuje spisovateľ a básnik Gustáv Hupka. Nasledujú Michal Bahula, Emil Kadnár, Ladislav Dlapa, Tatiana Hagarová, Ľudovít Veselý, Milan Bednarič, Ján Radič. Zvlášť uznanie si zasluhuje šéfredaktorka pani Eva Richterová. Najdlhšie obdobie nesie pochodeň zažatú v Slovenskom národnom povstaní. Obetavo a so znalosťou modeluje, profiluje poslanie, čistý charakter, morálku *Bojovníka* antifašistov. K menám šéfredaktorov sa pridružujú obetaví redaktori a pracovníci redakčných kolektívov. Patria k nim: priamy účastník SNP Rastislav Seneši, Dr. Ján Dolinay, Mgr. Lenka Laurincová a mnohí ďalší terajší dopisovatelia. Úcta a uznanie patrí aj mnohým členom redakčných

rád. Už desaťročia obetavou a kvalifikovanou činnosťou historika prispieva a zveľaďuje tlačový orgán SZPB terajší riaditeľ Vojenského historického ústavu doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc.

Práca v žurnalistike a v redakciách je náročná, namáhavá a vyčerpávajúca. Bojovníci s perom v ruke, či už vo vojnových podmienkach alebo v mierovom živote, nesú mimoriadnu zodpovednosť pred národom. Boli v minulosti a sú aj dnes nositeľmi svetla a pravdy. Prax je však zložitejšia. Perom narábajú aj vycvičení žurnalisti, ktorí majstrovsky ovládajú manipulácie s pravdou. Ich nebezpečnou zbraňou je demagógia. Klamstvá používané pod maskou pravdy. Za klamstvami a demagógiou sú vždy zisťné a koristnícke ciele. Minulosť i súčasnosť to potvrdzuje na nespočetnom množstve príkladov. Demagógia bola a stále ešte je súčasťou politiky.

Pred 60. rokmi stali proti sebe v bojovom postavení rôzne tlačové orgány, agentúry, ideové smery a zoskupenia. Vychádzali noviny *Gardista*, *Slovák*, *Katolícke noviny*, *Grenzbotte*. Viedol sa boj o dušu a svedomie národa. Do tohto boja vstúpila povstalecká *Pravda* ako orgán Komunistickej strany Slovenska. Významnú úlohu zohral povstalecký a frontový rozhlas. A v prvej línii bol aj tlačový orgán *Bojovník*. Prežívame čas najrôznejších spoločenských extrémov. Pri vernom zobrazovaní a opívaní histórie a dejinného pohybu spoločnosti zohráva samotná tlač významné poslanie. A tlač má aj významné postavenie a funkciu. Stále za niečo bojuje.

Objektívne hodnotenie histórie patrí k zložitým úlohám. Na úlohe sa zúčastňuje i tlač SZPB. Prax dokazuje, že je to trvalý boj o pravdu. V tomto zápase si so ct'ou plní svoje vyhranené poslanie. Odbojári v bojoch i pri mierovej výstavbe spoznávajú, že samotná história a život má charakter zápasu za národné, politické, spoločenské i ostatné ľudské a sociálne práva ľudu. Zvlášť zápas za sociálnu spravodlivosť nadobúda na aktuálnosti. Nárast chudoby a extrémne bohatnutie úzkej vrstvy nesvedčí o zdravom vývoji spoločenských vzťahov.

Samotná tlač SZPB s historickou tematikou vstupuje do histórie. Obsahom a kvalitatívnu

úrovňou sa stáva bohatým a vzácnym zdrojom skúmania bádateľov. Tematický obsah a špecifické zameranie jej dáva životnosť nedohľadných rokov. Ľudské myslenie a konanie je najkomplikovanejším javom na svete. Aj preto dochádzalo a bude dochádzať k deformáciám v spoločenskom pohybe. Súčasnosť je predzvesťou. Antagonistické rozdiely, rozpory a konflikty sa neskončili. Na scénu budú nastupovať nové generácie bojovníkov. Tlač a pero redaktorov a žurnalistov sú stále trvalým bojovým poľom a zbraňou v boji za každodenné, prozaické, ale i epochálne pravdy. Pri 60. výročí zrodu povstaleckej tlače si s úctou spomíname na redaktorov a dopisovateľov, ktorí začínali a zažali pochodeň. I na tých, ktorí niesli a nesú odkaz Slovenského národného povstania. A na záver úvahy o hovo-

renom slove a povstaleckej tlači v SNP. Nech nám neznejú naivne verše Sama Chalúpku. Ozývali sa po horách a po dolinách: „A ty mor ho – hoj, mor ho! Detvo môjho rodu, kto kradmou rukou siahne na tvoju slobodu: A čo i tam dušu dáš v tom boji divokom, mor ty len a voľ nebyť, ako byť otrokom!“

Tlač SZPB zobrazuje bojovú históriu národov Európy, ale i ostatných kontinentov sveta. V neprehľadnom množstve článkov, uverejnených v uplynulých desaťročiach, je vytvorená pestrá a mimoriadne vzácna mozaika. O revolučných bojoch ľudu. O zápase národov proti fašizmu. Výber zaujímavých a opakovane uverejnených článkov by istotne zaujal širokú verejnosť.

F. Kordík

AUTORI ČÍSLA

prof. PhDr. Ferdinand **ULIČNÝ**, DrSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity,
ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov

PhDr. Igor **BAKA**, Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Jiří **FRIEDL**, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1

Mgr. Alex **MASKALÍK**, Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Martin **JAVOR**, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov

Mgr. Peter **CHORVÁT**, Považanova 2, 841 01 Bratislava

PhDr. Stanislav **CHYTKA**, Malé Tatry 21, 034 05 Ružomberok

plk. v.v. Mgr. Ľudovít **JANČO**, Blumentálska 4, 811 07 Bratislava

UPOZORNENIE REDAKCIE

Odovzdávanie rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúajte, resp. posielajte zásadne na disketách v textových edito-
toroch Word 6.0, Word 97, prípadne T 602, v iných len na základe dohovoru. Poznámky je potrebné
uvádzať až za text štúdie, nie pod čiarou. K diskete je potrebné priložiť jeden tlačенý exemplár prí-
spevku. K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi:
rodné číslo, adresu a číslo účtu, a telefonický kontakt.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť
v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov
(1 800 znakov na stranu).

Poznámkový aparát a citovanie

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690, ktorá obsahuje aj Národnú prílohu, je potrebné pri citáciách
rešpektovať aspoň jej základné zásady. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56.

²PEJSKAR, J., ed.: Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981.

B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom
vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ŠPIRKO, D. – LUPTÁK, M.: Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809.
In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 9-10.

⁴DEIGHTON, L.: Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Preł. Z. Kárník. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵PEJSKAR, ref 2, s. 97.

– v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach
uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.

– autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo
ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, D. a i. (a iní) alebo
ŠPIRKO, D. et al. (et alii)

– v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku:
Praha; Bratislava : Argo; Concordia, 1999

– údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
– Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú
arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj
číslo.

– pri odkaze na archívny prameň uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatuľa, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VÚA – VHA Praha, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

**Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť
o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.**

OBSAH

Štúdie

ULIČNÝ, František: Vpády Mongolov na Slovensko v roku 1241	3
BAKA, Igor: Vznik, organizácia a činnosť Hlinkovej mládeže v rokoch 1938 – 1940.....	21
FRIEDL, Jiří: Vzťahy medzi československou a poľskou armádou v zahraničí (ríjen 1939 – červen 1940)	41
MASKALÍK, Alexej: Názory velenia vojenskej oblasti 4 na možnosti vojenskej ochrany a obrany južných hraníc Slovenska v rokoch 1945 – 1950.....	57

Dokumenty a materiály

JAVOR, Martin: Vojenský živel v slobodomurárskom hnutí na území habsburskej monarchie	74
CHORVÁT, Peter: Vojenská zrážka pri Jesenskom 5. októbra 1938	79
CHYTKA, Stanislav: Hodnocení slovenské armády generálem Schlieperem v roce 1944 a stanovisko ministra národní obrany generále Čatloše.....	91
JANČO, Ludovít: Ženijné učilište čs. armády 1920 – 1972 (náčrt vývoja).....	113

Recenzie

DUBČEK, Alexander: Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory, výber 1963 – 1992. (J. Chovanec).....	124
--	-----

Názory a polemika

CSEFALVAY, František: Predohra a priebeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. (L. Deák)	128
--	-----

Anotácie, glosy	134
-----------------------	-----

INHALT

Studien

ULIČNÝ, František: Die Einfälle der Mongolen in die Slowakei im Jahre 1241	3
BAKA, Igor: Entstand, Organisation und Tätigkeit der Hlinkas Jugend (Hlinkova mládež) in den Jahren 1938 – 1940	21
FRIEDL, Jiří: Die Verhältnisse zwischen der tschechoslowakischen und polnischen Armee im Ausland (September 1939 – Juni 1940)	41
MASKALÍK, Alexej: Die Ansichten der Führung des Militärgebietes 4 betreffs der Möglichkeiten militärischen Schutzes und Verteidigung der südlichen Grenzen der Slowakei in den Jahren 1945 – 1950	57

Dokumente und Materialien

JAVOR, Martin: Militärisches Element in der Freimaurerbewegung auf dem Gebiet der Habsburgermonarchie	74
CHORVÁT, Peter: Militärischer Zusammenstoß bei Jesenské am 5. Oktober 1938	79
CHYTKA, Stanislav: Schlieper. Die Wertung der slowakischen Armee durch General Schlieper im Jahre 1944 und der Standpunkt des Verteidigungsministers, Generals Čatloš	91
JANČO, Ľudovít: Pionierlehranstalt der tschechoslowakischen Armee 1920 – 1972 (Skizze der Entwicklung)	113

Rezensionen	124
--------------------------	-----

Ansichte und Polemik	128
-----------------------------------	-----

Anotationen, Glossen	134
-----------------------------------	-----

CONTENTS

Studies

ULIČNÝ, F.: Invasions of Mongols to Slovakia in 1241	3
BAKA, Igor: The Establishment, Organisation and Activity of the Hlinka's Youth during 1938 – 1940	21
FRIEDL, Jiří: Relations between Czechoslovak and Polish Armies Abroad (October 1939 – June 1940)	41
MASKALÍK, Alex: Opinions of the Czechoslovak Army on Capabilities of Military Defence and Protection of Slovakia's State Borders in 1945 – 1950	57

Documents and Materials

JAVOR, Martin: The Military Element in the Masonic Movement in the Territory of the Habsburg Monarchy	74
CHORVÁT, Peter: The Military Conflict at Jesenské on 5 th October 1938	79
CHYTKA, Stanislav: The Assessment of the Slovak Army by General Schlieper in 1944 and the Standpoint of the Minister of National Defence General Čatloš	91
JANČO, Ludovít: The Engineer Training Institution of the Czechoslovak Army 1920 – 1972. (Development Outline)	113

Reviews	124
---------------	-----

Opinions and Polemics	128
-----------------------------	-----

Annotations, Glossaries	134
-------------------------------	-----

VOJENSKÁ HISTÓRIA 3/2004

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo
Vydáva Ministerstvo obrany SR – Vojenský historický ústav

Na obálke: Delostrelec na rytine od Arnolda van Westerhouta

Redaktorka Mgr. Mária Stanová
Grafická úprava Alena Madajová

Redakčná rada: doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. (predseda),
členovia: PhDr. Michal Barnovský, DrSc., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.,
PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Vojtech Dangel, CSc. (podpredseda),
PhDr. Ivan Gosiorovský, PhDr. Marián Hronský, DrSc.,
PhDr. Vladimír Segeš, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., Dr. Peter Turza,
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., doc. PhDr. Oldřich Vaněk, CSc.

Schválené do tlače dňa: 3. september 2004

Registračné číslo 1713/97

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPZ HS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

ISSN 1335-3314
